Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

МАГІСТР

Випуск №1

Тернопіль – 2005

ББК 74.480.278
С.88

Магістр. – Випуск №1. – 2005. – 219 с.

Рекомендовано до друку
вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка за поданням Ради молодих вчених і спеціалістів.
Протокол №8 від 31 травня 2005 р.

Видрук оригінал-макету
у науковому відділу Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ББК 74.480.278
С.88

© Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
2005

БІОЛОГІЯ

магістр. хіміко- біол. ф-ту Олена Гець
наук. керівник – проф. В.І. Кваша

ПОРІВНЯЛЬНА МОРФОМЕТРІЯ ГОРОБЦЕПОДІБНИХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Птахи – біологічний ланцюг у живій природі. Орнітофауна регіону Західного Поділля адаптована до умов існування і має відповідні ідіоадаптивні особливості морфометрії тіла, що забезпечує їм оптимізацію життєвого циклу [1,2,4,5,6]. Тому важливо вивчити порівняльний морфометричний статус представників родин ряду Горобцеподібні в умовах екосистем Західного Поділля.

Матеріал і методика досліджень

Наукові дослідження проводились на базі зоологічних фондів кафедри зоології шляхом моніторингу та замірів основних морфометричних параметрів тіла птахів різних рядів та родин. Для замірів довжини дзьоба (Ldz), крила (Lk), хвоста (Lch) та цівки (Lc) використовували лінійку і штангенциркуль. На основі промірів розрахували 2 індекси тілобудови: крило-хвостовий (Kch) та цівково-дзьобовий (Cdz). Результати досліджень опрацьовано біометрично [3].

Результати досліджень та їх обговорення

Вивчено морфометричні параметри тіла представників ряду Горобцеподібні. Із 22 родин ряду, що поширені на Україні, нами досліджено у регіоні 16 або 77,3%.

Встановлено, що із досліджуваних родин ряду Горобцеподібні морфометричні параметри тіла коливаються у межах, см: Lk – 5,0 – 32,2; Lch – 2,3 – 21,6; Ldz – 0,7 – 6,0 та Lc – 0,5 – 6,0.

Дослідженнями встановлено, що найбільша довжина крила (Lk) спостерігалась у родин Воронові (21,9 см); Вивільгові (12,8); Ластівкові (10,8) і Шпакові (10,2), зокрема: грак (28,1 см), ворона сіра (28,0 см), вивільга (12,8 см), ластівка сільська (11,3 см) та шпак звичайний (11,3 см).

Найменша довжина крила у родин: Синицеві (5,9 см), Тинівкові (5,5см), зокрема: синиця чорна (5,7 см) і тинівка лісова (5,5 см).

Щодо довжини дзьоба (Ldz), то цей параметр найвищий у родин: Воронові (4,9 см), Шпакові (2,4 см), Мухоловкові та Вивільгові по (1,8 см), зокрема: крук (6,0 см), чикотень (2,3 см), шпак звичайний (2,1 см), вивільга (1,8 см). Найменша довжина дзьоба у представників родини Синицеві (0,9 см), Ластівкові (0,5 см), і зокрема: гаїчка болотяна (0,7 см) і ластівка берегова (0,5 см).

Найдовша цівка (Lc) у птахів родин Воронові (3,8 см), Мухоловкові (2,2 см), зокрема: ворона сіра (6,0 см), кам'янка звичайна (2,9 см), чикотень (2,5 см), а найкоротша – у представників родин Тинівкові (1,4 см), Омелюхові (1,0 см), зокрема: тинівка лісова (1,4 см), омелюх (1,0 см).

Довгохвостовими виявились птахи родин Воронові, Ластівкові, Сорокопудові, зокрема: сорокопуд (8,0 см), дрізд співочий (10,9 см), ворона сіра (13,0 см), грак (13,7 см), крук (16,9 см), сорока (21,6 см), а короткохвостовими – птахи родин Синицеві (4,4 см), Кропив'янкові (4,1 см), Повзикові (3,7 см), Вівсянкові (2,3 см), і зокрема: повзик (3,7 см), вівчарик-ковалик (3,7 см), синиця чубата (3,0 см) і просянка (2,3 см).

Аналізом розрахунків встановлено, що у представників 16 родин ряду Горобцеподібні крило-хвостовий індекс коливався у межах 1,16 (Горобцеві) – 2,50 (Вівсянкові), а цівково-дзьобовий – від 0,79 (Шпакові) до 1,73 (Плискові).

Найвищі індекси Kch були у птахів родин Вівсянкові (2,50), Вивільгові (2,33), Воронові (1,73) і Ластівкові (1,73), а найнижчі у родин Сорокопудові (1,28), Тинівкові (1,25), Горобцеві (1,16)

Найвищі індекси Kch були у птахів родин Вівсянкові (2,50), Вивільгові (2,33), Воронові (1,73) і Ластівкові (1,73), а найнижчі у родин Сорокопудові (1,28), Тинівкові (1,25), Горобцеві (1,16).

Щодо цівково-дзьобового ундексу (Cdz), то високим він був у птахів родин Плискові (1,78), Синицеві (1,55), Кропив'янкові (1,54) при найменших значеннях у Горобцевих (0,83) і Шпакових (0,79).

Індекс Cdz свідчить, що відносно довшою цівкою до дзьоба характеризуються птахи родин Синицеві (1,55), Кропив'янкові (1,54), Вівсянкові (1,44), ніж аналоги родин Шпакові (0,79)

та Горобцеві, Вівсянкові і Омелюхові (0,9 – 1,0), що засвідчує про більш активний спосіб життя перших.

Висновки

1. Представники ряду Горобцеподібні екосистем Західного Поділля відносяться до 16 родин і характеризуються найрізноманітнішими ідіоадаптивними морфопараметрами тіла, що свідчить про широкий діапазон їх пристосування до життєвого циклу і умов живлення.

2. Цівково-дзьобовий індекс птахів свідчить про більш активний спосіб життя і адаптації в екосистемах представників родин Синицеві, Кропив'янкові і Вівсянкові.

Список використаних джерел

1. Гузій А. І. Фауна і населення хребетних західного регіону України // Розточчя. – К.:, 1997. – Т1. – 161 с.
2. Марисова І. В., Талпош В. С. Птахи України: Польовий визначник. – К.:
3. Вища школа, 1984. – 184 с.
4. Плохинский Н. А. Руководство по биометрии для зоотехников. – М.: Колос, 1969. – 256 с.
5. Страутман Ф. И. Птицы западных областей УССР. – Львов: Из-во Львов. у-та, 1963. – Т2. – 199 с.
6. Татаринов К. А. Фауна хребетних заходу України. – Вид. Львів. у-т, 1973. – 240 с.
7. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України: Польовий визначник.- Київ, 2002. – 412 с.

магістр. хіміко-біол. ф-ту Сергій Щегельський
наук. керівник – проф. В.І. Кваша

ЕКОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКВАРІУМНОЇ ІХТІОФАУНИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Акваріумна іхтіофауна є мікрогідроекосистемою з своїми біологічними та гідрохімічними особливостями, в якій відбувається своєрідне життя живих організмів тісно пов’язаних між собою трофо-симбіотичними, абіотичними, біохімічними зв’язками. Тут важливо і те, що риби вживають кисень, виділяють вуглекислий газ, який необхідний для рослин, а рослинам потрібний мул грунтового середовища.[1,2,3].

Мета досліджень полягала у вивченні еколого-біологчних особливостей акваріумної іхтіофауни у взаємозв’язку її видового складу з абіотичними та грунтово-флорестичними факторами.

Видовий склад акваріумної іхтіофауни ми поділили за способом розміщення у ярусах води та температурними режимами: нижньоярусні (Hoplosternum toracatum, Coridoras paleatus, Ancistrus dolichopterus) з амплітудою температурних коливань 20-26 ºС; середньоярусні (Pterophillum scalare, Barbus tetrazona, Labio bicolor) з температурним режимом 22-27 ºС; верхньоярусні (Brachidanio rerix, Xiphophorus helleri, Trichogaster lluri) з температурним режимом в межах 23-27 ºС [1,4]. Слід зауважити, що незалежно ярусності існування організмів такий абіотичний фактор як температура води для всіх видів коливається у межах 20-27 ºС, що важливо у симбіотичних зв’язках іхтіофауни.[4,5].

Важливою ланкою життєвого циклу акваріумної іхтіофауни є біологічне співіснування видів, які поділяються на мирні і агресивні до свого виду або представників інших видів. Мирними у співіснуванні є неони, скалярії, гурамі, даніо, коридораси, а агресивними є суматранські барбуси, лабео, які за нашими спостереженнями потребують акваріумів більших розмірів з достатньою кількостю флори. [5]. Враховуючи статеве співіснування можна відзначити, що в акваріумах слід тримати на одного мамця 2-3 самки виду.

Зауважимо, що на видовий склад і оптимальний рівень життєвого циклу риб акваріуму впливають у значній мірі грунтова основа і пов’язана з нею рослинність.

Грунт акваріуму є екологічним елементом, або біологічним поживним середовищем мінералізації органіки для нормального росту рослинності. Він має бути темного фону без загострених країв для запобігання травм низькоярусних риб. Основними компонентами грунту використовували крупний кварцевий пісок, дрібну морську гальку, гранітну та базальтову масу діаметром до 7мм для забезпечення нормальної циркуляції води. Товщина грунту коливається у межах 3-5 см залежно від розміру акваріуму.

Основними представниками акваріумної рослинності були: кушир темно-зелений (Ceratophillum demersum L.); ехінодорус Ашерсона (Echinodorus aschersonianus);анубіас нана (Anubias barteri var. nana); криптокорина Вендта (Criptocorine wendtii). Листкові пластинки рослин повинні бути зелені, видовжені, тверді загальною довжиною до 5-15 см.

Основними кормами для іхтіофауни були: дафнія, гранульована печінка, трубочник, манка, метелик,які давалися два рази на добу.

Отже, екологія акваріумної іхтіофауни полягає у правильному підході до добору видового складу, грунтової основи і флори з повноцінним їх живленням.

Список використаних джерел

1. Бирк М., Гольдштейн Н. Жизнь в аквариуме. – Рига: Звайгзне, 1979. – 230с.
2. Жданов В.С. Аквариумные растения. – М., Лес. пром-сть, 1981 – 312с.
3. Плонский В.Д. Аквариумные растения. – М., Аквариум", 2002. – 140с.
4. Романишин Г.Ф. Мишин В.Н. Мир аквариума. – К., Урожай, 1986. – 125с.
5. Frey H. Das Sußwasser Aquarium. – 1979. – 150s.

магістр. географ. ф-ту Людмила Боцвінко
наук. керівник – доц. І. М. Бутницький

ДОСЛІДЖЕННЯ АЗОТОФІКСУВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ НОВИХ ШТАМІВ *SINORHIZOBIUM MELILOTI* В ЕКОЛОГІЧНИХ УМОВАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Фіксація молекулярного азоту є важливим джерелом азотистих сполук у грунті, бо вона сприяє нагромадженню в ньому білкового та амінного азоту. Цей азот під впливом мікрофлори трансформується в доступні для рослин азотисті сполуки [4].

З другого боку, населення земної кулі невпинно зростає, а це вимагає збільшення виробництва продуктів харчування. Щорічний дефіцит харчового і кормового білка у світі досягає сотень мільйонів тон. Бобові рослини є продуцентами рослинного білка, вони в симбіозі з бульбочковими бактеріями фіксують молекулярний азот, трансформуючи його в амінокислоти і протеїн. Зменшити білковий дефіцит в продуктах харчування і кормах можна шляхом розширення посівів бобових культур або підвищення їх продуктивності. Розширення площ під культури обмежене господарською доцільністю, а тому більш перспективним є посилення азотфіксації, а через неї – і продуктивності бобових рослин. Одним із найбільш поширених заходів, направлених на підвищення азотфіксації та продуктивності бобових рослин, є їх інокуляція ефективними штамами бульбочкових бактерій.

Мета, об’єкти, місце та методика досліджень.

Виходячи з цього, ми поставили перед собою мету дослідити, як впливає передпосівна інокуляція насіння люцерни посівної новими штамами бульбочкових бактерій на формування кореневих азотофіксуючих бульбочок, ріст рослин, синтез хлорофілу в листках цієї культури.

Досліди здійснювались над люцерною посівною (Medicago sativa L.) сорту Зайкевича і бульбочковими бактеріями люцерни (*Sinorhizobium meliloti*) виробничих штамів 441, 425а, та штамів – транспозантів що створені на їх основі: 441.1-2; 441.1-7; 425а.34; 425а.37; 425а.38. Нові штами бактерій селекціоновані у відділі симбіотичної азотофіксації Інституту фізіології рослин і генетики НАН України та рекомендовані для дослідження в умовах Тернопільської області (завідувач відділу доктор біол. наук Коць С. Я.).

Польові досліди проведено в Тернополі на агродільниці педуніверситету ім. Володимира Гнатюка. Грунт – чорнозем опідзолений, середньо суглинковий, сформований на лесах [1]. Їх закладено 27 квітня 2004 р. за відповідно схемою. На контрольній ділянці (І) висівали не інокульоване насіння, а на дослідних ділянках висіяли насіння інокульоване такими штамами бактерій: (ІІ) – 441, (ІІІ) – 441.І-2, (ІV) – 441.І-7, (V) – 425а, (VI) – 425а.34, (VII) – 425а.37, (VIII) – 425а.38. Посів провели з витратою насіння 15 кг/га, ширина міжрядь 45 см, глибина згортання насіння 2 – 3 см. Повторність досліду п’ятикратна, площа облікової ділянки 5 м^2. Протягом вегетації застосовували загальноприйняту агротехніку вирощування цієї культури в західному регіоні України.

В процесі вегетації встановлювали кількість азотофіксуючих бульбочок з перерахунком на корінь однієї рослини, вимірювали висоту рослин, визначали площу листків ваговим мето-

дом. З цією метою в дослід брали найбільший листок середніх за висотою рослин. Контур верхньої дольки (пластинки) цього складного листка наносили на папір, вирізували і зважували, а потім за пропорцією ваги і відомої площі паперового контура визначали площу досліджуваного листка. Вміст хлорофілу в листках люцерни встановлювали спектрофотометричним методом Х. М. Починка [10]. Статистичну обробку результатів досліджень провели за Б. О. Доспеховим [3].

Результати досліджень

Здійснено дослідження п'яти селекціонованих штамів – транспозантів *Sinorhizobium meliloti* стосовно їх азотофіксувальної активності в симбіозі з люцерною посівною. Згідно з проведеними дослідами (таблиця) бачимо, що передпосівна інокуляція насіння досліджуваними штамами бульбочкових бактерій активує формування азотофіксувальних бульбочок на коренях люцерни. Найбільш ефективними в цьому плані виявились бактерії таких штамів- транспозантів: 441.1-2; 441.1-7 та 425а.34 що створені на основі бактерій відомих виробничих штамів 441 та 425а. Під їх впливом на коренях люцерни сформувалось в 2 – 2,5 рази більше азотофіксувальних бульбочок ніж на коренях контрольних рослин.

Інокуляція приводить не лише до збільшення числа кореневих азотофіксувальних бульбочок, але й до посилення азотфіксації [5,6]. Інокульовані рослини краще забезпечуються азотом, і це є причиною більш інтенсивного росту їх вегетативних органів та збільшення врожаю надземної маси [2,8,9].

Таблиця 1

Вплив інокуляції люцерни посівної бактеріями *Sinorhizobium meliloti* на формування азотофіксувальних бульбочок, ріст рослин та синтез хлорофілу в листках.

Варіант	Штами бактерій	Азотофіксувальні бульбочки		Пагони		Листок		Вміст хлорофілу	
		кількість на рослину	% до контролю	довжина, см	% до контролю	площа, $см^2$	% до контролю	мг/г сирої маси	% до контролю
I	Контроль (не інокульовано)	12	100,00	10,6 ± 0,80	100,00	1,62 ± 0,18	100,00	3,2 ± 0,06	100,00
II	441	14	117,00	13,7 ± 0,31	129,24	1,84 ± 0,08	113,58	3,5 ± 0,10	109,37
III	441. 1-2	24	200,00	11,5 ± 0,68	108,49	1,78 ± 0,13	109,88	4,6 ± 0,11	143,75
IV	441. 1-7	30	250,00	13,8 ± 1,15	130,19	1,91 ± 0,11	117,90	3,3 ± 0,12	103,12
V	425а	11	91,66	11,2 ± 1,10	105,66	2,03 ± 0,10	125,30	3,6 ± 0,04	112,50
VI	425а.34	28	233,00	12,6 ± 0,30	118,87	1,76 ± 0,09	108,64	4,7 ± 0,15	146,87
VII	425а.37	21	175,00	10,8 ± 1,35	101,89	1,97 ± 0,19	121,60	3,8 ± 0,08	118,75
VIII	425а.38	17	141,67	13,5 ± 0,31	127,36	1,85 ± 0,06	114,20	4,2 ± 0,07	131,25

З огляду на це нами здійснено вимірювання довжини пагонів та визначення площі листків. Станом на 1 липня 2004 року довжина пагонів люцерни в середньому становила 10,6 – 13,8 см. Інокульовані рослини за довжиною пагонів домінували над контрольними. Так, наприклад, контрольні рослини мали висоту 10,6 см (100,0%), а ті, що були інокульовані транспозантними штамами бактерій досягли такої висоти: IV варіант (штам 441. 1-7) – 13,8 см; VI варіант (штам 425а. 34) – 12,6 см; VIII варіант (штам 425а. 38) – 13,5 см. В цілому можна стверджувати, що досліджувані транспозантні штами бактерій, при інокуляції ними люцерни активують її ріст вже на початкових етапах вегетації рослин.

Азотофіксація в бобових рослин пов'язана із синтезом пластичних речовин, які синтезуються в процесі фотосинтезу і надходять до коренів. Між фотосинтезом і азотофіксацією в процесі вегетації бобових рослин виникають складні взаємозв'язки, які визначають онтогенез рослини та її продуктивність [11]. В зв'язку з цим проведено досліди щодо вивчення залежності між інокуляцією люцерни та ростом площі листків як фотосинтетичного апарату цих рослин. Згідно з одержаними в дослідах результатами (таблиця) інокуляція посилює азотофіксацію, що приводить до збільшення площі листкових пластинок. Порівняно з контролем 100% (1,6 $см^2$) площа листків інокульованих рослин зросла й коливалась в межах 108,6% (1,76 $см^2$) – 125,3% (2,03 $см^2$). Найбільш високі результати щодо збільшення площі листків зафіксовано в рослин, які були інокульовані такими штамами бактерій – транспозантів: IV варіант 117,9%; V – 125,3%; VII- 121,6% та VIII – 114,2%.

Одним з показників взаємозалежності між азотофіксацією рослин може служити синтез і накопичення в листках хлорофілу (Охріменко, 2001). Визначення в листках люцерни хлорофілу показало, що його синтез і кількісний вміст залежить від інокуляції та фіксації молекулярного азоту рослинами. Інокульовані рослини помітно більше накопичували в листках цього пігменту. Так, в листках неінокульованих рослин (контроль) хлорофілу нагромаджувалось в середньому 3,2 мг/г сирої маси, а в інокульованих цей показник в окремих випадках досягав до 4,7 мг/г сирої маси. Високий вміст хлорофілу виявлено в листках тих рослин, які були інокульовані бактеріями штаму 441.1-7 (4,6 мг/г сирої маси); 425а.34 (4,7 мг/г сирої маси) та 425а.38 (4,2 мг/г сирої маси).

Висновки

Передпосівна інокуляція насіння люцерни посівної досліджуваними штамами бульбочкових бактерій приводить до інфікування і більш рясного формування азотофіксуючих бульбочок на коренях рослин. Інокульовані рослини порівняно з неінокульованими характеризуються вищим травостоєм та більшою площею листків.

Для подальшого вивчення та можливого застосування при виготовленні нітрагіну можна рекомендувати такі досліджувані нами штами бактерій: 441.1-2; 441.1-7; 425а.34; 425а.38.

Список використаних джерел

1. Головко Э. А., Старченков Е. П., Пыда С. В., Бутницкий И. Н. Влияние ризоторфина и минерального азота на симбиотические свойства люпина желтого // Физиология и биохимия культ. растений. 1993. Т. 25, №4 – с. 352 – 356.
2. Даценко В. К., Маліченко С. М., Береговенко С. К., Коць С. Я. Нові агрохімікати як засіб підвищення азотофіксувальної здатності сої. // Онтогенез рослин, біологічна фіксація молекулярного азоту та азотний метаболізм. (Матеріали Міжнародної наукової конференції, 1 – 4. 10. 2001р., Тернопіль) Тернопіль, 2001. – с. 69 – 72.
3. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта. М.: Колос, 1985, 423 с.
4. Емцев В. Т., Мишустин Е. Н. Микробиология // М.: Колос 1993. – 383 с.
5. Кожемяков А. П. Приемы повышения продуктивности азотфиксации и урожая бобовых культур.// Сб. Биологический азот в сельском хозяйстве СССР. – М.: Наука, 1989. – с. 15 – 27.
6. Манорик А. В. Фіксація молекулярного азоту симбіотичними системами. // К.: Наукова думка. 197. – 162 с.
7. Охріменко С. М. Вміст пігментів у рослинах гороху при інокуляції клонами бульбочкових бактерій стійкими до мінерального азоту. // Физиолог. и биохим. культ. растений. 2001, т. 33, №6, с. 535 – 538.
8. Патика В. П., Коць С. Я., Волкогон В. В. та ін. Біологічний азот. – К.: Світ. – 2003 – 424 с.
9. Посыпанов Г. С. Факторы, определяющие эффективность азотфиксации бобовыми культурами. // Сб. Биологический азот в сельском хозяйстве СССР. – М.: Наука, 1989. – с. 37 – 39.
10. Починок Х. Н. Методы биохимического анализа растений. – К.: Наукова думка, 1976. – 334 с.
11. Романов В. М., Тихонович И. А. Связь обмена азота и углерода при симбиотической азотфиксации у бобовых. // Азотное и углеродное питание растений и их связь при фотосинтезе / Сб. научных трудов. – Пущино: Б. И., 1987. – с. 126 – 136.

магістр. географ. ф-ту Оксана Ярема
наук. керівник – доц.В.М. Черняк

ЧЕРВОНОКНИЖНІ РОСЛИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ В УМОВАХ АНТРОПОГЕННО ЗМІНЕНОГО СЕРЕДОВИЩА

Тернопільська область лежить в Лісостеповій зоні і вкрита різноманітною рослинністю. Тут росте понад 1100 видів вищих спорових і насінних рослин. Багатство видового складу нашої флори зумовлено положенням області між Карпатами і Поліссям. Найчисленнішими є лісові і степові види [2].

В останні роки пресинг на природу постійно зростає: освоєння нових земель, промислове будівництво, заготівля дикорослих лікарських рослин, рекреаційне навантаження на рослинний покрив, – ведуть до швидких негативних змін і збідненню флористистичного складу Тернопільської області. Доказом цього є рослини занесені до "Червоної книги України".

Мета нашої роботи встановити місцезростання червонокнижних рослин Тернопільської області, дослідити популяції ряду видів, зробити таксономічний, систематичний, хорологічний, біоморфологічний аналізи, розробити шляхи охорони рослин.

Матеріали і методика

Дослідження здійснювались протягом 2002-2005 рр. на території Тернопільської області зокрема на Кременецьких горах, заповіднику "Медобори", Голицькому ботаніко-ентомологічному заказнику, на територіях Опілля і Придністров'я. Маршрути вибирались так, щоб виявити популяції червонокнижних рослин України. Для збору більш повної інформації здійснювалось вивчення гербарних екземплярів у гербарних колекціях Інституту ботаніки ім. М.Т.Холодного НАН України (KW), НБС ім. М.М.Гришка НАН України (KWHA), Львівського науково-природничого музею НАН України (LWS), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Кременецького та Тернопільського краєзнавчих музеїв.

Результати дослідження та їх обговорення

За літературними джерелами на території Тернопільської області зростає 100 видів рослин занесених до "Червоної книги України" [6: 84-96; 8: 233-235; 9: 31-32; 10: 38-41; 14-16; 18]. Під час проведених досліджень нами виявлено і підтверджено місця зростання 77 видів. Виявлено нові місця зростання червонокнижних видів України, виготовлено картографічний матеріал, з позначенням цих місць і їх прив'язкою на місцевості, проведено фотографування цих видів. Дана кількість видів відноситься до 3 відділів, 4 класів, 35 родин, 72 родів (табл.1).

Встановлено, що на Кременецьких горах зростає 34 види, у заповіднику "Медобори" – 28 видів, у Голицькому ботаніко-ентомологічному заказнику та його околицях – 37 видів, решта рослин зростає частково на територіях Тернопільського плато, Опілля і Придністров'я [3; 4: 20-25; 5]. Серед них виявлено 12 ендемічних, 22 реліктових, 7 реліктово-ендемічних і 30 рідкісних видів [7: 11-14; 11: 18-25; 12: 264-272]. Крім цього на території області зростають 7 видів рослин, які занесені до Європейського Червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі [1; 13; 17].

Систематичний аналіз

Аналіз систематичної структури червонокнижних видів Тернопільської області показав, що найбільше видів належить до родини Orchidaceae – 34 (34%). Перші п'ять родин охоплюють 57 видів, що становлять більше половини (57%),від загальної кількості, а також 31 рід (44,1%). Значний інтерес становлять малочисельні 30 родин і 41 рід, які представлені трьома, двома або одним видом.

Таблиця 1.

Систематична структура червонокнижних видів Тернопільської області

№	Родина	Рід		Вид	
		кількість	%	кількість	%
1.	Orchidaceae	18	25,7	34	34
2.	Ranunculaceae	4	5,7	6	6
3.	Fabaceae	3	4,2	6	6
4.	Poaceae	2	2,8	6	6
5.	Asteraceae	4	5,7	5	5
6.	Alliaceae	1	1,4	4	4

№	Родина	Рід		Вид	
		кількість	%	кількість	%
7.	Lycopodiaceae	3	4,2	3	3
8.	Lamiaceae	3	4,2	3	3
9.	Betulaceae	1	1,4	2	2
10.	Brassicaceae	2	2,8	2	2
11.	Solanaceae	2	2,8	2	2
12.	Liliaceae	2	2,8	2	2
13.	Amaryllydaceae	2	2,8	2	2
14.	Cyperaceae	2	2,8	2	2
15.	Huperziaceae	1	1,4	1	1
16.	Salvinaceae	1	1,4	1	1
17.	Ophioglostaceae	1	1,4	1	1
18.	Athyriaceae	1	1,4	1	1
19.	Marsileaceae	1	1,4	1	1
20.	Caryophyllaceae	1	1,4	1	1
21.	Violaceae	1	1,4	1	1
22.	Cistaceae	1	1,4	1	1
23.	Cuphorbiaceae	1	1,4	1	1
24.	Thymelaceae	1	1,4	1	1
25.	Droseraceae	1	1,4	1	1
26.	Rosaceae	1	1,4	1	1
27.	Trapaceae	1	1,4	1	1
28.	Rutaceae	1	1,4	1	1
29.	Staphyleaceae	1	1,4	1	1
30.	Apiaceae	1	1,4	1	1
31.	Celastraceae	1	1,4	1	1
32.	Scrophulariaceae	1	1,4	1	1
33.	Gentibulariaceae	1	1,4	1	1
34.	Iridaceae	1	1,4	1	1
35.	Menyanthaceae	1	1,4	1	1
Усього		**72**	**100**	**100**	**100**

Хорологічний аналіз

При проведенні хорологічного аналізу було використано дві вимірні системи. Згідно цієї системи визначено загальні типи ареалів за поширенням виду на території України, за загальним поширенням – регіональні групи ареалів.

У червонокнижній флорі Тернопільської області нами виділено 7 зональних та 12 регіональних типів поширення видів (табл. 2, 3).

Таблиця 2.

Розподіл червонокнижних видів Тернопільської області по зональних типах ареалів

№	Зональний тип ареалу	Кількість видів	% від загальної кількості
1.	Тундрово-лісовий	1	1
2	Лісовий	1	1
3.	Неморально лісовий	1	1
4.	Лісово-лісостеповий	41	41
5.	Лісостеповий	43	43
6.	Лісостепо-степовий	8	8
7.	Полізонально-помірноширотний	5	5

Таблиця 3.

Розподіл червонокнижних видів по регіональних групах ареалів

№	Регіональна група ареалів	Кількість видів	% від заг. к-ті

№	Регіональна група ареалів	Кількість видів	% від заг. к-ті
1.	Голарктична	3	3
2.	Євроазіатська	20	20
3.	Євросибірська	3	3
4.	Єврокавказька	2	2
5.	Євросередземноморська	14	14
6.	Європейська	34	34
7.	Середземноєвропейська	10	10
8.	Західноєвропейська	1	1
9.	Східноєвропейська	4	4
10.	Західнопонтична	2	2
11.	Волино-Подільська	4	4
12.	Подільська	3	3

Тундрово-лісовий зональний тип ареалу включає види, ареали яких розташовані в межах тундрової і лісової зони. У червонокнижній флорі Тернопільської області даний тип представлений 1 видом Huperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank. et Mart, який належить до голарктичної регіонально-географічної групи.

Лісовий зональний тип ареалу включає темно-хвойну та широколистянолісову підзони. Він представлений 1 видом Daphne cneorum L., який відноситься до середземноморської регіонально-географічної групи.

До неморально лісового зонального типу відносять види, які поширені в підзоні широколистяних лісів. До даного зонального типу належить один вид Astrantia major L., який відноситься до середньоєвропейського регіонального типу ареалу.

Лісово-лісостеповий зональний тип включає переважно лісостепову зону та широколистянолісову підзони. До цього типу належать 41 вид (41%). Він охоплює такі регіональні групи ареалів: європейська (16), євроазіатська (9), євросередземноморська (9), євросибірська (3), східноєвропейська (2), єврокавказька (1), волино-подільська (1). Прикладами видів цього зонального типу є: Carlina cirsioides Klok., Lilium martagon L., Orchis morio L., Gymnadenia conopsea L.

Ареали видів лісостепового зонального типу можуть відхилятися від лісостепової зони в сторону широколистянолісової або півночі степової. Лісостеповий найчисленніший зональний тип представлений 43 видами (43%). У ньому виділяють такі регіональні групи: європейська (17), середньоєвропейська (9), євросередземноморська (4), волино-подільська (30), західнопонтична (2), євроазіатська (2), єврокавказька (1), східноєвропейська (1), західноєвропейська (1), подільська (3).

Лісостепо-степовий зональний тип ареалів охоплює переважно південну частину лісостепової зони та значну частину степової. Він включає 8 видів (8%), які відносяться до євроазіатської (6 видів), європейської (1), східноєвропейської (1) регіональної групи ареалів. Прикладом даного типу є вид: Stipa capillata L.S. pennata L.S. borysthenica Klok. ex Prokud.

Полізонально-поліширотний зональний тип охоплює переважно всі чи більшу частину всіх помірних зон, крім тундрової. Сюди належать 5 видів (5%): Orchis morio L., Neottia nidus-avis (L.) Rich., Listera ovata (L.) R. Br., Thalictrum foetidum L., Poa versicolor Bess. Перші три види відносяться до євроазіатської, а два інші – до голарктичної регіональної групи ареалів.

Холорогічний аналіз видів Тернопільської області, занесених до "Червоної книги України", розкриває їх географічні зв'язки з Середземномор'ям, Кавказом, Малою Азією.

Для даної флори характерна наявність реліктових та ендемічних видів, що свідчить про її самобутність. Прикладами є релікти Goodyera repens (L.) R. BR., Atropa belladonna L., Daphne cneorum L., Allium strictum Schrad., волино-подільські ендеміки Senecio besseranus Minder, Carlina onopordifolia Bess. ex Szaf, Euphorbia volhynica Bess ex Szaf, Kulcz et Paul.

Біоморфологічна характеристика

Червонокнижна флора Тернопільської області характеризується різноманітністю життєвих форм. Тут переважають трав'янисті рослини. За класифікацією Раункієра (1934) виділено 5 груп рослин. Найчисленнішою є група криптофітів. Вона включає більшу половину видів (55) та становить 55% від загальної кількості. Значна тут кількість і гемікриптофітів – 30 видів (30%). Група хамефітів представлена всього двома видами (2%). Це, переважно, однорічні рослини, у яких всі вегетативні частини відмирають до кінця сезону, зимуючих бруньок у них немає, відновлення проходить тільки за рахунок насіння.

Охоронний статус

При дослідженні охоронного статусу червонокнижних видів Тернопільської області ми використовували категоріальний поділ видів у залежності від стану та ступеня загрози для популяції. Виділено такі категорії видів рослин, занесених до "Червоної книги України": зникаючі (I), вразливі (II), рідкісні (III), невизначені (IV) види.

До групи "зникаючі" відносяться 20 видів, зокрема це такі як: Aconitum besseranum Audrz., Anemone laxa Fuze., Betula Klokovii Zaverucha, Huperzia selago (L.)Bernh. ex Schrank et Mart, Allium strictum Schrad. та ін. До категорії "вразливі" належать 49 видів, "рідкісні" – 30 видів, "невизначені" – один вид Poa versicolor Bess.

У природоохоронній роботі важливе – вивчення антропогенного впливу на окремі види червонокнижних рослин, а також створення нових заказників, заповідних урочищ в місцях їх зростання.

Висновки.

1. На території Тернопільської області зростає 100 видів червонокнижних рослин.
2. Найчисленнішою серед 35 родин червонокнижних видів є Orchidaceae – 34 види (34 %).
3. При проведені хорологічного аналізу червонокнижних видів Тернопільської області виділено 7 зональних типів ареалів. Найчисельним є лісостеповий – 43 види, що становить 43 %.
4. Виділено 12 регіональних груп ареалів, і найчисленнішою є європейська – 34 види, що становить 34 %.
5. Біоморфологічний аналіз зроблено за допомогою класифікації Раункієра і виділено 5 груп рослин. Найбільшу частину займають криптофіти – 55 видів, що становить 55 %.
6. Категоріальний аналіз червонокнижних видів дозволяє ствердити, що до групи "зникаючі" відносять 20 видів, "вразливі" – 49 видів, "рідкісні" – 30 видів, "невизначені" – 1 вид.

Список використаних джерел

1. Визначник рослин України. Вид. 2-ге, виправлене і доповнене. (Навч. пос. Для студентів біологічних спеціальностей університетів і пед. інститутів). – К.: Урожай, 1965.-877с.
2. Геренчук К. І. Природа Тернопільської області. – Львів: Вища школа, 1979. – 320 с.
3. Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення. /Барна М.М., Царик Л.П., Черняк В.М. та інші. – Тернопіль: "Лілея", 1997. – 64с.
4. Заверуха Б.В. Реліктові і ендемічні рослини Кременецьких гір та необхідність їх охорони. //Охороняйте рідну природу. – К.: "Урожай", 1964. – С.20-25
5. Заверуха Б.В. Рослини Червоної книги. – К.: Урожай, 1985. – 136с.
6. Зелінка С. В. Види рослин Тернопільської області, які занесені до "Червоної книги України" // Основи екології. (Навчальні матеріали на допомогу учням загальноосвітніх шкіл, вчителям екології, студентам природничого факультету). За ред. В.М.Черняка. – Тернопіль, 1994. – С. 84-96.
7. Зелінка С.В., Мшанецька Н.В., Барна М.М. та ін. Конспект флори Кременецького філіалу державного природного заповідника "Медобори"//Наукові записки ТДПУ. Серія: Біологія, 1998. – №3 (4). – С. 11-14.
8. Зелінка С.В. Товтровый кряж . //Охрана важнейшых ботанических обьектов Украины, Белоруссии, Молдовы. – К.: Наук. дум., 1980. – С.233-235
9. Куковиця Г.С. Рідкісні, ендемічні та реліктові види Подільського Придністров'я. //Охорона природи та раціональне використання природних ресурсів УРСР. – К.: Наук. думка, 1970б. – С.31-32
10. Мороз І.І. Рідкісні рослини Товтрового кряжа, Опілля та їх охорона //Охорона природи та раціональне використання природних ресурсів в УРСР. – К.: Наук. думка, 1970. – С.39-41
11. Оліяр Г.І. Конспект флори природного заповідника "Медобори" // Наукові записки ТДПУ ім.В.Гнатюка. Серія. Біологія, 2002. – №2 (17). – С.18-25
12. Онищенко В. А. Рослинність філіалу Кременецькі гори природного заповідника "Медобори" // Український бот. журн., 2000. – №3. – С.264-272.
13. Определитель высших растений Украины. – (Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудина Ю.Н. и др. – К.: Наук. дум., 1987. – 548с.)
14. Охорона генофонду флори і рослинності Голицького державного ботаніко-ентомологічного заказника на Тернопільщині. /Зелінка С.В., Барна М.М., Шанайда Н.Д., Черняк В.М., Адамів М.І. //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: біологія, хімія, педагогіка. – Тернопіль, 1994. – Вип.1. – С.35-38

15. Синиця Г.Б., Черняк В.М. Рідкісні і зникаючі види флори Тернопільщини, їх охорона і уведення в культуру //Бюлетень державного Нікітського ботанічного саду. – Ялта, 1999. – Вип..79. – С.153-159
16. Синиця Г.Б., Черняк В.М. Географічний аналіз як основа созологічної оцінки рідкісних і зникаючих видів рослин Тернопільської області //Проблеми охорони генофонду природи Полісся /За ред. О.І. Бондаря і Г.С. Стеценка. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С.118-120
17. Червона книга України. Рослинний світ. / Редкол.: Ю.Г.Шеляг-Сосонко (відп. ред.) та ін. – К.: "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 1996. – 608 с.
18. Besser W. Primitiae florae Galiciae austriacas utriusgue. Viennae, 1809. – Vol. 1-2

магістр. хіміко-біол. ф-ту Галина Заброцька
наук. керівники – доц. Н.М. Страшнюк, доц. Л.Р. Грицак

ДОСЛІДЖЕННЯ ВМІСТУ АСКОРБІНОВОЇ КИСЛОТИ В ІНТАКТНИХ РОСЛИНАХ ТА КУЛЬТУРАХ ТКАНИН *GENTIANA ACAULIS* L.

Рослини видів роду *Gentiana* L. (*G. lutea*, *G. punctata, G. acaulis*, *G. asclepiadea*) здатні накопичувати іридоїди, алкалоїди, ксантони, флавоноїди аскорбінову кислоту тощо [3, 5, 6, 13, 14]. В офіційній медицині використовують лише *G. lutea.* Екстракти з кореневищ і коренів *G. lutea* є основою лікарських препаратів, фізіологічна активність яких проявляється в поліпшенні функціональної діяльності травних органів, у прояві протизапальних, антисептичних та антигельмінтних властивостей, а також у здатності підсилювати скорочення серця тощо [6, 13, 14, 15]. Інші досліджувані види – *G. punctata, G. acaulis*, *G. asclepiadea* – застосовують у народній медицині [6].

Природні запаси сировини видів роду *Gentiana* обмежені [9, 10]: досліджувані види, за винятком *G. asclepiadea*, занесені до "Червоної книги України" [12], а їх популяції потребують відновлення і стабілізації чисельності. Забезпечення фармацевтичної промисловості рослинною сировиною проводиться переважно шляхом створення промислових плантацій рослин відповідних видів. Однак, для видів роду *Gentiana* такий підхід економічно невигідний, оскільки біологічно активні речовини синтезуються в основному у підземній частині, а для отримання кореневища *G. lutea* масою 100-200 г необхідно вирощувати рослини до 10-12 років [3]. Для одержання сировини, що має обмежену природну базу, доцільним є використання культур клітин і тканин цих видів.

Саме тому для для отримання альтернативного джерела сировини видів роду *Gentiana* в лабораторії екології та біотехнології Тернопільського національного педагогічного університету ведуться дослідження щодо отримання їх культур клітин і тканин. Відомо, що кореневище і корінь видів роду *Gentiana* містить і аскорбінову кислоту [6, 7], яка є одним із важливих фізіолого-біохімічних показників життєвого стану рослинного організму і бере участь в окисно-відновних процесах, а також у гідроксилюванні як фактор прояву дій ферментів [8].

Враховуючи все сказане вище, *метою роботи* було дослідження вмісту аскорбінової кислоти в інтактних рослинах та культурах тканин *G. acaulis* та порівняння отриманих показників.

Матеріали і методика досліджень

При визначенні вмісту аскорбінової кислоти в інтактних рослинах та в культурах *in vitro* враховували її здатність відновлювати 2,6-дихлорфеноліндофенол (реактив Тільманса, який готують на буфері такого складу: KH_2PO_4 – 24 мг, Na_2HPO_4 – 36 мг, H_2O – 140 мл. При цьому використовують 50 мг порошкоподібного реактиву, який у кислому середовищі має червоне забарвлення, а при відновленні знебарвлюється. У лужному середовищі реактив Тільманса має синє забарвлення.

Для визначення вмісту аскорбінової кислоти відважували 2 г досліджуваного рослинного матеріалу, розтирали у ступці з 4 мл 10%-ного розчину соляної кислоти, доливали 16 мл води, відфільтровували. З фільтрату брали 4 мл у колбу і додавали 20 крапель 10%-ного розчину соляної кислоти. Суміш відфільтровували реактивом Тільманса до появи рожевого забарвлення, що не зникало протягом 30 сек.

Для обчислення користувалися формулою:

$$A_k = \frac{0{,}088 \cdot A \cdot Г \cdot 100}{Б \cdot B}$$, де

$А_к$ -- вміст аскорбінової кислоти в мг на 100г сирої маси досліджуваного рослинного матеріалу; 0,088 -- вміст аскорбінової кислоти в мл; А – кількість мл реактиву Тільманса, який пішов на титрування досліджуваної проби; Б -- об'єм витяжки, взятої для титрування в мл; В -- кількість рослинної тканини, взятої для аналізу в г; Г -- загальна кількість витяжки в мл (перерах. на 100 г проби).

Вміст аскорбінової кислоти визначали у насінні, коренях інтактних рослин *G. acaulis* та у чотирьох лініях калюсних культур кореневого походження – калюс кореневого походження на середовищі МС/2, доповненому 0,1 мг/л БАП і 1 мг/л 2,4-Д – лінія rvc1; калюс з апікальної частини кореня на середовищі МС/2, доповненому 0,1 мг/л БАП і 0,1 мг/л 2,4-Д – лінія arc; калюс із середньої частини кореня на середовищі МС/2, доповненому 0,1 мг/л БАП і 0,5 мг/л 2,4-Д – лінія mrc; калюс кореневого походження на середовищі МС/2, доповненому 0,1 мг/л БАП і 1 мг/л 2,4-Д – лінія brc.

Результати досліджень та їх обговорення

У результаті проведеного дослідження встановлено, що найбільше аскорбінової кислоти міститься у насінні *G. acaulis,* дещо менше у коренях інтактних рослин (рис. 1). В отриманих нами калюсних культурах вміст аскорбінової кислоти менший, порівняно з інтактними рослинами. Ці результати узгоджуються з літературними даними. Так, відомо, що у сучасному біотехнологічному виробництві використовується незначна кількість клітинних і тканинних культур [11]. Зумовлено це відносно низькою продуктивністю штамів, а також тим, що продуктивність відселектованих варіантів, як правило, швидко знижується до середнього популяційного рівня. Для більшості культур характерний, як правило, нижчий рівень синтезу вторинних сполук, ніж в інтактних рослинах. Для підвищення виходу цих сполук широко застосовується клітинна селекція, оптимізація середовищ і умов культивування, вирощування диференційованих клітин, або створення умов для їх диференціації, застосування еліситорів та методів генетичної інженерії [2].

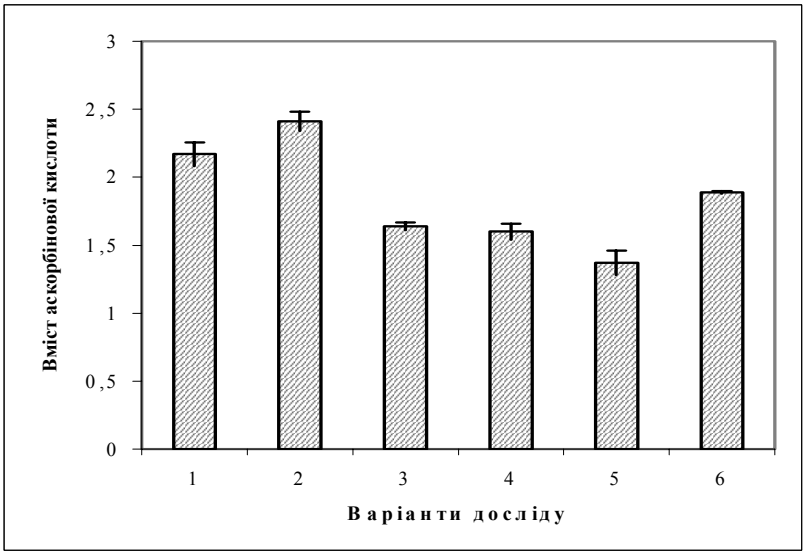

Рис. 1. Вміст аскорбінової кислоти в інтактних рослинах та калюсних культурах *G. acaulis*:

1 – корені інтактних рослин; 2 – насіння; 3 – калюс кореневого походження на середовищі МС/2, доповненому 0,1 мг/л БАП і 1,0 мг/л 2,4-Д; 4 – калюс із середньої частини кореня на середовищі МС/2, доповненому 0,1 мг/л БАП і 1,0 мг/л 2,4-Д; 5 – калюс із середньої частини кореня на середовищі МС/2, доповненому 0,1 мг/л БАП і 0,5 мг/л 2,4-Д; 6 – калюс із апікальної частини кореня на середовищі МС/2, доповненому 0,1 мг/л БАП і 0,1 мг/л 2,4-Д.

Однак, слід зазначити, у багатьох випадках *in vitro* клітина набуває здатності утворювати ті речовини, які в нативних умовах у материнській клітині не синтезуються [1, 4, 16]. Склад

живильного середовища, і особливо, фітогормональний баланс у ньому здійснюють вплив на якісний та кількісний вміст біологічно активних речовин.

Так, нами встановлено, що отриманіз різних ділянок кореня калюсні лінії *G. acaulis*, що росли на середовищах з різними концентраціями фітогормонів, відрізнялись за кількісним вмістом аскорбінової кислоти. Найбільша кількість вітаміну С синтезується в культурі, що росте на середовищі з найменшим із проаналізованих ліній вмістом фітогормонів – лінія arc. Слід зазначити, що саме на цьому середовищі калюс наростає повільно і характеризується щільною консистенцією і світло-коричневим забарвленням. У той же час, найменший серед проаналізованих калюсних культур вміст аскорбінової кислоти виявлений у лінії mrc, що росте на середовищі із вищими концентраціями фітогормонів. Приріст калюсу на даному середовищі найбільший, калюс пухкої консистенції, світло-жовтого забарвлення. На основі отриманих даних можна висунути припущення про обернено пропорційну залежність між ростом калюсних культур *G. acaulis* та синтезом у них аскорбінової кислоти, що дуже часто спеостерігається у культурі тканин [1, 4, 11].

Висновок

Таким чином, нами встановлено, що культури клітин *G. acaulis* здатні до синтезу аскорбінової кислоти, що особливо важливо в умовах скорочення ареалу виду, практично повного руйнування його популяцій в Українських Карпатах, а отже відсутності природної сировинної бази.

Список використаних джерел

1. Бутенко Р.Г. Индукция морфогенеза в культуре тканей растений. – М.: Наука, 1980. – С. 42-54.
2. Валиханова Г.Ж. Биотехнология растений. – Алматы: Конжык, 1996. – 272 с.
3. Журба О.В., Рабинович А.М., Терзиева А.П., Алексеев С.Д., Казьмин В.А. Лекарственные растения в СССР: культивируемые и дикорастущие. – М.: Планета, 1988. – 205 с.
4. Калинин Ф.Л., Сарнацкая В.В., Полищук В.Е. Методы культуры тканей в физиологии и биохимии растений. – К.: Наукова думка, 1980. – 488 с.
5. Китанов Г.М., Тхе Ван Д., Асенов И. Изучение химического состава корней *Gentiana asclepiadea* // Химия природн. соедин. – 1991. – № 3. – С. 425-427.
6. Лебеда А.П., Джуренко Н.І., Ісайкіна О.П. та ін. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А.М. Гродзінський. – К.: В-во "Українська Радянська Енциклопедія" ім. М.П. Бажана, Український виробничо-комерційний центр "Олімп", 1992. – С. 430-432.
7. Ловкова М.Я., Рабинович А.М., Пономарева С.М. и др. Почему растения лечат. – М.: Наука, 1989. – 256 с.
8. Мусієнко М.М. Фізіологія рослин: Підручник. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – С. 348-363.
9. Нестерук Ю.Й. Рослинний світ Українських Карпат: Чорногора. Екологічні мандрівки. – Львів: БаК, 2003. – 520 с.
10. Стойко С.М., Саїк Д.С., Татаринов К.А. Карпатський заповідник. – Ужгород: Карпати, 1982. – 128 с.
11. Фаулер М. В. Экономические аспекты промышленного культивирования клеток растений / В кн.: Биотехнология сельскохозяйственных растений // Пер. с анг. В. И. Негрука. – М.: Агропромиздат, 1987. – С. 9-42.
12. Червона книга України. Рослинний світ / Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. (ред.) – К.: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 1996. – 608 с.
13. Шиян (Драпайло) Н.М. Рід *Gentiana* L. у флорі України: Автореф. дис. … канд. біол. наук. – Київ, 1995. – 16 с.
14. Bodart P., Poukens-Renwart P., Wauters J.-N., Angenot L. Densitometric evaluation of gentiopicroside in the roots of *Gentiana lutea* L. // J. of Planar Chromatography. – 1996. – 9, № 2. – P. 143-145.
15. Menković N., Šavikin-Fodulović K., Savin K. Chemical composition and seasonal variations in the amount of secondary compounds in leaves and flowers // Planta Med. – 2000. – 66, №2. – P. 178-180.
16. Whipkey A., Simon J., Charles D., Janick J. *In vitro* production of artemisinin from *Artemisia annua* L. // J. Herbs, Spices and Med. Plants. – 1992. – Vol. 1, №1-2. – P. 15-22.

магістр. хіміко-біол. ф-ту Мар`яна Твардовська
наук. керівники – доц. Н.М. Страшнюк, доц. Л.Р. Грицак

ПРОВЕДЕННЯ ЦИТОГЕНЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ КУЛЬТУР КЛІТИН І ТКАНИН ВИДІВ РОДУ GENTIANA L.

Для вирішення спірних питань систематики роду, а також для встановлення філогенетичних зв'язків і побудови філогенетичної системи, поряд з іншими, можуть використовуватися цитологічні дослідження.

Дослідження цитології видів має як теоретичне (систематика, філогенія, закономірність різних біологічних процесів), так і практичне (збереження біологічної різноманітності, опрацювання технології вирощування та розмноження, підвищення продуктивності тощо) значення. Особливо важливим є з'ясування мінливості кількості хромосом в онтогенезі рослин та впливу цих змін на фізіологічні та біохімічні процеси, в тому числі і на синтез біологічно активних речовин, що відбуваються як на рівні ізольованих клітин і тканин, так і цілого організму [3, 4, 6, 7].

При вирощуванні клітин і тканин рослин в умовах *in vitro* генетична мінливість проявляється у зміні кількості хромосом, появі хромосомних перебудов і генних мутацій [1].

Культура клітин рослин характеризується великою морфофізіологічною і генетичною гетерогенністю. Перша залежить від виду тканини, складу поживного середовища та способу культивування; вона проявляється залежно від фази росту та кількості пасажів. Генетична гетерогенність може залежати від гетерогенності вихідного експланту і від складу середовища. Калюсні і суспензійні культури відрізняються за морфологією та ступенем гетерогенності клітинної популяції, за морфогенетичним та біосинтетичним потенціалами [2].

Метою роботи було вивчення морфології та кількості хромосом на тимчасових тиснених препаратах у непошкоджених клітинах отриманих раніше культур видів роду *Gentiana* [8].

Матеріали і методика досліджень

Для проведення цитологічного аналізу використовували: інтактні рослини, калюсні культури кореневого походження *G. acaulis*; інтактні рослини, калюсні культури кореневого походження і культури ізольованих коренів *G. lutea* на етапах індукції (1-ий етап) та росту бічних корінці (2-ий етап).

Культуру фіксували у суміші 98%-ного етилового спирту та льодяної оцтової кислоти у співвідношенні 3:1 протягом 1-2 діб при температурі +10ºС, після чого переносили у 70%-ний етиловий спирт.

Для цитологічного аналізу матеріал фарбували ацетоорсеїном 1-3 доби при температурі +25ºС. 1%-ний розчин ацетоорсеїну готували так: 1 г барвника розчиняли у 45 мл льодяної оцтової кислоти (CH_3COOH попередньо нагрівали до виділення білих парів). Отриманий розчин охолоджували, додавали до нього 55 мл $H_2O_{дист.}$ і фільтрували.

Після фарбування матеріал мацерували у кип'ячій 45% оцтовій кислоті і виготовляли тимчасові тиснені препарати.

Для цитогенетичного аналізу матеріалу використовували мікроскоп "NU-2E Carl Zeiss". Мікрофотографування проводили за допомогою цифрової відеокамери "SAC-410 PA" фірми "Samsung".

Результати досліджень та їх обговорення

Відомо, що хромосомне число *G. lutea* 2n = 40, *G. acaulis* 2n = 36. Ці види здатні до поліплоїдізації [9].

При проведенні цитологічного аналізу калюсної культури кореневого походження (I варіант), кореневої культури на першому етапі культивування (II варіант) та кореневої культури *G. lutea* на другому етапі культивування (III варіант) виявлено, що якість виготовленого препарату та частота зустрічальності поділів на досліджуваних препаратах визначалася віком культури (вік культури не повинен перевищувати 15 діб).

При аналізі калюсної культури *G. lutea* встановлено, що частота поділів на цьому препараті дуже низька, кількість хромосом у метафазних та профазних клітинах коливається від 24 до 82, тобто у даному випадку у калюсній культурі *G. lutea* виявлені як диплоїдні та анеуплоїдні, так і тетраплоїдні клітини. Відомо, що процес калюсоутворення супроводжується значними перебудовами структурно-функціональних особливостей клітини, у тому числі геномними по-

рушеннями [5]. Уже серед перших мітозів після індукції дедиференціації спостерігається міксоплоїдія з широким розмахом мінливості кількості хромосом і наявності аномалій мітозу. У багатьох публікаціях наведені дані про невисокий рівень порушень під час перших клітинних, і лише при подальшій проліферації, особливо в процесі пасивування *in vitro*, відзначається зростання рівня і розширення спектру хромосомних аномалій [5].

Аналіз культури ізольованих коренів *G. lutea* показав, що як у II, так і в III варіанті, спостерігається значний розмах мінливості числа хромосом: від 30 до 82 – на першому етапі і від 27 до 60 – на другому етапі культивування. Отримані дані свідчать про те, що в культурі ізольованих коренів, як і в калюсній культурі, спостерігаються геномні порушення, результатом яких є формування клітин з анеуплоїдними та поліплоїдними ядрами.

На досліджуваних препаратах культури ізольованих коренів (II варіант) часто зустрічаються клітини, у яких відбувся поділ метафазних хромосом на дві групи, що чітко відділені одна від одної, але перебувають в межах однієї клітини. Кількість хромосом у цих так званих "двохядерних клітинах" коливається від (38+38) до (42+42). Можливо, це обумовлено зміною фітогормонального балансу в ізольованих коренях (на першому етапі культивування) під впливом екзогенних регуляторів росту (БАП і НОК), внесених у поживне середовище, на якому відбувався ріст культури перед фіксацією. На цих препаратах (II варіант) найчастіше зустрічаються метафази з кількістю хромосом 38-40, тобто близькою до диплоїдного набору хромосом, рідше зустрічаються метафази з кількістю хромосом 45-46 та 59-60. Метафазні хромосоми мають вигляд товстих крапок. У інтерфазних клітинах хромоцентри помітні краще, ніж оболонка ядра.

При проведенні цитологічного аналізу різних ділянок коренів кореневої культури *G. lutea* (II варіант), нами спостерігалася значна кількість метафазних клітин як у апікальній частині, так і в ділянках кореня, що віддалені від апексу. Можливо, у випадку кореневої культури *G. lutea* спостерігається так звана "хвиля поділів", тобто поділи йдуть від одного кінця кореня до іншого.

Таким чином, проведений нами цитологічний аналіз отриманих *in vitro* культур тканин *G. lutea* показав значний розмах мінливості числа хромосом у них. У калюсній культурі та культурі ізольованих коренів, поряд з диплоїдними, виявлені анеуплоїдні та тетраплоїдні клітини, що є результатом впливу умов *in vitro* на генотип.

Калюсна культура кореневого походження *G. acaulis* має такі характеристики.

Особливості росту і морфологія. Біомаса калюсу становить масу клітинних агрегатів світло-жовтого забарвлення. Агрегати щільні, легко відокремлюються один від одного. Розмір агрегатів коливався від 0,2 до 0,7 см в діаметрі. Для пасивування відбиралися світліші ділянки тканини. Калюсна культура *G. acaulis* характеризувалася інтенсивним ростом, що описувався S-подібною кривою з двома виходами на плато – на 5-9 і на 14-16 день росту (Рис. 1). Відносний приріст біомаси на 21 день росту досягав 0,831.

Цитологічна характеристика. У культурі переважали слабо диференційовані клітини округлої і овальної форми розміром від 30 до 270 мкм. Клітинні ядра були округлими розміром від 6 до 30 мкм. Вони містили, як правило, 1-2 ядерця. Починаючи з 11 дня, у калюсній тканині, часто зустрічалися елементи тканинної диференціації у вигляді трахеїд.

Вивчення мітотичної активності показало порівняно невисоку частоту клітинних поділів у вивчених точках протягом всього циклу вирощування, яка навіть у максимумах не перевищувала 3%. Характер кривих мітотичної активності в усіх вивчених випадках був подібним. Протягом пасажу в калюсній культурі спостерігали 1-2 підйоми кількості мітозів. Максимуми мітотичної активності спостерігали в перші 3-7 днів росту.

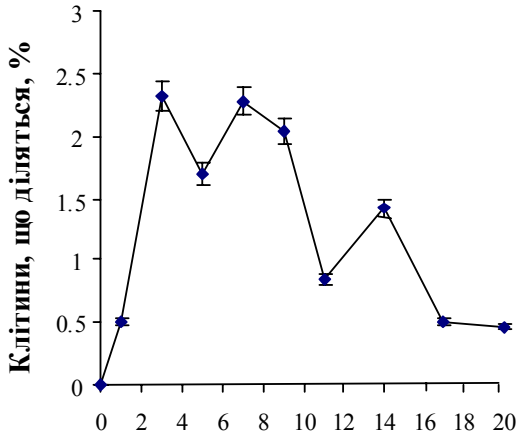

Рис. 1. Динаміка мітотичної активності клітин калюсної культури кореневого походження *G. acaulis*.

Цитогенетичні дослідження показали, що штам є міксоплоїдним з розмахом мінливості за числом хромосом від 32 до 92. Більшість (біля 90%) клітин, що діляться, містили 36 хромосом.

Вивчення рівня і типів аберацій хромосом в анафазах досліджуваної калюсної культури кореневого походження *G. acaulis* показало порівняно низький для культивованих клітин рівень мутацій: близько 3% аберантних анафаз.

Висновок

Таким чином, нами проведено цитологічні дослідження отриманих культур тканин *G. lutea* та *G. acaulis.* Виявлено, що склад поживних середовищ та умови культивування *vitro* спричинюють зміну кількості хромосом, появу хромосомних перебудов і генних мутацій у досліджуваних культурах.

Список використаних джерел

1. Бутенко Р.Г., Гостимский С.А. Изменчивость генома растительной клетки при культивировании в условиях *in vitro* // Биотехнология. – 1985. – №2. – С. 79-85.
2. Калинин Ф.Л., Сарнацкая В.В., Полищук В.Е. Методы культуры тканей в физиологии и биохимии растений. – К.: Наукова думка, 1980. – 488 с.
3. Кунах В. А. Геномная изменчивость соматических клеток растений. 2. Изменчивость в онтогенезе //Биополимеры и клетка. – 1994. – т. 10, №6. – С. 5-35.
4. Кунах В. А. Геномная изменчивость соматических клеток растений. 3. Калусообразование *in vitro* // Биополимеры и клетка. – 1997. – т. 13, №5. – С. 362-371.
5. Кунах В. А. Геномная изменчивость соматических клеток растений. 4. Изменчивость в процессе дедифференцировки и каллусообразования *in vitro* // Биополимеры и клетка. – 1998. – т. 14. – С. 298-320.
6. Кунах В. А., Левенко Б. А., Зосимович В.П. Культура *in vitro* пыльников *Nicotiana tabacum*. Цитогенетический анализ длительно пассируемой каллусной ткани, образовавшейся из пільников // Цитология. – 1978. – т. 20, №2. – С. 166-172.
7. Кунах В.А. Геномная изменчивость и накопление индолиновых алкалоидов в культуре клеток раувольфии змеиной *Rauwolfia serpentina* Benth //Биополимеры и клетка. – 1994. – Т. 10, №1. – С. 3-30.
8. Страшнюк Н. М., Грицак Л.Р., Леськова О.М., Мельник В.М. Введення в культуру *in vitro* деяких видів роду *Gentiana* L. // Физиология и биохимия культ. растений. – 2004. – 36, №4. – С. 327-334.
9. *Чопик В.І.* Високогірна флора Українських Карпат. – Київ: Наук. думка, 1976. – 267 с.

ГЕОГРАФІЯ

магістр. географ. ф-ту Ігор Касіяник
наук. керівник – доц. Л.П. Царик

РОЗВИТОК ПРИРОДООХОРОННОГО І ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ЗАЛІЩИЬКОГО РАЙОНУ

Використання різноманітних ресурсів зумовлює значне навантаження на природу і як наслідок нераціонального антропогенного впливу виникає ряд складних глобальних проблем (екологічна сировинна і т.п.), які можуть призвести до катастрофічних наслідків: голод, епідемії, війни, порушення цілісності екосистеми планети. Щоб запобігти такому розвитку подій, науковцями була запропонована нова концепція господарювання, що отримала назву: "Концепції збалансованого (сталого) розвитку" (КЗР). Вона передбачає розвиток найперспективніших галузей господарства певного регіону з обов'язковим урахуванням екологічної складової, тобто мінімалізація впливу на навколишнє середовище. Реалізація даної концепції на глобальному рівні забезпечить стійкий висхідний розвиток людської спільноти у гармонії з природою. Мислячи глобально, діяти усе ж необхідно локально. Практичну реалізацію КЗР в Україні необхідно реалізовувати також на рівні адміністративних районів, при узгодженості подібних заходів на більш високих рівнях (обласному, міжобласному). Об'єктом даного дослідження виступає Заліщицький район Тернопільської області . Це типовий сільськогосподарський район, але провідна галузь тут поступово занепадає, через нерентабельність виробництва. Співвідношення земель під природною рослинністю і залучених у сільське господарство складає 31% до 69%, що є незадовільним для існування природних біоценозів. Поряд із цим район володіє чудовими рекреаційними ресурсами: кліматичними, гідрологічними; багатий на туристичні об'кти, що наразі слабо використовуються.У перспективі частина Заліщицького району повинна увійти до складу національного парку "Дністровський каньйон", що сформується на базі регіонального ландшафтного парку. Для цього необхідно детально вивчити об'єкти структурного ландшафтного каркасу, та визначити напрямки його розвитку. З економічної точки зору рекреація і туризм будуть одними із провідних секторів господарства як у межах національного парку, так і району в цілому. Враховуючи входження ПНП до структури рекреаційного та природоохоронного комплексів, проведена оцінка та аналіз території адміністративного району, що стосується цих двох напрямків господарської діяльності.

Проблемами теоретичних і практичних основ формування екомереж займалися: Ю. Р. Шеляг-Сосонко, М. А. Голубець. Питання формування елементів локальної екомережі розглядають: Л.П. Царик та П.Л. Царик. Даний напрямок перспективним для географічного дослідження вважають В.М. Пащенко та О.Г. Топчієв.

У межах району зосереджено 60 заповідних об'єктів різних рангів (табл.1). До складу ландшафтного парку входять більшість із них. Ці об'єкти є базою для формування екомережі в районі. Структурну основу її складають: локальне ядро, два екокоридори та окремі біоцентри.

Локальне ядро формують відносно близько розміщені біоцентри: Обіжево – заказник загальнодержавного значення (ЗЗЗ), площею 162 га. Він являє собою глибокий яр, порослий дубово-грабовим лісом, серед якого збереглися ділянки з рідкісною наскельно-степовою рослинністю. На схід від Обіжева, розміщені два інші біоцентри: урочище Криве (ЗЗЗ), площею 36 га, є продовженням попереднього на стрімкому дністровському березі, та Городоцько – Добровлянський іхтіологічний заказник місцевого значення (ЗМЗ), у межах р.Дністер, від впадіння у неї р.Серет до турбази "Дністрянка" площею 51га. Створений для охорони і відтворення вирезуба. Ще один лінійно витягнутий об'єкт продовжує ядро від місця впадіння Серету в Дністер до Касперівського водосховища. Це Касперівсько-Городоцький ЗМЗ, де охороняється і відтворюється вирезуб, площею 36.8 га. Цей заказник з'єднує попередні біоцентри з найбільшим об'ктом ядра – Касперівським ландшафтним заказником, площею 818га. (у межах р-н 656га.).Це унікальний ландшафт Поділля з мальовничим водосховищем, скелястими берегами, незвичайними формами вивітрювання та рідкісною рослинністю.

Таблиця 1.

Природоохоронні об'єкти Заліщицького району

№	Ранг об'єкта	Тип об'єкта	К-ть заповітних об'єктів	Площа га.
1.	Регіональний природний парк	ландшафтний	1	16056
2.	Заказник зегальнодержавного значення.	ландшафтний	1	656
3.	Заказник місцевого значення	ботанічний	5	208,4
		іхтіологічний	2	87,8
4.	Пам'ятка природи загольнодержавного значення	ботанічний	2	101
5.	Памятка природи місцевого значення	ботанічний	28	50,14
		геологічний	14	19,55
		гідрологічний	2	0,72
6.	Парки – пам'ятки садово – паркового мистецтва	_____	1	5,0
7.	Дендрологічні парки місцевого значення	_____	2	5,0

Отже, загальна площа локального ядра становить 1123.8 га. (при необхідному мінімумі 500га.) Відносна малодоступність більшості об'єктів ядра, не придатність їх використання в сільському госпдарстві, та розташування на перетині двох екокоридорів створює чудові умови для його функціонування . Недоліками є лінійна витягнутість біоцентрів (крім Обіжева), що робить ядро не компактним, та наявність розривів між об'єктами (на суходолі). У межах ядра існують можливості для розвитку екотуризму: це м'який клімат, наявність мальовничих ландшафтів, та цікавих пам'яток історії і природи. Значного розвитку набула й інфраструктура: турбаза "Дністрянка", готельний комплекс в Обіжеві, рекреаційний комплекс "Росинка"; задовільні під'їзні шляхи сприяють розвитку сільського туризму .

Об'єкти інфраструктури органічно вписуються у навколишній ландшафт.

Територією району проходять два екокоридори:

1.Дністровський екокоридор національного значення. У межах р-н. включає русло і долину Дністра шириною близько 2 км. Коридор є відносно добре сформованим і в цілому відповідає встановленим нормам. Недоліком є перериви у межах сіл, та розораність, заплави у багатьох місцях .

Між селами Свершківці і Летяче, відтинок коридору включає заліснену полосу шириною від 500м до 1км вздовж русла, та орні землі. Сюди також входить пам'ятка природи місцевого значення (ППМЗ) "Хмелівська ділянка". У межах с.Литячого смуга нерозораних земель звужується до 300м. Тут є 4 ППМЗ "Дуб Литяцький" та " Дуб копоновидної форми". Між селами Летяче та с. Устечко коридор відповідає нормам, завдяки наявності двох лісових масивів, урочища: Тугора та Мужева. У окремих місях ширина коридору до сягає 5 км. На даній ділянці наявні такі заповітні обє'кти: урочище "Заліщицька діброва" (85 га), Устецький розріз нижнього девонуи (1 га), дуб устецький, Шутронинські дуби (0,08 га), " берекова діброва в Шутронинях" (13,8 га), " Червоноградський водоспад", " Устечківська ділянка" (1). У межах с. Устечко спостерігається розрив коридору. Лісосмуги віддалені більше як на 1 км. від русла. Від південної околиці с. Устечко коридор знову відповідає нормам. Заліснена територія має ширину понад 2 км. і простягається до с.Іване золоте. В межах с. Іване Золоте знову спостерігається розрив. Від південної околиці села нерозорані землі складають смугу 300га, шо прилягає до русла, це стрімкий схил. Тут знаходиться ППМЗ " Іване Золотецький розріз нижнього девону". Далі за течією знаходиться доволі вузька смуга залісненості, це Жижавський ботанічний заказник площею 155 га. Наступний відтинок коридору, що починається від с. Зелений Гай і простягається до локального ядра (у. Обіжева) характеризується приляганням до русла в межах 2-км зони населені пункти Печорна, Заліщики, Добровляни. Смуги лісу і садів відділені від русла, але створюють умови можливості функціонування коридору простягуючись до ботанічного заказника "

Обіжево". Від села Городок до с. Зозулинці територія у межах 2 км. зони коридору практично повністю розорані, вийняток складають скелясті береги, де розміщені Зозулинські степові ділянки №1,2. Наступна ділянка, що простягується до межі з Борщівським районом. також характеризується великою розораністю. Територія екокоридору та природного ядра у майбутньому увійдуть до природного національного парку " Дніпровський каньйон", предтечею якого зараз є існуючий регіональний ландшафтний парк. Тут знаходиться значна кількість цікавих туристичних об'єктів, розміщений дитячий табір відпочинку. (табл.2)

2. Основний меридіональний коридор регіональної екомережі, що проходить долиною р. Серет починається у межах району в околицях с. Лисівці на відтинку с. Мишків та Більче Золоте. Коридор мало відповідає нормам, оскільки немає суцільних смуг залісненості та степових ділянок. Розораність заплави сягає русла. Крім того значний розрив утворює практично – суцільно забудована ділянка, що включає села Шипівці, Шершенівка, Олексенці. Відрізок від с. Більче золоте до с. Голігради характеризується наявністю смуг залісненості до 2 км. по обох берегах р. Серет. Далі розташоване локальне природне ядро. У межах коридору є водосховище – з умовоми для водного сплаву та відпочинку. Проблематичною є висока розораність, заплави на відтинку Лисівці – Мишків, мала кількість заповідних об'єктів, несформованість туристичної інфраструктури і практично відсутність контролю туристично – рекреаційної служби.

Таблиця 2.

Туристичні об'єкти у межах структур екомережі.

№	Структурний підрозділ екомережі	Туристичний об'єкт	Локалізація
1.	Регіональне природне ядро	Печерний храм з жертовним каменем	с. Монастирок
		" Сеноманські богатирі"	хутір Вовинів
		" Касперівський сфінкс"	вище с. Лисичники
		Мальовниче водосховище	біля с. Касперівці
		" Дністровські феномени"	урочище " Криве"
		" Подільські Альпи"	урочище " Обіжево"
2.	Екокоридор національного значення	Травертинові утворення із водоспадом	с. Дорогичівка
		Церква Пречистої Діви Марії	с. Нирків
		Водоспад (16 м)	урочище Червоне
		Домініканський костьол і палац	урочище Червоне
		печера " Татарка"	с. Зелений гай
		Дерев'яна церква св. Параскевії (1794)	с. Зелений гай
		печера "Поросячка"	с. Нагоряни
		Палац графів Борковських	с. Городок
		Скіфський курган	с. Ворвулинці
3.	Екокоридор регіональної екомережі	Домініканський костьол XIXст.	с. Лисівці

Розвиток туристично – рекреаційного комплексу у поєднанні з формуванням екомережі, дозволить переорієнтувати господарський комплекс району із суто сільськогосподарського на біполярний: сг. і туристично – рекреаційний, що обумовлено реальними ресурсними можливостями території.

Список використаних джерел

1. Барановський В. А. "Екологічна географія і екологічна кортографія" – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 322 с.
2. Чайковський М. П. Пам'ятки природи Тернопільщини. – Львів. Каменяр.1977. – 80 С.

3. Царик П. Л. Структурні елементи регіональної екомережі Західного Поділля в межах Тернопільської області // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: географія. – ТДПУ, 2003. – Випуск 2 (7) – С. 146 – 152.

магістр. географ. ф-ту Оксана Ліщук
наук. керівник – проф. Й. М. Свинко

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИРОДНИХ УМОВ ЗБАРАЗЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ТОПОНІМІЇ

Топоніміка – галузь знань, що вивчає походження, розвиток, структуру, системність, етимологію та ареали власних географічних назв (топонімів) [1]. Наука, що вивчає назви дрібних географічних об'єктів – полів, вулиць, лісів, урочищ, пасовищ, садів, джерел – називається мікротопонімікою.

Топоніміка тісно пов'язана з географією, історією, археологією, етимологією, діалектологією, краєзнавством. Топонімічні ареали дають уявлення про географічні ландшафти минулих епох, особливості побуту людей, їх виробничих занять та промислів. Однак отримання достовірної інформації забезпечується лише науково обґрунтованим поясненням кожної географічної назви. Топонімія Збаразького району з поміж усіх районів області вивчена чи не найменше і саме тому в краєзнавчій роботі з учнями та студентами використовуються, в основному, народні легенди та далекі від істини етимології, які потрапляють на сторінки газет та часописів. У той же час формування географічних назв відбувається під дією реально існуючих чинників, вивчення яких дозволяє з'ясувати важливі закономірності та реальні особливості виникнення найменувань [3].

Особливу роль у назвотворенні відіграє природне середовище. Оскільки антропогенний вплив на природу став важливим фактором ландшафтогенезу, актуальним питанням ландшафтознавства є дослідження природно-територіальних комплексів від початкового їх стану до сучасного. Саме топоніміка дозволяє здійснити глибокий екскурс до первинного етапу природних ландшафтів, який людина застала на зорі освоєння території [4, 5].

Значною мірою актуальність теми дослідження визначається сучасними процесами національного та культурного відродження України, підвищенням інтересу молоді до історичної минувшини свого краю, важливістю збереження і вивчення пам'яток матеріальної і духовної культури народу.

Об'єктом дослідження є топоніми і топонімічні комплекси Збаразького району, предметом дослідження – закономірності формування топонімічних систем Збаразького району під впливом природного середовища. У даній статті подано результати першого етапу, проведених досліджень. У роботі використано 460 власних назв географічних об'єктів, з довідкових джерел [2], топографічних карт та записаних у селах району від місцевих жителів польовим способом.

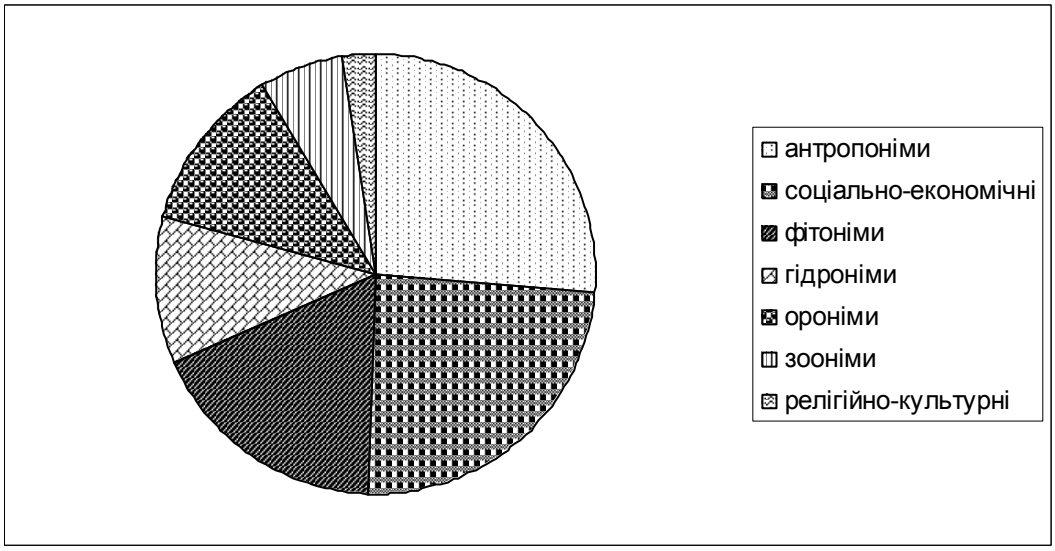
Топоніми Збаразького району Тернопільської області ділимо на такі групи:

- назви пов'язані з характером рельєфу (ороніми);
- назви, що відображають рослинний світ (фітоніми);
- назви, пов'язані з тваринним світом (зооніми);
- назви, пов'язані з водними об'єктами (гідроніми);
- назви, утворені від назв осіб (антропоніми);
- назви, що відображають соціально-економічні умови;
- назви релігійно-культурного значення;
- назви невстановленого значення (етимологічно неясні назви).

Окремі групи діляться на ряд підгруп. Наприклад, другу групу можна розбити на такі підгрупи: назви, що означають ліс взагалі (залісся, лісок); назви пов'язані з окремими видами рослин (Грабина, Дубина та ін.); шосту – на такі, що пов'язані із трудовою діяльністю людей та давніми промислами, назви, що характеризують шляхи сполучення, що пов'язані з типом поселень, розташуванням кустарних підприємств тощо.

За результатами проведених досліджень нами збудовано кругову діаграму, на якій наочно зображено співвідношення топонімів кожної з названих вище груп. А саме: найбільший відсоток становлять антропоніми (26,3 %), на другому місці займають топоніми, що відображають соціально-економічні умови (24,3 %). Топоніми, що відображають природні умови становлять

46,8 %. З них: 17,8 % припадає на фітоніми, 12,2 % – гідроніми, 10,7 % – ороніми і 6,1 % – зооніми.

Мета даних досліджень полягає в тому, щоби деталізувати приналежність кожного з топонімів до певних підгруп, встановити їх зв'язок з геологічною будовою та рельєфом, які зумовлюють формування своєрідного рослинного та тваринного світу, ґрунтів, господарського використання місцевостей людиною.

Список використаних джерел

1. Географічна енциклопедія. Т. 3. – К.: Українська енциклопедія, 1993. – С. 298.
2. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. – К, 1973.
3. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. – К.: Либідь, 2001. – 64 с.
4. Мурзаев Э. М. Топонимика – популярная (географические названия). – М.: Зниние, 1978. – 64 с.
5. Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви. – К.: Наукова думка, 1967. – 125 с.

магістр. географ. ф-ту Андрія Загнибіди
наук. керівник – доц. Б. В. Заблоцький

ГРОМАДСЬКИЙ ТРАНСПОРТ МІСТА ТЕРНОПІЛЬ. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Транспортна система є одним із найважливіших елементів для забезпечення життєдіяльності міста. Соціально-економічний розвиток міста виявив комплекс проблем та недоліків функціонування транспортної системи котрі потребують детального дослідження та розробки шляхів оптимізації. Сьогодні такими питаннями займається "Департамент житлово-комунального господарства, екології і транспорту". Проте, варто зазначити, що впровадження пропонованих заходів вищезазначеною організацією не завжди реалізують поставлені цілі. На нашу думку, причиною такого становища є вузькогалузевий підхід до вирішення проблеми. Дослідження даного питання саме із точки зору суспільної географії дає можливість комплексно оцінити мультифакторний вплив на розвиток громадського міського транспорту, розглянути його структуру (компонентну, функціональну, територіальну, організаційно-управлінську), дослідити територіальну організацію, та намітити шляхи перспективного розвитку.

Початковим етапом дослідження громадського транспорту є аналіз існуючої транспортної системи і виявлення факторів, які впливають на її стан. Основними чинниками, що визначили територіальну організацію транспортних шляхів Тернополя є:

- специфічне географічне розташування міста на заході України на перетині транспортного коридору Е-85 Клайпеда-Каунас-Вільнюс-Ліда-Брест-Ковель-Луцьк-Тернопіль-Чернівці-Сирет, магістральних автодоріг Львів- Тернопіль-Хмельницький-Вінниця-Кіровоград-Знам'янка та Стрий- Тернопіль, наявність залізничної магістралі котра забезпечує сполучення із рештою території країни, Європою

та Росією, що обумовило формування складного транспортного вузла і вплинуло на формування транспортної системи міста;

- складний характер рельєфу місцевості (розташування міста у заплаві та на надзаплавних терасах річки Серет яка розтинає місто навпіл), та великої водойми (Тернопільського ставу, який перешкоджає прямолінійному з'єднанню окремих масивів міста);
- щільна забудова центральної частини міста з обмеженою можливістю перепланування та реконструкції, інтенсивна забудова деяких районів та розвиток і облаштування торгових закладів (гуртовень, супермаркетів, складів тощо), визначають, в значній мірі, унікальність транспортної системи міста та використання автомобільного, автобусного та електричного транспорту, вимагають належної уваги до визначення та дослідження проблем її функціонування, а також нетрадиційних підходів до їх вирішення.

Дослідження транспортної мережі міста виявило такі її специфічні особливості:

- найкоротші маршрути, що з'єднують більшість мікрорайонів, проходять через центральну частину міста, що пов'язано із радіальним плануванням;
- планування вулиць та недостатня ширина їх в старій історичній частині міста не забезпечують необхідної пропускної здатності для інтенсивних транспортних потоків і громадського транспорту зокрема;
- висока щільність забудови та її історична цінність практично унеможливлюють масштабні роботи по спорудженню та модернізації транспортних магістралей в центральній частині міста;
- розташування значних пасажироутворюючих пунктів (ринок та автовокзал) в безпосередній близькості (практично один біля одного) суттєво впливає на вибір маршрутів і забезпечення необхідної швидкості та безпеки руху.

Дослідження міського масового пасажирського транспорту міста виявило, що його мережа складається з 8 тролейбусних, 20 автобусних та 34 маршрутів маршрутних таксі (див. рис. 1). Кількість автобусів та мікроавтобусів різних форм власності, що задіяні на міських автобусних маршрутах та маршрутних таксі – близько 246 одиниць.

Рис.1*

В перевезеннях пасажирів задіяні мікроавтобуси марок "Мерседес -208, 210, 310, – 710", "Газель", "ЗіЛ ", "Пежо-Карсан".

* *За даними департаменту житлово-комунального господарства, екології і транспорту*

В перевезеннях пасажирів задіяні автобуси марок "Ікарус – 260, 280", "ЛАЗ -605", "ПАЗ – 32051", "Богдан А-091".

Тролейбуси марки "Шкода".

Аналіз роботи громадського транспорту міста виявив ряд недоліків у його функціонуванні:

Основним недоліком є відсутність облаштованих зупинок і хаотичний рух в центральній частині міста. Злиття потоків автомобільного і автобусного транспорту не сприяє належній організації висадки-посадки пасажирів. На наш погляд, транспортниками недооцінюється необхідність організації і облаштування зупинок в центральній частині міста (в периферійних районах зупинки здебільшого облаштовані). З часом перспективні місця для таких зупинок будуть повністю зайняті платними стоянками і припаркованим приватним транспортом, що приведе до витіснення громадського транспорту через відсутність можливості для висадки-посадки пасажирів. Така ситуація вже спостерігається в певних точках міста, де висадка-посадка здійснюється з порушенням правил безпеки для пасажирів.

Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення кількості зупинок на маршруті, а відповідно і до зменшення середньої швидкості руху.

Крім того, відсутність "кишень" (розширень доріг за рахунок тротуарів де зупиняються маршрутні транспортні засоби) суттєво знижує середню швидкість руху транспорту в центральній частині міста.

Перевезення пасажирів конкуруючими транспортними організаціями практично унеможливлює їх взаємну координацію та синхронізацію на спільних ділянках маршрутів.

Характерно, що іноді через примхи пасажирів ефективно не використо-вуються облаштовані для безпечної висадки-посадки зупинки.

Організаційні та фінансові труднощі не дають можливості проведення широких експериментальних досліджень з метою вибору оптимальнийх варіантів, роботи транспорту.

Особливістю стратегічного планування розвитку громадського транспорту міста є концентрація матеріальних, фінансових та людських ресурсів на певних перспективних напрямках на період реалізації вибраної стратегії. В деяких районах міста нашарувались серйозні проблеми, які потребують активного вирішення. Тому нинішній етап формування транспортної політики міста має бути націлений на прийняття стратегічних та системних рішень:

Обґрунтовані підходи і наміри органів влади та суть прийнятих рішень мають доводитись, в достатній мірі, до громадськості міста, яка могла б підтримати владу, прийняти участь в обговоренні, вдосконаленні та схваленні пропозицій (з цією метою ми проводимо анкетування пасажирів на зупинках, котре дає можливість виявити найістотніші проблеми і намітити заходи для покращення роботи громадського транспорту). Це сприяло б згуртуванню міської громади та її зближенні з органами влади. Широке залучення громадськості дозволить уникнути деяких конфліктних ситуацій, викликаних, в основному, непоінформованістю населення про стан справ і хід виконання робіт.

Розвиток транспорту неможливий без залучення інвестицій. Прийняття виважених рішень є певною гарантією влади міста щодо умов інвестування. Основна увага має приділятися розробці та прийняттю рішень, направлених на залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій. До процесів розробки та прийняття практичних рішень необхідно ширше залучати потенційних інвесторів. Переважаюча орієнтація на незабезпечене бюджетне фінансування може спричинити невиконання прийнятих рішень.

Крім того, для покращення роботи громадського транспорту потрібно виконати такі роботи:

Ремонт і вдосконалення стану дорожнього покриття в першу чергу на головних вулицях міста з інтенсивним рухом громадського транспорту і транспорту в цілому.

Визначення місць зупинок і стоянок громадського транспорту в центральній частині і облаштування "кишень".

Розподіл маршрутів громадського, приватного та службового транспорту.

Впорядкування маршрутів громадського транспорту з метою зменшення завантаження вулиць дублюючими маршрутами.

Винесення окремих зупинок громадського транспорту безпосередньо з точок притягання (наприклад ринку) на певну віддаль для розосередження пасажирських та транспортних потоків і облаштування просторих і безпечних зупинок.

Для окремих районів міста – підвищений контроль за рівнем загазованості та вібрації.

Проте, уже сьогодні в громадському транспорті Тернополя мають місце безперечні позитивні зміни. Відбулася приватизація та демонополізація автобусних перевезень, створена цивілізована система організації та розподілу маршрутів, забезпечені умови для приватного інвестування громадського транспорту і насичення міста транспортними засобами.

Таким чином, сьогодні у місті функціонує складна система громадського транспорту. Для перевезень пасажирів використовується широкий спектр транспортних засобів. Система маршрутів охоплює всі густозаселені райони міста і пропонує різні за якістю і вартістю види транспортних послуг. На пасажиронасичених напрямках забезпечене дублювання тролейбусних і автобусних маршрутів, що підвищує надійність транспортної системи. З врахуванням інтенсивностей транспортних потоків використовуються різні за пасажиромісткістю транспортні засоби.

Подальше вивчення проблем громадського транспорту міста дозволить знайти оптимальні шляхи їх вирішення.

Список використаних джерел

1. Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография. М., Географгиз, 1960.
2. Коценко К.Ф. Транспорт і його вивчення в курсі географії: Посібник для вчителів.- К.; Радянська школа, 1983.
3. Паламарчук М. М., Тащук К. О. Територіальна структура промислового комплексу економічного району. К., Наукова думка, 1974.
4. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2004 рік. Тернопіль, Міське управління статистики, 2005.

магістр. географ. ф-ту Микола Лаврись
наук. керівник – проф. І. М. Пушкар

СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ ЦЕЛЮЛОЗНО-ПАПЕРОВИЙ КУЩ І ЙОГО ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ (НА ПРИКЛАДІ ЖИДАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

В постіндустріальний період розвитку суспільства все частіше відбувається процес зосередження виробництва в певних населиних пунктах. Такі поєднання в науковій літературі називають спеціалізованими промисловими кущами

Спеціалізований промисловий кущ – це промислово-територіальне зосередження промислових підприємств однієї галузі в кількох населених пунктах які розміщенні близько один від одного.

Виходячи з цього, та проаналізувавши розміщення основних промислових пунктів та центрів на території Жидачівського району, можна виділити три спеціалізовані промислові кущі.

Найважливіше економічне значення для району має Жидачівський спеціалізований промисловий кущ, в який входять м. Жидачів, смт. Гніздичів та прилеглі до нього промислові пункти – спеціалізується на випуску продукції целюлозно-паперової промисловості. Його можна виділити на основі територіального зосередження підприємств целюлозно-паперової галузі в двох населених пунктах: м. Жидачеві та смт. Гнідичеві, розташованих на відстані 6 км. один від одного.

Жидачів – місто паперовиків. Жидачівський ЦПК одне з найбільших в Україні підприємств целюлозно-паперової промисловості, який вже відсвяткував свій півстолітній ювілей. Головними напрямками діяльності комбінату – паперове, картонне, та тарне виробництво.

Вироби з маркою Жидачівського ЦПК добре відомі на вітчизняному ринку. Споживачами продукції комбінату є такі поважні клієнти як "Світоч", "Гетьман", "Торчин – продукт", "Чумак", газети "Експрес", "Високий замок", "Дзеркало тижня", "Київські відомості", "Український медіахолдінг", видавництва – "Преса України", "Київська правда", "Зоря" та інші. Підприємство експортує свою продукцію в Іран, Індію, Молдову, Азербайджан та інші країни, має партнерські зв'язки з понад 20 – ма країнами світу.

ВАТ "Жидачівський ЦПК" дає сьогодні понад 230400 тис. грн., що становить 80% загальних обсягів промислового виробництва району та 5,3% загального обласного виробництва, на підприємстві зайнято близько 3000 працівників. Підприємство вистояло і успішно подолало найважчі роки становлення держави. За період свого існування на підприємстві вироблено 2985 тисяч тон паперу, 4065 тисяч тон картону разом з папером для гофрування, 1058 млн. $м^2$ гоф-

ропродукції, 1910 млн. шт. горбкуватих прокладок. Загальна вартість основних фондів підприємства становить 226202,0 тис. грн. Крім цього проводяться роботи з реконструкції підприємства. В 1995 році на комбінаті проведено модернізацію фабрики гофрірованої тари, в 1998 році – реконструйовано картоноробну машину №2. Триває реконструкція целюлозного заводу, де встановлені автоматичні системи управління технологічними процесами.

В минулому році спеціалісти картонної фабрики приступили до встановлення нещодавно придбаної лінії склеєного картону. Складено графік перед монтажної ревізії обладнання і паралельно завозять його в цех. Окрім монтажу, технологи фабрики працюють над покращенням якості продукції. Зокрема, вводять у виробництво склеєного картону крохмальний клей.

В 2003 році на підприємство прибула остання партія обладнання придбаної в Англії автоматичної лінії по виготовленню гофропродукції складної конструкції з нанесенням двохстороннього друку Simon – Asahi. Куплене обладнання у хорошому технічному стані. Лінія оснащена вузлом подачі листів, двома друкарськими секціями, перехідним транспортером та блоком висічки

АР-1600. Максимальна швидкість висічної машини Asahi – 5000 листів гофрокартону на годину. У 2004 році спеціалісти конструкторського відділу і ФГКУ приступили до розробки монтажних кріплень. Будівництво фундаментів до монтажу придбаного обладнання провели працівниками РБУ.

Для навчання персоналу працювати на лінії виробництва гофропродукції складної конфігурації запрошено англійських фахівців. Спеціалісти підрозділу реально вивчають можливості лінії для того, щоб виготовити більш технологічну продукцію. Крім цього підприємство активно залучає інвестиції, тільки в минулому році в нього було вкладено усього 42144 тис. грн. інвестицій, з них 33612 тис. грн. в основний капітал

Целюлозно-паперовий комбінат випускає всі види паперу, картон та целюлозу, а також є єдиним на сьогодні діючим в Україні виробником целюлози та газетного паперу, попит на який постійно зростає.

Крім ЦПК в Жидачеві розміщено ще одне підприємство цієї галузі – ТзОВ "Дунапак-Україна", створене і зареєстроване 28 серпня 1998 року. На момент створення учасниками товариства були: ВАТ "Жидачівський ЦПК" та АТ "Дунапак Пайперс енд Паккейджінг Лдт" (Угорська Республіка м.Будапешт)

У 2000 році ВАТ "Жидачівський ЦПК" продало свою частину акцій угорському інвестору, з того часу ТзОВ "Дунапак-Україна" – підприємство із 100% іноземними інвестиціями, воно є одним із підприємств найбільшого в Європі виробника тари – Австрійської фірми "Гамбургер", її підрозділу – угорської "Дунапак".

Основним видом діяльності підприємства є виробництво паперових мішків та гофропродукції і її реалізація українським та іноземним споживачам. З 2001 року підприємство виробляє високоякісну гофровану тмру складної конструкції на обладнанні швейцарської фірми "Бобст" з нанесенням триколірного друку. Гофропродукція що виготовляється на фірмі "Дунапак-Україна", належить до конструкції так званої складної висічки і поставляється замовнику в розгорнутому плоскому вигляді.

Сировину для виробництва постачає угорська сторона. Виготовлена продукція швидко реалізується замовникам. Завдяки чіткій організації виробництва та постійному контролю досягається висока якість продукції і незначна собівартість що дозволяє підтримувати конкурентноздатні ціни.

ТзОВ "Дунапак-Україна" є переможцем конкурсу "інвестор року" (1999. 2001), регіонального конкурсу за кращу упаковку "Українська зірка упаковки 2003", всеукраїнського конкурсу на звання "Кращий роботодавець року" у 2002 році.

Найважливішими замовниками продукції даного підприємства є Балаклійський, Старо-Оскольський (Росія) та Миколаївський цементні заводи, фірми "Галактон", "Лакталіс-Україна", "Рейнфорд", "Соки Вінні", приблизно 25% продукції йде на експорт у Росію, Білорусь, Прибалтику.

Обсяг виробництва промислової продукції на підприємстві в минулому році становив 317329,0 тис. грн.

У промисловому центрі. Гніздичів, розташованому приблизно на відстані 6 км. на південний захід від Жидачева, розміщено ще одне підприємство целюлозно-паперової галузі – ВАТ "Кохавинська паперова фабрика". Дане підприємство є філією ВАТ "Жидачівський ЦПК" тому між ними існують тісні управлінські, організаційно-економічні, технологічні та інші взає-

мозв'язки. Основними видами продукції, яка виробляється на кохавинській ПФ є різноманітні види паперу та картонна тара. Загальна вартість основних фондів підприємства становить 12116,3 тис. грн. Оюсяг виробництва підприємством промислової продукції за минулий рік скла 19524,2 тис. грн., за цим показником воно займає третє місце серед промислових підприємств району. На підприємстві працює 390 чол. виробничого персоналу

Сировину для виробництва продукції підприємство отримує переважно із інших регіонів: деревину – із Закарпаття, Житомирщини, Хмельниччини; макулатуру постачає львівське заготівельне товариство "Втормак".

Більша частина експорту продукції ВАТ "Кохавинська ПФ" спрямована в Росію, Білорусь, країни Центральної Азії, інші країни СНД, та південно – західну Азію, серед європейських країн продукцію підприємств імпортують переважно сусідні країни центральної Європи (Молдова, Румунія) та країни Балтії, а також Болгарія та Туреччина.

Підприємство, також, отримує певні інвестиції, інвесторами виступають, як правило, українські банки. Так у минулому році в кохавинську ПФ було вкладено 1586 тис. грн. інвестицій.

Отже, розглянувши територіальне розміщення основних промислових підприємств целюлозно-паперової галузі та їх виробничу діяльність ми бачимо, що на території Жидачівського району сформувався спеціалізований промисловий кущ. Оскільки підприємства даного промислового куща функціонують не автономно (за винятком ТзОВ "Дунапак-Україна"), а поєднані певними технологічними (певною послідовністю технологічних операцій), управлінськими та іншими звязками, які забезпечують комбінування виробництва як в межах окремого підприємства, так і між піднриємствами то це дає підставу поєднати дані підприємства (ВАТ "Жидачівський ЦПК" та ВАТ "Кохавинська ПФ") у єдиний енерго-виробничий цикл. Даний целюлозно-паперовий ЕВЦ зебезпечує паралельну та послідовну переробку вихідної сировини – деривини та макулатури, до випуску кінцевої продукції – паперу, картону, целюлози та гофротари. Враховуючи те, що підприємства даної галузі поєднані організаційно-економічними, управлінськими, технологічними та іншими звязками не тільки між собою, ай з підприємствами інших галузей економіки (лісової, деревообробної промисловості, та ін.) можна зробити висновок про те, що вони об'єднюються у регіональний лісопромисловий комплекс. У такому випадку можна говорити про те, що целюлозно-паперовий ЕВЦ Жидачівського району є локальним і являє собою середні та верхні стадії більшого регіонального лісопромислово-целюлозно-паперового ЕВЦ, який в свою чергу входить у регіональний лісопромисловий комплекс.

магістр. географ. ф-ту Борис Матвійчук
наук. керівник -І.Л. Дітчук

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ ОБЛАСТЕЙ ПОДІЛЛЯ

Етнічна ситуація в подільських областях має тривалу й складну історію розвитку, пройшла декілька етапів свого формування, під час яких діяли ті чи інші чинники.

Історико-етнографічний регіон Поділля входив до територіального центру формування і розвитку української народності.

Заселення території почалося ще в добу раннього палеоліту – близько 300 тис. р. тому. Поблизу села Лука-Врубловецька Кам'янець-Подільського району відома одна з найдавніших палеолітичних стоянок первісних мисливців[4]. За часів середнього і пізнього палеоліту мисливці заселили територію Південно-західної частини Поділля. У IV-III тис. до н.е. майже все Поділля було заселене племенами трипільської культури – першими землеробами на території України.

Предками стародавніх слов'ян вважаються племена так званого скіфського періоду (VII-IVст. до н.е.). Їх могильники та поселення збереглися по всій території Поділля.

З початку І тис. н. е. територію Поділля заселяють ранньослов'янські племена, які входили до складу антського племінного союзу і займалися орним землеробством. На території Поділля повсюдно виявлені поселення і могильники зарубинецької (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) і черняхівської культур (IV-V ст. н. е.). На території сучасного Заліщицького району жило кілька племен дакійського походження [7]. Отже основними чинниками заселення регіону у згаданий період були природо-географічні – рівнинний рельєф, родючі грунти і агрокліматичні умови,

сприятливі для ведення землеробства і скотарства, що й приваблювало у цей край різні племена.

У VI ст. племена дулібів, що проживали на півночі Тернопільської області, об'єдналися у Дулібський союз племен – перше об'єднання державного типу[1,109]. У IX ст.виникла Київська Русь, до складу якої ввійшли племена уличів і тиверців, які заселяли територію сучасного Поділля. У кінці XI ст.на Наддністрянщині утворюється Теребовльське князівство, а згодом, в 1141р. – Галицьке. У 1159р. внаслідок об'єднання Теребовльського і Шумського князівств вся територія сучасного Поділля увійшла до Галицько-Волинського князівства. В цей час (X-XIIIст.) існували громади слов'яномовних євреїв, так званих кенааним[6,160]. А взагалі євреї з'явилися на Поділлі в епоху раннього феодалізму. Період Київського та Галицько-Волинського князівств характеризується появою вірменського етнічного елементу. В цей час Вірменська метрополія була загарбана арабами і турками-сельджуками, до того ж тут проводилась антивірменська політика Візантії, що і було основним чинником еміграції вірменів.

У 1246р. Галицько-Волинське князівство після навали ординських племен змушене було визнати залежність від Золотої Орди. Остання панувала тут понад 100 років. За цей період вірогідно якась частина монголо-татар осіла і урізноманітнила етнічну структуру регіону. Звичайно пізніше вони асимілювалися в чисельно переважаючому автохтонному населенні краю.

В 1362р. литовські феодали захопили придністрянську частину Поділля, а польські феодали в 1387р. частину території сучасної Тернопільщини. Згодом Тернопільщина перейшла до Галицької і Львівської земель Руського воєводства[3,15-20]. Частина сучасної Хмельниччини у складі Кам'янецького і Летичівського повітів увійшла до Подільського воєводства з центром у м. Кам'янці-Подільському. Таким чином на значній території Поділля поширюються польсько-шляхетські адміністративні порядки. Стає відчутнім процес ополячення місцевого населення, чому активно сприяла держана політика Шляхетської Польщі. Перша хвиля польської міграції була пов'язаназ загарбанням у XIV ст. Галицько-Волинського князівства. З середини XVI ст.переселяються на захоплені землі вихідці із східних польських воєводств – Жешувського, Люблінського, Келецького, Краківського. Особливо інтенсивно заселялося Українське Поділля селянами і міською біднотою з Люблінщини починаючи з XVII ст. Масове переміщення польського населення в ці райони було викликане наявністю "свобод", ослабленням Речі Посполитої після приєднання України до Росії і поразки шляхетської Польщі у війні з Туреччиною. Основними причинами цих втеч були посилення феодальної експлуатації, зростання відробіткової ренти в самій Польщі, аграрне перенаселення[7,42].

З іншого боку, українські магнати, приймаючи католицизм, одержували королівські грамоти, право на володіння багатьма населенними пунктами, землею та угіддями[5, 26-27]. Крім того польсько-шляхетський уряд у містах і містечках створював більш сприятливі умови для діяльності купців та ремісників, які приймали римсько-католицьке віросповідання. Існувала величезна кількість польських шкіл, видавництв, театрів. Таким чином в умовах тривалого панування шляхетської Польщі на території подільських областей, частина українського населення зазнавала вимушеної асиміляції. Насамперед при цьому змінювали віру, мову, а потім втрачали національну самосвідомість представники експлуататорських класів, значно меншою мірою – селянство.

У XVI-XVII ст. на території Поділля з'являються переселенці з Польщі – ашкеназі, тобто європейські євреї, які розмовляли мовою германської групи індоєвропейської сім'ї (ідиш). Переселення євреїв з Польщі було масовим і в наступні десятиріччя. Характер розселення і правового стану євреїв на Поділлі дещо відрізняється від того, що існував у Польщі. Євреї тут селилися в містах і містечках, які належали крупним феодалам, вони залежали лише від юрисдикції дідичів. Ця обставина на думку С. А. Макарчука, була для єврейського населення вигідною: тут не було судових позовів єврейських громад з гминами королівських міст, менше було різних обмежень, що стимулювало збільшення єврейського населення[5,41]. Більшість єврейського населення займалася ремісництвом, дрібним підприємництвом, лихварством.

Вірмени, що жили на Поділлі під час Польської доби, також потрапили під вплив асиміляторської політики Польщі. Економічна розруха українських земель, насильницька унія вірменської церкви на Україні з католицькою, турецька експансія на Поділля і інші соціально-

економічні і політичні фактори другої половини XVII ст. призвели до масової еміграції вірмен[2,15].

У 1793р. землі Хмельниччини у складі правобережної України були приєднані до Росії і на них поширюються загальноімперські адміністративні порядки. Було створено Кам'янецький, Летичівський, Проскурівський, Ушицький повіти, які увійшли до Подільської губернії. Землі Тернопільщини були загарбані Австрією. Перебуваючи у різних державах на території сучасної Хмельницької і Тернопільської областей відповідно по різному формувалась структура етнічного складу населення. Після приєднання Правобережної України чисельність росіян, перш за все серед міського населення, помітно збільшується[7,41]. Наприкінці XIXст. з розвитком економічних зв'язків, кількість росіян помітно зростає в тих галузях господарства, які мали певні традиції розвитку у Росії. Наприклад, перша залізниця в Україні – Балто-Одеська, збудована у 1865р., – проходить через Поділля. Серед робітників залізничного транспорту, на будівництві і в деревообробній промисловості було найбільше росіян[7,41]. Певне місце у переселенні росіян, зокрема на Поділля, мав і релігійний чинник. Так з другої половини XVIIIст. ряд сіл Подільської губернії засновувався російськими старовірами, які переселялися з російських губерній, тікаючи від релігійних переслідувань. Це так звані "пилипони" – представники старообрядництва.

Німецькі поселення на Поділлі з'явилися в кінці XVIIIст. -після переходу цих земель під панування Австрії. Колонізація заохочувалась урядовим фінансуванням і різними пільгами і продовжувалась в XIXст. Хоча німців в цих районах було мало, (за переписом 1931р. у Тернопільському воєводстві їх зафіксовано лише 831чол.), австрійці, як пануюча нація, всіма засобами впроваджували політику насильницького онімечення місцевих жителів. Австрійські і німецькі колоністи захопили урядові посади, впроваджуючи діловодство в округах і викладання в міських школах німецькою мовою[3,20]. У другій половині XIXст. на Поділлі зустрічаються підприємства, засновані іноземцями, часто німцями. Отже у формуванні етнічного складу населення набуває ваги економічний чинник.

Перша світова війна також вплинула на етнічні процеси регіону. У 1927р. Східна Галичина відійшла до Росії. У результаті, габсбурзькі війська, що відступали, розпочали компанію терору проти українського населення, яке страчували без суду, гнали до Австрії і там кидали до концентраційних таборів. З іншого боку тисячі українців було заарештовано і депортовано вглиб Росії[1,112]. Згодом на Тернопільщині встановився польський режим, що тривав до 1939р. У 1939р. територія Тернопільщини відійшла до УРСР, що входила до СРСР. Спеціальними постановами 1939р. і 1940р. з західноукраїнських земель були виселені поляки, а у 1940р. німці були репатрійовані до Німеччини. Українське населення потрапило під політику русифікації. Зміна етнічного складу населення регіону зумовлена голодом, репресіями, Другою світовою війною, з якою пов'язане винищення українського, білоруського, єврейського та німецького населення. Післявоєнні зміни етнічного складу диктувались політичними і економічними чинниками: з одного боку відбувалась взаємна репатріація населення між Польщею та СРСР в 1944-1946рр., з іншого – у регіон приїжджали представники інших національностей, але переважно росіяни з метою післявоєнної відбудови краю. Активно впроваджувалась політика русифікація краю. Значні зміни в етнічному складі населення відбулися у XXст., про що свідчать дані таблиці.

Динаміка етнічного складу населення подільських областей у ХХст.[*]

Області і рік перепису, національність.	Тернопільська			Хмельницька		
	1900	1931	2001	1897	1926	2001
Все населення (тис.чол.)	903,9 100%	1388,2 100%	1138,5 100%	900,3 100%	1771,1 100%	1426,7 100%
Українці	550,4 60,9%	812,9 58,6%	1113,5 97,8%	615,6 68,4%	1450,0 81,9%	1339,3 93,9%
Поляки	234,4 25,9%	460,1 33,1%	3,9 0,3%	137,0 15,2%	148,8 804%	23,0 1,6%
Росіяни	-	2,0 0,14%	14,2 1,3%	29,5 3,3%	21,9 1,2%	50,7 3,6%
Білоруси	-	-	0,97 0,09%	-	-	2,75 0,2%
Євреї	109,8 12,1%	110,7 7,97%	0,17 0,02%	114,2 12,7%	140,7 7,9%	1,4 0,1%
Молдовани	-	-	0,36 0,03%	-	0,4 0,02%	1,4 0,1%
Німці	-	0,8 0,06%	0,14 0,01%	-	4,3 0,24%	0,37 0,003%
Чехи	-	0.3 0.02%	-	-	-	-
Вірмени	-	-	-	-	-	1.2 0.08%
Інші	9.3 1%	1.4 0.1%	5.2 0.5%	4 0.4%	5.0 0.3%	6.9 0.45%

Таким чином, етнічний склад населення Хмельниччини і Тернопільщини завжди змінювався. Це було зумовлено різними чинниками: соціальними, економічними, політичними, релігійними. Усі ці чинники значною мірою обумовлювалися географічним положенням регіону. Довготривале перебування областей у складі різних держав наклало глибокий відбиток як на етнічному складі населення, так на їх мові і культурі.

Список використаних джерел

1. Барна І. Історико-географічні чинники формування етнічного складу населення Тернопільщини.// Наукові записки ТДПУ. Серія географія.-2002. №2
2. Дашкевич Я. Р. Розселення вірменів на Україні в XI-XVIIIст.// Український історико-географічний збірник. – К., 1971. Вип. 1
3. Історія міст і сіл УРСР: Тернопільська область, – К.,1973
4. Історія Української РСР: У 8 т. – К., 1977
5. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения в западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983
6. Народы мира. Историко-этнографический справочник. – М. 1988
7. Поділля/ Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. С., та ін. – Видавництво НКЦ "Доля" – 1994,- 504с

[*] *Джерела: Поділля /Артюх Л.Ф. Балушок В. Г. Болтарович З. С., та ін. – Видавництво НКЦ "Доля" - 1994. – 504с.; всеукраїнський перепис населення 2001року.*

магістр. географ. ф-ту Оксана Лицур
наук. керівник – доц. І.Ю.Чеболда

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІТОСОЗОЛОГІЧНОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

Рослинний світ – найважливіший компонент біосфери, який забезпечує життя на Землі, засвоюючи сонячну енергію і утворюючи органічну речовину. В значній мірі він визначає екологічні функції біосфери, здійснюючи біологічний кругообіг речовин. Від нього залежить процес ґрунтотворення і родючість ґрунту. Рослини стабілізують вуглекислотно-кисневий баланс повітряного басейну і світового океану. Важко переоцінити глобальне значення рослинного світу в створенні живої речовини планети. Крім цього цінний і сам по собі кожен вид рослин. Адже, не дивлячись на значні успіхи науково-технічного прогресу в області створення штучних матеріалів, природна рослинність ще довгий час буде залишатися основним джерелом продуктів харчування, деревини, кормів, цінної лікарської і технічної сировини. В зв'язку з цим зростає необхідність збереження генетичної різноманітності рослинного світу.

Наше покоління стало свідком прискореного вимирання та скорочення ареалів сотень видів рослинного і тваринного світу. Діяльність людини, внаслідок необдуманого та нераціонального техногенного, а подекуди і побутового, рекреаційного та інших форм антропогенного впливу, призводить до зменшення чисельності, обмеження ареалів поширення та скорочення кількості популяцій та окремих видів рослин. А позаяк саме фітобіота є основою існування та функціонування будь-якої екосистеми, проблема охорони рослинного різноманіття виступає ключовою серед інших природоохоронних проблем.

Саме тому, зважаючи на актуальність згаданої тематики та досі існуючу проблематичність обґрунтування наукових підходів до збереження і охорони біорозмаїття, **метою** нашої роботи буде аналіз сучасного стану фіторізноманітності, а також її вплив на розвиток регіональної екомережі. Методологічне обґрунтування нашого дослідження вимагає розглядати його предмет як в широкому контексті охорони всієї регіональної рослинності (флори), так і у більш прикладному і вузькому, власне лише як збереження фіторізноманітності ключових природних районів, які виконуючи екостабілізуючу функцію є водночас основою для розвитку регіональної природоохоронної екологічної мережі. Виходячи з вище згаданого, основним **об'єктом** нашої роботи виступатиме лише видова та ценотична різноманітність регіональної та національної екомережі, яку ми пропонуємо розглядати як регіональну фітосозологічну різноманітність. Для узагальнення слід зазначити, що саме логічне поєднання концепції збереження біотичної різноманітності з ідеєю розвитку екологічних мереж є найбільш оптимальним шляхом не лише охорони фіторізноманітності, але й реального збереження в усіх регіонах світу видової, популяційної та екосистемної біорізноманітності загалом.

Хоча й вивчення фітобіоти має досить глибокий і давній характер, сучасні фітосозологічні дослідження знаходяться лише в стадії початкового розвитку. Це пов'язано лише з тим, що фітосозологія, як прикладний науковий підрозділ, знаходиться на етапі становлення, а тому досі не має чітко визначених меж свого предмету. Так, якщо на початковому етапі (70-80 роки минулого століття) становлення фітосозологічних досліджень мова йшла лише про охорону рослинного світу, то потім рамки її предмету розширилися до вивчення усього кола проблем збереження і відтворення рослинності, як природного ресурсу, що відповідало популярній на той час серед представників природничих наук концепції раціонального природокористування.

На теперішньому етапі, об'єкт і предмет фітосозологічних досліджень розглядаються з конструктивно-прикладних позицій теорії сталого розвитку. В рамках останньої було розроблено і прийнято в 1992 р. Конвенцію "Про біологічну різноманітність", яку вже підписали понад 160 країн світу, зокрема і Україна. А тому, новітня фітосозологія спрямована на вивчення рослинної різноманітності з метою її першочергового збереження в ключових районах екомережі. а вже в другу чергу мова йде про загальне збереження і відтворення рослинних ресурсів. Сучасний стан розвитку цієї наукової галузі вимагає розгляду методологічних проблем фітосозології, через визначення досліджуваних нею специфічних закономірностей, понять і концепцій, переважно на ґрунті пануючого в науці системного підходу. Окрім того, будь-які прикладні

наукові фітосозологічні завдання вирішуються з опорою на екологічну парадигму, яка визначає сучасну проблематику і спрямованість усіх природоохоронних заходів, проектів і програм.

В основу методології дослідження рослинного різноманіття покладено, перш за все, глибокі теоретичні та прикладні концептуальні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених в галузі ботаніки, созології, екології та біогеографії. Важливий внесок в флористичні дослідження, а також в становлення фітосозології, як природоохоронної наукової галузі зробили відомі науковці-ботаніки М. А. Голубець, А. М. Гродзінський, В. В. Заверуха, Є. М. Лавренко, К. М. Ситник, С. М. Стойко, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Б. О. Юрцев та інші. Важливе значення мають також праці та практичні (конструктивні) заходи щодо реалізації природоохоронних ідей та концепції збереження біорізноманітності, які виконали або впровадили в практику суспільного життя представники інших наукових напрямків: Г. Л. Андрієнко, В. Є. Борейко, С. А. Генсірук, В. С. Крисаченко, Я. І. Мовчан, Г. В. Парчук, М. Ф. Реймерс, М. О. Стеценко та інші.

Основними методологічними підходами нашого дослідження будуть виступати: флористичний; біогеографічний; екологічний; созологічний. Вони еволюціонували, змінюючи один одного, із зміною наукової парадигми загальних ботанічних досліджень. Таким чином сьогодні, коли мова заходить про наукове обгрунтування охорони і збереження біорізноманітності, ми будемо застосовувати, перш за все в теоретичних узагальненнях, системний екологічний підхід, що спирається на багатий досвід флористичних та геоботанічних досліджень. А при розробці прикладних рекомендацій будемо відштовхуватись від комплексної ідеї сталого використання біотичної різноманітності для задоволення потреб теперішнього і майбутніх поколінь людства, з урахуванням созологічних пріоритетів досліджуваної проблеми.

З розвитком теорії охорони природи з'являється нова прикладна екологічна галузь знання про захист (збереження) природи та систем життєзабезпечення Землі, а з нею зароджується прикладний природоохоронний або **созологічний підхід**. Як будь-яка комплексна дисципліна **созологія** (від гр. "созо" – спасаю) виникла на стику кількох наукових теорій: біологічної, географічної та теорії природокористування.

Вперше назва цієї комплексної наукової дисципліни була запропонована польськими вченими-природоохоронцями в середині 60-их рр. минулого століття. У вітчизняній науці вона прижилася після виходу в 1975 р. праці І. П. Лаптєва "Теоретичні основи охорони природи: основи созології". Сучасну созологію розглядають як науковий напрям присвячений проблемам оптимального збереження і охорони всіх ланок живої і неживої природи Землі.

Українська природоохоронна галузь знань почала формуватися в 1973 р. після опублікування статті С. М. Стойко "Нова галузь науки – охорона біосфери та її завдання на Україні". Щодо фітосозології, то поряд з геосозологією та зоосозологією, вона стала складовою сучасної созологічної науки. Завдякуючи працям С. М. Стойко та В. І. Чопика вона отримала право на існування водночас як складова біологічної науки та природоохоронної практики [7,8,11].

Сьогодні, на думку Б. В. Заверухи та В. В. Новосада, **фітосозологія,** розширивши рамки свого предмету дослідження, не лише теоретично обґрунтовує, але й розробляє та пропонує цілу систему заходів по збереженню, охороні та відновленню багатства і різноманітності рослинного світу [4].

В її складі розглядають традиційні складові:

аутфітосозологія – вивчення і збереження раритетних видів занесених до Червоної книги [8-10];

синфітосозологія – напрямок, що пов"язаний з природоохоронним відновленням та збереженням різноманітності рідкісних.ю зникаючих і типових рослинних угруповань, які потребують охорони (тобто фітоценози занесені в "Зелену книгу") [5,17];

геофітосозологія – охорона рослинного покриву (в межах окремих територій та ареалів), що складає континуальну ценосистему (інша назва ценофітосозологія) [4].

За рівнем теоретичних розробок з питань охорони флори і рослинності заповідних об'єктів Україну, безперечно, можна віднести до лідерів серед інших держав СНД. Досить згадати фундаментальні праці, присвячені рідкісним і зникаючим видам судинних рослин, флорі та рослинності заповідників [1, 6, 7, 10, 11, 12, 14, 15]. Водночас не можна не погодитися з думкою М. А. Голубця [2] про те, що пильної уваги вимагають подальші розробки наукових основ охорони фітогено- і фітоценофондів країни, а також конкретних чітких пропозицій стосовно

розширення мережі заповідників і національних парків, індивідуальної охорони рідкісних та зникаючих видів рослин.

Важливою методологічною складовою виступають не лише загальні принципи вивчення видової та ценотичної різноманітності національної екомережі, але й методи оцінки і окремі показники стану фітобіоти місцевих природоохоронних об'єктів і територій, а також регіональної екомережі в цілому. Основними методологічними критеріями будь-якого фітосозологічного дослідження мають виступати природоохоронна наукова актуальність і значимість, а також прикладна пріоритетність та спрямованість.

На думку Ю. Р. Шеляг-Сосонка, Д. В. Дубини, В. М. Мінарченка (Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України), за визначеними критеріями, найважливішими принципами досліджень різноманітності фітобіоти є:

- ландшафтна і функціональна щільність територій;
- пріоритетність відбору об'єктів;
- рівнева неперервність;
- єдність методів [17: с. 376].

Згідно з пропозиціями цих фахівців, методологія дослідження видової та ценотичної різноманітності екомережі, крім її оцінки, включає науковий прогноз можливих змін у структурі біоти, моделювання екосистемних процесів та управління екосистемами. Останнє здійснюється за допомогою системи моніторингу стану фіторесурсів, на матеріалах якого виконуються подальші оцінка, прогноз та підготовка управлінських заходів і рекомендацій щодо збереження рослинної різноманітності.

Для розбудови національної екомережі, яка б відповідала міжнародним екологічним вимогам з огляду на фактичний стан довкілля в Україні, необхідно на всіх територіальних рівнях – від місцевого до державного – врахувати критерії, по-перше, багатства, по-друге, стану біорізноманітності, що стосуються всіх рівнів її організації – організмового, популяційного, видового і таксономічного, ценотичного та екосистемного. Головними з критеріїв є типовість, рідкісність, вразливість, ендемічність, реліктовість, особливість за комплексом факторів, специфіка географічного поширення та екологічної приуроченості, функціональна роль (у тому числі ресурсна цінність) та роль у збереженні ландшафту. До другої групи показників належать ступінь трансформованості біорізноманітності, особливості впливу факторів, що її зумовлюють, показники умов її існування в різних за функціональним призначенням частинах екомережі.

Як бачимо, це складне з методологічної точки зору завдання вимагає подальшого поглибленого наукового аналізу. Адже існує потреба створення "єдиної системи показників різного рівня різноманітності, визначальними серед яких є генетичний, популяційний, видовий, рівень емерджентних флор, ценотичний, екосистемний і ресурсний.., адже критерії багатства біорізноманітності стосуються всіх рівнів її організації (популяційного, видового, таксономічного, ценотичного)" [17:с.380]. Наведені підходи, а також принципи дослідження об'єктів біорізноманітності екомережі, як і методи та показники оцінки фітобіоти, потрібно коригувати відповідно до пріоритетності завдань, що будуть поставлені на всіх етапах конструювання, організації та функціонування регіональної екологічної мережі.

На висновок з цього питання доцільно згадати слова академіка М.А.Голубця, що "глибина пізнання біотичної різноманітності залежить від рівня розвитку науки, досконалості методів і засобів досліджень. Водночас, біотична різноманітність – основа стійкості і стабільності біосистем, екосистем, біосфери. Пізнання її, раціональне використання, збереження та охорона були важливим завданням протягом усіх часів існування людства. Але особливої актуальності й специфіки вони набули в наш час – ноосферного стану біосфери, коли "людський розум і керована ним праця" (за Вернадським) стали надзвичайною геологічною силою й спричинилися до швидкої втрати біорізноманітності "[2: с.20-21].

Список використаних джерел

1. Андриенко Т.А., Попович С.Ю., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Полесский государственный заповедник. Растительный мир. – К.: Наук. Думка, 1986. – 208 с.
2. Голубець М.А. Біотична різноманітність і наукові підходи до її збереження. – Львів: Ліга-Прес, 2003. – 31 с.

3. Ємельянов І.Г. Оцінка біорізноманіття екосистем у контексті оптимізації мережі природно-заповідних територій./Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть. Сучасний стан, проблеми і стратегія розвитку. – Канів. – 1999. – С.119-127.
4. Заверуха Б.В., Новосад В.В. Розвиток теоретичних основ фітосозології.// Укр. бот. журнал. – 1998. Т.55. № 2. – С.121-125.
5. Зеленая книга Украинской ССР. Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества. – К.: Наук. думка, 1987. – 216 с.
6. Перспективная сеть заповедных объектов Украины. – К.: Наук. Думка, 1987. – 292 с.
7. Стойко С.М. Проблеми фітосозології та шляхи її вирішення.// Укр. бот. журнал. – 1983. – Т. 40. № 6. С. 6-13.
8. Стойко С.М. Нова галузь науки – охорона біосфери та її завдання на Україні.// Вісник АН УРСР. – 1973. – № 7. – С. 83-91.
9. Червона книга України: Рослинний світ. – К., 1996. – 457 с.
10. Червона книга Української РСР. К.: Наук. думка, 1987. – 292 с.
11. Чопик В.І. Рідкісні рослини України. – К.: Наук. думка, 1970. – 188 с.
12. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Жижин М.П. Парадигма сучасної созології.// Укр. бот. журнал. – 1993. -Т. 50. № 1. – С.9-21.
13. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дидух Я.П. Ялтинский горно-лесной государственный заповедник. – К.: Наук. Думка, 1980. – 184 с.
14. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дубина Д.В. Государственный заповедник " Дунайские плавни". – К.: Наук. Думка, 1984. – 286 с.
15. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дидух Я.П, Молчанов Е.Ф. Государственний заповедник "Мыс Мартьян". – К.: Наук. думка, 1985. – 256 с.
16. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Крисаченко В.С., Мовчан Я.І. Методологічні аспекти становлення фітоценологічних концепцій.// Укр. бот журнал. – 1982. Т. 39. № 6. – С.87-95.
17. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дубина Д.В., Мінарченко В.М. Методологія дослідження видової та ценотичної різноманітності екомережі України.// Укр. бот. журнал. – 2003. Т. 60. № 4. – С.374-380.

магістр. географ. ф-ту Оксана Шеремета
наук. керівник – доц. І.Ю. Чеболда

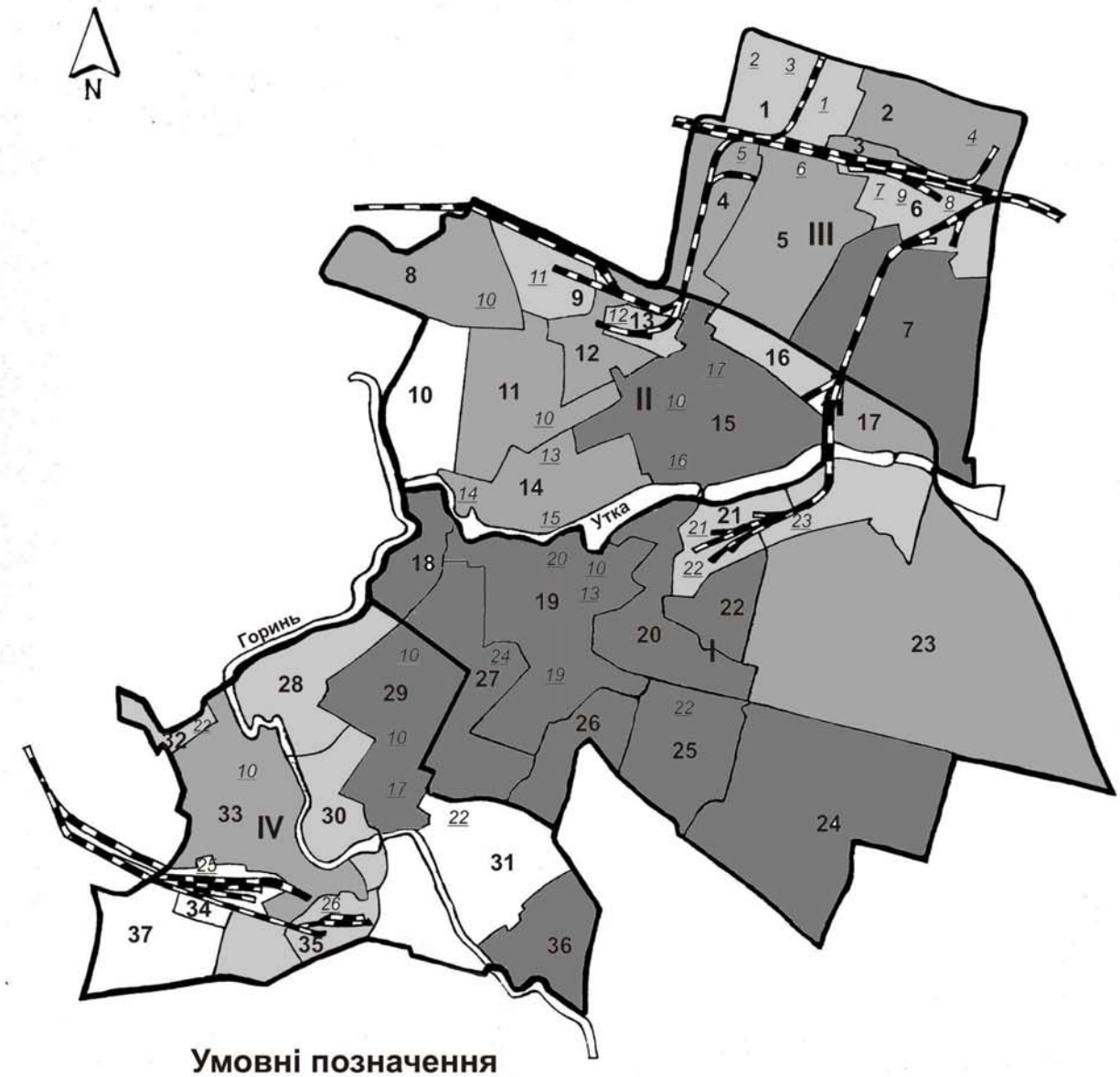
ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЯКОСТІ ТЕРИТОРІЇ МІСТА ТА ЇЇ КАРТОГРАФУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА СЛАВУТА)

Стан довкілля- одне з найголовніших питань функціонування суспільства. Воно глобальне, бо визначає не тільки економічну політику, а й усе життя людства. Розвиток промисловості, транспорту та сільського господарства, залучення до господарського обороту все більшої кількості природних ресурсів, які використовувалися, і нажаль ще використовуються не раціонально і неефективно, підвищують рівень антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, що супроводжується не лише загостренням дефіциту окремих видів ресурсів, а й деградацією природи.

В умовах демократизації стає все більше доступною тривожна інформація про забруднення навколишнього середовища. Екологічні проблеми все більше і більше турбують людей і привертають до себе увагу, стають предметом державної політики. Шлях до виходу з еколого-економічної кризи пов'язаний передусім із перебудовою людських взаємин з природою. Актуальною ця проблема є і для досліджень міста Славута. Дані статистики свідчать, що загальне техногенне навантаження на довкілля в місті в останні роки має тенденцію до зменшення, однак суттєвих змін у навколишньому середовищі не відбулося.

Одним з головних факторів, що визначають цінність окремих ділянок території міста є їх екологічний стан. Його оцінка здійснюється на основі визначення концентрації (інтенсивності дії) того, чи іншого забруднювача в навколишньому середовищі і відображає екологічну якість території оціночних районів.

Однією з найсуттєвіших, невід'ємних рис географічного підходу в дослідженні екологічної якості території є чітко виражений акцент щодо розгляду якісних і кількісних показників його диференціації. Особливо ефективно він реалізовується шляхом широкого використання картографічного методу дослідження. Використовуючи цей метод можна побудувати чимало різних карт, картосхем, які мають велике наукове і практичне значення.

Умовні позначення

межа міста

річка, водоймище

залізниця

межі кадастрових зон

межі економіко-планувальних зон

I кадастрова зона

1 економіко планувальна зона

Зональний коефіцієнт інтегрального індексу екологічної якості території

До 0,80 1 1,20 понад

1. хімічний Завод
2. лісокомунальне господарство
3. склад мінеральних добрив
4. склади
5. нафтобаза
6. залізничний вокзал
7. вантажний двір залізниці
8. паливний склад
9. фірма прогрес
10. школа
11. склозавод
12. руберойдовий завод
13. лікарня
14. фабрика судна
15. пивзавод
16. меблева фабрика
17. автопідприємство
18. цикорієсульний завод
19. автостанція
20. хлібзавод
21. завод "будфарфор"
22. гаражі індивідуальних машин
23. ремонтно-механічний завод
24. завод мінеральних вод
25. завод залізобетонних конструкцій
26. деревообробний завод

Екологічний стан території окремих ділянок міста може бути виражений інтегральним індексом. Він концентрує в собі показники дії різних екологічних факторів на якість території. Основними серед них можна назвати: рівень забруднення повітря, акустичне, електромагнітне та радіаційне забруднення території, забруднення води та грунту.

Аналіз засвідчив, що у місті Славута на екологічну якість території у загальному масштабі впливають 4 складові: атмосферне та акустичне забруднення, забруднення грунтів та санітарно-захисні зони. Досліджуючи екологічну якість території міста Славута нами розроблено картографічну модель – оцінка екологічної якості території міста – картограма; засіб оформлення – насиченість кольору (на кольорових картах), штрихування (на чорно-білих). На цій же карті проведено районування території на кадастрові та економіко-планувальні зони (індексування), розташування основних адміністративних об'єктів (значковий спосіб).

Таким чином, аналізуючи карту екологіччної якості території видно, що найбільш забрудненими є зони центральної частини міста з найвищим антропогенним навантаженням, по периферії екологічна якість зростає (віддаленість від промислових обєктів, охоронні лісові масиви, рекреаційні обєкти). Основними забрудниками у місті є промислові об'єкти та автотранспорт, а також нагромадження побутових відходів, це яскраво можна прослідкувати на картограмі (див. рис.).

Оцінка земель населених пунктів є обов'язковим елементом механізму регулювання земельних відносин. Оцінка землі створює можливість органам самоврядування поряд з нормативно-організаційними методами управління розвитку території реалізувати свої регулятивні повноваження на підставі створення економічних умов і стимулів раціонального використання земель, створити необхідну основу для формування фінансово-економічної бази місцевого самоврядування. Оцінка екологічної якості території є складовою комплексної оцінки і належить до групи соціально-економічних показників та підгрупи санітарно-гігієнічні умови території. Включає ліквідацію дискомфортності та природний благоустрій – озеленення й обводнення. Ліквідація дискомфортності передбачає різні варіанти розрахунку затрат на боротьбу зі шкідливими умовами на виробництві та створення санітарно-захисних зон для зміни виробничого профілю підприємств, виведення об'єктів, які є джерелом дискомфортності за межі населених територій та ін.

Загалом використання картографічного методу в дослідженні даної проблеми, дає змогу науково обгрунтувати систему заходів з раціоналізації природокористування, антропогенного навантаження у місті, спрогнозувати його подальший розвиток. Крім цього даний метод відкриває нові можливості у вивченні складових процесів взаємодії природи і суспільства, збагачує еклогічне (географічне) пізнання точним кількісним інструментарієм аналізу, а практику науково-обгрунтованими рекомендаціями про шляхи більш раціонального розміщення об'єктів.

Список використаних джерел

1. Жупанський Я.І., Сухий П.О. Соціально-економічна картографія. – Тернопіль, 1997. -135с.
2. Оценка городских территорий (методы и модели) / Редкол.:Е.Е.Клюшниченко и др. – К.:КЗНИИЭП, 1990.-140 с.
3. Ступень М.Г., Гулько Р.Й., Микула О.Я., Шпік Н.Р. Кадастр населених пунктів : Підручник – " Новий світ – 2000 ", 2004.- 392с.

ІСТОРІЯ

магістр. історич. ф-ту Володимир Мороз
наук. керівник – доц. О.М. Петровський

ЕТНОКУЛЬТУРНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ СПІЛЬНОТИ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ ЯК КРИТЕРІЙ РОЗУМІННЯ ОРНАМЕНТАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Дослідник, що вивчає орнамент, відштовхується від уявлень про основні, невід'ємні і значимі характеристики, які визначають його суть. Щоб адекватно розуміти минулу дійсність науковець спирається на першоджерела, досвід попередників та власну орієнтацію в досягненнях філософських наук. Це дає точку опори, відправний пункт, вказує перспективний напрям і спосіб пошуку.

Розгляд методико-методологічних засад реконструкції ідеології виступає необхідним елементом кожного серйозного дослідження, присвяченого орнаменту. *Отож, цінним та актуальним буде аналіз самої методики та методології в її динаміці, тобто історичному розвитку.* Історіографія питання досить багата і при її вивченні ми вважаємо за потрібне акцентувати увагу саме на тих позиціях, з яких трипіллезнавці підходять до аналізу орнаменту в кожному випадку. Такими є: 1) етнокультурна приналежність спільноти і її орнаменту; 2) питання кореляції сутності орнаменту з суспільним та господарським рівнем розвитку спільноти, що його породила; 3) характеристика способів буття та значимості орнаменту. Сказане характеризує орнаментацію як елемент суспільної системи і зв'язки цього елемента з іншими в синхронії та діахронії. *Метою нашої статті є аналіз першого критерію.*

Вже перші дослідники трипільсько-кукутенської спільноти розуміли, що встановивши етнічну приналежність її населення, можна значно наблизитись до розуміння світогляду, міфології і уявлень, які зафіксовані в орнаменті. Звідси ідуть часті в науці співставлення археологічної традиції з історично відомими народами та етнографічними фактами. В.В.Хвойка дотримувався думки про слов'янську приналежність трипільської культури. Вільке трактував зооморфні зображення як частину індогерманської міфології [Wilcke. Die Religion der Indogermanen, Leipzig. – 1923;цит. за 6:190]. Одначе остаточного оформлення метод розуміння орнаментальних композицій кукутені-трипільської культурно-історичної спільноти через історико-етнографічне тло індоєвропейських народів досяг в працях Б.О.Рибакова. Вчений виділяв чотири "ключі" до розуміння орнаменту: етнографічний матеріал; індоєвропейська міфологія; реконструкція найдавнішої індоєвропейської лексики; світогляд і психологія землеробів [25,№1:25]. Не співставляючи трипільців з якимось конкретним індоєвропейським народом, автор перевагу в паралелях надавав слов'янському та індо-іранському матеріалу [25,№1:25;№2:32]. Згодом така позиція стає своєрідним еталоном в радянському трипіллезнавстві – під її безпосереднім впливом перебувають погляди В.І.Маркевича, В.П.Цибескова, Т.Г.Мовші, І.І.Зайця [10;17;19;30]. Розробки Б.О.Рибакова, без сумніву, послужили каталізатором, який спричинив справжній бум у галузі.

Як індоєвропейське населення носіїв спільноти Кукутені-Трипілля розглядають також В.М.Даниленко, М.О.Чмихов та В.Г.Збенович [9;12;31]. Особливістю побудов перших двох вчених є надання значної уваги при відтворенні духовного світу паралелям грецької міфології. В.М.Даниленко вважав за можливе відтворити в археологічному матеріалі прообрази грецьких богинь Деметри та Артеміди [3:114] М.О.Чмихов висував припущення про генетичний зв'язок усатівців із грецькими племенами [31].

Прихильниками неперервності культурно-історичної традиції від буго-дністровської культури через спільноту Трипілля-Кукутені і далі в епоху бронзи виступають І.І.Артеменко, В.М.Даниленко, Н.В.Риндюк, М.О.Чмихов [1;9:24;27:146-147;31]. С.С.Березанська розглядає Трипілля в ланцюжку ґенези балтів і слов'ян. Вона вважає, що думка В.В.Хвойки про слов'янську приналежність трипільської культури відкинута без вагомих на те доказів і, що в пам'ятках тшинецької, комарівської, білогрудівської культур "явно простежуються відгомони Трипілля: в домобудівництві, поховальному обряді, культових пам'ятках, у кераміці, особливо в орнаментації". Ще одним доказом спадкоємності Трипілля і наступних індоєвропейських

культур виступає відсутність помітних міграцій в трипільський ареал [4;5:30-31]. Контраргументом виступає теза про незначну кількість трипільського населення на останньому етапі розвитку культури – 100 – 120 тис. чол. на 100 тис. км. кв., яке розчинилось в культурі кулястих амфор і ямній, не залишивши помітних слідів своєї культури [8:340-341]. Останні дослідження підтверджують ймовірність умов для збереження трансформованих елементів спадку Кукутені-Трипілля в подальший час [24;14]. Якщо так, то окремі перевірені факти археології та етнографії можна використовувати з метою пояснення ширшого континууму, ніж культура, в якій вони фіксовані.

Ряд вчених припускає, що трипільське населення не було індоєвропейським, а належало до хатто-хурритського кола [22;11]. Одначе у роботі, присвяченій духовній культурі давнього населення України, Ю.Павленко не вводить нічого суттєво нового, що випливало б з такої особливої позиції [22]. Виникає ситуація, коли перенесення спільноти з однієї мовної сім'ї в іншу не впливає на уявлення про світосприйняття та ідеологію її носіїв. Для усунення цього нонсенсу варто провести нове масштабне зіставлення комплексів Кукутені-Трипілля, балкано-дунайського неоенеоліту, синхронних культур Малої Азії, степових спільнот і, врешті, хаттських та хурритських культур. Доки не буде зроблена ця робота, окремі тлумачення такими й залишаться. Етнокультурна спорідненість археологічних спільнот визначається важко, але встановити її можна тільки порівнюючи культурні комплекси, а не окремі факти.

Фактом є орієнтація зв'язків феномена Трипілля-Кукутені на Балкани та Малу Азію. М.Гарашанін відмічає відсутність будь-яких зв'язків між балкано-анатолійським комплексом і місцевими мезолітичними культурами, що вказує на прихід груп людей ззовні, але не виключає можливості окультурення місцевих народів [7:560]. Кукутені-Трипілля належить до балкано-карпатського кола культур, населення якого зазнавало суттєвого впливу, балкано-анатолійського кола [7:561]. Новітні дослідження показують, що витоки спільноти лежать в культурах Боян фази Джулешті, лінійно-стрічкової кераміки, буго-дністровській [12; 7:565; 18:590, 596; 29:30-43]. Значними в культурогенезі були впливи культур Криш-Старчево та Вінча-Тордош [18:596]. Вінча має свої корені в Караново III і Кан-Хасан [7:563]. В свою чергу розвинуті фази культури Боян сформовані під впливом комплексу Мариця-Караново V. з якої вийшла також споріднена кукутені-трипільській спільнота Коджа-Дермен – Караново VI – Гумельниця з варіантом Варна [7:565]. Кришських впливів зазнавала й буго-дністровська культура, населення якої має місцеві мезолітичні витоки [18:590].

Отож, питання етнокультурної приналежності населення Кукутені-Трипілля далеке від свого вирішення – в культурному комплексі сплелось багато компонентів без явного домінування одного. Та навіть ймовірне розкриття мовної приналежності носіїв не дасть усіх відповідей. Історично зафіксовані матеріали віддалені від енеолітичної епохи на тисячоліття. Навіть зважаючи на те, що духовний світ – явище консервативне, проводити якісь визначені паралелі між двома способами передачі інформації – зображеннями та письмом – небезпечно. До того ж історичні умови не сприяли лінійному розвитку духовного світу тих часів. Зміна мідного віку на ранньобронзовий і колапс землеробсько-скотарського світу зумовили значні зміни у всьому культурному комплексі [14]. Подібні процеси, можемо припустити, спричинювались також знайомством із залізом, сусідніми державними утвореннями і переходом до власного державного устрою. Втім, навіть про ранньозалізний вік А.Л.Монгайт писав, що для археологів дуже важко, ґрунтуючись на даних лише власної науки і враховуючи значні культурні запозичення, визначити взаємовідносини окремих народів [20:241]. З іншої сторони, етнокультурний фактор передбачає не тільки мову. Кукутені-трипільське населення навіть втративши її, все одно могло ще тривалий час зберігати особливості власних уявлень про світ та міфи. Приклади втрати мови при збереженні самобутності є широковідомими в історії. Поступово уявлення могли лягти глибинними пластами в культурі пізніших етносів і бути зафіксованими письмово. На таку можливість звертав увагу Б.О.Рибаков [26] Щоб усвідомити такі пласти, потрібно шукати їх корені в археологічних свідченнях і навпаки. На сьогоднішній день бракує досліджень, в яких було б систематизовано дані щодо специфіки знаків орнаментів та інших засобів вираження ідеології окремих регіональних груп землеробсько-скотарського населення. Відома багата історіографія, яка показує спільне в усіх комплексах культур. Але саме систематичний опис особливостей уявлень про світ та його елементи міг би показати картину етнокультурної самобутності окре-

мих зон і районів задовго до появи письма. І вже пізніше співставлення результатів, що отримані археологією та етнологією, дозволить перейти до проміжних ланок – усвідомлення процесу зміни духовного світу за тисячі років. Розуміння стану речей змушує окремих дослідників цілком обґрунтовано відмовлятись від широкого використання ретроспективного шляху і вдаватись до поглибленого, в тому числі, семіотичного, вивчення орнаменту [23; 28].

Список використаних джерел

1. Артеменко И.И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. – М., 1967.
2. Балабина В.И. К прочтению змеиных изображений спиралевидного орнамента древних земледельцев Европы// Вестник древней истории. – 1998. – №2. – С.135-151.
3. Баран В.Д., Максимов Є.В. Наукова конференція в Ужгороді// Археологія. – 1971. – Вип.2. – С.113-115.
4. Березанская С.С. Средний период бронзового века в Северной Украине. – К., 1972.
5. Березанська С.С. Деякі підсумки вивчення епохи енеоліту-бронзи на території України// Археологія. – 1987. – Вип.57. – С. 22-34.
6. Богаевский Б.Л. Орудия производства и домашние животные Триполья. – Ленинград: Гос. соц.-экон. издат., 1937. – 312с.
7. Гарашанин М. Балканский полуостров и Юго-Восточная Европа в эпоху неолита// История человечества. – Т.1. Доисторические времена и начала цивилизации/ З.Я.де Лаат, А.Х.Дани, Х.Л.Лоренсо, Р.Б.Нуну. – М.: Магистр-Пресс, 2003. – С.558-571.
8. Давня історія України: В 3.т. – Т. 1. Первісне суспільство/ В.Н.Станко та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – 558с.
9. Даниленко В.Н. Энеолит Украины. Этноисторические исследования. К: Наукова думка, 1974. – 175с.
10. Заєць І.І. Трипільська культура на Поділлі. – Вінниця: Тезис. 2001. – 184с.
11. Залізняк Л. Походження східних слов'ян// Дивослово. – 2001. – №3. – С. 26-28.
12. Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины – К.: Наукова думка, 1989.— 224 с.: ил.
13. Зіньковський К.В. До проблеми трипільського житлобудування// Археологія – 1975 – Вип. 15. – С.13-21.
14. Іванова С.В. Ямна культурно-історична область: сутність феномену// Археологія. – 2004. – №3. – С. 82-95.
15. Макаревич М.Л. Об идеологических представлениях у трипольских племен// Записки Одесского Общества Изучения Древностей. – Одесса: Одесское книжное издательство, 1960. – Т.1. (34). – С.290-301.
16. Манзура И.В. О распространении гординештских культурных элементов в Северном Причерноморье// Археологические исследования молодых ученых Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1990. – С.25-39.
17. Маркевич В.И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 194с.
18. Мерперт Н.Я. Европейская часть бывшего СССР в эпоху неолита и халколита// История человечества. – Т.1. Доисторические времена и начала цивилизации/ З.Я.де Лаат, А.Х.Дани, Х.Л.Лоренсо, Р.Б.Нуну. – М.: Магистр-Пресс, 2003. – С. 588-600.
19. Мовша Т.Г. Антропоморфные сюжеты на керамике культур трипольско-кукутенской общности// Духовная культура древних обществ на территории Украины: Сб. науч. тр. – К.: Наукова думка, 1991. – С.34-47.
20. Монгайт А. Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и железный века. – М.: Наука, 1974. – 407с.
21. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій. – К.: Тандем, 1997. – 368с.
22. Павленко Ю.В. Дохристиянські вірування давнього населення України. К: Либідь, 2000. – 328с.
23. Петренко В.Г. Каменная плита с изображениями из Усатова// Северное Причерноморье. Сб. научн. тр. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 14-20.
24. Рассамакін Ю.Я. Степи Причорномор'я в контексті розвитку перших землеробських суспільств// Археологія. – 2004. – №2. – С. 3-27.
25. Рыбаков Б.А. Космогония и мифология земледельцев энеолита// Советская археология. – 1965. – №1. – С. 24-46; №2. – С.13-33.
26. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. Изд. второе. – М.: София, Гелиос, 2002. – 592с.
27. Риндюк Н.В. Деякі питання ідеології давньоземлеробських племен// Археологія. – 1994. – №1. – С.145-147.

28. Ткачук Т.М., Мельник Я.М. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд). – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 237с.
29. Товкайло М.Т. До проблеми взаємин населення буго-дністровської та ранньотрипільської культур// Археологія. – 2004. – №1. – С. 30-43.
30. Цибесков В.П. Обряд "поїння землі" та культ місяця в ідеологічних уявленнях трипільських племен// Археологія. – 1984 – Вип. 47. – С. 17-20.
31. Чмихов М.О. Від яйця-райця до ідеї спасителя. – К.: Либідь, 2001. – 432с.

магістр. історич. ф-ту Олег Дерех
наук. керівник – доц. О.М.Петровський

ПРЕДМЕТИ КІНСЬКОЇ ЗБРУЇ ТА СПОРЯДЖЕННЯ ВЕРШНИКІВ ПОДНІСТРОВ'Я У ГАЛЬШТАТСЬКИЙ І ЛАТЕНСЬКИЙ ЧАС

У статті подано аналіз знахідок предметів кінської збруї та спорядження вершників з території Дністровського регіону гальштатського та латенського часу. Багато уваги автор приділяє з'ясуванню їх типології, хронології та закономірностей поширення.

Актуальним питанням гальштатського та латенського періодів Дністровського регіону є проблема складу та використання предметів кінської збруї, яка виступає однією із найхарактерніших ознак ранньокочівницьких суспільств. Обумовлено це збільшенням знахідок предметів кінської збруї у даний час у комплексах культур як Заходу, так і Сходу, та їх зростаючим датуючим значенням у зв'язку з цим.

Типологічний аналіз елементів кінської збруї з Дністровського регіону дозволяє встановити особливості їх виготовлення та використання населенням даної території.

Із розповсюдженням в басейні Середнього Дністра пам'яток культури Ноа (XIV/XIII – XII ст. до н.е. [19:31]), поширення набувають псалії, що характеризуються отворами, розташованими в двох площинах перпендикулярно одні одному та специфічними елементами орнаменту (знахідки із Бовшева, Острівця і ін.). Подібні вироби, до появи в матеріалах культури Ноа, поширення набули серед носіїв сабатинівської культури, Монтеору та Отомань [3:161]. Аналіз їхніх форм та орнаментації дозволяє віднести вказані вироби до типу Боріаш, добре відомого у Трансільванії та Пруто-Дністровському межиріччі.

Псалії суботівсько-усатівського типу представлені у комплексах із Усатового (тудорівський етап білозерської культури (XII – X ст. до н.е.)) [2:142; 21:102] та Кишинева (молдовська група фракійського гальштату (XI – IX/VIII ст. до н.е.)) [5:194; 21:102]. Подібні вироби є завершальною ланкою в розвитку кістяних і рогових псаліїв євразійських степів епохи бронзи.

Нові зразки кінської збруї проникають на територію Подністров'я разом із носіями культур фракійського гальштату, що розселилися тут на початку етапу В гальштатського періоду.

Середньоєвропейські впливи стали домінуючими у формуванні предметів кінської збруї голіградської культури, носії якої розселилися на території Середнього Подністров'я, хоча у їх формуванні простежуються і кіммерійські традиції. Доказом цього є знахідки псалій, вудил та прикрас вуздечки у комплексах із Голіград, Медини, Підсадок, Заліщиків, Михалкова, Залісок, Кудринців, Смереківки та Лисичників [5:189; 10:97-99; 11:35; 14:319-320; 15:274-275; 25:2-4; 26:3-6; 27:4-9].

Щодо молдовської групи фракійського гальштату, то у формуванні форм предметів кінської збруї визначальне місце посіли фракійські та чорноліські традиції. Чорноліські впливи відобразились у знахідках псаліїв із Сахарної, Цахнауци та Царівки [6:359; 20:87, 88], а фракійські – у конструкції вудил із Сахарної та псалія із Міндрешти [6:359; 8:52; 9:301].

У VIII – VII ст. до н.е. на території Середнього Подністров'я археологами фіксується група пам'яток, що носить яскраво виражені вершницькі ознаки. Це стало підставою для виділення у даному регіоні своєрідної "вершницької культури", що містила у собі ранньокочівницькі елементи [10:124; 17:133]. Незважаючи на значну подібність окремих зразків вудил, елементи кінської збруї "вершницької культури" є типологічно неоднорідними (знахідки із Сокільця, Теремців, Мервинців та Лоєвців [10:124; 17:130-137; 20:155]). У їх формуванні взяли участь як центральноєвропейські, так і кіммерійські впливи. Поєднання у одному комплексі елементів спорядження коня фракійських та кіммерійських зразків та численні знахідки предметів озбро-

єння дозволяють припускати, що носіями "вершницької культури" у Подністров'ї була військова верхівка місцевих племен, озброєна та екіпірована згідно з вимогами, які диктував той час.

Прикраси кінської збруї із типовими кіммерійськими зразками декору представлені у комплексах висоцької культури із Золочева та Неділиськ. Знахідка ливарної формочки біля Почап свідчить про виготовлення подібних прикрас місцевими майстрами [1:239].

На етапі С гальштатського періоду значно змінюється вигляд кінського спорядження у пам'ятках молдовської групи фракійського гальштату. Ілюстрацією цьому стала знахідка вудил новочеркаського типу поблизу села Шолданешти. Вказані типи збруї поширюються у Північному Причорномор'ї у 750 – 650 рр. до н.е. та характеризуються двома кільцями на зовнішніх кінцях [20:16].

Із формуванням на території Середнього Подністров'я західноподільської групи (кін. VII – VI ст. до н.е.) зразки кінської збруї попереднього часу витісняються збруєю скіфського типу (знахідки із Долинян, Дуплиска, Залісся, Ленківців, Новосілки-Гримайлівської, Івахнівців та Перебиківців [9:298; 17:134-137]).

Як свідчать археологічні матеріали, зміна вудил і псаліїв у кінці VII ст. до н.е. в Північному Причорномор'ї на більш досконалі, обумовила впровадження нових типів збруї і у Подністров'ї. Знахідки залізних вудил із загнутим в петлю кінцем виявлені у комплексах із Іване-Пустого та Перебиківців [4:106-116; 17:137; 18:9].

Індикатором зв'язків західноподільської групи із фракійським світом стала поява вудил векерцугзького типу (знахідка у комплексі поблизу с. Перебиківці [23:114-117]). Опираючись на аналіз знахідок, що супроводжували збрую векерцугзького типу у Центральній Європі, можемо припускати, що центр її виготовлення знаходився на території Угорщини, а сформувалась вона під скіфськими впливами, достатньо сильними на той час на території Середньої Європи. На території Подністров'я вказаний тип вудил міг опинитись в результаті імпорту із країн Середнього Подунав'я. Дослідниками вудила "векерцугзького" типу датуються другою половиною VI – V ст. до н.е. [16:212; 23:115]

Скіфські типи кінської збруї були домінуючими і у формах кінського спорядження молдовської групи скіфського часу (знахідки із Селіште та Пиржолтен [12:16; 13:409]).

Таким чином, розвиток форм кінської збруї на території Дністровського регіону у гальштатський час не був прямолінійним, а відбувався у залежності від конкретної культурно-історичної ситуації у даному регіоні та від швидкості удосконалення форм кінської збруї на територіях Північного Причорномор'я та Подунав'я.

На основі проведеного дослідження нами були виділені наступні три культурно-історичних регіони, які мали найбільший вплив на формування кінської збруї гальштатського часу у Подністров'ї: а) Південно-Східноєвропейський; б) Східноєвропейський та в) Середньоєвропейський. Така багатовекторність зовнішніх впливів на розвиток даного регіону обумовлювалась значною контактністю даних територій у XII – V ст. до н.е., в межах яких відбувалась взаємодія східних та західних культурних елементів, а також осілого та кочового укладів життєдіяльності [7:7].

На території Подністров'я у латенський час спостерігається різке зменшення знахідок предметів кінської збруї, у порівнянні із гальштатським періодом, що пояснюється деяким відставанням даного регіону після приходу у степи Північного Причорномор'я сарматських племен. Знайдені предмети кінської збруї цього часу засвідчують, що їх фомування відбувалось під значними впливами як скіфських, так і сарматських традицій виготовлення виробів даного типу [22:225-230; 24:226].

Спорядження вершників Подністров'я у гальштатський і латенський час формувалось як на місцевій основі, так і під значними впливами кочовиків Північного Причорномор'я (кіммерійців, скіфів та сарматів) і народів Центральної та Західної Європи (фракійців, кельтів, римлян і ін.). Обумовлюється це великим значенням вершництва під час ведення військових дій, а отже і необхідністю запозичення більш досконалих зразків захисного спорядження та озброєння. Важливим фактором у формуванні такої багатовекторності впливів на розвиток предметів спорядження вершників Дністровського регіону є значна контактність даних територій.

Важливим фактором, який обумовлював основні закономірності поширення різних типів кінської збруї на території Подністров'я були природно-кліматичні умови даного регіону. Зва-

жаючи на те, що помірний клімат Подністров'я сприяв розвитку землеробства, а отже і осілого способу життя, на етапах А – Б гальштатського часу у даному регіоні поширювались менш досконалі, рогові та кістяні предмети кінської збруї. Зміни відбуваються наприкінці етапу В, коли відчутнішим на ці території стає вплив ранньокочівницьких суспільств, у яких верховому коню відводилось чільне місце у військовій справі та побуті. У цей час на території Подністров'я значного поширення набувають більш досконалі форми кінської збруї, типові для кіммерійських та скіфських племінних об'єднань [7:8].

Виникнення кочівництва у степах Північного Причорномор'я, як реакція на екологічну кризу кінця епохи бронзи, що спричинила тривалі засухи у даному регіоні, стало вирішальним фактором у розвитку форм кінської збруї на шляху до постійного їх вдосконалення. Даний процес значною мірою відбився і на формах кінської збруї із Дністровського регіону.

Проблема типології та хронології предметів кінської збруї та спорядження вершників Подністров'я у гальштатський та латенський час залишається відкритою по сьогоднішній день і її вирішення залежить від нових знахідок даних виробів у ході археологічних робіт, а також комплексного та об'єктивного підходу дослідників до висвітлення окремих її аспектів. Проведене нами дослідження не претендує на винятковість та незаперечність, а є лише спробою комплексного аналізу всіх факторів розвитку вершництва на території Дністровського регіону у гальштатський та латенський час з метою виокремлення тих типових ознак, інтерпретація яких дозволить більш точно датувати та визначати культурну належність тих комплексів, у яких виявлені предмети кінської збруї.

Список використаних джерел

1. Бандрівський М., Крушельницька Л. Основні періоди розвитку Висоцької культури (за матеріалами поховальних пам’яток) // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці Археологічної комісії. – Львів, 1998. – Т. CCXXXV. – С. 193 – 248.
2. Березанская С.С., Отрощенко В.В., Чередниченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культуры епохи бронзы на территории Украины. – К.: Наукова думка, 1986. – 165 с.
3. Березанская С.С., Цвек О.В., Клочко В.И., Ляшко С.М. Ремесло епохи энеолита-бронзы на Украине. – К.: Наукова думка, 1994. – 192 с.
4. Ганіна О.Д. Поселення скіфського часу у селі Іване-Пусте // Археологія. – К., 1965. – Т. XIX. – С. 106 – 118.
5. Граков Б.Н. Ранний железный век (Культуры Западной и Юго-Восточной Европы). – М.: Издательство Московского университета, 1977. – 229 с.
6. Дергачев В.А., Лапушнян В.Л., Мелюкова А.И. Исследование памятников бронзы и раннего железа в Молдавии // Археологические открытия 1969 года. – М., 1970. – С. 359 – 360.
7. Дерех О.М. Предмети кінської збруї Гальштатського періоду Подністров’я // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. Проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 3. – Тернопіль, 2002. – С. 4 – 10.
8. Иессен А.А. К вопросу о памятниках VIII – VII вв. до н.е. на юге европейской части СССР (Новочеркасский клад 1939 года) // Советская археология / отв. ред. Рыбаков Б.А. – М., 1953. – Т. XVIII. – С. 49 – 111.
9. Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII – IV вв. до н.е. – К.: Наукова думка, 1983. – 378 с.
10. Крушельницька Л.І. Взаємозв’язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. – К.: Наукова думка, 1985. – 163 с.
11. Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – К.: Наукова думка, 1976. – 144 с.
12. Лапушнян В.Л. Ранние фракийцы X – начала IV в. до н.е. в лесостепной Молдавии. – Кишинев: "Штиинца", 1979. – 142 с.
13. Лапушнян В.Л., Попов С.И. Погребение V в. до н.е. из Молдавии // Археологические открытия 1971 года. – М., 1972. – С. 409.
14. Малеев Ю.Н. Расскопки на р. Серет // Археологические открытия 1974 года. – М., 1975. – С. 319 – 320.
15. Малеев Ю.Н. Расскопки поселения голиградского типа в г. Залещики // Археологические открытия 1970 года. – М., 1971. – С. 274 – 275.
16. Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. – М.: "Наука", 1979. – 256 с.
17. Могилов О.Д. Архаїчні предмети скіфської вузди у старожитностях західноподільської групи // Археологія Тернопільщини. – Тернопіль: Джура, 2003. – С. 130 – 139.

18. Петровський О.М. Археологічні пам'ятки епохи бронзи та раннього залізного віку на території Борщівського району (спроби каталогізації) // Літопис Борщівщини. – Борщів, 1993. – Вип. 2. – С. 8 – 14.
19. Петровський О.М. Тернопілля за доби бронзи та раннього залізного часу // Тернопільщина: сторінки історії. – Тернопіль, 1995. – С. 25 – 48.
20. Тереножкин А.И. Киммерийцы. – К.: Наукова думка, 1976. – 226 с.
21. Тереножкин А.И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. – К.: Наукова думка, 1961. – 246 с.
22. Childe, V. Gordon. Prehistoric migrations in Europe. – Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskwing, 1950. – 249 p.
23. Chochorowski Jan. Die vekerzug-kyltur. Charakteristik der funde.- Krakow: Uniwersytet jagielloński państwowe wydawnictwo naukowe, 1985. – 162 s.
24. Jahn Aleksander. First-millennium Europe before the Romans // The Cambridge encyclopedia of Archaeology / Editor Andrew Sherratt. – Cambridge university press, 1980. – s. 222 – 227
25. Przybyslawski Wl. Dwa zlote skarby w Michalkowie / Odbitka z "Teki konserwatorskiej". – Rochnik II . – Lwow , 1898
26. Sokolowskiy M. Dwa zlote skarby (w Vettersfelde w dolnych Lużychach i w Michalkowie we wschodnieęi Galicyi). – Krakow, 1884. – 24 s.
27. Sulimirski T. Scytowie na zahodniem Podolu. – Lwow, 1936

магістр. історич. ф-ту Андрій Грубінко
наук. керівник – проф. М.М. Алексієвець

УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ (1991-2004 рр.)

Зі здобуттям Україною незалежності сфера безпеки та оборони одразу стала пріоритетною сферою діяльності молодої держави на міжнародній арені та, зокрема, одним із найбільш перспективних напрямів в комплексі українсько-британських відносин. Саме в цій сфері, поряд із економічною, молода країна зазнала глибокої кризи, ознаки якої спостерігаємо до сьогоднішнього дня. Постала нагальна необхідність в управлінському і матеріально-технічному реформуванні колишніх Радянських Збройних Сил на території України в контексті процесу формування Збройних Сил України. На порядку денному постало питання про ядерне роззброєння, скорочення значних запасів звичайних озброєнь. Велика Британія, маючи великий досвід у розбудові і реформуванні війська, будучи впливовим членом військово-політичної організації НАТО, займаючи ключову позицію в процесі становлення сучасної системи колективної безпеки на євроатлантичному просторі, стала важливим партнером України у цій сфері.

Співпрацю у сфері безпеки та оборони слід розглядати в контексті масштабних геополітичних змін, що відбулися на початку 90-х років в Європі та світі. З розпадом соціалістичного табору та СРСР відбулася ліквідація післявоєнної системи безпеки, яка ґрунтувалася на протиборстві, суперництві і взаємостримуванні двох потужних військових блоків – НАТО (на чолі зі США) та Організацією Варшавського Договору (на чолі з СРСР). Виникла необхідність у формуванні нової системи безпеки, яка б ґрунтувалася не на протистоянні військових блоків, а на співпраці всіх її учасників заради спільної безпеки та захисту від нових загроз. Україна як нова незалежна держава одразу опинилася в центрі уваги провідних західних країн (в першу чергу США і Великої Британії), що було зумовлено її стратегічним геополітичним та геоекономічним потенціалом, наявністю численних запасів ядерних і звичайних озброєнь, та, відповідно, виключною важливістю у формуванні нової системи безпеки на Європейському континенті.

Українсько-британське співробітництво у сфері безпеки та оборони розпочалося практично одразу після встановлення офіційних відносин між двома країнами і набуло предметного конструктивного характеру. У липні 1992 року відбувся перший офіційний візит делегації Міністерства оборони України (далі – МОУ) до Великої Британії на чолі з Міністром К. Морозовим. Сторони погодили стратегічні плани та перспективи співробітництва країн, бачення майбутньої моделі безпеки на європейському континенті. Під час візиту до України М. Ріфкінда, що відбувся у вересні 1993 року, укладено Меморандум про взаєморозуміння з питань військових контактів і співробітництва між МОУ та МО Великої Британії, який визначив напрями двосторонньої військової співпраці між країнами:

- взаємні візити делегацій вищих військових відомств, органів стратегічного планування та оперативно-стратегічних органів ЗС України і Британії;
- надання британською стороною допомоги Україні з питань реформування ЗС (переходу МОУ на цивільну основу, навчання українських військовослужбовців у військових навчальних закладах Сполученого Королівства, підготовки штабних офіцерів й підрозділів для участі у миротворчих операціях, перекваліфікації та адаптації українських військовослужбовців, звільнених у запас або відставку);
- організація та проведення спільних військових навчань і польових тренувань з метою досягнення сумісності у багатонаціональних операціях з підтримки миру;
- військово-технічна співпраця;
- мовна підготовка українських військовослужбовців в обох країнах за програмою "Англійська мова для ЗСУ" [1:35].

Згідно з Меморандумом створено українсько-британську комісію з питань військового співробітництва, яка розробляє та узгоджує щорічну Програму двостороннього співробітництва у військовій галузі.

У Договорі "Про принципи відносин і співробітництво між Україною та Великою Британією" визначено ряд основоположних принципів військової співпраці і відносин у сфері безпеки:

- відданість мирному врегулюванню спорів;
- організація ЗС та співпраця виключно в оборонних цілях;
- запобігання розповсюдженню ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення;
- дотримання міжнародних документів щодо скорочення та обмеження розповсюдження зброї масового знищення і звичайних видів озброєнь;
- виконання зобов'язань за Статутом ООН;
- співробітництво в рамках інших міжнародних організацій, членами яких є сторони, а також на міжнародних конференціях і форумах [2:74].

Як уже зазначалося, Україна у 1994 році офіційно відмовилася від наявних значних запасів ядерних озброєнь та приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року. **Однією зі сторін-підписантів Меморандуму про надання гарантій безпеки Україні була Велика Британія, яка стала гарантом безпеки України, а, отже, стратегічним партнером нашої держави у сфері безпеки та оборони.** Практичним кроком у напрямку ядерного роззброєння України стало надання Великою Британією контейнерів і відповідного устаткування для реалізації програми поетапного демонтування та вивезення з території України ядерного арсеналу. Її уряд також виділив допомогу в розмірі 500 тис. фунтів стерлінгів для перепідготовки українських військовослужбовців (у т. ч. з ракетних військ стратегічного призначення) у зв'язку зі скороченням ЗСУ [3:91].

У 1992 році Україна приєдналася до Договору про звичайні Збройні Сили в Європі (ЗЗСЄ), за яким зобов'язувалася скоротити власні озброєння до рівня, передбаченого даним документом. Період скорочення за Договором про ЗЗСЄ завершився в Україні 31 жовтня 1995 року. Цього дня у присутності керівництва МОУ, військових аташе європейських держав, почесних гостей, окремої інспекційної групи Великої Британії на Київському бронетанковому ремонтному заводі ліквідовано останній танк із числа тих, що підлягали скороченню [4:199]. Під звітом про цю подію стоїть підпис керівника британської інспекційної групи з контролю за розброєнням майора В. Вільєма.

Для налагодження українсько-британського співробітництва в сфері безпеки велике значення мав насичений двосторонній міждержавний діалог на найвищому рівні, який здійснювався у 1995 – 1997 роках, контакти міністерств оборони обох країн. У 1995 році розпочалася співпраця Британської Ради в Україні зі ЗС України з викладання англійської мови та надання інформаційних послуг. У Королівському коледжі оборонних досліджень перебував на навчанні полковник А. Андрієвський, який став першим одержувачем британської стипендії імені Манфреда Вернера [5:14].

В лютому 1996 року Лондон відвідав Міністр оборони України В. Шмаров. Відбулися переговори з Держсекретарем у справах оборони Великої Британії М.Портілло. Підписано Протокол про розвиток стосунків у військовій галузі, яким передбачено продовження співпраці МО

обох країн, програми навчання українських військовослужбовців у Сполученому Королівстві, встановлення прямих зв'язків між військовими частинами [6:3].

У 1996 році започатковано спільні українсько-британські військові навчання під назвою "Козацький експрес", які пройшли у вересні на Яворівському полігоні поблизу Львова. Започатковано тристоронні українсько-польсько-британські військові навчання "Козацький степ", які стали традиційними заходами в рамках реалізації військової співпраці та підготовки миротворчих контингентів країн-партнерів. Останні навчання проходять щорічно почергово на полігонах в Україні, Польщі та Великій Британії.

1997 рік був плідним на контакти вищого керівництва ЗС України та Великої Британії. В лютому на запрошення Міністра оборони України у Києві з офіційним візитом перебував Держсекретар оборони Сполученого Королівства М.Портілло. Відбулися його зустрічі з Президентом України, Секретарем РНБОУ, Міністром закордонних справ України, Міністром оборони, керівництвом парламентської комісії з питань оборони і держбезпеки. Міністр витупив перед керівним складом та офіцерами центрального апарату МОУ щодо проблеми поширення НАТО на Схід, розповів про здобутки та перспективи українсько-британського співробітництва. Сторони погодили питання щодо стажування у 1997 році 60 слухачів Академії ЗС України в Королівських ЗС Великої Британії [7:3]. У вересні Україну відвідав новопризначений Держсекретар оборони Сполученого Королівства Дж. Робертсон, який взяв участь у тристоронній зустрічі міністрів оборони та українсько-польсько-британських навчаннях. В грудні цього ж року з візитом в Лондоні побував Міністр оборони України ген. О. Кузьмук.

Окремим комплексним напрямом у співпраці українських та британських військових стала **спільна участь в миротворчих операціях** в "гарячих точках" планети. Конкретною формою миротворчої діяльності стали операції з підтримання миру (ОПМ) під егідою ООН і ОБСЄ. Згідно даних МЗС України, станом на 2000 рік у міжнародних операціях з підтримання миру взяли участь понад 12000 українських військовослужбовців [8:16]. У "гарячих точках" планети українські вертолітні і саперні полки та підрозділи постійно співпрацювали з британськими піхотними полками у забезпеченні охорони населених пунктів та цивільних об'єктів, розгортанні та роботі технічного обладнання, наданні гуманітарної допомоги в районах, що постраждали від військових дій. Такими "гарячими точками" в останнє десятиліття були Ангола, Боснія і Герцеговина, Македонія, Хорватія, Косово. Українські та британські цивільні спостерігачі брали активну участь у моніторингу за виборами, які проводилися під егідою ООН в ПАР і Мозамбіку у 1994 році.

Війська обох країн доклали значних зусиль по запобіганню розгортання конфлікту в Югославії у 90-х роках, забезпеченні виконання угоди про припинення вогню, підтримання миру в Боснії і Герцеговині та Анголі. Протягом лютого 1992 – грудня 1995 рр. у складі миротворчих Сил ООН працювали українські підрозділи у складі понад 1200 чоловік. Українські "блакитні шоломи" опинилися в найгарячіших точках і були заблоковані в місцях дислокації під час масованого наступу боснійських сербів на мусульманські анклави Жена і Горажде, оголошені ООН зонами безпеки. У скрутний час британські військові надали допомогу українським миротворцям, допомігши евакуюватися з небезпечної зони. Про це було домовлено у липні 1995 року в Лондоні під час зустрічі Міністра оборони України В. Шмарова з командуючим військами ООН у зоні конфлікту британцем ген. Р. Смітом [9:1].

В Лондоні 21 липня 1995 р. проходила нарада делегацій 16 країн щодо врегулювання конфлікту в Боснії та Герцеговині, учасниками якої від України були Міністр закордонних справ Г. Удовенко і Міністр оборони В. Шмаров. У прийнятій спільній декларації учасники наради висловилися за продовження перебування Сил ООН в регіоні конфлікту і за зміцнення їхнього статусу. Керівник МЗС України запропонував посередництво у справі організації переговорів між конфліктуючими сторонами.

Під час чергового загострення ситуації на Балканах, влітку 1999 року відбувалися консультації українських та британських дипломатів і військових. Україна визнала за доцільне відрядити до складу міжнародної присутності з безпеки в Косово миротворчий контингент під егідою ООН.

На особливу увагу заслуговує **українсько-британське військове співробітництво в рамках співпраці Україна-НАТО**. Про важливість та необхідність налагодження військово-

політичного співробітництва з цією організацією Україна заявила у 1993 році, коли Верховна Рада прийняла Постанову "Про основні напрями зовнішньої політики України". В ній зазначалося, що в умовах зникнення блокового протистояння в Європі пріоритетного значення набуває проблема створення загальноєвропейської структури безпеки на базі існуючих міжнародних інститутів, у тому числі НАТО [10:379]. Важливі практичні кроки, пов'язані з розбудовою відносин України з НАТО, були здійснені після 1994 року. Саме відтоді заяви про намір активно співпрацювати з Альянсом почали наповнюватися конкретним змістом. Насамперед це стосується участі України в реалізації програми "Партнерство заради миру".

В жовтні 1994 року підрозділ української армії вперше взяв участь у спільних маневрах за цією програмою, які проходили в Польщі. 23-27 травня 1995 року відбулися перші спільні навчання під назвою "Щит миру- 95" в Яворові біля Львова. В травні 1995 року на зустрічі міністрів оборони країн-членів НАТО в Нордвіку (Велика Британія) особлива увага приділялася відносинам з Україною. Було висловлено побажання розвивати їх у майбутньому [5:14].

Стосунки України з Північноатлантичним Альянсом визначаються як "особливе партнерство", яке передбачає розширену співпрацю на всіх рівня і у всіх сферах – політичній, військовій, економічній, науково-технічній, інформаційній тощо. Це передбачено Хартією про особливе партнерство між Україною і НАТО, укладеною 9 липня 1997 року в Мадриді. "Сторони хартії, – зазначено в документі, – сповнені рішучості підсилити взаємну довіру та співробітництво з метою зміцнення безпеки і стабільної, мирної та неподільної Європи" [11:3]. Висловлюється переконання, що "незалежна, демократична і стабільна Україна є одним з ключових факторів забезпечення стабільності в Центрально-Східній Європі і на континенті в цілому". Україна підтвердила свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний і цивільний контроль над ЗС, підвищувати їх оперативно-технічну сумісність зі ЗС НАТО та країн-партнерів. НАТО висловив підтримку зусиллям України у цих напрямах роботи.

Українсько-британське військове співробітництво в рамках програм НАТО протягом 90-х років відбувалося у наступних напрямах: 1.проведення військових навчань в рамках програми "Партнерство заради миру"; 2.науково-технічне співробітництво; 3.реалізація програм навчання українських військових англійської мови та права; 4.надання консультацій з таких питань, як ядерна безпека, контроль над озброєннями та нерозповсюдженням зброї, врегулювання криз та регіональна безпека; 5.миротворча діяльність.

Програми українсько-британського військового співробітництва виконуються в рамках комплексної співпраці НАТО з Україною і стали її вагомою та важливою складовою. Це стосується практично всіх напрямів співпраці. Прикладом ефективного співробітництва під егідою НАТО стала тристороння робота по вдосконаленню власних збройних сил за участю України, Великої Британії та Польщі. Показовим стала діяльність українсько-польського миротворчого батальйону, якому британські спеціалісти надали допомогу у вивченні англійської мови і в підготовці фахівців.

Слід також відзначити морські багатонаціональні навчання "Сі Бриз", в яких щороку бере участь близько 4 тисяч військових із 11 країн. Постійними учасниками навчань стали українські і британські військові. Навчання мають миротворчий характер, спрямований на ліквідацію наслідків умовного землетрусу та порятунку постраждалих. У червні 2000 р. поблизу Одеси на полігоні Чабанка відбулися також миротворчі навчання військово-морських Сил "Кооператив партнер-2000" за участю 16 країн-членів НАТО і учасників програми "Партнерство заради миру" [12:29]. Станом на 1999 рік Україна взяла участь у 183 заходах в рамках співробітництва з НАТО [13:577].

У 1999 році розпочався якісно новий етап розвитку українсько-британських відносин у сфері безпеки та оборони. Налагодилися прямі контакти військових частин обох країн, створено двосторонню комісію з питань військового співробітництва. Відкрито місію зв'язку НАТО. В червні відбувся візит до України Держсекретаря у справах оборони Великої Британії Дж.Робертсона, який незабаром був обраний Генеральним Секретарем НАТО. Результатом зустрічі лорда Робертсона з Президентом України стали домовленості про розширення освітніх і технічних програм співробітництва, подальша спільна участь у комплексних військових навчаннях в рамках програми НАТО "Партнерство заради миру". Сторони висловили власне бачення ситуації в Югославії та обговорили можливі шляхи її розв'язання.

У вересні 1999 року на Яворівському полігоні поблизу Львова відбулися традиційні військові навчання "Козацький експрес", які проходили під назвою "Санкціоновані ООН дії спільного українсько-британського батальйону в складі багатонаціональних Сил з підтримки миру в зоні конфлікту". Наприкінці листопада до Севастополя прибули британські військові кораблі "Фіарлес" та "Единбург", до екіпажу яких увійшов Командувач королівськими Силами морської піхоти генерал-майор Кілгур. В ході візиту проведено семінар за участю британських та українських військових, стрільби на полігоні поблизу Феодосії, інші заходи. У 1999 році близько 500 українських офіцерів пройшли курси англійської мови у Великій Британії та в Україні, близько 1000 британських військовослужбовців відвідали Україну і 20 офіцерів (у чині не нижче генерал-лайтенанта) з двох сторін здійснили візити в рамках програми двосторонньої співпраці в оборонній сфері [14:11].

Британська Рада в Україні розпочала співпрацю зі ЗС України у 1995 році, здійснюючи заходи з викладання англійської мови та надання інформаційних послуг. В рамках реалізації Програми регіональних академічних партнерських зв'язків (Regional Academic Partnerships Scheme, REAP) для українських офіцерів організовано мовні курси в Беконсфілді, університетському коледжі Ріпона і Йорка, а також курс із викладанням у Сполученому Королівстві та Швеції. В Україні навчання англійської мови військовослужбовців та офіцерів налагоджено у Києві, Чернігові, Львові, Одесі, Вінниці, Харкові і Севастополі. Це відбулося за сприяння фонду ASSIST Challenge, створеного у березні 1999 року МО та МЗС Великої Британії. Відбувся також традиційний візит до Великої Британії Стратегічного курсу Національної академії ЗСУ, в рамках якого 30 студентів мали змогу ознайомитися з країною, побувати в Міністерстві оборони, Постійному Об'єднаному Штабі британських військ в Норсвуді, на військово-морській базі "Дріада" біля Портсмута, тренувальній військовій базі в Кеттеріку, базі королівських ВПС в Брайз Нортон, суднобудівному заводі Королівського військового флоту в Портсмуті тощо [14:10]. Українські студенти побували в Брюсселі у штаб-квартирі НАТО і Штабі Головнокомандувача об'єднаними збройними Силами в Європі, де мали зустріч з їх командувачем британським генералом К. Кларком.

У 2000 році Велика Британія приймала чергові планові тристоронні військові навчання "Козацький степ", які відвідав Міністр оборони України ген. О. Кузьмук, а в Україні, на Яворівському полігоні, відбулися двосторонні українсько-британські навчання "Козацький експрес", в яких взяв участь батальйон Територіальної армії Великої Британії. Відбулися візити в Україну начальника Королівського коледжу ВМС "Британія" і начальника інженерних військ Великої Британії. Військове керівництво обох країн організувало десятиденний візит 35 слухачів оперативно-стратегічного курсу та керівництва Національної академії оборони України до Великої Британії та Бельгії (в рамках програми НАТО), прикомандирування офіцера Королівських ВМС до українського корабля і прикомандирування українського морського офіцера до британського корабля (обидва строком на два тижні) [15].

Британська Рада в Україні розробила три проектні пропозиції на 2000 і 2001 роки (співпраця з оборонними та правоохоронними органами) в рамках програми ASSIST, які отримали фінансування від британського МЗС і були реалізовані. В рамках діяльності фонду ASSIST Challenge реалізовувався проект під назвою "Правове та демократичне навчання курсантів та слухачів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) в Україні" (2000-2002 роки). Метою проекту стала розробка нових навчальних курсів для викладання на переддипломному та післядипломному рівнях (спеціаліст/магістр) у рамках навчальної програми з гуманітарних дисциплін вищих військових навчальних закладів МОУ. Нові навчальні модулі стали складовою частиною курсів з політології і права та охопили широкий спектр тем, що стосуються демократії, прав людини та права в цілому [16]. В березні 2000 року відбувся дводенний практичний семінар із залученням експертів Ланкастерського університету та представників Головного управління військової освіти МОУ з метою дослідити потреби у викладанні права і прав людини для курсантів та слухачів військових навчальних закладів. У вересні цього ж року організовано поїздку восьми викладачів військових навчальних закладів МОУ до Ланкастерського університету для обговорення та планування програм нових курсів з права та політології.

У 2000 – 2002 роках відбулося пожвавлення відносин Україна-НАТО. Протягом 29 лютого – 2 березня 2000 року проходив візит в Україну Північноатлантичної Ради НАТО на рівні

послів, відбулося засідання Комісії Україна -НАТО. Останній захід було розцінено як чіткий політичний сигнал з боку Альянсу щодо подальшої підтримки стратегічного зовнішньополітичного курсу України на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур [17:105]. Однією з основних тем діалогу була ситуація в Косово, участь України у стабілізації та миротворенні в даному регіоні. Делегація Великої Британії, в рамках роботи представників країн-членів НАТО в регіонах, відвідала Донецьк. У 2001 році лорд Робертсон відвідував Україну в січні і липні. Протягом останнього візиту Генеральний секретар НАТО взяв участь у міжнародному симпозіумі "Світ у XXI столітті: співробітництво, партнерство, діалог" (4-6 липня 2001).

В травні 2002 року керівництвом України проголошено стратегічним напрям євроатлантичної інтеграції і курс на вступ до НАТО. В листопаді під час Празького самміту прийнято новий План дій Україна-НАТО. Поглиблення відносин з Північноатлантичним Альянсом сприяло розвиткові українсько-британського співробітництва у сфері безпеки та оборони. У період з 1 по 14 вересня 2002 року на Яворівському полігоні проходили традиційні українсько-британські військові навчання "Козацький експрес" за участю батальйону "Королівські добровільні стрільці" Територіальної армії Великої Британії (380 чоловік особового складу), представників інших 18 батальйонів та корпусів, понад 230 українських військовослужбовців Західного Оперативного Командування. Залучено значну кількість військової техніки, спорядження та боєприпасів новітнього зразка [18:4]. У вересні в Польщі також відбулося щорічне триствороннє навчання "Козацький степ" за участю військових підрозділів України, Польщі та Великої Британії.

На запрошення Міністра оборони України 25-26 вересня 2002 року з візитом в Києві побував Держсекретар Великої Британії з питань оборони Дж.Хун. Мета візиту – подальший розвиток двосторонніх відносин між урядами обох країн в контексті прагнення України до ближчої інтеграції в європейські та євроатлантичні структури [19:2]. Під час зустрічей з Президентом України, Міністром оборони обговорювалися теми двостороннього співробітництва у військовій сфері, прагнення України до ближчої інтеграції в НАТО та реформування системи ЗС України. Пан Хун висловив занепокоєння з приводу доповідей про можливу передачу українських озброєнь до Іраку. До слова зазначимо, що напруга у відносинах між країнами, яка виникла у зв'язку з т. зв. "кольчужним скандалом", не вплинула на загальну динаміку розвитку українсько-британських відносин у сфері безпеки та оборони. Пан Хун та ген. Шкідченко, Міністр оборони України, підписали двосторонню Програму військового співробітництва на 2003 рік.

Зазначимо, що **Програма військового співробітництва між Україною та Великою Британією стала найбільшою британською програмою такого роду в Центральній та Східній Європі** [20]. Вона передбачає понад 75 заходів (семінарів, візитів, обмінів, військових навчань, візитів кораблів, освітніх програм). Діапазон двосторонньої діяльності охопив широку сферу контактів та заходів – від координації і проведення обопільних візитів на рівні Міністрів оборони, Начальників штабів обох країн до організації участі офіцерів у численних дво- і багатосторонніх фахових семінарах і курсах.

В рамках виконання Програми двостороннього співробітництва 2-5 листопада 2002 року Одеса приймала корабель Королівських ВМС "Саутгемптон" (найсучасніший есмінець типу 42 Королівських ВМС). Візит викликав значну зацікавленість жителів і гостей. "День відкритих дверей" на "Саутгемптоні" привабив близько 3 тисяч відвідувачів [21:6]. Це не перший візит корабля Військово-морських Сил Сполученого Королівства до берегів України. Наступні візити британських кораблів відбулися у 2003 році. Ними стали есмінці Королівських ВМС "Нортумберленд" і "Йорк".

Відбувалося налагодження і розвиток двостороннього військово-технічного співробітництва (ВТС). Під час українсько-британських консультацій з питань ВТС на рівні експертів Держкомпромполітики України та МОУ з британськими експертами, що відбувалися 13-15 лютого 2001 року в Лондоні, сторони обговорили ряд питань в даній галузі з метою створення договірно-правової бази співпраці [1:35]. В ході візиту Дж. Хуна досягнуто ряд домовленостей щодо розвитку співпраці у військово-технічній галузі.

Продовжилося інтенсивне співробітництво у галузі військової освіти. Британська Рада протягом 2002 року, в рамках фінансованої МО та МЗС Великої Британії програми "Миротвор-

ча англійська", провела навчання англійської мови більш ніж 1 тисячі офіцерів. Закінчивши мовну підготовку, більшість офіцерів проходять службу у миротворчих підрозділах за кордоном.

Одним із майбутніх напрямків є підготовка військовослужбовців у підрозділах "Партнерство заради миру". Відбулися також відвідини України групою слухачів Королівського коледжу оборонних наук, що розташований у Лондоні і є найпрестижнішим у світі закладом в своїй галузі. У Чернігові, Севастополі та Львові створено обладнані сучасною технікою та мережею Інтернет-центри самопідготовки для військовослужбовців, з метою поглиблення знання англійської мови та поліпшення професійних навичок. У кожному з них навчаються до ста чоловік.

Сторони посилили співпрацю по лінії підготовки військових частин до миротворчих операцій. У 2002 – 2003 роках в Житомирі та Яворові проведено три курси підготовки інструкторів (підготовка українських сержантів і командирів взводів для майбутніх миротворчих операцій під егідою ООН і НАТО) під керівництвом британської групи військових радників. Розпочато проекти зі сприяння Головному управлінню кадрової політики МОУ у модернізації кадрової роботи (відповідно до стандартів НАТО) та з адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку. В березні 2003 року у Хмельницьку відбувся випуск перших трьох десятків офіцерів за програмою перепідготовки, що проходили 14-тижневий курс навчання в галузях ринкових відносин і комп'ютерних технологій.

З 20 червня до 5 липня 2003 року в районі Одеси та в північно-східній частині Чорного моря пройшло масштабне міжнародне навчання "Спільний партнер – 2003", яке проводилося в рамках річної Індивідуальної програми партнерства між Україною і НАТО. В ньому взяли участь більш ніж 5000 військовослужбовців з 12 країн (в тому числі з Великої Британії). Очолив навчання сучасний фрегат Королівських ВМС "Нортумберленд". З 28 серпня по 12 вересня 2003 року на полігоні "Широкий Лан" поблизу Миколаєва проходили тристоронні українсько-польсько-британські навчання "Козацький степ -2003", які мали особливе значення з огляду на спільну участь країн-учасниць у проведенні операції з підтримки миру в Іраку. Участь британських, польських та українських Збройних Сил у стабілізації ситуації в Іраку сприяла поглибленню тристоронньої співпраці та українсько-британських контактів на двосторонньому рівні.

Українсько-британські двосторонні відносини в сфері безпеки та оборони поглиблювалися в галузях співробітництва Військово-повітряних Сил та співпраці прикордонних служб обох країн. 21-23 січня 2004 року в Україні з робочим візитом перебував Головнокомандувач Королівських Військово-Повітряних Сил головний маршал авіації сер Джок Стіррап. Високоповажний гість провів протокольні зустрічі з Начальником Генерального Штабу Збройних Сил України, керівництвом комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони та Офісу зв'язку НАТО в Україні, побував у Штабі Головного командування ВПС ЗС України (Вінниця), частині авіаційної бригади українських Сил швидкого реагування (Миргород) [22]. Сторони обговорили питання системи підготовки у Військово-повітряних Силах обох країн, особливості здійснення цивільного контролю у Королівських ВПС. Візит засвідчив зміцнення зв'язків між ВПС двох країн.

Співпраця України та Великої Британії щодо прикордонної безпеки – окремий напрям відносин країн у сфері безпеки та оборони. Налагоджено постійні контакти між Митною службою Великої Британії та Державною митною і Державною прикордонною службами України. В Україні працювали британські експерти і консультанти, проведено ряд семінарів (Київ, Харків). У 2004 році за сприяння МЗС Великої Британії і Британської Ради, в рамках програми "Миротворча англійська" (працює з 2002 р.), проведено тримісячні курси для миротворців МВС, внутрішніх військ та Державної прикордонної служби України з вивчення англійської мови, в яких взяли участь близько 200 офіцерів. Після завершення курсів усі слухачі з числа працівників міліції пройшли офіційний мовний тест ООН для цивільної поліції [23].

Зазначимо, що українські прикордонні війська, продовжуючи виконувати обов'язки військового характеру, долучаються до роботи на митниці та до боротьби зі злочинністю. Українська міліція бере активну участь у міжнародних місіях ООН. Внутрішні війська проходять регулярні навчання і беруть участь у миротворчих місіях пліч-о-пліч з військами НАТО в Європі. Підготовка з англійської мови вважається важливою навичкою, поряд з умінням водити авто та влучно стріляти.

2004 рік став роком відзначення 150-ї річниці Кримської війни, в якій, як відомо, брали активну участь військово-морські Сили Британії. В Криму і на узбережжі Чорного моря полягло близько 25 тисяч британських військових. Британці добре обізнані з цією сторінкою своєї історії і шанують героїчну пам'ять предків. З цією метою у вересні до України завітала офіційна делегація зі Сполученого Королівства на чолі з Його Королівською Високістю Принцом Майклом Кентським, який представляв ЇЇ Величність Королеву, у супроводі Командувача ВМС адмірала Сера Алана Уеста, що представляв уряд Великої Британії. Відбулася низка урочистих заходів, зокрема – відкриття Британського Меморіалу Кримської війни поблизу Севастополя.

В ці ж дні у Великій Британії на полігоні Солсбері проходили традиційні щорічні восьмі спільні українсько-польсько-британські військові навчання "Козацький степ". Кожна з країн-учасниць виставила свою парашутно-десантну роту до батальйону багатонаціональних Сил. Військові навчання включали день високих посадовців за участю Міністрів оборони трьох країн, які відвідали полігон Солсбері для спостереження за навчанням військ своїх країн [24]. Міністри оборони України і Великої Британії підписали Меморандум про взаєморозуміння з питань обміну та двостороннього захисту конфіденційної інформації. Їхні підписи ознаменували завершення тривалого і напруженого підготовчого процесу, в якому брали участь фахівці зацікавлених відомств та міністерств обох країн. Наслідки підписання Меморандуму у найближчій перспективі дозволять обмінюватися корисною та захищеною інформацією, співпрацювати ще тісніше задля спільної користі.

Розгляд основних напрямів реалізації і здобутків українсько-британського співробітництва у сфері безпеки та оборони дозволяє стверджувати, що на початку XXI століття між Україною та Великою Британією здійснюється інтенсивне, різнорівневе, комплексне і конструктивне співробітництво. Велика Британія є гарантом безпеки України як держави, що відмовилася від ядерної зброї та приєдналася до договору про її нерозповсюдження, партнером у справі миротворення в "гарячих точках" Європейського та інших континентів під егідою ООН і НАТО, розвитку активної співпраці в рамках відносин України з Північноатлантичним Альянсом. Британська сторона надає значну допомогу українським партнерам у реформуванні Збройних Сил шляхом організації та використання широкого спектру заходів в рамках здійснення двосторонньої Програми військового співробітництва. Традиційними стали щорічні військові навчання, які є показовими заходами такого роду в системі реалізації програм НАТО. Регулярно проходять двосторонні візити від курсантів і слухачів військових навчальних закладів до генералітету обох країн. Сторони постійно висловлюють обопільне зацікавлення у продовженні і подальшому розгортанні плідної співпраці у військовій сфері.

Програма українсько-британського двостороннього співробітництва в сфері безпеки та оборони стала найбільшою для британської сторони в Центрально-Східній Європі. Досягнутий рівень розвитку співпраці дозволяє стверджувати, що керівництво обох країн бачить у своєму партнері вагому силу в контексті розбудови європейської безпеки. Співпраця військових України та Великої Британії стала одним з найуспішніших напрямів у відносинах країн в цілому і вийшла на стратегічний рівень партнерства.

Список використаних джерел

1. Храбан І. Україна та Великобританія: інтереси збігаються // Трибуна. – 2003. – № 11-12. – С. 33-35.
2. Договір "Про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великобританії та Північної Ірландії" від 10 лютого 1993 року // Політика і час – 1993. – № 3. – С. 72-75.
3. Інформація МЗС про перебування в Україні з офіційним візитом Міністра закордонних справ та у справах Співдружності Дугласа Херда // Дипломатичне досьє, вип. № 12 / Політика і час. – 1994. – № 7. – С. 90-94.
4. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: "РІЦ УАННП", 1997. – 688 с.
5. Великобританія неухильно підтримуватиме вас / Виступ Малколма Рифкінда, Державного Секретаря у закордонних справах Великобританії та у справах Співдружності, в Українському інституті міжнародних відносин 4 вересня 1995р.// Політика і час. – 1995. – № 10. – С. 10-17.
6. Візит до Великобританії завершився //Урядовий кур'єр. – 1996. – 27 лютого. – С. 3.
7. Чикалін В. Спільні інтереси // Урядовий кур'єр. – 1997. – 6 лютого. – С. 1, 3.
8. Литвин В.М. Зовнішня політика України: 1999-2000 роки // Віче – 2001. – №1. – С. 16-47.
9. Олійник О. Нарада на берегах Темзи // Урядовий кур'єр. – 1995. – 25 липня. – С. 1.

10. Постанова Верховної Ради України "Про основні напрями зовнішньої політики України" від 2 липня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 37. – С. 379.
11. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору // Голос України. – 1997. – 11 липня. – С. 3.
12. Крушельницький М., Пилипчик О. Деякі військово-виховні аспекти в контексті державотворення України та світового співтовариства // Вісник КНУ. Історія. – Вип. 55. – 2001. – С. 26-32.
13. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) / Н.П. Барановська, В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін. Під ред. В.М.Литвина. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2001. – С. 704 с.
14. Програма двостороннього співробітництва в галузі оборони 1999 року // Британські Обрії. – 2000. – № 1. – С. 10-11.
15. Відділ Міністерства оборони Посольства Великої Британії / Офіційний Інтернет-сайт Посольства Великобританії в Україні. – 2002.
Available: http://www.britemb-ukraine.net
16. Програми розвитку урядування (Британська Рада в Україні). – 2002.
Available: www.bc.kiev.ua/ukraine/governance/index/htm
17. Україна-НАТО. Взаємодія у всіх напрямах // Дипломатичне досьє, вип. №72 / Політика і час. – 2000. – № 3-4. – С. 105-106.
18. Навчання "Козацький експрес 2002" // Британські Обрії. – 2002. – № 3. – С. 4-5.
19. Візит Джефа Хуна, Державного Секретаря Великої Британії з питань оборони // Британські Обрії. – 2002. – № 3. – С. 2-3.
20. Силіна Т. Роберт Брінклі: "Не треба намагатися бігти до того, як Ви навчитеся ходити" // Дзеркало тижня. – 2002. – 7-13 грудня.
Available: http://www.zn.kiev.ua/nn/show/422/37008/
21. Україна була ласкавою до "Саутгемптона", чого не скажеш про погоду // Британські Обрії. – 2002. – № 4. – С. 6.
22. Навчання НАТО "Спільний партнер" на Чорному морі // Британські Обрії. – 2003. – № 2. Available: http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200302/ua/13.htm
23. Краща англійська для прикордонної безпеки // Британські Обрії. – 2004. – №2. Available: http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/images/PostUA/magazine/docs/200402/ua/10.htm
24. Майборода Т. Навчання заради миру в степах поблизу Солбері // Британські Обрії. – 2004. – № 3. Available: http://www.britishembassy.gov.uk/Xcelerate/graphics/ images/PostUA/magazine/docs/200403/ua/5.htm

магістр. історич. ф-ту Василь Дутка
наук. керівник – доц. Т.М.Гонтар

ОЦІНКА СУСПІЛЬНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ВІДРОДЖЕННЯ ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА

Інтерес історіографії до проблем італійського Відродження є традиційним. Ось вже на протязі майже півтора століття – в 1860 році вийшла класична праця швейцарського філософа та історика Я.Буркхарда "Культура Ренесансу в Італії" – література про Італію тих часів не перестає поповнюватися [1:219].

У даній статті ставимо за **мету** проаналізувати підходи до оцінки Відродження в різні історичні часи, виявивши їх наступність та спадковість.

Актуальність даної проблеми зумовлюється необхідністю визначити в сучасній історіографії оцінку внеску гуманістів у розвиток політичної думки та історії, порівнявши різнопланові оцінки їх доробку з часом, коли вони давались. Основою для виявлення таких оцінок стали праці істориків XIX та XX століть та історіографічні роботи, здебільшого другої половини XX століття.

Стаття розкриває деякі принципові положення магістерської роботи "Історіографія проблеми розвитку політичної думки італійських гуманістів".

Серед дослідників, що займалися вивченням даної проблематики, існують різні підходи та точки зору як щодо ролі італійських гуманістів у розвитку політичної думки Італії, так і в цілому до змісту епохи Відродження.

Я.Буркхард будував свою концепцію індивідуалізму як найбільш яскравого вияву характеру ренесансної культури на базі різкого протиставлення ідеології середніх віків і Відродження [5:241]. Західноєвропейські дослідники 20 – 30-х років XX століття намагалися завуалювати відмінність між цими двома епохами і применшити прогресивне значення гуманістичної ідеології і всієї культури Відродження. Одні позбавляли Відродження права на самостійне існування як особливої культурної епохи і бачили в ньому лише просте продовження середніх віків (такі погляди характерні для нідерландського філософа та історика Й.Хейзінга) інші (французький філософ Ж.Марітен, американський психолог Е.Торндейк) вважали, що епоха Відродження була часом занепаду середньовічної культури і науки внаслідок втрати релігійності – головної на їх думку, умови прогресу [3:234]. Однак уже в другій половині XX століття простежується тенденція до розуміння цієї епохи як нової, прогресивної віхи в історії європейських народів [8:348].

Головною умовою виникнення та розвитку ренесансної культури в Італії на думку французького історика Фр.Беренса була наявність "духовної свободи". Фр.Беренс вважав, що "Відродження, як геній, бере всі матеріали для того, щоб із допомогою духовної алхімії створити вищий синтез" [3:236].

Прагнення "відновити права" епохи Відродження на самостійність і відносну незалежність від середньовіччя можна помітити також в працях американських істориків [16:115]. В.Дьюрент розглядає епоху Відродження як достатньо самостійну і незалежну від середньовіччя, як особливий етап в розвитку європейської цивілізації. В його праці "Відродження. Історія цивілізації в Італії" є немало цінних спостережень про характер ренесансної культури в Італії, які вірно підкреслюють те нове і цінне, що було створене майстрами Відродження. Автор підкреслює, що однією з передумов виникнення нової культури був високий рівень торговельно-промислового розвитку італійських міст. Відповідно потреби середніх і вищих прошарків міського населення послужили стимулом до появи нової моралі. Цікавою є думка В.Дьюрента про вузькість соціальної бази культури Відродження в Італії. Він пише: "це була цивілізація небагатьох" [3:239]. В.Дьюрент намагався знайти правильний шлях у розв'язанні головної проблеми Відродження: розглядав цю епоху як особливий, і в цілому прогресивний період [13:265].

Інший американський дослідник Г.Барон в книзі "Гуманістична і політична література в Флоренції і Венеції на початку Кватроченто" писав: "вихідною передумовою визнання тісної взаємодії політичних подій та ідеологічного розвитку, треба шукати корені нових гуманістичних ідей XV століття не стільки у впливі античності чи в сфері розвитку самої ідеології, скільки в обстановці тої епохи , коли ці ідеї виникли і формувались". Безумовно, гіпотеза Г.Барона про кризу гуманізму на рубежі XIV і XV століть, яка привела до серйозних змін в характері політичних та історичних ідей початку XV століття, заслуговує на серйозну увагу [3:239 – 240].

Серед італійських істориків другої половини XX століття важливе значення для дослідження італійського Відродження мав Дж.Саітта. Праця Дж.Саітти "Італійська думка в епоху гуманізму і Відродження" просякнута ідеєю прогресивності перевороту, який відбувся в ідеології та культурі Італії в XIV – XVI століттях. Його підхід до дослідження зрозумілий – доказати новий, революційний характер змін в галузі етики та естетики, політичної та педагогічної думки Італії XIV – XVI століть. Дж.Саітта рішуче реконструює концепцію самобутності Відродження, проводить різку межу між новою ідеологією і католицьким світоглядом. Проте Дж.Саітта у своєму дослідженні не торкається проблеми соціальних коренів гуманістичної ідеології, які на думку автора даного дослідження були провідними [3:243].

Цікавою є праця італійського історика Дж.Тоффаніна "Історія гуманізму". В його уявленні гуманізм – це гармонійне поєднання античної науки та християнства. Тому першими гуманістами він вважає "отців церкви". Дж.Тоффанін намагався позбавити гуманізм XIV – XV століть прогресивного змісту. Зокрема під Відродженням він розумів лише розвиток точних наук [3:243].

В російській історіографії присвяченій даній проблематиці простежуються також різні точки зору про роль та значення даної епохи не тільки для Італії, а й для всієї Європи. Д.М.Достоєвський в 1869 році, проживаючи у Флоренції, в листі до поета А.Н.Майкова відносив до культури і церковно-політичного життя Італії і Європи кінця XIII – XVI століть, початок новоєвропейської цивілізації [4:119].

Ще один діяч російської науки другої половини XIX століття А.Н.Веселовський в праці "Взгляд на епоху Відродження в Італії" погоджувався зі своїми західними колегами, що в епоху

Відродження "особистість в перший раз виходила на сцену історії" і вся культура цього періоду "носить відбиток індивідуальності". Разом з тим він твердив про "аморальність Ренесансу" [7:58].

М.С.Корелін, автор фундаментальних праць, присвячених італійській гуманістичній думці, який, як, і його західні колеги, виводив "нове світобачення" Відродження із індивідуальних потреб особистості, що розвивається, разом з А.Н.Веселовським погоджувався з тим, що гуманізм "не встиг набути ґрунту в Італії, не був у змозі проникнути в маси, не зберіг для інтелігенції зв'язку з народом, який полягає в релігії та патріотизмі" [17:218].

Особливо неприйняття Відродження прозвучало в працях релігійних діячів першої половини XX століття – С.Н.Булгакова, П.А.Флоренського, Н.А.Бердяєва, Л.П.Корсавіна [11:213].

Н.А.Бердяєв знаходив у ренесансному гуманізмі "самознищуючу діалектику". "Наслідком відмови від вищого начала, – писав Н.А.Бердяєв, – є те, що людина підчиняється нижчим, не надлюдським, а підлюдським началам. Це є результатом всього довгого шляху безбожного гуманізму в Новій історії " [17:219 – 220].

Л.П.Корсавін в праці "Філософія історії", визнаючи "індивідуалізм Відродження злим і гріховним відривом людини від Божества", бачив в цій епосі "не початок відродження людства, а початок його виродження". Подібною оцінкою культури Відродження як цілого обумовлене і негативне або підозріле ставлення багатьох російських авторів цього часу до її конкретних проявів [17:220].

На думку П.А.Флоренського вся ренесансна культура є кроком назад і має бути дискредитована [9:418].

В історіографії радянського періоду Ренесанс був офіційно визнаний прогресивною культурою. Тим не менш інша точка зору на цю епоху, сформульована в російській науковій і релігійній думці XIX – перших десятиліть XX століть знайшла прихильників і в радянський період [6:119]. В.Н.Лазарєв у праці "Походження італійського Відродження" в якості прогресивних змін, які приніс із собою гуманізм називав новий світогляд, зруйнування старої моралі, протиставлення церковної культури світській, пробудження інтересу до природи і знання, повернення людству античної культури. Разом з тим він відмічав "значні втрати", яких зазнала культура епохи в зв'язку з гуманізмом, тому що гуманізм затримав розвиток італійської мови, загальмував розвиток національної літератури, сприяв витісненню демократичних ідеалів комуни монархічними [2:59].

Розвиток політичної думки епохи Відродження, що тривав із середини тринадцятого до сімнадцятого століття, пов'язаний з розвитком незалежних міст-держав в Італії. Принаймні від початку дванадцятого століття Італії був притаманний поділ на міста, керовані консулами, яких щороку вибирали за допомогою жеребкування з "плебсу" або з військових. Уже тоді ця форма правління визначалася як республіканська [12:49].

Публікації, що з'являються останнім часом на сторінках провідних наукових видань, констатують факт зростання інтересу до політичної думки, політичної історії [15:209]. Повернення до політичної проблематики призвело до зростання загального захоплення нею як серед вчених, так і серед читачів. Одночасно відбулась переорієнтація предмету політичної історії на "історію політики" [14:188]. Така термінологічна зміна означає перехід на другий план історії політичних криз, реформ, зіткнень, а звернення, в першу чергу, до історії політичної культури і тих культурних феноменів, які в той чи інший момент забезпечують готовність людей підкорятись владі, її окремим представникам. Тобто особлива увага сучасних дослідників направлена на механізм влади в середині соціальної системи, історію уявлень про владу, роль в цих процесах історичних особистостей, проблеми державотворності [14:189].

Епоха Відродження приваблива для дослідників тим, що в цей час формується тип європейської держави, який показав свою динамічність, здатність до перебудови. Тому, при умові розгляду інституту сучасної держави, як акумульованого результату тривалого розвитку, вдалим для вивчення її історії може стати використання методу ретроспективного аналізу, що дозволяє дослідникам виявити витоки її складових частин, форм устрою, влади, політичних тенденцій суспільства [10:106].

Політична думка епохи Відродження, безумовно, є невід'ємною частиною сучасної європейської політичної думки. Цінності гуманізму, республіканського устрою, свобода особистості та інших ідеалів діячів Відродження є зараз загальновизнаними цінностями. Нинішня епоха виявляє інтерес до політичних концепцій Відродження як до витоків своєї політичної організа-

ції, першої спроби теоретичного обґрунтування сучасних норм прав людини і її цінності для суспільства.

Список використаних джерел

1. Вайнштейн О.Л. Историография средних веков в связи с развитием исторической мысли от начала средних веков до наших дней. – М. – Л.: Соцэкгиз. – 1940. – 357 с.
2. Лазарев В.Н. Проблема Ренессанса и ее фальсификация в буржуазной науке эпохи империализма. – Ереван, 1951.
3. Бранина Л.М. О некоторых тенденциях в новейшей зарубежной историографии итальянского Возрождения // Средние века. Сборник / Под ред. С.Д. Сказкина, Е.В. Гутнова, Н.И. Конрада. – М.: Издательство АН СССР, 1962. – Вып. 22. – С. 234 – 245.
4. Косминский Е.А. Историография средних веков (V в. – середина XIX в.). – М.: Издательство Московского университета, 1963. – 430 с.
5. Вайнштейн О.Л. Западноевропейская средневековая историография. – М. – Л.: Наука, 1964. – 483 с. 6. Гутнова Е.В. Историография истории средних веков / середина XIX в. – 1917 г. – М.: Высшая школа, 1974. – 399 с.
6. Баткин Л.М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления. – М.: Наука, 1978. – 199 с.
7. Гуковский М.А. Итальянское Возрождение. – Л.: Издательство ЛГУ, 1990. – 618 с.
8. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение: проблемы и люди. – М.: Российский гуманитарный университет, 1995. – 448 с.
9. Тормасов Б.А. Историки и история: жизнь, судьба, творчество. – М.: Острожье, 1997. – 702с.
10. Дживелегов А.К. Творцы итальянского Возрождения. – М.: Терра – Книжный клуб, Республика, 1998. – 351 с.
11. Енциклопедія політичної думки / Девід Міллер. – К., 2000. – 427 с.
12. Осиповский И.Н. Ренессансный гуманизм и Реформация // Исследования по зарубежной истории. – Смоленск, 2000. – С.263 – 267.
13. Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.: матеріали наук. конф., 16 – 18 березня 2000р. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 275 с.
14. Валянский С.И. Другая история средневековья: От древности до Возрождения. – М.: Вече, 2001. – 373 с.
15. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – 383 с.
16. Кудрявцев О.Ф. Умри, Флоренция, Иуда: Ренессансная Италия в восприятии русской культуры // Новая и Новейшая история. – 2004. – № 5. – С. 214 – 222.

ПСИХОЛОГІЯ

магістр. ф-ту фізичного вихов Лілія Дзюбата
наук. керівник – доц. І.О.Омельяненко

СОЦІАЛЬНО – ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТИВНІСТЬ 7-8 РІЧНИХ ШКОЛЯРІВ

Пристосувальні можливості людини є критерієм стану її здоров'я, про що свідчить аналіз понад 100 визначень цього поняття[1]. Тому дослідження адаптації людини до змін навколишнього середовища допоможуть виявити шляхи зміцнення здоров'я в тому числі засобами фізичного виховання.

Адаптація людини до різних чинників навколишнього середовища широко досліджується в різних галузях сучасної науки, в тому числі у педагогіці і психології [2]. Проте, переважно досліджуються особливості адаптації дорослих людей, а адаптаційні можливості дітей вивчаються недостатньо. В літературі широко представлені результати наукових досліджень адаптації спортсменів до тренувальних навантажень [5,4]. Інші види адаптації людини, що розглядаються через призму рухової активності практично не досліджуються.

Із розширенням середовища існування з'явилися нові для людського організму умови і впливи, які вимагають адекватного до них пристосування. Соціально – психологічна адаптація людини посідає чільне місце серед інших видів адаптації в оточуючому її середовищі. Це обумовлено впливом таких явищ та необхідністю адаптації до них, як соціальні умови життя людини, фактори, що пов'язані із її трудовою діяльністю. Їх кількість росте із розвитком цивілізації. Такий компонент, соціально-психологічної адаптації, як узгодження самооцінок і прагнень суб'єкта, з його можливостями та реальністю соціального оточення, враховує, як реальний рівень, так і потенціальні тенденції розвитку середовища і суб'єкта [3].

Мета дослідження. Вивчити особливості соціально – психологічної адаптації дітей 7 – 8 річного віку.

Завдання дослідження:

1. Виявити ставлення дітей 7 – 8 річного віку до різних складових соціального середовища.
2. Оцінити рівень соціально – психологічної адаптованості школярів 7 – 8 річного віку .
3. Дослідити рівень функціонування особистісної адаптованості школярів другого класу .
4. Виявити чинники, що визначають соціально – психологічну адаптивність дітей 7 -8 річного віку.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел, психологічне тестування та методи математичної статистики. Для оцінки соціально – психологічної адаптованості ми використовували методику А. Фурмана,,Наскільки ти адаптований до життя'' [6].

Організація дослідження. В дослідженні брали участь 34 учні другого класу з них 16 хлопчиків і 18 дівчаток. Експеримент проводили в лютому 2005 року на базі ЗОШ №16 м. Тернополя. Обстежувались 9 хлопчиків та 8 дівчаток семирічного віку і 7 хлопчиків та 10 дівчаток восьмирічного віку. Серед школярів, які брали участь в експерименті 16 осіб належали до підготовчої медичної групи, а 18 дітей займались фізичними вправами в основній медичній групі. Дослідженням було передбачено проведення констатуючого експерименту для виявлення ставлення 7 – 8 річних школярів до оточуючого їх середовища.

Результати дослідження. Данні таблиці 1 свідчать про співвідношення у відсотковому еквіваленті обстежених з різним ставленням до окремих складових соціального оточення. Так, своє дуже позитивне ставлення до сім'ї висловили 61,76% учнів. Позитивне 17,64% дітей, нейтральне чи невизначене ставлення до сім'ї у 5,88% школярів. Результати дослідження ставлення учнів до школи суттєво відрізняли від вище наведених. Дуже позитивне ставлення до школи лише у 23,52% школярів, позитивне у 52,94%, нейтральне у 8,8% учнів. Серед обстежуваних учнів другого класу були і ті, хто висловив своє негативне ставлення до школи (5,88%).

Результати самооцінки власного ставлення 7-8 річних дітей до,,вулиці'' (друзів, знайомих, сусідів, друзів батьків.) виявились наступними:,,дуже позитивне''- 58,82%,,,позитивне''- 17,64%,,,невизначене''- 5,88% і,,вкрай негативне''- 58,82%.

Більша частина обстежених школярів (58,82%) дуже позитивно ставляться до власного Я, а позитивно – 20,58%, за невизначене ставлення до себе висловились 5,88% дітей і були навіть такі школярі (2,94%), хто негативно ставиться до власного Я.

Данні що свідчать про ставлення дітей до оточуючого їх соціального середовища були опрацьовані відповідно з технологією, запропонованою автором методики для визначення соціально – психологічної адаптивності школярів. Отримані нами результати представлені в таблиці 2. Переважна більшість обстежених дітей (73,52%) є адаптованими до соціального середовища, неадаптованих школярів виявилось 23,52%. Нажаль були і такі діти, які характеризуються соціально – психологічною дезадаптованісттю (2,96%).

Методика А.Фурмана дозволяє оцінити також і рівень функціонування особистісної адаптованості. Найбільша кількість обстежуваних характеризується максимальним (23,52%), високим (20,58%) та середнім (26,47%) рівнем адаптованості. Однакова кількість школярів (по 8,8%) характеризується дуже високим та неочевидним рівнем адаптованості, а ситуативний рівень притаманний 3,03% школярів.

Нами було виявлено, що кількість дівчат адаптованих до соціального середовища більша (83,33% проти 62,5%), ніж хлопчиків. Серед не адаптованих хлопчиків теж більше, ніж дівчаток (31,25% проти 16,67%). Нажаль серед хлопчиків були і такі, яким притаманна дезадаптованість (6,25%).

За результатами рівня функціонування особистісної адаптованості перевагу також мають дівчатка, їх кількість є більшою в показниках максимального (27,77% проти 18,75%), високого (22,22% проти 12,5%) та середнього (27.77% проти 25%) рівнях функціонування особистісної адаптивності. Виключенням є хлопчики з оцінкою,,дуже добре '' у порівнянні з дівчатками (12,5% проти 5,5%).Серед хлопчиків на відміну від дівчаток були і такі, які характеризувались ситуативним рівнем функціонування особистісної адаптованості (6,25%).

Кількість дітей основної (72,22%) в порівнянні із школярами підготовчої медичної групи (75%) які характеризуються, як адаптовані є незначно меншою. Але неадаптованих дітей в основній медичній групі менше, ніж в підготовчій (22,23% проти 25%). В основній медичній групі є діти з соціально-психологічною дезадаптованістю (5,55%). Рівень функціонування особистісної адаптованості значно різнився у представників двох медичних груп. Так, діти з дуже високим рівнем адаптованості в основній медичній групі становили 5,5%, а в підготовчій – 12,5%. Проте кількість школярів з високим рівнем адаптованості в основній медичній групі значно більша, ніж в підготовчій (27,77% проти 12,5%), а з середнім рівнем дещо більше в підготовчій, ніж основній медичній групі (31,25% проти 22,22%). Низьким рівнем функціонування особистісної адаптованості характеризується 12,5% школярів підготовчої медичної групи проти 5,55% дітей основної медичної групи серед контингенту яких було до того ж виявлено 5,55% тих, хто є з ситуативною адаптованістю. Семирічні діти виявились дещо краще адаптованими (76,47%), ніж 8-ми річні (70,58%). Однаковими були показники кількості неадаптованих серед школярів різного віку (по23,53%). До того ж дезадаптація була притаманна незначній кількості 8- річних школярів (5,88%). Восьмирічні діти з дуже високим рівнем адаптації взагалі були відсутні на противагу 7-річним з 17,64%. Показники кількості дітей з максимальним і високим рівнями функціонування особистісної адаптованості були однаковими у 7- річних дітей (по 17,64%), а у 8- річних, відповідно (29,4% і 23,51%). Школярів з середнім рівнем більше серед 7-річних (29,44%), ніж 8-річних (23,51%). А з низьким рівнем – навпаки (17,63% проти 5,88%). Семирічних школярів з неочевидним рівнем функціонування особистісної адаптованості (11,76%) більше ніж 8- річних (11,76% проти 5,02%).Незначній кількості 8- річних дітей притаманний ситуативний рівень функціонування особистісної адаптованості (5,88%).

Таблиця 1

Результати оцінки взаємин 7-8 річних дітей з навколишнім світом (%)[*]

№ п/п	Ставлення до навколишнього світу / Складові соціального оточеннсвіту	Дуже позитивне	Позитивне	Нейтральне, невизначене	Негативне	Украй негативне
	ШКОЛА	**34,7**	**15,49**	**6,86**	**1,95**	
1.	Товаришів по класу	25 66	50 11.1	25 22,9	----	----
2.	Учителів	68,75 100	31,25 0	------	----	----
3.	Класного керівника	62,5 100	37,5 0	------	----	----
4.	Навчальних предметів	31,25 44,44	31,25 38,88	12,5 16,68	25 0	----
5.	Школи та її вимог у цілому	37,5 61,1	43,75 11,11	12,5 27,89	6,25 0	----
	СІМ'Я	**39,05**	**5,99**	**2,16**		
6.	Матері	75 100	25 0	----	----	----
7.	Батька	81.25 83.33	18.75 0	0 16.67	----	----
8.	Брата, сестри	62.5 61.11	37.5 16.66	0 22.23	----	----
9.	Бабусі, дідуся, родичів	100 100	----	----	----	----
	ВУЛИЦЯ	**25,96**	**17,84**	**2,48**		**0,92**
10.	Найближчих друзів	50 55.55	50 44.45	----	----	----
11.	Знайомих, товаришів	50 38.88	25 44.44	25 0	----	0 16.68
12.	Батьків твоїх друзів	68.75 55.55	31.25 44.45	----	----	----
13.	Сусідів	68.75 50	31.25 33.33	0 16.67	----	----
	ВЛАСНЕ Я	**10,91**	**10,6**	**4,29**	**0,78**	
14.	Своєї поведінки, своїх учинків	37.5 66.66	25 33.34	37.5 0	----	----
15.	Внутрішнього Я, Я-образу, чи Я-концепції	18.75 66.66	37.5 33.34	31.25 0	12.5 0	----

[*] *Примітка: у чисельнику – хлопці, у знаменнику – дівчата.*

Таблиця 2.

Класифікація показників особистісної адаптованості школярів (%)

Вид соціально – психологічної адаптації	Загальні	Хлопці	Дівчата	Підготовча група	Основна група	7-ми річки	8-ми річки
Адаптованість	73,52	62,5	83,33	75	72,22	76,47	70,58
Неадаптованість	23,52	31,25	16,67	25	22,23	23,53	23,54
Дезадаптованість	2,96	6,25	0	0	5,55	0	5,88
Рівні функціонування особистісної адаптованості	------	------	------	-------	--------	-------	--------
Максимальний	23,52	18,75	27,77	25	22,22	17,64	29,4
Дуже високий	8,83	12,5	5,5	12,5	5,55	17,64	0
Високий	20,58	18,75	22,22	12,5	27,77	17,64	23,51
Середній	26,47	25	27,77	31,25	22,22	29,44	23,51
Низький	8,83	6,25	11,11	12,5	5,55	5,88	17,63
Неочевидний	8,83	12,5	5,55	6,25	11,14	11,76	5,02
Очевидний	0	0	0	0	0	0	0
Ситуативний	2,94	6,25	0	0	5,55		5,88

Переважна кількість 7 -8 річних школярів позитивно ставляться до сім'ї та школи. Однаковим є ставлення дітей до вулиці (по 58,82 %). Серед учнів другого класу є і такі, хто негативно ставиться до власного Я.

Дівчатка 7 -8 років краще адаптовані до оточуючого їх соціального середовища, ніж хлопчики. Серед хлопців були такі, хто характеризується дезадаптованістю.

Рівень функціонування особистісної адаптованості вищий у школярів підготовчої медичної групи, дітей 7-ми річного віку та дівчаток.

Перспективи дослідження. Ми плануємо провести кореляційний аналіз різновидів адаптованості школярів (дидактичну, соціально-психологічну, фізичну) з їх психічними особливостями.

Список використаних джерел

1. Агаджанян Н.А., Полатаймо Ю.А. Екологія, здоров'я, спорт. -М. 2002.
2. Ведмеденко Б.Ф. Психолого-педагогічні особливості адаптації учнів до навчання у школі. Матеріали третіх Костюківських читань. – К.,1994.-с.68-71.
3. Налчаджян А.А. Личность, психическая адаптация и творчество. – Ереван,1980.
4. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте.- К.,, Олимпийская литература'', 1997,-583 с.: ил.
5. Уейнберг Р.С., Гоулд Д. Основы психологии спорта и физической культуры- К .- Олимпийская литература.-1998. Глава 6
6. Фурман А. Психодіагностика особистісної адаптованості. – Тернопіль,,Економічна думка '', 2000.

магістр. психол.-педагог. Віра Іванова
наук. керівник – доц. В.І.Сіткар

ВІРТУАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Внаслідок глобального поширення комп'ютерів та прогресу комп'ютерних технологій, з'явилася технічна можливість з'єднати всі комп'ютери в єдину світову інформаційну мережу – Інтернет. Така мережа дає змогу користувачеві спілкуватися не тільки з комп'ютером, а (за допомогою комп'ютера) й з іншим користувачем або навіть одночасно з багатьма користувачами. Утворилась нова комунікативна система, нова форма спілкування між людьми. Ця форма спілкування має одну, дуже важливу особливість: вона може не тільки змінювати зміст спілкування, але і здійснювати серйозний вплив на учасників процесу комунікації. Проте, поряд із незаперечними перевагами залученості у світову інформаційну мережу, важливо усвідомити соціальні ризики та соціально-психологічні наслідки цього, як для соціуму в цілому, так і для окремої особистості зокрема.

Стає дедалі більш зрозумілим, що в інформаційному суспільстві втрачаються суспільні норми, характерні для громадян національної держави, виникають зовсім інші технологічні норми та правила поведінки, які мають слабкий зв'язок з національною незалежністю та територією проживання [5, 81].

Спілкування, як одна з важливих умов розвитку особистості, в студентському віці набуває особливого значення. Воно тісно пов'язане з навчальною діяльністю. Навчальна діяльність в умовах вищого навчального закладу створює підвищені навантаження на психіку молодої людини, а повноцінне спілкування, як функціонально-рольове, так і емоційно-особистісне забезпечує збереження психічного здоров'я студента [4, 39]. Зростання зацікавленості новітніми технологіями, прагнення "йти в ногу з часом", особистісний та професійний інтерес – все це сприяє зростанню кількості молоді, яка користується всесвітньою мережею. Юнацтво використовує Інтернет не тільки з академічною, навчальною метою, але і заради розваг, спілкування. Постійний доступ до мережі дозволяє використовувати її для задоволення власних потреб у комунікації, яка в свою чергу задовольняє потребу у психологічному контакті.

Умови, в яких відбувається віртуальна комунікація, істотно змінені в порівнянні з умовами реального спілкування. Такими умовами є: анонімність, своєрідність протікання процесів міжособистісного сприйняття в умовах відсутності невербальної інформації, добровільність і бажаність контактів, утрудненість емоційного компоненту спілкування і, в той же час, стійке прагнення до емоційного наповнення тексту [6].

Логічно припустити, що ці змінені умови накладають свій відбиток на процес сприйняття співрозмовника, формування ідентифікації, та комунікацію в цілому. Важливими є мотиви віртуального спілкування молоді:

Для молоді, на межі між залежністю від сім'ї та початком самостійного життя, запитання "якою я є людиною?" "хто я?", "чого я хочу від життя?" є досить важливими. На ці запитання відповісти досить важко, але відповіді можна знайти у кіберпросторі.

В період юності, а саме ранньої, молодь широко експериментує з міжособистісними стосунками. Ці стосунки є основою дослідження власної ідентифікації. Можна легко змінити свій стиль поведінки або проекспериментувати з ідентифікацією через зміну віку, фізичної зовнішності, особливостей характеру, статі [7]. Така можливість зумовлена особливостями спілкування за допомогою мережі – анонімністю, нежорсткою нормативністю, своєрідністю процесу сприйняття людини людиною [6]. Молоді люди шукають власну ідентифікацію, стосунки, групи. Кіберпростір є цікавим місцем для цього.

Ще один спосіб для студентів встановити власну ідентифікацію – це пошук нових філософій, що включає знання і вміння, які можуть сформуватись внаслідок отримання цієї інформації.

Віртуальна реальність дає можливість юнакам познайомитись з ровесниками з інших країн. Багато чатів та форумів носять інтернаціональний характер. Звичними є крос-культурні обговорення та дебати [7].

Кіберпростір може задовольнити багато потреб молодої людини, тому вона може досить легко стати залежною від віртуальності. Дехто завжди залишається звичайним користувачем, а дехто проходить всі фази залежності від використання Інтернету [8] (такі люди зазвичай мають проблеми в реальному житті, а віртуальна реальність є місцем куди можна втекти від проблем, де можна попросити допомоги) .

Існує багато поглядів на негативи чи позитиви наслідків віртуального спілкування, проте важливо зазначити те, що Інтернет як простір міжкультурної комунікації вимагає до себе пильної уваги з боку всього комплексу наук про людину і зокрема психології. Все більше ускладнення суспільного світу і процесів взаємодії в наш час визначає актуальність психологічного аналізу суб'єктивного значення соціальної невизначеності для особистості в кіберпросторі. Невизначеність соціальних норм, розмаїтість середовищ спілкування і видів діяльності в Інтернеті роблять Інтернет-комунікацію зручним об'єктом для вивчення. Наукова новизна нашого дослідження визначається недостатньою розробленістю в соціально-психологічному знанні проблеми комунікації через Інтернет в цілому.

Нами було проведене дослідження на базі Центру Європейських та Міжнародних Студій Інституту Міжнародного Бізнесу і Менеджменту ТАНГ. У дослідженнні брали участь слухачі магістратури груп МЕ мта 51 та МЕ єеа 51. Усього в дослідженні взяли участь 35 студентів. Відповідно до поставлених завдань дослідження проводилось в 2 етапи: за допомогою шкали Інтернет-залежності, створеної А. Жичкіною [3], та з використанням методики якісного аналізу – анкети, яка була створена нами на основі модифікації Тесту Інтернет-адикції (Internet Addiction Test), автором якої є Кімберлі.С.Янг [9].

В результаті проведення шкали Інтернет-залежності виявилось, що 74% не є схильними до адиктивного перебування у всесвітній мережі, тоді як 13% є близькими до того, щоб стати залежними і 13% є залежними від використання Інтернету. Слід відмітити, що відсоток залежності від WWW збільшується із збільшенням кількості осіб, що мають необмежений вільний доступ до Сітки або можуть користуватись цією мережею вдома. Треба згадати, що лише 7 відсотків респондентів мають доступ до Інтернету вдома, та вся вибірка опитуваних має вільний доступ до нього в університетських комп'ютерних авдиторіях.

При аналізі результатів використання анкети (2 етап) ми отримали наступні статистичні дані: 27% студентської групи опитаних досить часто затримуються в Інтернеті довше, ніж планували. 27% нехтують домашніми справами заради того, щоб довше побути в Мережі, 27% часто чують скарги оточуючих щодо кількості часу, який вони (студенти) проводять у Сітці. 15% скаржаться на те, що успішність в навчанні страждає в залежності від кількості часу, який вони перебувають в Інтернеті. 34% завжди перевіряють e-mail перед тим, як щось зробити на комп'ютері, і 27% постійно кажуть собі "ще пару хвилин", коли затримуються у віртуальному світі. 46% повідомили про те, що часом заводять нові дружні стосунки із користувачами онлайн. Тут можна зробити наступні висновки:

Молодь не завжди конторолює кількість часу, який вона проводить в Мережі, це досить часто призводить до довготривалого "засиджування" в віртуальному світі.

Використання Інтернету студентами значно збільшує кількість часу, який вони проводять перед комп'ютером, і це впливає на їх успішність в університеті, виконання домашніх справ, стосунки з оточуючими.

Майже половина опитаних студентів схильні заводити дружні стосунки із користувачами в режимі віртуального спілкування. В поєднанні із довготривалим перебуванням в Інтернеті це призводить до зниження можливості реального спілкування із оточуючими.

Список використаних джерел

1. Васильева Н.А., Осипова Е.М., Петрова Н.И. Психологические аспекты применеия информационных технологий // Вопросы психологии. – 2002. – №3 – с.80;
2. Жичкина А. Социально-психологические аспекты общения в Интернете. http://flogiston.ru/projects/articles/refinf.shtml
3. Жичкина А. Шкала Интернет-зависимости. http://flogiston.ru/articles/netpsy/addiction
4. Слобожанникова Е.А. Психологические особенности общения студентов// Психология обучения. – 2002. – №1 – с.37-40;
5. Тетяна Рудницька Інтернетизація як початковий етап входження України в світову спільноту, що глобалізується: позитиви і ризики // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: – 2004.- №1 – с 73-89;

6. Шевченко И. Некоторые психологические особенности общения посредством Internet. http://flogiston.ru/articles/netpsy/shevchenko .
7. Suler, J. 1998. Adolescents in Cyberspace: The Good, the Bad, and the Ugly. http://www.rider.edu/~suler/psycyber/adoles.html
8. Young K.S. What is Internet Addiction? 1998. http://netaddiction.com/whatis.htm
9. Young K.S**.** Internet Addiction Test. http://www.netaddiction.com/resources/internet_addiction_test.htm

магістр. психол.-педегог. ф-ту Оксана Жизномірська
наук. керівник – доц. В. І. Сіткар

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність теми дослідження зумовлена надзвичайною важливістю проблеми агресивності в підлітковому віці, спричиненої умовами нашого сьогодення.

Незважаючи на певну інтенсифікацію вивчення проблеми в психології та педагогіці (Е. Аронсон, А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Бартон, Дж. Доллард, К. Доренц, М. Левітов, Д. Річардсон, З. Фройд, Е. Фромм та інші), виявляється невизначеність недостатньо досліджень агресивності дітей власне у підлітковому віці. Тому аналіз цих особливостей є метою даного наукового дослідження.

Мета роботи полягає в аналізі причин, що спонукають юнаків і дівчат на прояви агресивної поведінки та вироблення рекомендацій з їх урахування у виховній роботі школи та сім'ї.

Агресія – це індивідуальна або колективна поведінка, дія, спрямована на нанесення фізичної і/або психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи [1]. Серед причин агресивності підлітків можна виділити як соціальні, зумовлені напруженням і психічною неврівноваженістю суспільства загалом, так і психологічні, пов'язані з віковими особливостями і характером міжособистісних взаємовідносин підлітків. У підлітковому віці, як правило, зростає асоціальна спрямованість, підвищується рівень агресивності і вразливості, розвиваються такі якості, як жорстокість, брехливість, заздрість, дратівливість тощо.

Крім соціальних чинників агресивної поведінки підлітків, виділяють психологічні детермінанти останньої, зокрема:

1. Акцентуації характеру. Для групи підлітків, які належать до демонстративного типу особистості, характерними є потреба уваги до себе. Якщо такому підлітку не вдається виділитися в навчанні, то він обирає інший спосіб самовираження: хуліганські вчинки, браваду, намагання привернути до себе увагу за будь-яких обставин, пустощі.

Підлітки-гіпертипи тривалий час перебувають у хорошому настрої, проте агресія часто спалахує у відповідь на протидію оточуючих. Чим більшим є прагнення пригасити бажання й наміри підлітка, підкорити його своїй волі, тим більшу силу матимуть агресивні спалахи. Але, найбільш схильними до агресії є підлітки збудливого (епілептоїдного) типу, головною рисою характеру яких є схильність до дисфорії (зниженого настрою з дратівливістю, похмурістю), наслідком якої є афективні розлади.

2. Підвищена фізична активність підлітків, що проявляється у руйнувальних діях, забіякуватості, псуванні майна та інших формах агресивної поведінки.

3. Залицяння. По-перше, агресивність може проявлятися з метою привернення до себе уваги, підкреслення розумової чи фізичної переваги; по-друге, – через невміння адекватно проявити власні почуття; по-третє, – через недостатню усвідомленість власних почуттів.

4. Самоствердження. Якщо ця потреба переважає, то енергійні підлітки набувають агресивного вигляду і прагнуть до домінування.

Таким чином, якщо підліток не знаходить визнання в групі однолітків, він шукає групу, в якій знаходить задоволення власних потреб та інтересів. У разі неможливості останнього спалахи агресії посилюються.

Підлітки, які не знаходять взаєморозуміння з найближчими людьми у сім'ї, дуже часто набувають агресивних форм поведінки. Цьому сприяє стиль життя в сім'ях, де переважають прояви неповаги, сварки, неорганізованість побуту разом із взірцями асоціальної поведінки дорослих.

Таким чином, підлітки, які не справджують соціальних вимог, потерпають від невдач, несхвалень і, відповідно, покарань. При цьому у їх свідомості закріплюється позиція агресивності, ворожості стосовно однолітків, що вдало соціалізуються, а також до дорослих, що перешкоджають вільній поведінці підлітка.

В основу нашого дослідження лягло припущення, що рівень агресивності значно вищий у хлопців-підлітків, аніж у дівчат цього вікового періоду. Дослідження проводилось в Тернопільському технічному коледжі. Вибірка становила 80 студентів – 40 хлопців і 40 дівчат підліткового віку.

З метою виявлення агресивних форм та ворожих реакцій поведінки використаний опитувальник Басса-Дарки. Дана методика складається з 75 тверджень, на які необхідно дати ствердджувальну або заперечну відповідь.

Аналіз результатів дає змогу визначити міру прояву агресивності й ворожості, види агресивності (фізичну, вербальну, опосередковану), а також рівень негативізму, підозрілості, образливості, роздратованості та почуття провини. Одержані результати наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Прояв агресивності у підлітків

Стать	Абс. к-сть	Фізична агресія, %			Вербальна агресія, %			Опосередко-вана агресія, %			Негативізм, %			Роздратова-ність, %		
		н	с	в	н	с	в	н	с	в	н	с	в	н	с	в
Хлопці	40	12,5	25	62,5	2,5	4,5	52,5	0,3	45	54,7	0,3	40	59,7	-	60	40
Дівчата	40	7,5	80	12,5	2,5	50	47,5	5,05	80	19,5	50	25	25	7,5	52,5	40

Стать	Абс. к-сть	Підозрілість, %			Образа, %			Почуття вини, %			Індекс агресивності, %			Індекс воро-жості, %		
		н	с	в	н	с	в	н	с	в	н	с	в	н	с	в
Хлопці	40	12,5	27,5	60	7,5	60	32,5	7,5	45	47,5	3,8	43,7	52,5	10	43,7	46,3
Дівчата	40	20	40	40	10	30	60	12,5	50	37,5	4,5	65,6	29,9	15	35	50

Умовна шкала: 0 – 2 – низький рівень агресивності;

3 – 7 – середній рівень агресивності;

8 – 12 – високий рівень агресивності.

З таблиці видно, що до проявів фізичної агресії схильні є 62,5% хлопців і 12,5% – дівчат підліткового віку.

Вербальна агресія проявляється у 52,5% хлопців та 47,5% дівчат. Опосередкована агресія у хлопців становить 54,7%, а у дівчат – 19,5%.

У 59,7% хлопців виявлено високий рівень негативізму, а у дівчат він становить 25%.

Роздратованість у хлопців та дівчат становить 40%. Підозріливість виникає у 60% хлопців,і 40% дівчат.

У 32,5% респондентів хлопців виявлено прояви агресивності у формі образи, у дівчат цей показник є вищим і становить 60%. Показник почуття вини у хлопців становить 47,5%, у дівчат – 37,5%. Індекс агресивності у хлопців-підлітків становить 52,5%, а у дівчат-підлітків – 29,%. Індекс ворожості становить 46,3% у хлопців і 50% – у дівчат.

Одержані результати дають підстави стверджувати, що високий рівень агресії більш характерний для хлопців, аніж для дівчат підліткового віку. Проте рівень роздратованості у дівчат і хлопців однаковий, а образливість значно вища у дівчат, аніж у хлопців. На нашу думку, це зумовлено відмінністю у рівні чутливості, емоційності та комунікабельності.

Проведене дослідження дає підстави для наступних висновків.

Незважаючи на прагнення підлітків до самостійності, вони потребують розуміння з боку дорослих, їх готовності відверто обговорювати будь-які питання на умовах взаємної поваги.

Перевагою батьків та педагогів є соціальний досвід, який дає змогу швидше зорієнтуватися і знайти конструктивні шляхи розв’язання проблеми. Жодні виховні заходи, навіть най-

більш вдалі, не можуть уберегти від невдач і життєвих помилок. Тому необхідно сприяти формуванню в підлітків особистої відповідальності за наслідки скоєних ними вчинків.

Дана стаття не претендує на вичерпний аналіз проблем агресивності молоді підліткового віку. Її складність, багатогранність і надзвичайна актуальність вимагають теоретичного й практичного вирішення таких аспектів: вплив кожного соціального фактора на формування в підлітків правильного ставлення до проблем оточуючого середовища, адекватної оцінки власної поведінки, обґрунтування змісту, форм і методів виховання соціально адаптованої молоді тощо. З вивченням цих проблем ми пов'язуємо подальше вдосконалення підготовки підлітків до виконання ролей соціально активних, проте неагресивних громадян.

Список використаних джерел

1. Словарь практического психолога. – М., 1998, – С. 9.
2. Бэрон Р., Ричардсон Л. Агрессия. – СПб: Питер, 1997. – 336 с.
3. Бовть О. Соціально-психологічні причини агресивної поведінки підлітків // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 17-20.
4. Журавлев Д. Подростковая агрессивность – психлогическая закономерность или социальный феномен // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 185-192.
5. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Изд. Дом "Бахрах", 1998. – 672 с.
6. Психологимя человеческой агрессивности: Хрестоматія. / С. ст. К.В.Сельченок. – Минск: Хор вест, 2003. – 656 с.

магістр. ф-ту ПВПК Людмила Ковальчук
наук. керівник – проф. В.О. Вихрущ

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Сьогодні пізнавальний інтерес розглядається як рушійна сила активізації навчання, розвитку пізнавальної самостійності учнів, важливий напрям підвищення ефективності навчальної діяльності. Пізнавальний інтерес стимулює пізнавальну активність учнів і тим самим спрямовує розвиток розумової, психічної та соціальної сфери особистості, створює умови для формування творчості учня. Тому даній проблемі приділяється увага багатьох як психологів так і педагогів: Н.М.Бібік, В.Білий, М.Ф.Бєляєв, Л.І.Божович, Д.І.Водзинський, Л.Д.Гордон, О.Г.Ковальов, В.К.Котирло, В.А.Крутецький, В.І.Лозова, В.О.Оніщук, В.Ф.Паламарчук, О.Я.Савченко, С.Л.Рубінштейн, Н.Ф.Тализіна, Т.І.Шалева, Г.І.Шамова, Г.І.Щукіна та ін.

Реформа школи спрямована на демократизацію, гуманітаризацію, реалізацію особистісно орієнтованого навчання, впровадження розвивальних і адаптивних до сучасних вимог систем навчання. В цих умовах активізація пізнавальної діяльності молодших школярів набуває актуальності і реалізується в таких організаційно змістових моделях навчання, коли успішність в початковий період визначається їх пізнавальною спрямованістю, що формується у дітей ще в дошкільному віці на основі властивої їм допитливості. Остання, як відомо, виявляє себе у чисельних дитячих запитаннях, завдяки яким п'ятирічний вік (період найбільш інтенсивний у цьому відношенні) навіть одержав назву "вік чомучок".

В той же час не всі діти проявляють бажання вчитися, що пояснюється недостатньою увагою до їх потреб і запитів з боку дорослих. Одні учні перенасичені інформацією, яку звикли швидше споживати, ніж здобувати, в інших – немає прагнення до нового, бо свого часу вогник допитливості не був підтриманий. Як стверджує В.К.Котирло [2] учбова діяльність таких дітей позбавлена безпосереднього інтересу і спонукається такими зовнішніми щодо неї чинниками, як підкорення авторитету вчителя чи батьків, звичка виконувати вимоги дорослих, наслідувати ровесників тощо. Такі діти вирізняються серед однолітків нестійкістю уваги, швидкоминучою реакцією на новизну, намаганням уникнути складних завдань.

Тому у формуванні пізнавальних інтересів особливо важливо, на думку В.К.Котирло, забезпечити розвиток таких почуттів як подив при зустрічі з незвичним, несподіваним, тим, що суперечить досвіду або наявним уявленням; вагання й сумніви у процесі пошуку; радість від-

криття; піднесений настрій від розв'язання складної проблеми тощо. Це прямий шлях до формування творчого мислення, до здатності самостійно здобувати знання. За даними сучасних досліджень [4], діти з розвинутою пізнавальною спрямованістю досягають кращих успіхів у навчанні порівняно з тими своїми ровесниками, які приходять до школи з бажанням вчитися, але не заради оволодіння знаннями, а з будь-яких інших мотивів. Ці висновки підтверджують і результати опитування проведеного нами.

У педагогіко-психологічній літературі ще не має єдиного трактування поняття "пізнавальний інтерес". Психолог С.Л.Рубінштейн під пізнавальним інтересом розуміє будь-яку форму спрямованості особистості [5], Л.М.Кузнєцова вибір із навколишнього життя того, що є цінним для людини [3].

Різноманіття поглядів пояснюється тим, що інтерес, як властивість спрямованості особистості – складне явище – тому є різні авторські підходи до визначення суті інтересу. Проте можна простежити стійкий аспект у висвітленні пізнавального інтересу – погляд на нього як суб'єктивне прагнення особистості до пізнання предметів і явищ навколишньої дійсності.

Наводячи більш повне визначення терміну Н.Г.Морозова пов'язує пізнавальний інтерес з емоційно-ціннісним ставленням до навчального предмету або до безпосередньо мотивованої діяльності і підкреслює, що пізнавальний інтерес – це перехідне психологічне утворення до формування емоційно-пізнавальної спрямованості особистості.

Наскільки є сформованими і стійкими пізнавальні інтереси у сучасний школярів початкової школи ми спробували з'ясувати у ході проведення експериментальної роботи.

Було проведено анкетування 3-класників ЗОШ №21, №24, №28 міста Тернополя та Буглівської ЗОШ І-ІІІ ступенів і Вантулівської ЗОШ І-ІІІ ступенів, ЗОШ №2 смт. Гримайлова Густинського району Тернопільської області з метою виявлення їх пізнавальних інтересів.

Перше запитання було загального характеру: "Що би ти хотів зробити у вільний від школи та приготування уроків час?". З поміж запропонованих варіантів відповідей найбільше вибрали : розв'язати цікаву задачу (18%); почитати книгу (25%); щось зробити своїми руками (15%); погуляти (13%).

Меншою популярністю користувалися відповіді : помалювати (7%); розв'язати кросворд чи головоломку (6%); пограти з друзями у футбол (6%); подивитися телевізор (6%); посидіти перед комп'ютером (4%).

Жоден учень не вибрав як варіант відповіді : поговорити по телефону.

З одержаних результатів уже видно (а це лише перше запитання), що навіть у вільний час в учнів є стійке бажання займатися учбовою діяльністю – читати (1/4 усіх опитаних учнів) і розв'язувати цікаву задачу (близько 1/5). Зрозуміло, що в певної частини учнів вже є сформований (на якому рівні з'ясовується в наступному запитанні анкети) пізнавальний інтерес до певної галузі знань. Пріоритетними виявились, якщо предметно спрямувати, читання, математика і трудове навчання. П'яту сходинку з очевидним розривом займає образотворче мистецтво (7% це половина від 13%, що отримав варіант – погуляти – цей вибір пояснюється фізіологічними особливостями молодших школярів). Наступні три варіанти отримали однакову кількість виборів (6%), захоплення комп'ютером лише 4%.

Друге запитання мало на меті з'ясувати причини з яких вчаться діти. "Чому ти любиш вчитися?":

- тому що це мені цікаво (27%);
- це пригодиться мені в майбутньому (решта 73% дітей).

Варіанти: – від навчання отримую задоволення і – на цьому наполягають батьки – залишилися поза увагою респондентів.

Очевидно, що незначна кількість школярів визначає для себе пріоритетним сам процес навчання, здобування знань, розширення кругозору. Більшість працює на результат, на можливість використання своїх знань в майбутньому дорослому житті (в цьому вбачається певний вплив рідних).

Щоб виявити предметне спрямування пізнавальних інтересів молодших школярів було запропоновано питання: "Які навчальні предмети тобі найбільше подобаються?".

З поміж предметів початкової школи найбільше виборів отримали: фізкультура (25%), математика (22%), трудове навчання (18%), образотворче мистецтво (15%), всі інші (читання, музика, природознавство і українська мова по 5% виборів третьокласників). В даному випадку потрібно було вибрати три найулюбленіших предмета.

Чверть опитуваних вибрала фізкультуру улюбленим уроком, тоді як присвячувати їй свій вільний час вирішили лише 6%, виходить шкільні заняття фізкультурою цікавіші і приємніші дітям ніж проста гонитва за м'ячем. Кількість виборів математики і трудового навчання приблизно відповідає результатам 1-го запитання, де дещо менше кількість учнів (18% і 15% проти даних 22% і 18%) вирішила свій вільний час присвятити розв'язанню цікавої задачі і зробити щось своїми руками. Урок образотворчого мистецтва обрали 15%, а у 1-му запитанні лише 7% захоплюється малюванням. Коли читати книги виявили бажання 25% дітей, то сам предмет читання люблять лише 5%, що у п'ять разів менше. Чому ж такі розбіжності у результатах? Невже дана форма організації навчання придушує в дітей інтерес до цікавого світу книг, ставить їх в певні рамки, не відповідає їхнім інтересам?

На запитання "Чому тобі подобається саме цей предмет?" 46% опитаних відповіло: – кожен раз дізнаюся щось нове; цікавість завдань приваблює 27% школярів; 13% – я завжди отримую хорошу оцінку; 9% – вчитель захопливо розповідає і 5% вибрало – завжди швидко і весело проходять ці уроки.

Одержані дані показують критерії вибору улюблених уроків. Радує те, що новизна знань та пізнавальність завдань переважає над оцінкою, що отримує учень. Учні приоритетним для себе визнали цінність самих знань, що вони отримують в процесі навчання, а не оцінку – що є характерним для першокласників. Отже їхні мотиви вийшли за рамки вузько-особистісних і набувають більш широкого, соціального характеру.

63% респондентів хотіли б мати свої улюблені предмети щодня, 32% – 3-4 рази в тиждень і 5% – один раз в тиждень.

Загальний аналіз відповідей свідчить, що більша половина учнів має стійкий, сформований пізнавальний інтерес в певній галузі знання, оскільки із задоволенням щоденно займалися улюбленим заняттям, докладали відповідних фізичних і психічних зусиль для цього. Вони хотіли б примножувати свої знання не лише кожен день на відповідному уроці, але й у позаурочний час.

В запитанні про тематику книг, які б хотіли читати учні по 20% отримали варіанти – про природу; – про тварин; 18% – про давнину; по 10% – про космос та історії рідного краю; 7% захоплює тваринний світ нашої планети; 5% цікавляться своїми однолітками і лише по 3% одержали теми відомих художників, футболу і комп'ютерів. Лише 1% опитаних хотіли б читати про образотворче мистецтво і жодного вибору не отримала тема великих музикантів. В першому запитанні в нас 25% (1/4 всіх респондентів) вибрала варіант почитати книгу і в даному питанні окреслилось коло найбільш цікавих тем для читання. В більшості випадків це світ природи і тварин, але є певна суперечність – коли така кількість дітей цікавиться природою і тваринами, то чому природознавство вибрало лише 5% учнів своїм улюбленим уроком. Можливо тому, що сучасний курс цього предмету настільки перенасичений інформацією загальнорозвивального характеру, що на інформацію про природнє середовище і тварин в даному курсі не залишається достатньо місця, щоб зацікавити дітей даним предметом, що має назву "Я і Україна". Тому учні, майбутні "охоронці нашої планети" змушені шукати цікаву їм інформацію поза школою, у світі книг. П'ята частина учнів дійсно шукає такі книги, читає різні дитячі енциклопедії, звертається не тільки в шкільну, але й міську бібліотеки.

Наступні три запитання: Питання, які ми ставили

батькам	вчителеві	товаришам
стосуються		
36% цікавих книг 27% успіхів у навчанні 18% техніки 9% політики 1% – музики, релігії 0% мистецтва	36% успіхів у навчанні 2% цікавих книг 18% музики 9% мистецтва - техніки 5% – релігії - політики	41% успіхів у навчанні 31% цікавих книг 9% – техніки, політики 5% -мистецтва, музики 0% релігії

Менша половина учнів в усіх трьох запитаннях пріоритетними для себе визначила питання, що стосуються цікавих книг і успіхів у навчанні (і лише у випадку з батьками книги на 1 місці). Очевидно батьки більш спрямовані розвивати схильність дітей до читання, підтримують їх інтерес до читання. Найперше діти поговорять про свою успішність з вчителем і однолітками, а потім уже розглядають інші питання. Проглядається мистецьке спрямування вчителя (18% і 9% – музика і мистецтво, проти 1% і 0% у випадку з батьками і 5% – з товаришами).

Питання анкети "Де ти знаходиш відомості, що стосуються природи?" дало такі результати (потрібно вибрати два варіанти відповіді): 46% – з книг; 31% – від вчителів; 14% – з телебачення, 7% – з власних спостережень; 2% – від батьків.

Варіанти "від товаришів" і "відвідуючи гурток" не були вибрані. Це наштовхує на думку, що в даних школах не функціонує гурток природничого спрямування, щоб мав на меті підтримати і закріпити пізнавальний інтерес школярів у даній області знань. Діти змушені самотужки з книг, "допитуючи" вчителя, з програм телебачення (що дійсно пропонує цікаві програми прожиття тварин, зокрема, "Діскавері" та "Енімелс пленет") шукати відомості, що їх цікавлять. Вони проводять власні спостереження, діти цього віку дуже допитливі, їх все цікавить і нажаль лише 2% опитаних можуть звернутися з своїми інтересами до батьків.

На запитання "Який гурток у школі або поза школою ти відвідуєш?" майже половина (64%) учнів відповіла, що не відвідує жодного гуртка. Отже, діти після уроків у власному розпорядженні, тиняються по вулицях.

31% відвідує спортивну секцію (боротьба, плавання – хлопчики, а дівчата – танцювальний гурток), 1 дитина відвідує центр дитячої творчості і 1 – музичну школу.

В умовах сучасного суспільства, коли майже половина дітей виховується бабцями або одним із батьків (інший за кордоном), школа не здатна забезпечити належні умови для всебічного розвитку особистості, задовільнити його потреби.

Дітям запропонували вибрати гуртки, які б вони хотіли відвідувати:

36% – "Цікава математика"; 22% – "Друзі природи"; 18% – "Юні книголюби", "Юний художник", 9% – "Юний технік", "Зроби сам", 5% – танцювальний, комп'ютерний, спортивний.

26% учнів зазначили 2 назви гуртка, який би хотіли відвідувати. Те що третина школярів вибрали математичний гурток підтверджує результати відповідей на третє питання, де улюбленим уроком було названо математику (22%) і перше питання, де діти у вільний час хотіли б розв'язати цікаву задачу (18%). Математику люблять, цікавляться нею і хотіли б поглиблювати свої знання з даного предмету, хоча він не є легким. Чому ж інтерес сформований у початкових класах згасає, а то й взагалі втрачається в старшій школі? Можливо тому, що іскринка, яка спалахнула в молодшому шкільному віці не була підтримана і розбурхана в стихійне полум'я.

Пізнавальний інтерес потрібно не лише сформувати, але й підтримати до найвищого рівня, тоді дане захоплення переросте в спрямування і дитина буде розвиватися в даному напрямі і надалі. Важливим чинником формування і розвитку пізнавального інтересу учнів виступає особистість вчителя, який організовує пізнавальну діяльність школярів, рівень його педагогічної майстерності. Вчитель має не тільки створювати умови для засвоєння учнями певної системи знань, але й навчати прийомів їх застосування і пошуку. Тільки тоді можливий перехід від одного стану розвитку пізнавального інтересу до іншого. Важливою є взаємодія школи і сім'ї та громадськості у навчанні і вихованні підростаючого покоління.

Формування пізнавальних інтересів зумовлює вибіркову спрямованість школяра на галузь пізнання як таку, на її предметний зміст та на процес оволодіння знаннями. Все це сприяє формуванню у дітей прагнення здобувати й поглиблювати знання, що надає їх учбовій діяльності самостійності, особистої значимості. Пізнавальний інтерес в даному випадку виступає вагомим фактором розвитку особистості молодшого школяра.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте//Псих. Исследования. – М.: Просвещение, 1968.
2. В.К.Клтирло початковий період у навчанні школярів. – К., 1985.
3. Кузнецова Л.М. От познавательного интереса к созиданию знаний// Советская педагогика. – 1993. – №4.
4. Нікуліна О.Д. Активізація розумової діяльності молодших школярів у процесі навчання// Освіта Донбасу – 2001. – №2.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб: Питер, 2002.
6. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М.: Педагогика, 1988.

магістр. психол.-педагог. ф-ту Марія Чаїнська
наук. керівник – доц. Г.К. Радчук

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК ОСЕРЕДОК СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ

Кожний віковий етап становлення особистості характеризується домінуванням певних цінностей. Як зазначає Є.І. Головаха, найважливішою передумовою успішної самореалізації індивіда у майбутньому є узгоджена, несуперечлива система ціннісних орієнтацій, що лежить в основі формування змістовно і хронологічно узгоджених життєвих планів та цілей.

Вікові особливості є одним з основних факторів, який визначає своєрідність у структурі ціннісних орієнтацій, оскільки обумовлює важливі, найбільш фундаментальні відмінності у психічній діяльності людей: вони визначають специфіку сприймання мети життєдіяльності особистості і визначення тих способів реалізації, які їм відповідають. Тому особливої актуальності зараз набуває проблема вивчення змін, що відбуваються у системі ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді.

Студентство – це молодь, що проходить стадію персоналізації на основі цілеспрямованого засвоєння навчальних, професійних і соціальних функцій. Стрижневою психологічною рисою студентства є тісне переплетення формування особистісної і корпоративної професійної свідомості [4]. У поєднанні зі специфікою юнацького віку (максималізм, підвищена потреба в самоствердженні, боротьба за статус, нігілізм, надмірна самовпевненість) – це створює досить вибухову суміш, перетворюючи студентську молодь водночас у складного партнера по діалогу і в легку здобич для всілякого маніпулювання [3].

Процеси, що відбуваються нині в студентському середовищі, дуже не прості. Адже коли "лейтмотивом сучасної соціальної свідомості стає криза, а не прогрес" [1], то генеруються такі небезпечні явища, як руйнація цінностей, криза моралі і правосвідомості, соціальна нестабільність, політична дезорієнтація і багато іншого.

Без перебільшення, особистісний потенціал студентської молоді – один із найцінніших ресурсів країни. Як і інші життєво важливі ресурси, його потрібно плекати і раціонально використовувати [2].

Ціннісні орієнтації є стрижнем особистості, а ціннісно-смислова сфера – її базовою підструктурою. Стрункa несуперечлива система ціннісних орієнтацій визначає продуктивність життя, а встановлення пріоритетів спрощує ситуацію життєвого вибору [3].

З психологічної точки зору ціннісні орієнтації є компонентом структури особистості, який відображає життєвий досвід, накопичений особистістю в індивідуальному розвитку та є серцевиною свідомості, з точки зору якої вирішується багато важливих життєвих питань. У ціннісних орієнтаціях проявляється стійке, соціально зумовлене, вибіркове ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів [5].

Ціннісно-смилова система, її зміст, структура, ієрархія мають у студентів вищих навчальних закладів конкретні вияви як у професійній, так і в особистісній сфері.

Емпіричне дослідження системи ціннісних орієнтацій сучасного студентства мало на меті показати реальний стан у структурі цінностей молоді, що навчається. Крім того, постає необхідність дослідження ціннісних орієнтацій студентів у залежності від специфіки їх навчально-професійної підготовки. Вивчення системи ціннісних орієнтацій сучасного студентства здійснювалося у лютому – березні 2005 року на базі трьох вищих навчальних закладів м. Тернополя. Досліджувалися випускники, які навчалися за різними освітньо-кваліфікаційними програмами. В експерименті брали участь: студенти Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка (психолого-педагогічного і хіміко-біологічного факультетів), студенти Тернопільської державної медичної академії імені І.Горбачевського (фармацевтичний факультет), студенти Тернопільського державного технічного університету імені І.Пулюя (факультети бізнесу у виробництві та харчової промисловості). Загалом 160 юнаків і дівчат віком від 20 до 22 років.

Для визначення змістовної сторони спрямованості особистості нами була використана найбільш поширена сьогодні методика вивчення ціннісних орієнтацій М.Рокича, яка ґрунтується на прямому рангу ванні списку цінностей. Методика передбачає наявність двох класів цінностей. Термінальні – переконання у тому, що якась кінцева мета індивідуального існування відповідає тому, щоб до неї прагнути. Інструментальні – переконання у тому, що певному способу дії або якості особистості віддається перевага у конкретній ситуації. Така класифікація цінностей відповідає традиційному поділу на цінності-цілі та цінності-засоби. Отриманий після рангування список дає можливість отримати побудовані в ієрархічній послідовності цілі та принципи, якими особистість керується протягом свого життя.

Підраховані середні показники за кожною групою цінностей, їх відсотковий зміст свідчать про те, що переважна більшість студентів (52 %) найважливішою цінністю вважають власне здоров’я. Також перевага віддається таким термінальним цінностям: "кохання" (14 %), "щасливе сімейне життя" (10 %), "друзі" (8 %), "впевненість у собі" (8 %). Серед інструментальних цінностей студенти віддали перевагу цінностям: "вихованість" (18 %), "освіченість" (13 %), "життєрадісність" (12 %), "відповідальність" (9 %).

І, навпаки, цінності, які студенти поставили на останнє місце в індивідуальній ієрархії – це, передусім, "визнання", "творчість" (по 2 %). Серед "знехтуваних" інструментальних цінностей – "продуктивність у справах", "високі запити" (по 4 %).

Отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що серед термінальних цінностей студенти надають перевагу цінностям етичним і фізичним, а відносно низько оцінюють професійно-мотиваційні.

Серед інструментальних цінностей провідні позиції посіли інтелектуальні та поведінкові при помітно низькій значущості матеріальних цінностей.

Експериментально доведено, що на процес формування системи цінностей студентів суттєво впливають психологічні особливості розвитку в юнацькому віці, основні новоутворення, провідна діяльність, різнобічні сфери взаємовідносин молодої людини у соціумі.

Крім того, нами було здійснено порівняння ієрархічної структури ціннісних орієнтацій студентів в залежності від обраної ними професії. З цією метою ми окремо аналізували отримані дані відповідей студентів психолого-педагогічного, хіміко-біологічного і фармацевтичного факультетів; факультетів бізнесу у виробництві та харчової промисловості.

Кількісний аналіз одержаних результатів засвідчив, що незалежно від факультету навчання, студенти на перше місце ставлять цінність "здоров’я". До ціннісного ядра також належать традиційно індивідуалістичні цінності – "кохання", "друзі", "щасливе сімейне життя".

Ієрархічна структура розподілу інструментальних цінностей свідчить про відмінності складу цінностей у студентів різних факультетів. Так, студенти хіміко-біологічного і фармацевтичного факультетів, а також факультету харчової промисловості, порівняно зі студентами інших профілів, особливого значення надають вольовим цінностям – "акуратність" (вміння тримати речі в порядку, порядок у справах) і особистісним цінностям – "виконавчість", "відповідальність". Ми вбачаємо у цьому зв’язок зі специфікою майбутньої професійної діяльності, а також зі спеціальними навчальними дисциплінами, у ході яких йде розвиток зазначених

рис. Студенти цих спеціальностей переважно орієнтовані на роботу зі спеціальним обладнанням, хімічними речовинами, вимірювальними приладами тощо.

Що стосується студентів психолого-педагогічного факультету та факультету бізнесу на виробництві, то у їхній структурі інструментальних цінностей помітне місце посідають поведінкові цінності – "вихованість" і "життєрадісність" (почуття гумору). Специфіка цих професій вимагає вміння будувати конструктивний, максимально відкритий діалог, а також впливати на психологічну сферу особистості.

Можна зробити висновок, що на структуру інструментальних цінностей значно впливає специфіка професійної діяльності: для фармацевтів, хіміків, біологів, працівників харчової промисловості – пасивна констатація, споглядання фактів; для психологів, менеджерів – активне втручання у сферу міжособистісних взаємин.

Загалом, юнацький вік є сенситивним для утворення ціннісних орієнтацій як стійкої особистісної властивості, а вищий навчальний заклад є тим осередком, де відбувається процес становлення ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Список використаних джерел

1. Бех В. Імператив концепції національної безпеки у XXI столітті / Політичний менеджмент. – №3. – К. – С. 15.
2. Вербець В. В. Діагностика формування та реалізації духовно-творчого потенціалу студентської молоді : Метод. посіб. для студ. гуманіт. ун-тів та працівників установ і організацій молодіж. спрямування / Рівненський держ. гуманітарний ун-т. Кафедра політології та соціології – Рівне : РДГУ, 2004. – 147с.
3. Дубровина И.В., Круглов Б.С. Психологические аспекты формирования ценностных ориентаций и интересов учащихся // Ценностные ориентации и интересы школьников: Сб. науч. труд. – М.: АПН СССР. – 1983. – С. 27 – 36.
4. Педагогика й психология высшей школы: Учебн. пособие. – Ростов-на-Дону: "Феникс", 2002.
5. Тюрина В.А., Научитель Е.Д. Ценностные ориентации: Учеб. Пособие. – К.: ООО "Междунар. Фин. агенство", 1998. – 30 с.

магістр. психол.-педагог. ф-ту Ірина Коваль
наук. керівник – доц. В.І. Сіткар

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ У СТУДЕНТІВ-СПОРТСМЕНІВ

Питання, які пов’язані з мотивацією спортсменів, незважаючи на спроби практичної їх реалізації залишаються недостатньо розробленими з наукової точки зору. Зумовлено це зокрема двома причинами. По-перше, в сучасній психології немає єдності в розумінні суті цього явища. По-друге, в спорті поняття "мотив" загубилось в тіні "власне спортивних" категорій – волі, цілеспрямованості, сміливості, рішучості тощо. Проте в спорті роль мотиваційних, спонукальних начал проявляється особливо яскраво [4,6].

Усе вищесказане переконує в тому, наскільки важливо в сучасному спорті формувати у спортсмена мотивацію досягнення спортивного результату. Це і зумовило вибір теми нашого дослідження: "Особливості мотивації досягнення успіху у студентів-спортсменів".

Об’єктом дослідження є мотиваційна сфера особистості спортсмена, а предметом – особливості мотивації досягнення успіху у студентів-спортсменів.

Гіпотеза дослідження полягає в наступному:

1. В поступальному розвитку спорту значну роль має феномен мотивації. Мотивація є не тільки основною характеристикою особистості спортсмена, не тільки веде його до поставленої цілі, але і впливає на характер всіх процесів спортивної діяльності (реакції на навантаження, відновлення, засвоєння нового, воля тощо).

2. Важливою особливістю мотивації є її прямий вплив на спортивний результат. В умовах жорсткого суперництва повної самовіддачі та досягнення поставленої цілі можна очікувати лише від спортсмена, який мотивований певним чином і, який володіє максимальним вираженням цієї мотивації.

3. Не менше значення має і те, що не знаючи особливостей мотивації конкретного спортсмена, практично не можна успішно його готувати до досягнення високих результатів.

У дослідженні поставлена наступна ціль: виявити психологічні особливості мотивації досягнення успіху у студентів-спортсменів та прослідкувати їх відмінності в залежності від виду спорту, статі, віку.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що одержані дані розкривають особливості мотивації досягнення успіху в спорті у студентів -спортсменів факультету фізичного виховання в юнацькому віці, збагачують знання про природу мотивації в спорті. Крім того, мотивація виконуючи функцію психологічного механізму детермінує спрямованість та поведінку спорстмена тепер та визначає поведінку в найближчому чи віддаленому майбутньому.

Практичне значення роботи полягає у тому, що одержані дані допоможуть експериментально уточнити та поповнити банк даних про особливості мотивації досягнення успіху в студентів-спортсменів різних видів спорту та виявити їх відмінності в залежності від статі. Крім того, виявлені особливості мотивації вказують, яку спрямованість обирають спортсмени займаючись різними видами спорту.

Суть людської особистості, механізми її формування можуть бути пізнані при проникненні в її мотиваційну сферу. Через пізнання закономірностей формування мотивації можна підійти до управління діяльністю.

Мотивація спортивної діяльності визначається як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, які змінюють своє значення на протязі спортивної кар'єри. Як сказав один відомий футболіст, в юності ніхто не приходить у футбол заради блага, навпаки, приходять з благими намірами. Це можна застосовувати і до інших видів спорту [1; 2].

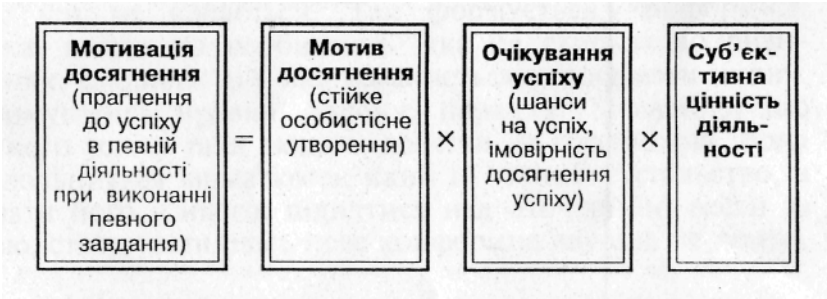
Терміном мотив, сьогодні позначається надто широке коло понять. Так О.М. Леонтьєв, наприклад, досить образно охарактеризував ситуацію, яка склалася: "Створюється враження, – пише він, – що сьогодні поняття "мотив" перетворилось у великий мішок, в якому зібрано досить різні речі. Серед мотивів або мотивуючих факторів називається, наприклад апетит, враження, імпульси, звички та навички, бажання, емоції, інтереси або такі більш конкретні мотиви як подразнення електричним струмом, відчуття задоволення, честолюбство, зарплата, ідеали [3,14].

Ототожнення поняття "мотив" з досить широким колом явищ і процесів пояснюється, мабуть, наступним. Мотиви, як правило, не усвідомлюються людиною і тому при суб'єктивному відліку (а саме на його підставі досить часто і робляться висновки) за мотиви приймаються вторинні фактори, наприклад емоції. В цьому легко переконатися на такому прикладі. Уявимо собі ситуацію: спортсмену не хочеться йти на тренування. Ми кажемо: "У нього немає бажання", і майже автоматично бажання ототожнюється з поняттям "мотив". Адже, по суті, бажання – це вторинний процес, суб'єктивне переживання відображуваної ситуації, яка склалась конкретно. Небажання йти на тренування може бути зумовлене, наприклад, втомою спортсмена, несприятливими стосунками з тренером, наявністю більш цікавого заняття тощо. Інакше кажучи, спонукає людину одне, а ми мотивом вважаємо інше, те, що насправді є наслідком, а не причиною.

Мотив досягнення – це загальна, відносно стійка риса особистості, яка виявляється у прагненні до успіху, бажанні досягти високих результатів і відчувати задоволення при цьому. Цей мотив диференціює людей за їхнім загальним прагненням до успіху.

Люди з високим показником мотиву досягнення прагнуть досягти високих результатів, успіхів у діяльності. Натомість індивіди з низьким показником сили мотиву досягнення байдужі до успіхів, не бажають напружуватися і досягати високих результатів.

Мотив досягнення є відносно стійким атрибутом (рисою) особистості. Однак він є і динамічним утворенням та починає діяти (актуалізується) у взаємодії з ситуативними факторами – такими як цінність і ймовірність (шанси) досягнення успіху в певній сфері діяльності.

Мотивація досягнення, тобто прагнення досягти успіху в певному виді діяльності, охоплює не лише мотиви досягнення (стійкі атрибути особистості), а й ситуативні чинники (цінність, імовірність досягнення успіху, складність завдання тощо).

Протягом 2004-2005 начального року нами було проведено дослідження мотивації досягнення успіху у студентів-спортсменів.

Дослідження проводилось в декілька етапів: 1) теоретичне дослідження; 2) дослідження мотивів поведінки у студентів-спортсменів (35 студентів факультету фізичного виховання Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка: 29 юнаків, 82,8 % та 6 юнок, 17,2%).

Серед обстежуваних є представники таких видів спорту як футбол (16 юнаків); спортивні ігри (волейбол, гандбол, баскетбол) 6 респондентів; легка атлетика – 7 обстежуваних (5 дівчат і 2 юнаки); вільна боротьба (3 спортсмени); туризм – 1 юнак., настільний теніс – 1 студент, а також – 1 представниця важкої атлетики з рівнем спортивної майстерності – майстер спорту.

В результаті проведеного дослідженння за методикою мотиви поведінки виявлено, що у студентів-спортсменів діапазон показників мотиву досягнення успіху коливається від 2 до 9 балів, а за мотив уникнення невдачі від 3 до 10 балів, що відповідає рівням вираження мотиву від низького до дуже високого в обидвох мотивах. У дівчат ці показники відповідно становлять: мотив досягнення успіху від 3 до 7 балів, що відповідає рівням від низького до дуже високого, а мотив уникнення невдачі – від 7 до 10 балів, що характеризується як високе та дуже високе вираження мотиву. Отже між студентами-спортсменами і студентками-спортсменками виявлено відмінність лише за мотив уникнення невдачі.

В таблиці 1 наведено дані середніх показників у представників різних видів спорту. Відповідно порівняльний аналіз цих даних показує, що загальний середній показник у всіх студентів-спортсменів становить: за мотив досягнення успіху 4,88 бала, а за мотив уникнення невдачі 7,6 бала. Відповідно, ці показники у жінок-спортсменок є трохи вищими (на 0,72 бала та 1,4 бала) від загальних показників всієї вибірки обстежуваних спортсменів. Середні дані показників мотиву досягнення успіху у юнаків є на 0,72 бала нищими від загального середнього показника всієї вибірки обстежуваних, а показники мотиву уникнення невдачі також є на 1,39 бала меншими від загального показника всієї вибірки обстежуваних.

Таблиця 1.

Показники середніх даних за мотиви поведінки

№ з/п	**Вид спорту**	**Юнаки**		**Юнки**	
		Мотив досягнення успіху	**Мотив уникнення невдачі**	**Мотив досягнення успіху**	**Мотив уникнення невдачі**
1	Футбол	4,05	6,12	-	-
2	Спорт. Ігри	4,66	7,66	-	-
3	Л / атлетика	5,5	6,0	4,2	8, 0
4	Боротьба	4,66	4,33	-	-
5	Туризм	4,0	8,0	-	-
6	Н / теніс	2,0	6,0		
7	Штанга	-	-	7,0	10,0
Середнє		4,16 m=1,5	6,21 m=1,57	5,6	9,0
Заг. середнє (юнаки + юнки)		4,88 m=1,85			7,6 m=1,48

З таблиці видно, що у юнаків загальний середній показник мотиву досягнення успіху є дещо меншим ніж середні показники спортсменів, які займаються легкою атлетикою, вільною боротьбою та ігровими видами спорту. У дівчат показники за цей мотив лише у представниці важкої атлетики є на 1,4 бала більшим ніж загальний середній показник усіх дівчат-спортсменок.

Загальний середній показник за мотив уникнення невдачі у юнаків є більшим від середнього показника у представників вільної боротьби, настільного тенісу, легкоатлетів та футболістів. Мабуть, це викликано специфікою видів спорту. Відповідно найбільший показник за цей мотив є у спортсменів-туристів та спортсменів ігрових видів спорту. У дівчат, цей показник у представниці важкої атлетики теж, як і за мотив досягнення успіху, є вищим на 1 бал від загального середнього показника всієї вибірки дівчат-спортсменок.

Аналіз стану сучасної теорії і практики спорту показує, що одними з найбільш важливих питань в їх розвитку є: подальше пізнання особливостей мотивації спортсменів в різних видах спорту, формування мотивації досягнення вищого результату в спорті, індивідуалізація підготовки спортсменів з врахуванням їх мотивації [5]. Розвиток цих напрямків в науково-практичному плані забезпечить нашому спорту значну, стійку перевагу перед основними зарубіжними суперниками.

При правильному сприйнятті описаних в роботі ідей і при подальшому їх розвитку спортивна діяльність в цілому і наука про спорт зокрема зроблять якісний крок вперед.

Список використаних джерел

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2004. – 509 с.: ил. – (Серия "Мастера психологии").
2. Ильина Н.Л. Динамика мотивации на протяжении спортивной карьеры: Автореф. дис. ... канд. – СПб., 1998.
3. Леонтьев А.Н. Потребность, мотивы, эмоции. М.: Изд-во МГУ, 1971. С. 14-19.
4. Пилоян Р.А. Мотивация спортивной деятельности. – М., 1984. – 104 с.
5. Сіткар В.І. Психологія фізичного виховання і спорту. – Навчальний посібник. – Тернопіль, ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2000. – 216 с.

магістр. психол.-педагог. ф-ту Вікторія Суль
наук. керівник – доц. М. І. Дідора

КОНФЛІКТИ І ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРОЯВУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Історія людської цивілізації насичена різного роду конфліктами. Там, де є людина завжди є конфлікт, оскільки вони постійно супроводжують суспільний розвиток.

Сьогоднішній спосіб життя, сповнений надмірними переживаннями, нервовими зривами, стресами, що вимагає знань особливостей конфліктних ситуацій і застосування механізмів їх регуляції. Соціальне середовище людини провокує виникнення все нових і нових факторів, які мають безпосередній вплив на рівень конфліктності: удосконалення засобів комунікації призводить до різкого прискорення темпу життя; динамічні процеси ускладнюють взаємовідносини між соціальними групами в середині кожного соціуму, в сім'ї. Так, сучасні люди опинилися в середовищі, яке насичене конфліктами, тому проблема розв'язання конфліктних ситуацій на даний час є однією з найбільш актуальних у психології.

Проблема конфліктів, висвітлена у працях багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених: К. Левін, З. Фрейд, К. Юнг, Л. С. Виготський, П. П. Блонський, В. М. М'ясищев та інші. Проте, дана проблема ще перебуває на стадії постійного розвитку через динамічні умови зовнішнього середовища, що чинять вплив на людину [1; 15].

Конфлікт (від латинського conflictus – зіткнення **) –** це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних тенденцій у свідомості окремої людини, в міжособистих взаємодіях індивідів чи груп людей, пов'язане з гострими емоційними переживаннями [2; 9].

Конфлікт – можна трактувати як зіткнення різно спрямованих сил (цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій) суб'єктів сторін взаємодії. З етичного боку конфлікт є прийнятним чи неприйнятним за формою спосіб виявлення суперечностей, що виникають у процесі взаємодії людей.

Сам по собі, конфлікт не є проблемою, навіть, якщо він виникає у відповідь на негативний вплив середовища. Трудність полягає у його подоланні, у можливості та вмінні керувати своїми емоційно – вольовими станами, реакціями та поведінкою. Ці вміння дуже складні і вимагають серйозної підготовки. Тому у роботі психолога важливе місце відводиться їх діагностиці та корекції, що дозволяє виявити чи попередити несприятливі конфліктні ситуації, набуття вмінь і навичок їх розвязання.

Конфліктність, як уже було сказано, тісно пов'язана із сучасними умовами розвитку суспільства, що відображаються у змісті, частоті та інтенсивності переживання внутрішніх конфліктів, значному рості кількості конфліктних школярів.

Найбільш вразливим до таких впливів вважається підлітковий вік, який називають критичним, перехідним і складним періодом особистісного зростання. Зміни, які зумовлені фізичним і психічним розвитком, викликають у підлітка тривогу і переживання, що у свою чергу негативно впливає на становлення його особистості.

Предметом нашого дослідження – є конфлікти у підлітковому віці і шляхи їх попередження і розв'язання.

Мета – виявити ефективні методи розв'язання конфліктів у підлітковому віці.

Методи дослідження: експеримент, спостереження, анкетування, тести.

Для реалізації поставленої мети, були використанні: методика А. Басса і А. Дарки " Діагностика стану агресії у підлітків" і проективна методика " Неіснуюча тварина" [3; 240].

У вибірку дослідження, яке проводилось протягом 2004 – 2005 року, увійшло 100 досліджуваних підлітків Тернопільської ЗОШ № 16, віком від 12 до 13 років.

Коротко зупинимось на аналізі одержаних результатів.

Результати дослідження за методикою А. Басса і А. Дарки показали, що у 24 % обстежуваних показник рівня агресивності і у 52 % учнів показник рівня ворожості перевищують норму. Це, у свою чергу свідчить, що проблема конфліктності серед підлітків дійсно існує і потребує детального вивчення. Зведенні результати дослідження представлені у вигляді порівняльних діаграм і узагальнюючих таблиць.

Табл. 1.

Результати дослідження рівнів ворожості і агресії підлітків

Класи	**Рівні ворожості і агресії**		
	Нормальний (ворожість і агресія)	**Підвищена агресія**	**Підвищена ворожість**
7 – А	34 %	20 %	46 %
7 – Б	50 %	18 %	32 %
7 – В	16 %	23 %	61%
7 – Г	-	35 %	65 %

Як видно з таблиці, найнищі показники ворожості і агресії у 7 – Б класі. А саме: ворожість перевищує норму у 32 % школярів, агресивність у 18 %. В межах норми знаходиться лише 50 % обстежуваних.

У 7 – А класі рівень ворожості перевищує норму у 46 % підлітків, а агресії – у 20 % учнів. Показник норми прослідковується у 34 % школярів.

Результати дослідження у 7 – В класі показують, що підвищена ворожість у 61 % школярів, висока агресія – у 23 %, і 16 % обстежуваних знаходяться у межах норми.

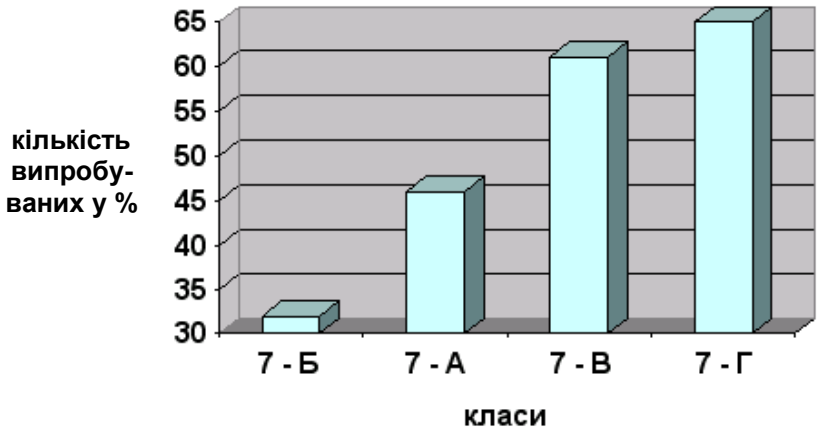
І найбільш вираженою є ворожість і агресивність у 7 – Г класі. Тут ворожість перевищує норму у 65 % учнів, агресія – у 35 %, і у жодного з учнів не виявлено показника в межах норми.

Тобто, у кожного учня класу проявляється підвищена ворожість, або агресія, хоча не у всіх випадках вона може проявлятися зовні.

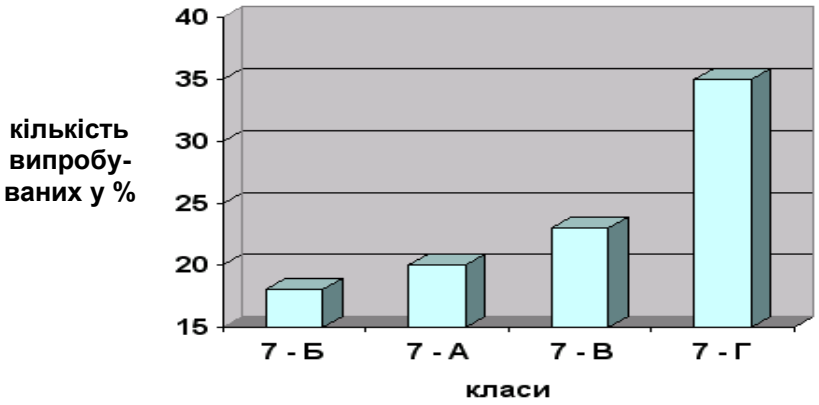
Особливої уваги потребують передусім учні з високою ворожістю і агресією, оскільки саме вони є найбільш конфліктними. Як відомо, подібна агресія може породжуватись реальним неблагополуччям школяра у найбільш значущих областях діяльності і спілкування. Проявляється особиста неприязнь і конфлікт може виникати з "нічого". Спостерігається часте зіткнення інтересів і небажання вислухати один одного. Як зазначає Леонов Н. И. – конфліктність в цих випадках часто породжується і конфліктністю самооцінки. Подібний конфлікт заважає правильно оцінити свою поведінку і породжує почуття незадоволеності, нестійкості, напруги [2;12].

Зауважимо що, в залежності від реального місця школяра серед однолітків , виявлені висока ворожість і агресія будуть вимагати і різної корекції.

Отримані результати дослідження подані у порівняльних діаграмах.

Діграма 1. Порівняльна діаграма рівня прояву ворожості підлітків ЗОШ №16

Діаграма 2. Порівняльна діаграма рівня прояву агресії підлітків ЗОШ № 16

Якісний аналіз одержаних результатів свідчить, що дещо вищі показники рівня прояву агресії і ворожості у 7 – В і 7 – Г класах зумовлені недостатньою корекційною роботою з учнями. Іншою причиною є те, що саме цей вік відповідає "піку" підліткової кризи. Підлітки схильні розглядати власну особистість через призму значимої для них групи людей. Вони вирішують власні проблеми за допомогою референтної групи, тобто шляхом соціальної взаємодії, міжособистісного спілкування. Досить часто, свої негаразди вони не відносять на свій рахунок, а вважають, що у всьому винні інші, а особливо дорослі (батьки, вчителі).

Оскільки, обстежувані 7 – х класів, за результатами дослідження шкільного психолога, мають достатньо високий рівень соціального інтелекту, то питальникові методики містять небезпеку неправдивих соціально бажаних відповідей. Питальник Басса – Дарки не має шкали брехні, тому з метою співставлення результатів і одержання більш достовірних даних ми використали проективну методику " Неіснуюча тварина."

Таким чином, проблема конфліктності у підлітковому віці є надзвичайно актуальною, що свідчить про важливість її детального вивчення і необхідність проведення психопрофілактичної і психокорекційної роботи по її подоланню. Дана робота повинна бути спрямована на ті фактори розвитку особистості і характеристики середовища, які в певному віці є специфічними для виникнення і закріплення конфліктності як стійкого особистісного утворення.

Список використаних джерел

1. Козирев Г.И. Введение в конфликтологию: Учебное издание. – М.: Владос, 2000.
2. Леонов Н.И. Конфликтология. – М. – Воронеж: МОДЕК, 2002. -192с.
3. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога. М., " Владос", 1996., с. 190.

ПЕДАГОГІКА

магістр. фіз.-мат. ф-ту Богдан Головатий
наук. керівник – доц. С.Ю. Вознюк

ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК "ЗАГАЛЬНА ФІЗИКА: ОПТИКА" ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ "ФІЗИКА ТА ОСНОВИ ІНФОРМАТИКИ" ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Широке впровадження у навчальний процес сучасних інформаційних технологій на основі використання ПК є характерною ознакою вдосконалення освіти на сучасному етапі. Комп'ютеризація навчального процесу є об'єктивною необхідністю, зумовленою суспільно-історичним розвитком. Оскільки засоби навчання відіграють у навчально-пізнавальній діяльності таку ж роль, як і знаряддя праці у виробничому процесі, то від рівня їх розвитку, оптимальної методики використання істотно залежить ефективність освіти, її кінцеві результати. Саме тому фахівці вважають, що впровадження ЕОТ у освітні технології – подія такої ж ваги, як створення у свій час підручників з друкованою основою.

Як свідчить аналіз електронних та друкованих джерел інформації, в Україні також проводиться вагома пошукова робота, пов'язана із розробкою електронних засобів навчання, зокрема, з фізики. Доказом цього є значна кількість публікацій відповідної тематики, яка постійно зростає. Однак слід зауважити, що системна робота по створенню електронних підручників з фізики як для середньої школи, так і для вищих навчальних закладів в Україні, все ж таки, не проводиться. Як правило, аналізу підлягають деякі загальні проблеми створення електронних підручників [1], або ж розробляються їх окремі фрагменти [2]; [3]; [4]. Останнє стосується в повній мірі і електронних підручників, присвячених вивченню оптики як розділу курсу елементарної фізики середньої школи, так і як розділу загальної фізики вищих педагогічних навчальних закладів.

Разом з тим орієнтація України на євроінтеграцію, про що недвозначно заявлено сучасним керівництвом України, і, як наслідок, органічне приєднання України до Болонського процесу [5], вимагає створення україномовних навчальних посібників, які відповідали б сучасним вимогам, розробки технології їх використання та наступної перевірки їх навчальних можливостей. В першу чергу це стосується електронних підручників для майбутніх вчителів – студентів вищих педагогічних навчальних закладів, оскільки саме на їх плечі невдовзі, після закінчення навчання, ляже обов'язок впровадження новітніх інформаційних технологій у загальну середню освіту. Не маючи досвіду використання НІТ під час навчання у ВНЗ, навряд чи вони, будучи вчителями, зможуть успішно справитись з такою задачею у власній педагогічній діяльності.

Визначаючи і високо оцінюючи теоретичну і практичну значущість результатів, отриманих на сьогодні науковцями, методистами та розробниками електронних засобів навчання України, відмітимо наступне:

- російськомовні електронні підручники з фізики, які представлені на українському ринку, призначені для використання у середній загальноосвітній школі і розроблені у відповідності до навчальних програм Російської Федерації;
- в Україні відсутні електронні підручники із загальної фізики взагалі, і з оптики, як розділу загальної фізики, зокрема, які призначені для використання у навчальному процесі на фізико-математичних факультетах педагогічних університетів.

Тому в якості проблеми дослідження ми вибрали наступну: вдосконалення методики навчання загальної фізики шляхом використання електронних підручників.

В якості предмету дослідження ми розглядаємо розділ "Оптика" електронного підручника "Загальна фізика" для спеціальності "Фізика і основи інформатики" вищих педагогічних навчальних закладів України, використання якого сприяло б розв'язанню проблеми дослідження. Такий вибір ми зробили, приймаючи до уваги ту роль, яку розділ "Оптика" відіграє у світоглядній, загальноосвітній та фаховій підготовці майбутнього вчителя фізики.

В результаті дослідження:

- на основі аналізу друкованих і електронних джерел з'ясована система вимог, яким повинен відповідати електронний підручник з фізики, використання якого дозволило

б задачі освіти, виховання і розвитку мислення студентів фізико-математичних факультетів педагогічних університетів вирішувати комплексно;

- у відповідності до цих вимог розроблено україномовний електронний підручник "Загальна фізика: Оптика" для студентів спеціальності "Фізика і основи інформатики" педагогічних університетів;
- електронний підручник "Загальна фізика: Оптика" впроваджено у навчальний процес Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

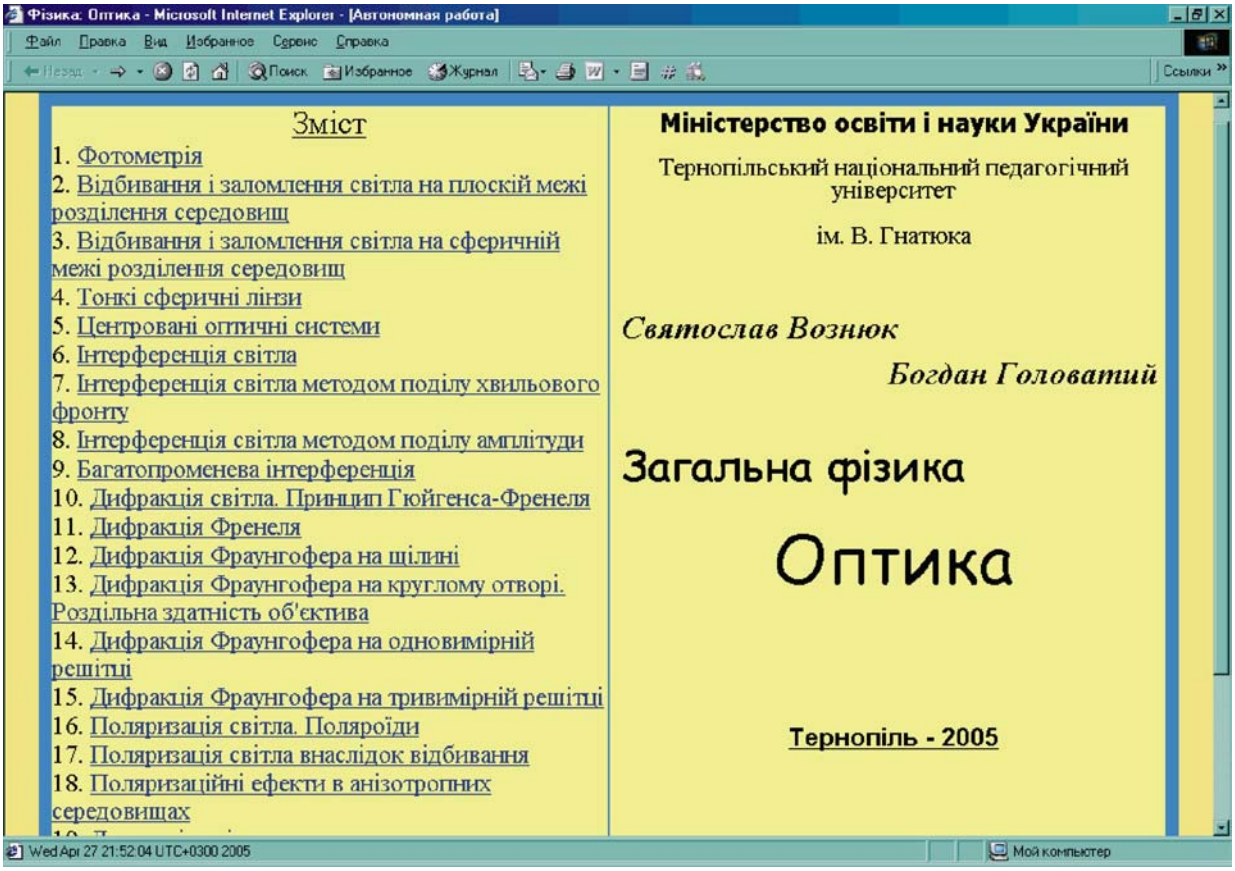

Рис. 1

У якості структурних блоків електронний підручник включає (рис. 1):

- лекції, тематика і зміст яких відповідають навчальній програмі спеціальності "Фізика та основи інформатики";
- навчальні комп'ютерні моделі явищ оптики;
- приклади розв'язків задач;
- історико-біографічний довідник.

Оболонка підручника створена за допомогою мови гіпертекстової розмітки HTML та з використанням скриптів Java Script. Для полегшення розробки підручника були використані візуальні редактори Microsoft FrontPage 2003 та Macromedia Dreamweather MX. Оболонка дозволяє з головного меню отримати швидкий доступ як до окремих лекцій, так і до окремих завершених у змістовому відношенні питань (параграфів) лекцій. Підручник багато ілюстрований; він містить кольорові схематичні зображення найбільш важливих явищ геометричної і хвильової оптики. Малюнки виконані з використанням графічного редактора Corel Draw 11 (рис. 2).

Текст лекцій структурований у відповідності до структури фізичної теорії у зв'язку із дидактичним принципом генералізації навчального матеріалу. Розгортання навчального матеріалу здійснюється аналогічно до розвитку процесу пізнання у фізиці: від побудови основи теорії явища до з'ясування змісту законів і принципів ядра теорії, а відтак до отримання з них наслідків, значущих у пізнавальному, технологічному або гуманітарному відношеннях. Таке структу-

рування є важливим для розвитку у студентів – майбутніх вчителів фізики – мислення природничо-наукового типу.

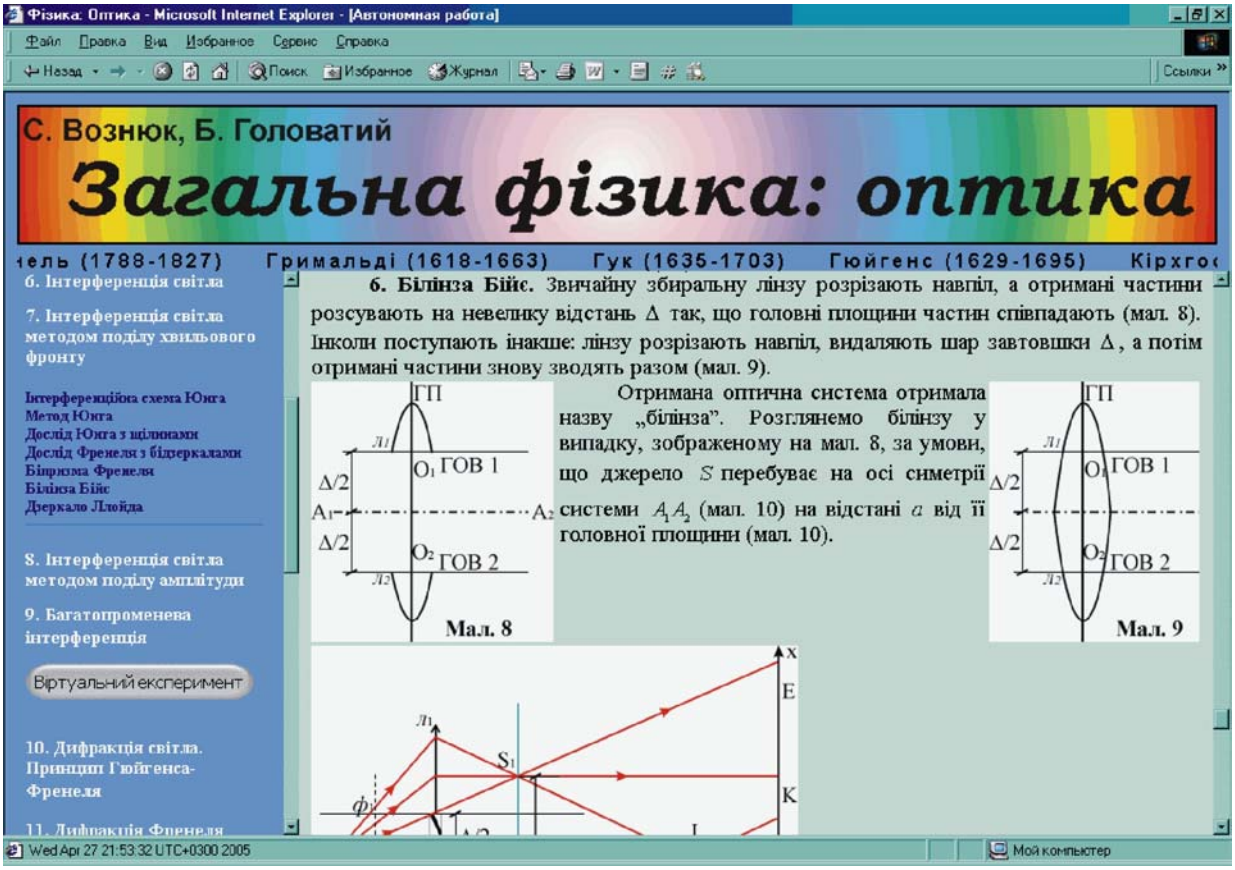
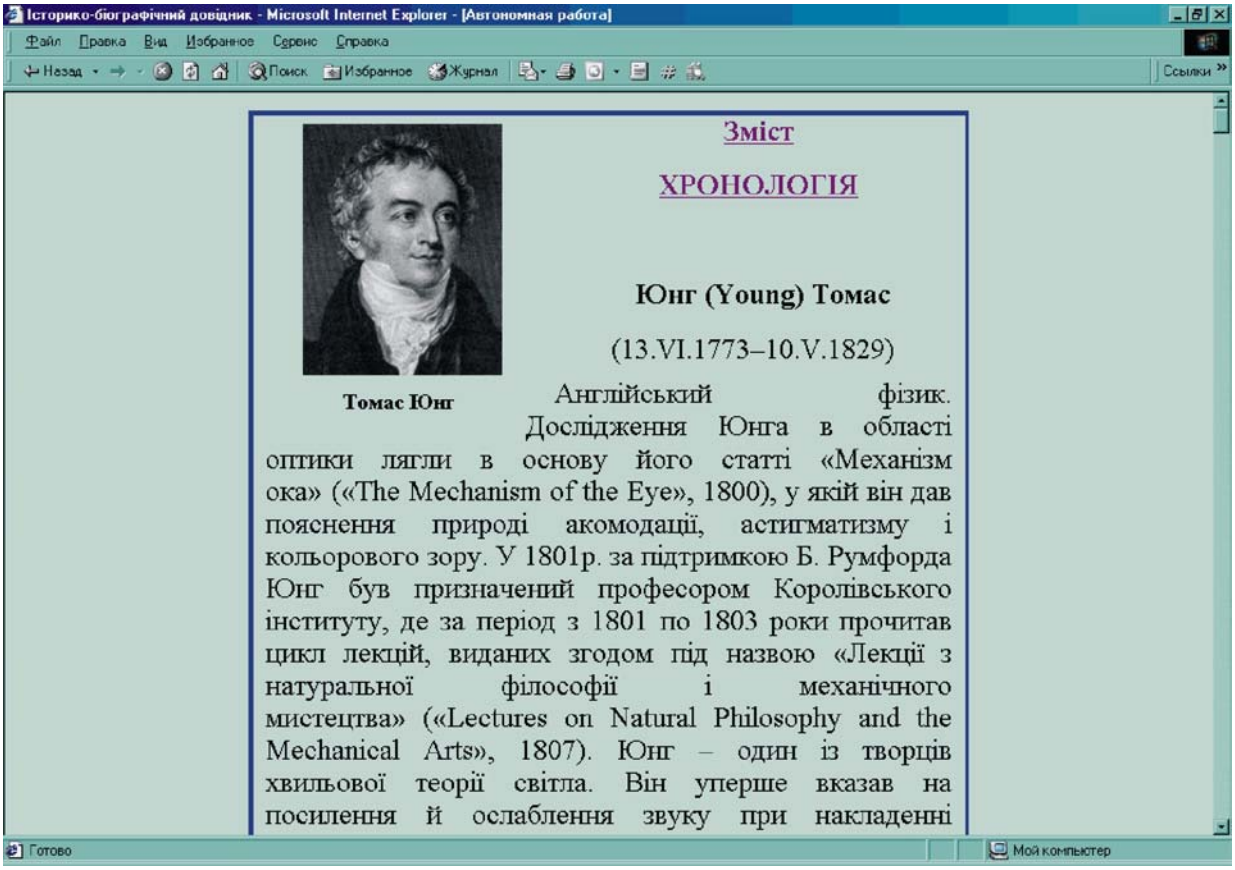

Рис. 2

Важливою компонентою підручника є навчальні комп'ютерні моделі (НКМ), які розроблені А. Василинчуком, С. Вознюком, П. Головатим і які з їх люб'язного дозволу включені в наш електронний підручник [3]; [4]; [6]. Використання НКМ дозволяє провести віртуальні фізичні експерименти з дослідження закономірностей інтерференції і дифракції світла, що надає їх вивченню завершеного вигляду, дозволяючи наочно переконатись в істинності отриманих теоретичним шляхом тих чи інших співвідношень. Включення НКМ у електронний підручник підсилює його навчальні можливості, сприяючи як засвоєнню знань, так і формуванню вмінь математичного моделювання оптичних явищ засобами сучасних інформаційних технологій. Відповідний віртуальний експеримент студент може провести самостійно під час з'ясування змісту навчальної проблеми, в процесі її розв'язання студентом або ж під час перевірки отриманих результатів. Комп'ютерні програми НКМ розроблені в об'єктно-орієнтованому середовищі Delphi 7.0.

Приклади розв'язків задач включені у підручник з метою підсилення його практичної спрямованості. Структура узагальненого способу розв'язування задач, який використаний під час розробки прикладів розв'язків, орієнтована на формування у студентів мислення природничо-наукового типу [7]. Вона аналогічна до структури навчального матеріалу лекцій підручника. У зв'язку з останнім забезпечується єдиний підхід у вивченні навчального матеріалу і у його практичному застосуванні.

Для підсилення інтересу студентів до вивчення фізики у підручник включено історико-біографічний довідник, який містить хронологію основних відкриттів у оптиці, а також короткі біографії фізиків, які займалися вивченням оптичних явищ (рис. 3).

Зміст

ХРОНОЛОГІЯ

Юнг (Young) Томас

(13.VI.1773–10.V.1829)

Томас Юнг

Англійський фізик. Дослідження Юнга в області оптики лягли в основу його статті «Механізм ока» («The Mechanism of the Eye», 1800), у якій він дав пояснення природі акомодації, астигматизму і кольорового зору. У 1801р. за підтримкою Б. Румфорда Юнг був призначений професором Королівського інституту, де за період з 1801 по 1803 роки прочитав цикл лекцій, виданих згодом під назвою «Лекції з натуральної філософії і механічного мистецтва» («Lectures on Natural Philosophy and the Mechanical Arts», 1807). Юнг – один із творців хвильової теорії світла. Він уперше вказав на посилення й ослаблення звуку при накладенні

Рис. 3

Розроблений нами електронний підручник "Загальна фізика: Оптика" впроваджено у навчальний процес на кафедрі фізики і методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Він отримав позитивну оцінку як викладачів кафедри, так і студентів спеціальності "Фізика та основи інформатики". Електронний підручник може бути рекомендований для використання на інших спеціальностях фізико-математичних факультетів. Підручник може бути корисним вчителям фізики, а також учням шкіл і класів природничо-наукового профілю.

Список використаних джерел

1. Сумський В.І. Методика і теорія застосування ЕОМ у процесі вивчення фізики у педагогічних закладах: Монографія. – Вінниця: ВДПУ, 2003. – 380 с.
2. Калапуша Л., Муляр В. Комп'ютерне моделювання ефекту Комптона. // фізика та астрономія в школі. – 1998. – №3, с. 19-22.
3. Василинчук А.В., Вознюк С.Ю. Навчальна комп'ютерна модель "Дифракція світла на щілині". // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Україна наукова – 2003". Том 4. Педагогіка. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – с. 19-21.
4. Вознюк С.Ю., Головатий П.І., Саливон Г.І. Електронний підручник з фізики для XI класу загальноосвітніх шкіл природничо-наукового профілю (розділ "Інтерференція світла"). // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції "Динаміка наукових досліджень – 2004". Том 29. Педагогіка. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – с. 32-34.
5. Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ "Видавництво "Політехніка", 2003. – 200 с.
6. Василинчук А.В., Вознюк С.Ю., Саливон Г.І. Навчальна комп'ютерна модель "Дифракція Фраунгофера на круглому отворі". // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції "Динаміка наукових досліджень – 2004". Том 29. Педагогіка. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – с. 26-28.
7. С. Вознюк. Основа розв'язку навчальної задачі з фізики та роль знаково-символьних засобів у її побудові. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія 3: Педагогіка і психологія. №2. – 1998. – с. 98-105.

магістр. ф-ту ПВПК Людмила Гах
наук. керівник – доц. Я. П. Кодлюк

РОЗЛИВАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Гуманістичні цінності освіти зумовлюють зміну авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на особистісно зорієнтовану, основними ознаками якої є зосередження на потребах учня; діагностична основа навчання; переважання навчального діалогу; співпраця, співтворчість між учнями і вчителями; ситуація вибору і відповідальності; турбота про фізичне та емоційне благополуччя учнів; пристосування методики до навчальних можливостей дитини; стимулювання розвитку і саморозвитку школяра та ін. (В. Г. Кремень, О. Я. Савченко, І. С. Якиманська н).

Пріоритетність завдань цілісного формування особистості молодшого школяра зумовлює необхідність створення нових технологій навчання, в тому числі й підручників, здатних змоделювати розвивальний, особистісно зорієнтований навчальний процес.

Досліджуючи особливості сучасних підручників для початкової школи та їх роль у навчанні дітей молодшого шкільного віку, розкриємо спочатку сутність самого поняття – "підручник".

В "Українському педагогічному словнику" знаходимо таке визначення підручника: "це книга, в якій викладаються основи знань з певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки і культури. Для кожного типу навчальних закладів видаються підручники, які відповідають програмам і завданням цього закладу, віковим та іншим особливостям тих, хто навчається" [2, 260]. Д.Д. Зуєв вкладає у це поняття такий смисл: "це масова навчальна книга, яка подає предметний зміст освіти і визначає види діяльності, визначені шкільною програмою для обов'язкового засвоєння учнями з урахуванням вікових та інших особливостей" [4, 12]. В.П.Безпалько розглядає підручник як інформаційну модель навчально-виховного процесу за опосередкованої участі в ньому вчителя [1, 83].

Сучасні дослідники трактують підручник як вид навчальної літератури, який репрезентує знання і види діяльності з конкретного навчального предмета відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальної програми з урахуванням особливостей цього предмета (його домінуючої функції), типу школи, вікових особливостей учнів і будується на засадах домінуючої концепції навчання [5].

Основне призначення підручника вчені вбачають не лише в тому, щоб забезпечити учнів усією необхідною навчальною інформацією. На сучасному етапі розвитку національної системи освіти актуалізується проблема залучення школярів до самостійного оволодіння знаннями, формування пізнавальних інтересів, забезпечення умов для самоперевірки результатів засвоєння навчального матеріалу. У змісті навчальної книги учень має знаходити орієнтири для подальшої роботи відповідно до своїх пізнавальних можливостей і потреб.

З оновленням освіти через зміну її цілей та умов навчання стає актуальною проблема перегляду функцій підручника. Виходячи з пріоритетів сучасної школи, провідною з них має стати розвивальна функція (Л. В. Занков, А. В. Полякова та ін.). Суть її полягає в тому, що підручник не тільки озброює учнів системою знань, а й сприяє їхньому загальному розвитку .

Доведено, що розвивальний вплив підручника на особистість молодшого школяра здійснюється у таких напрямках:

- розвиток психічних процесів;
- формування загальнонавчальних умінь і навичок;
- розвиток творчих здібностей [5; 6].

Розвиток психічних процесів передбачає вплив на уяву, увагу, пам'ять, мислення учнів, які й сприяють сприйманню, усвідомленню та засвоєнню навчального матеріалу. Дані процеси формуються за допомогою таких завдань: створити образи предметів, картин на основі прочитаного або життєвого досвіду; відшукати у тексті щось незвичне; порівняти текст з ілюстрацією; пригадати раніше вивчене; вивчити напам'ять та ін.

Наявність засобів для формування загальнонавчальних умінь і навичок є обов'язковою ознакою якісного підручника. Дані уміння мають міжпредметний характер. Вони включають в себе: організаційні (уміння організувати робоче місце, точно виконувати вказівки дорослого, планувати навчальні дії), загально- мовленнєві (уміння слухати, відповідати, запитувати, міркувати), загально- пізнавальні (уміння спостерігати, аналізувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати), контрольно-оцінні (орієнтуватися на зразок, здійснювати само- і взаємоконтроль, висловлювати оцінні судження) (Я. П. Кодлюк). Ці уміння формуються такими видами завдань: орієнтування у підручнику, переказ прочитаного, продовження речення (розповіді), встановлення закономірності, визначення причини подій, порівняння об'єктів, художніх творів, речень, задач, виділення зайвого, добір до родового поняття видових і навпаки, доведення, перевірку виконаного та ін.

Розвиток творчих здібностей відбувається у процесі виконання школярами творчої діяльності. Як зазначає І. Я. Лернер, "діяльність індивіда є творчою у тому випадку, коли вона здійснюється не за поданим зразком, не є чисто репродуктивним повторенням цього зразка, а виступає результатом рефлексії над принципово іншим типом чи видом діяльності, який вже існує у досвіді індивіда" [7, 140]. Основою творчої діяльності вважається гнучкість мислення, розвинена уява, фантазія, нестандартність думки. Розвиток творчих здібностей забезпечують завдання на зміну та перебудову творів, складання казок, оповідань, скоромовок, загадок, задач, речень; оформлення власних проектів та ін.

Виділені аспекти взаємозв'язані, тісно переплітаються і доповнюють один одного.

Метою нашого дослідження є виявити розвивальний вплив сучасних підручників для початкової школи на молодших школярів та запропонувати рекомендації щодо вдосконалення чинних навчальних книг в умовах особистісно орієнтованого навчання.

Досліджуючи дану проблему, ми проаналізували підручники "Читанка" (О.Я.Савченко), "Рідна мова" (М.С.Вашуленко, О.І.Мельничайко), "Математика" (М.В.Богданович), "Я і Україна" (Т.М.Байбара, Н.М.Бібік) для третіх – четвертих класів з точки зору реалізації в них розвивальної функції. З цією метою ми визначили завдання, які сприяють загальному розвитку особистості дитини, і розподілили їх за вказаними напрямками розвивального впливу на учнів початкових класів (див. табл.1).

Таблиця 1

Кількісна характеристика навчальних завдань у чинних підручниках для початкової школи з точки зору реалізації в них розвивальної функції

Види завдань	Кількість завдань							
	Читанка		Рідна мова		Математика		Я і Україна	
	3 клас	4 клас	3 клас	4 клас	3 клас	4 клас	3 клас	4 клас
Розвиток психічних процесів	15%	18%	18%	20%	0,3%	0,3%	11%	31%
Формування загальнонавчальних умінь і навичок	31%	32%	34%	36%	11%	7%	36%	41%
Розвиток творчих здібностей	14%	16%	20%	30%	7%	5%	23%	17%

Аналіз табл. 1 свідчить про те, що домінуюче місце серед навчальних завдань займають вправи на розвиток загальнонавчальних умінь і навичок. Їх найбільше у підручнику "Я і Україна" для 4 класу. Серед них переважають завдання на міркування, доведення, розкриття причинно-наслідкових зв'язків та змісту висловлювань (наприклад, "Як можна довести, що Земля має форму кулі?", "Поміркуй, чи залежить температура повітря від висоти Сонця", "Чому на земній

кулі змінюються пори року?", "Доба триває 24 години. Чим це пояснюється?"). Значна кількість завдань спрямована на формування в учнів уміння аналізувати предмети і явища навколишнього світу, порівнювати та узагальнювати їх ("Порівняй рослинність степів та Південного берега Криму. Чим вони відрізняються?", "Чим план місцевості відрізняється від малюнка?"). Чимало вправ підручника передбачають розвиток у молодших школярів спостережливості ("Що з того, що намалював художник, ти спостерігав у природі?", "Розкажи про свої спостереження, які свідчать, що Земля – куля" та ін.). Чимала група завдань націлена на розвиток оцінної діяльності: виявлення власної життєвої позиції ("Що запропонував би ти у даній ситуації?"), на формулювання порад у конкретних життєвих ситуаціях ("Що ти порадиш хлопчикові?"), оцінювання вчинків дійових осіб ("Розглянь малюнки. Скажи свою думку про вчинки дітей").

Завдання творчого характеру найбільш повно представлені у підручнику "Рідна мова" (4 клас). У ньому домінують вправи на складання речень та розповідей ("Із поданими словами склади речення," "Склади розповідь за малюнком" та ін.). Однак варто зауважити, що в цій книзі пріоритетне місце займають ті творчі завдання, які вимагають від учнів незначної перебудови відомого, тоді як вправи на цілковиту самостійність трапляються досить рідко.

Найменше у чинних підручниках представлено завдань на розвиток психічних процесів. Серед них переважають вправи на розвиток уваги ("Знайди у вірші рими", "Зверни увагу!") та пам'яті (рубрики "Запам'ятай" та "Пригадай").

Узагальнення кількісних даних свідчить про те, що значною розвивальною спрямованістю характеризуються підручники "Я і Україна", де такі завдання складають 70% і 89% від загальної кількості вправ відповідно у третьому та четвертому класах, і "Рідна мова", які містять 62% та 86% цих завдань.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такий висновок:

- підручники для початкової школи містять завдання, спрямовані на реалізацію розвивальної функції;
- домінуюче місце серед них займають вправи на розвиток загальнонавчальних умінь і навичок;
- підбір таких завдань у підручниках вимагають удосконалення, оскільки вони розміщені безсистемно; не забезпечується позитивна динаміка їх використання; не всі види завдань представлені у підручниках (наприклад, відсутні вправи на формування вміння планувати навчальні дії, організовувати робоче місце).

Даний висновок актуалізує важливий напрям наукового пошуку – розробку технології пред'явлення у підручниках для початкової школи навчальних завдань і вправ, які забезпечують розвивальну спрямованість цих книг.

Список використаних джерел

1. Беспалько В.П. Теория учебника: Дидактический аспект. М.: Педагогика,- 1988.- 160 с.
2. Гончаренко С.У.Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.- 376 с.
3. Давыдов В.В. Концепция гуманизации российского начального образования (необходимость и возможность создания целостной системы развивающего образования) // Психологическая наука и образование.- 2000. – №2. – С. 5-17.
4. Зуев Д.Д. Школьный учебник. -М.: Педагогика, 1983.- 240 с.
5. Кодлюк Я.П. Підручник для початкової школи: теорія і практика. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004.- 288 с.
6. Кодлюк Я.П. Розвивальна функція підручника для початкової школи // Початкова школа. -2002. – №4. – С. 67-71.
7. Современная дидактика: теория-практике / под ред. И.Я. Лернера, И.К. Журавлева. -М.: изд. ИТПиМИО РАО, 1993.- 288 с.
8. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. -К.: Генеза, 1999.- 288 с.
9. Якиманская И.С. Развивающее обучение. -М.: Педагогика,1979.- 144 с.

магістр. хіміко.-біол. ф-ту Любов Чудак
наук. керівник – доц. Н.Й. Міщук

ДОПРОФІЛЬНА ПІДГОТОВКА УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ БІОЛОГІЇ

Однією з ключових проблем реформування загальної середньої освіти є профільне навчання, під яким розуміють вид диференційованого навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення. Згідно "Концепції профільного навчання в старшій школі" (2003 р.) цей вид навчання планується розпочинати з 10-го класу за такими основними напрямками: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний [3].

Оскільки вибір профілю є справою відповідальною як для учня, так і для його найближчого оточення (батьків і вчителів), то відповідні кроки повинні бути зроблені в основній школі. Тобто мова йде про необхідність реалізації допрофільної підготовки, яка повинна виконувати такі завдання, як: виявлення інтересів і схильностей, здібностей школярів і формування практичного досвіду в різних сферах пізнавальної і професійної діяльності, орієнтованого на вибір профілю навчання в старшій школі; надання психолого-педагогічної допомоги в здобутті школярами досвіду, пов'язаного з професійним становленням; розвиток широкого спектру пізнавальних і професійних інтересів, ключових компетенцій, що забезпечують успішність в майбутній професійній діяльності; формування здатності ухвалювати адекватне рішення про вибір подальшого напряму освіти, шляху отримання професії [4].

Ми погоджуємося з думкою А. Ж. Жафярова про те, що допрофільну підготовку слід розпочинати з 5-го класу середньої загальноосвітньої школи, оскільки це тривалий процес, який включає два важливих етапи: професійну орієнтацію і професійну консультацію учнів [2].

Під *професійною орієнтацією* розуміють науково-обґрунтовану систему підготовки учнів до вільного і свідомого вибору професії з врахуванням як індивідуальних особливостей кожної особистості, так і соціально-економічної ситуації на ринку праці [1].

Шкільний курс біології володіє великими профорієнтаційними можливостями. Зміст навчального матеріалу дозволяє ознайомити школярів з різними професіями в галузі біології – еколога, фітодизайнера, ландшафтного архітектора, фермера, фармацевта, лікаря, вчителя біології, ветеринара, мікробіолога, вірусолога, паразитолога тощо. Профорієнтаційна робота при вивченні біології у 6-7-х класах повинна бути спрямована на здійснення учнями первинного елементарного аналізу професій або галузі трудової діяльності.

Професійне просвітництво можна проводити із застосуванням розповіді або бесіди про професії. Так, на уроці на тему "Господарське значення кісткових риб. Промисел риб та їх штучне розведення. Значення риб у природі. Охорона риб" (розділ "Царство Тварини", 7 клас) можна розповісти про професію рибовода:

Учені і зооінженери з рибництва створюють теоретичну основу рибництва, відпрацьовують режими утримання риб, склад кормів, вимоги до водоймищ тощо. Але безпосередньо вирощуванням риб займаються робітники-рибоводи.

Починається робота з відбору екземплярів риб з найціннішими якостями. Маток відділяють від самців і посилено годують. Через певний час їх переводять в нерестовий ставок. Відкладена ікра перетворюється на крихітні прозорі личинки, а останні – на мальків, яких переміщають у вирощувальні ставки. Восени їх випускають в спеціальний ставок для зимового періоду, а весною вони переходять в нагульний ставок, звідки їх виловлюють як товарну рибу.

Рибоводи ретельно стежать за водоймищами. Перед переселенням риб кожний ставок орють, боронують, ретельно очищають, проціджують воду, постійно вносять необхідні добрива, щоб зберегти потрібне для риб мікросередовище, а також підгодовують рачків, личинок, якими риба харчується. Кожний вид риби вимагає різноманітних кормів та певних умов утримання. Нерестові ставки повинні розташовуватися в затишному безвітряному місці. Взимку рибоводи щодня стежать за товщиною льоду, температурою повітря, хімічним складом води у ставках.

Найскладніший процес в рибництві – вирощування мальків. Одержання мальків з ікринок – половина справи. Треба їх виростити: стежити за температурою води, за вмістом в ній кисню, за відсутністю шкідливих мікроорганізмів. Важливо вчасно помітити "риб'ячу хворобу", за допомогою ветеринара встановити діагноз і вилікувати рибу. Багато турбот вимагає годування. Корм дорогий, складається з жовтка курячих яєць, рибної муки, сумішей з відходів м'яса і риби. Не можна недогодувати чи перегодувати риб. Час від часу рибу відловлюють, вимірюють, зважують, визначають приріст ваги і регулюють режим годування. При порушенні обміну речовин міняють кормові раціони, вносять в них вітаміни, білкові добавки і комбікорми.

Важливе значення мають ігрові методи – профорієнтаційні рольові ігри та вправи (наприклад, "Ланцюжок біологічних професій", "Вгадай професію") тощо. Так, вправа "Ланцюжок біологічних професії" використовується для розвитку вміння виділяти загальне і відмінне у видах трудової діяльності. Гра розпочинається з того, що вчитель називає професію, пов’язану з біологією. Далі учні по-черзі називають інші професії, які в якійсь мірі подібні між собою. Наприклад: *вчитель біології – агроном – садівник – декоратор – продавець квітів – еколог – іхтіолог —- акваланґіст – гідробіолог -- рибовод – паразитолог – ветеринар*. При цьому важливо, щоб кожен учень міг пояснити подібність між названими професіями. Вказуючи на подібності між професіями, доцільно аналізувати, порівнювати їх характеристики з позицій засобів, предметів, цілей праці і необхідних знань. При обговоренні важливо звернути увагу учасників на те, що між різними професіями можуть прослідковуватися загальні ознаки подібності. З’ясування цих подібностей дає можливість учневі не обмежуватися тільки одним професійним вибором, адже часто те, що людина шукає в одній професії, може знаходиться в інших, більш доступніших.

Під *професійною консультацією* розуміють повідомлення учням детальної інформації про професії в галузях біологічних наук, їх відмінними особливостями, значенням для суспільства, умовами професійної діяльності, вимогами до психофізіологічних якостей особистості, способами та шляхами здобування професії [1].

На нашу думку, професійну консультацію доцільніше проводити у 8-9-х класах.

Під час педагогічного експерименту нами було складено 40 професіограм, які ми використовували на уроках біології та в позаурочний час. Кожна професіограма складається з таких структурних елементів:

- загальна характеристика спеціальності;
- необхідні біологічні знання;
- індивідуально-психологічні якості спеціаліста, необхідні для трудової діяльності;
- навчальні заклади, де можна отримати спеціальність.

Наведемо приклад однієї із професіограм – "Цитолог":

Загальна характеристика спеціальності

Закономірності будови і функції клітин, що лежать в основі організації всіх одноклітинних і багатоклітинних організмів, досліджує цитологія.

Загальні закономірності вивчає загальна цитологія, яка пов’язана з молекулярною біологією, молекулярною генетикою і фізіологією клітин. Зміни властивостей клітин лежать в основі багатьох патологічних процесів, зокрема злоякісних новоутворень. Взаємовідносини паразитів і клітин господаря (багатоклітинного організму) ґрунтуються на загальних властивостях цих клітин. Розроблені останнім часом методи культивування рослинних і тваринних клітин організму відкривають великі перспективи в біотехнології, що займається промисловим виробництвом лікарських речовин, гормонів тощо.

Фахівець-цитолог спостерігає і порівнює деталі будови клітинних структур, аналізуючи об’єкти за допомогою сучасних світлових та електронних мікроскопів. Проте розуміння досліджуваних структур неможливе без аналізу їхньої хімічної організації. У зв'язку з цим цитолог володіє цитохімічними методами дослідження, що дозволяють прослідкувати біохімічні процеси, які проходять в досліджуваній структурі.

Успішне дослідження в цитології визначається не тільки правильним плануванням і управлінням, але й методичним рівнем проведення роботи.

Необхідні біологічні знання

Характерною особливістю сучасних цитологічних досліджень є їх комплексний характер.

Молодий фахівець повинен оволодіти широкими і глибокими знаннями не тільки загальних закономірностей будови і функціонування клітин, але й специфічних особливостей різноманітних клітин багатоклітинних і одноклітинних організмів. Кваліфікований цитолог знає основні досягнення і методичні можливості наук, що займаються молекулярним і надмолекулярним рівнями організації клітин. Він добре ознайомлений з використанням знань з цитології в медицині, ветеринарії, сільському господарстві.

Необхідні індивідуально-психологічні якості

Спеціалізація в галузі цитології є перспективною, привабливою, але й важкою справою. Складність цієї роботи полягає в тому, що методи цитологічних досліджень досить трудомісткі і вимагають від фахівців наполегливості, спостережливості, здібностей до багатократних повторних операцій, уміння вчасно виправляти незначні помилки в роботі тощо.

Навчальні заклади, де можна отримати спеціальність

Підготовка цитологів здійснюється в медичних, ветеринарних та сільськогосподарських вищих навчальних закладах III—IV рівнів акредитації, на спеціальних кафедрах університетів. Цитологи потрібні в академічних інститутах, що займаються розробкою фундаментальних проблем сучасної біології; в медичних і ветеринарних наукових інститутах; в установах, що займаються біотехнологічними проблемами. Вони працюють на агрономічних селекційних станціях, в лабораторіях поліклінік і лікарень, у ветеринарних лабораторіях і лікарнях.

Професійну консультацію можна реалізовувати також через проведення екскурсій, факультативів, елективних курсів, гуртків тощо.

Список використаних джерел

1. *Андреева Н. Д., Малиновская Н. В.* Профессиональная ориентация учащихся //Профильная школа. – 2004. – № 2. – С. 42-43.
2. *Жафяров А.Ж.* Передпрофильная подготовка на средней ступени общего образования //Профильная школа. – 2004. – № 3. – С. 28-29.
3. Концепція профільного навчання в старшій школі. //Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2003. – № 24. – С. 3-15.
4. *Тахтамышева Г.Ч.* Выбор профиля обучения на этапе передрофилиной подготовки //Профильная школа. – 2004. – № 3. – С. 46-48.

магістр. ф-ту ПВПК Христина Ваховська
наук. керівник – доц. О.В. Гузар

МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВ ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС РОБОТИ НАД ТЕКСТОМ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Одним із домінантних аспектів під час викладання синтаксису у початковій школі є комунікативний, який передбачає не лише оволодіння мовленнєвою діяльністю мовлення (монолог, діалог, стилі, жанри мовлення і т. ін.), але й практичне застосування у нестандартних ситуаціях синтаксичних одиниць (відповісти на запитання, вдало підібрати репліку під час діалогу, висловити думку у формі розгорнутого тексту). Зазначені види мовленнєвої діяльності дитина повинна уміти використовувати як в усному, так і в писемному мовленні.

Відтак виникає цілий ряд запитань: яка технологія навчання є найефективнішою під час викладання (учитель) – засвоєння (учень) синтаксису; чи кожен учень зможе оволодіти синтаксичними та пунктуаційними навиками, якщо врахувати його індивідуальні здібності та можливості; які методи і прийоми використати; як побудувати урок тощо.

Основне завдання пропонованої статті – з'ясувати ефективність особистісно-зорієнтованого навчання (далі – ОЗОН) під час роботи над такою синтаксичною одиницею, як текст.

Питання ОЗОН вже неодноразово було предметом методико-педагогічних досліджень учених. А. Фасоля у статті "Особистісно-зорієнтоване навчання: дидактичний аспект" зазначає та характеризує принципи ОЗОН у педагогічній діяльності [14, 21]. У своїй наступній публікації "Особистісно-зорієнтоване навчання: цілепокладання, рефлексія, оцінка" стверджує, що аналіз наукових публікацій, нормативних документів, шкільної практики засвідчує неоднозначність трактування і складність таких ключових понять, як цілепокладання, рефлексія, оцінка не тільки ОЗОН, а й будь-якого навчання; систематизує й узагальнює напрацювання науковців

та практиків й окреслює можливі шляхи розв'язання цих проблем[15, 3]. У статті "Урок в умовах особистісно-зорієнтованого навчання" вчений вказує на цілі та ознаки особистісно-зорієнтованого уроку [16, 6]. У розвідці "ОЗОН: багато питань з приводу однієї проблеми" розкрито значення ОЗОН, яке сприяє позитивному розвитку особистості (врахування та реалізація її здібностей, нахилів, інтересів) у процесі навчальної діяльності [13, 27].

О. Макара у статті "Психологічне забезпечення ОЗОН" звертає увагу на важливу роль психологічного забезпечення у процесі особистісно-зорієнтованого навчання, виховання, наголошує на особистісно-зорієнтованій технології "розгортання процесів виховання і самовиховання" [6, 9].

Закцентуємо і на спробі М. Степанюка побудувати урок на принципах ОЗОН[12, 10].

Викликають зацікавлення й дослідження російських науковців, котрі виділяють, зокрема, такі методи ОЗОН, як навчання у співпраці, метод проектів, різнорівневе навчання [10, 24-144]. Наголошують, що ОЗОН повинно спонукати дитину, вчитися допомагати їй реалізовувати свої здібності [1, 65-86].

Важливу роль у системі ОЗОН відіграє й рівень обізнаності вчителя з психологічними особливостями дитини. Психологічні особливості молодшого школяра можна виявити через пізнавальні інтереси та мотивацію учнів. Інтерес є могутнім засобом успішного навчання й виховання, необхідною умовою досягнення позитивних результатів. Лише через пізнавальні інтереси та мотиви учня можна виявити неабиякі можливості школярів. Ми можемо спостерігати за тим, до чого дитина прагне, до чого виявляє свій інтерес, потреби, чим цікавиться, а також до кожної дитини вчитель шукає індивідуальний підхід, враховуючи вікові та індивідуальні особливості.

Отже, інтерес – це вибіркове емоційно-пізнавальне ставлення особистості до предметів, явищ, подій навколишньої дійсності, а також до відповідних видів людської діяльності [4, 46].

Таким чином, уміння щось побачити, здивуватися, захопитися, захотіти, не відступати перед труднощами, а отримати відповідь, знову прагнути йти вперед у незвідане – все це сукупно і становить інтерес. Інтерес емоційний, він дарує радість творчості, радість пізнання, він міцно пов'язаний з гостротою сприймання навколишнього світу, увагою, пам'яттю, мисленням і волею. Інтерес є складною своєрідною динамічною системою.

Щодо мотивів учіння, то вони є формою прояву потреби людини. Це – спонукання до діяльності, відповідь на те, заради чого вона відбувається. Мотиви учіння в кожної дитини – глибоко особистісні, індивідуальні. Зовнішня поведінка учня, його ставлення до школи, товаришів, оцінювання багатьох подій – це все "вершки" від багатьох "корінців", що живлять бажання дитини вчитися, долати труднощі.

У кожному класі є щонайменше п'ять груп дітей з різним ставленням до навчальної діяльності. Як правило, майже половина учнів – добрі виконавці. Вони сумлінні і старанні, з готовністю сприймають те, що говорить і показує вчитель, вони уважно слухають й виконують вказівки незалежно від змісту діяльності.

З перших днів навчання виділяють дітей з інтелектуальною ініціативою- з яскраво вираженим бажанням, виявити своє ставлення до всього, що відбувається на уроці. Вони уникають підказок, прагнуть працювати самостійно. Здебільшого в класі буває 4 – 5 таких учнів.

Серед сильних учнів є діти, які по-іншому виявляють своє ставлення до напруженої навчальної діяльності. Зовні вони не дуже активні, і розум у них не такий "швидкий", але вони майже увесь час перебувають у стані розумового напруження: несподівано для всіх, ці діти розв'язують складні задачі, придумують цікаві загадки, вдало добирають слова.

Серед молодших школярів є невеличка група дітей, які майже ніколи не можуть самостійно виконати певне завдання. Один охоче слухає; інший жестами, мімікою показує, як "напружено" думає; піднімає щоразу руку.

Майже у кожному класі є діти, які засмучуються, зіщулюються, коли розуміють, що робота їм не під силу, вони хочуть бути непомітними. Причини тут різні: незрілість дитини, слабка підготовка. Цих дітей об'єднує негативне ставлення до навчання.

Завдання вчителя щодо забезпечення мотиваційного компонента учіння- створити для всіх дітей передумови виховання позитивних рис характеру, бажання і вміння навчатися. Обізнаність вчителя з вищеописаними психологічними якостями дитини є передумовою ефективної реалізації ОЗОН.

У шкільному курсі мови "термін "текст" вживається на позначення відрізку мовлення, що характеризується смисловою і граматичною цілісністю, і розглядається як об'єкт аналізу в першому значенні, що ставить за мету розвивати в учнів усне та писемне мовлення" [7, 20].

У лінгвістичній літературі немає чіткого дефініціювання цього поняття. Суперечки виникають про те, чи може текст бути усним, діалогічним тощо. Однак це не повинно стати перешкодою у роботі над формуванням умінь і навичок поєднувати речення у зв'язне висловлювання. Крім того, основою такої роботи є положення про єдність змісту і форми, мови і мислення, роль мови у суспільстві, комунікативна спрямованість мовлення [5, 11].

Очевидно, варто пам'ятати й про те, що існують загально визначені ознаки тексту – цілісність, зв'язність, структурна організація, завершеність [5, 11].

Уміння дитини складати текст – завершальний етап у формуванні як лексичного масиву так і граматичних навичок, якими має оволодіти учень у початковій школі.

Безперечно, такому етапу передує клопітка, систематична робота, яка потребує такої організації, яка б забезпечила актуалізацію отриманих відомостей про текст, їх поглиблення, практичне застосування.

На наш погляд, робота над текстом потребує насамперед чіткої диференціації учнем таких понять, як "словосполучення", "речення". Адже саме ці одиниці є "матеріалом" тексту (перша – речення).

Комплекс пунктуаційних та синтаксичних навичок у роботі над створенням тексту є головними, але не визначальними, оскільки важливо забезпечити достатній рівень знань з лексикології та граматики. Крім того, передумовою для такої роботи є, звичайно ж, переказування тексту, визначення його структурних елементів (вступ, виклад основного матеріалу, висновки), теми.

Не менш важливим для роботи з текстом є поняття абзацу. Абзаци входять у більші за обсягом мовленнєві об'єднання, формуючи макроструктуру тексту і забезпечуючи його цілісність.

У межах абзацу органічно реалізуються речення, які мають завершальну думку, предикативний центр, емоційне забарвлення, поширеність другорядними членами. Останні також мають широко структуровану будову, щоправда, розуміння про неї учні отримують в середніх та старших школах. Програма з української мови 1-4 класів ставить перед вчителем завдання – навчити створювати речення, добираючи відповідну лексику, граматично узгоджуючи її. У зв'язку з цим, важливо сформувати у школяра чіткі критерії розмежування речення (предикативний центр) та словосполучення.

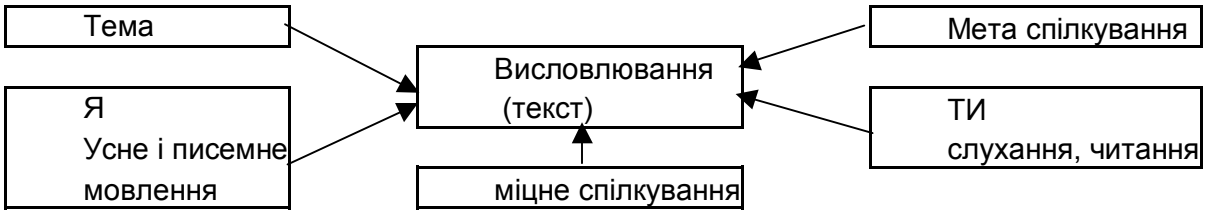
У сучасній лінгвістиці є полярні погляди на те, які сполучення слів є словосполученням, а які ні. Зокрема, І. Вихованець до словосполучень відносить фразеологізми, а також поєднання слів сурядним зв'язком [3, 191], що суперечить поглядам інших мовознавців (А. Загнітко).

Висловити думку у формі речення, граматично узгодивши всі слова, дібравши відповідну лексику – це уміння, яке засвідчить, що учень може створити текст.

Існує два способи поєднання речень у тексті – ланцюжком і паралельний. Суть першого способу полягає у тому, що думка, висловлена у наступному реченні, випливає із попереднього, розкриваючи щось нове у його предметі висловлювання. Паралельний спосіб сприяє розвитку думки через зіставлення ознак, які приписують предмету, спільному для взаємопов'язаних речень [2, 8].

Багатоаспектне розуміння тексту не можна сформувати без його стильового визначення. Варто підкреслити, що програма з української мови початкової школи не передбачає формування знань про стилі сучасної української літературної мови. Такі відомості отримують учні у 5-му класі. Проте вчитель повинен наголосити на ознаках такого стилю, як художній (уроки читання).

Під час опрацювання учнем теоретичного матеріалу, який закріплюється системою вправ, вчитель повинен постійно акцентувати на комунікативній спрямованості навчання, що служитиме мотиваційним засобом для уроків, а також допоможе учням зрозуміти зміст поняття "мовленнєва ситуація"

Як бачимо з даної схеми, в центрі мовленнєвої ситуації розташований текст, а також особа мовця та слухача. Фізіологічні, психологічні особливості, рівень освіти, культури яких, безперечно, взаємозумовлюючі. Для того, щоб навчити дитину складати текст, необхідно врахувати її індивідуальні риси.

С. Дорошенко, який займається питаннями методики викладання української мови в початковій школі, пропонує таку послідовність роботи над текстом в 1-4 класах:

1) учні вчаться відрізняти текст від групи речень, не пов'язаних між собою за змістом;
2) встановлювати логічний зв'язок між частинами висловлювання;

3) визначати тему тексту і добирати до нього заголовок;
4) ділити текст на логічно завершені частини – абзаци;
5) складати план тексту і відтворювати текст за планом;
6) знаходити у тексті його композиційні елементи – зачин, основну частину, кінцівку;
7) визначати логічно наголошувані слова;
8) відрізняти за стилістичними особливостями текст художній від ділового й розмовного (без вживання термінів);
9) оформляти деякі зразки текстів ділового мовлення: лист, запрошення, оголошення, привітання, інструкцію (до гри, не складного трудового процесу);
10) самостійно (усно і письмово) складати тексти відповідно до ситуації спілкування.

Вчитель повинен враховувати і те, що учні стикаються з поняттям "текст", коли вчаться читати; переказувати зв'язні висловлювання з букваря. Уявлення про текст у них формується у 2-му класі, коли вчаться визначати тему висловлювання та мету.

У 3-4 класах учні засвоюють, що для зв'язку речень у тексті служать слова, які можуть повторюватися, вказувати на послідовність подій тощо.

Найефективнішою, на наш погляд, у контексті ОЗОН, є система комунікативних вправ та творчих робіт на основі неповного тексту, які розробила О.І. Мельничайко. Комунікативні вправи, які пропонує авторка, містять такі завдання: поміркуймо, уявіть ситуацію, продовжіть діалог. Усі вони спрямовані на те, щоб навчити дітей думати, висловлювати власні міркування про різні життєві ситуації і знаходити з них розумний вихід або самостійно, або під час обговорення з однолітками чи дорослими.

Творчі роботи на основі неповного тексту з пропущеним початком, кінцем, серединою мають на меті сприяти творчому мисленню дитини.

Пропонуємо спосіб роботи над створенням тексту, який перегукується із сенканом [16, 8]: 1) запропонувати дітям тему ("Весна у нашому місті"); 2) визначити основне слово цієї теми (весна); 3) дібрати до нього два прикметники; 4) скласти поширене словосполучення чи речення, яке б характеризувало тему та висловлювало ставлення до неї (Пробуджується природа. Покращується настрій, з'являються нові події); 5) дібрати слово асоціацію до основного (юність); 6) поширити записані у п'яти рядках конструкцій.

Отже, реалізація технології ОЗОН повинна сприяти виявленню індивідуальних особливостей дитини (важлива обізнаність вчителя з психологією, особливо віковою) та побудови уроку відповідно до них. ОЗОН порівняно з іншими технологіями є найоптимальнішою ддля дослідження та прогнозування здібностей дитини, що дуже важливо саме зробити у початковій школі.

Крім того, технологія ОЗОН виникла у зв'язку з потребою суспільства в особистості, яка б могла реалізувати себе, прагнула підтримати інших, вбачала в житті постійне намагання навчитися, була б висококваліфікованим працівником, поінформованим громадянином, захисником оточуючого середовища, діячем культурного розвитку.

Список використаних джерел

1. Буланова-Топоркова М.В., Духавнева А.В., Кукушин В.С., Сучков Г.В. Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей.- Серия "Педагогические образования".- Ростов н/Д: издательский центр "Март", 2002.-320с.
2. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі тексту: Посібник для вчителів.- К.: Рад. шк., 1986.-104с.
3. Вихованець І.Г. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник.- К.: Либідь, 1993.-368с.
4. Друзі Б.Г. Виховання пізнавального інтересу молодших школярів у процесі навчання.- К.: Рад. шк., 1978.-126с.
5. Каніщенко А.П.Українська мова з методикою навчання в початковій школі. Інтегрований курс.-К.: Промінь,2003.-232с.
6. Макара О. Психологічне забезпечення особистісно-зорієнтованого навчання// Українська мова та література.-2003.-№37.-С.9-10.
7. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови.- К.: Рад. шк., 1986.-168с.
8. Мельничайко О.І. Рідна мова. Творчі роботи на основі неповного тексту. 4-6 класи. Посібник для вчителя і учня.- Тернопіль: Навчальна книга- Богдан,2003.- 80с.
9. Мельничайко О.І. Рідна мова. Комунікативні вправи: Навчальний посібник.- Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004.- 48с.
10. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров.- М.: Издательский центр "Академия ", 2000.-272с.

11. Савченко О.Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів.-К.: Рад. шк., 1982.-176с.
12. Степанюк М. Однорідні й неоднорідні означення. Тренувальні вправи// Українська мова та література.-2003.- №46.- С.10-12.
13. Фасоля А. Особистісно-зорієнтоване навчання: багато питань з приводу однієї проблеми// Українська мова та література.- 2003.- №34.-С 27-32
14. Фасоля А. Особистісно-зорієнтоване навчання: дидактичний аспект// Українська мова та література.- 2003.- № 44.- С.21-24.
15. Фасоля А. Особистісно-зорієнтоване навчання: цілепокладання, рефлексія, оцінка // Українська мова та література.- 2004.- № 7.- С.3-18.
16. Фасоля А.Урок в умовах особистісно-зорієнтованого навчання// Українська мова та література.- 2003.- № 46.- С.6-10.

магістр. ф-ту ПВПК Оксана Філь
наук. керівник – доц. З.М.Онишків

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ У КЛАСІ-КОМПЛЕКТІ

Особистісно-орієнтована модель навчання, сутнісними ознаками якої є здійснення навчального процесу на засадах індивідуалізації, вимагає глибокого осмислення і розуміння педагогами необхідності побудови нової педагогічної системи на основі принципів індивідуального та диференційованого підходів до учнів у навчанні.

У "Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи" передбачено створення передумов для всебічного розвитку і саморозвитку особистості, індивідуалізації та диференціації навчання, переходу на особистісно-зорієнтовані педагогічні технології.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної педагогічної й методичної літератури показав, що вчені приділяють велику увагу індивідуалізації навчання. Зростає кількість праць теоретичного та практичного характеру, в яких висвітлюються різні аспекти цієї проблеми (В.М. Володько, О.О. Кірсанов, Г.Ф. Кумаріна, І. Унт, О. Бударний, Є.С. Рабунський).

О.Бударний, Є.С.Рабунський, О.А.Кірсанов розглядають індивідуалі-зацію навчання як принцип індивідуального підходу до учнів, у процесі реалізації якого досягається індивідуальний вплив на кожну дитину.

О.А.Кірсанов під індивідуалізацією навчальної роботи розуміє таку систему виховних і дидактичних засобів, які дають змогу врахувати реальні пізнавальні можливості як окремих учнів, так і груп учнів на рівні їх потенційних можливостей.

В.М.Володько, Г.Ф.Кумаріна індивідуалізацію навчання розглядають як найповніше врахування індивідуальних особливостей кожного окремого учня [1; 4] .

В.О.Онищук розглядає індивідуалізацію навчання як комплекс організаційних, дидактичних і методичних заходів. Він виділив три рівні розвитку індивідуалізації навчання: перший – це врахування загальних особливостей, другий – через диференційований підхід, третій – через індивідуальний підхід, у ході якого враховуються індивідуальні відмінності учнів [2].

У дослідженні І.Унт індивідуалізація навчання розглядається як врахування в процесі навчання індивідуальних особливостей учнів у всіх його формах і методах. Вона вказує на відносний характер індивідуалізації навчання: 1) враховуються індивідуальні особливості не кожного учня, а групи учнів; 2) враховуються тільки відомі особливості або їх комплекси; 3) можуть враховуватися деякі властивості або стани, якщо саме це є важливим для учня; 4) індивідуалізація навчальної роботи здійснюється епізодично [8, с. 8 – 9] .

Ми дотримуємося думки І.Унт, тобто під поняттям "індивідуалізація навчання" розуміємо таку організацію процесу навчання, в ході якої враховуються індивідуальні особливості учнів у всіх його формах і методах.

Певної специфіки вимагає індивідуалізація навчальної роботи у класі-комплекті. Мета статті – показати особливості індивідуалізації навчання в умовах роботи в класі-комплекті.

Урок у малокомплектній школі – це два чи три самостійних за метою і змістом уроки, кожний з яких включає такі основні елементи: організацію дітей, повідомлення нових знань, їх закріплення, перевірку засвоєння матеріалу.

У малокомплектній школі методика й структура уроків відзначаються певними особливостями, а саме [6, с. 16-21]:

- самостійна робота учнів – обов'язковий елемент кожного уроку й може проводитися протягом уроку кілька разів;

- чергування самостійної роботи з роботою під керівництвом учителя передбачає чіткість і взаємовідповідність структур великих етапів: "самостійна робота" – "робота з учителем";
- застосування відомих методів навчання в умовах класу-комплекту потребує певних видозмін, які стосуються їх місця на уроці, тривалості, рівня самостійності учнів;
- особливість проведення уроків у класах-комплектах – обмежені можливості для використання засобів наочності, кіно- та діафільмів, натуральних об'єктів, що збіднює процес сприймання;
- застосування підручників, індивідуального роздавального матеріалу, таблиць передбачає внесення в зміст поданих у них завдань додаткових інструкцій, які допомагають учням виконувати самостійну роботу;
- нерівномірна наповнюваність класів, які входять до комплекту (наприклад, у 1-му класі – 3 учні, а в 3-му – 18, або у 2-му – 20, а в 4-му – 6), зумовлює велику різноманітність структури уроку в комплекті. Наявність у складі комплекту класу з малою кількістю учнів дає змогу добре пізнати здібності й характер кожної дитини, здійснювати індивідуальний підхід. Але нерідко виходить і так, що класу, де мало учнів, вчитель, як правило, приділяє значно менше часу, нерідко не вміє організувати з ним доцільну групову роботу.

В умовах малокомплектної школи індивідуалізацію навчальної роботи учнів можна здійснювати на різних етапах вивчення нового матеріа-лу. Учнів доцільно ділити на групи на основі рівнів навчальних досягнень: I група (високий рівень), II група (середній рівень), III група (достатній рівень), IУ група (початковий рівень).

Структуру індивідуалізації навчальної діяльності на уроці в умовах класу-комплекту можна представити таким чином (див. таблицю 1):

Таблиця 1

Структура індивідуалізації навчальної роботи учнів в умовах класу-комплекту

Діагностика рівнів навчальних досягнень учнів			
Поділ учнів на групи			
I група (учні високого рівня)	II група (учні середнього рівня)	III група (учні достатньо рівень)	IУгрупа (учні початкового рівня)
Способи індивідуалізації навчальної діяльності учнів			
I група	II група	III група	IV група
Завдання, що вимагають різної глибини узагальнення і висновків, теоретичного обґрунтування, завдання репродуктивного і творчого характеру.	Інструкційні завдання (вказівка на зразок способу дії, інструкційні завдання – пам'ятки, інструкційні завдання з теоретичною довідкою), які розкривають спосіб дії поопераційно, а також завдання з різними елементами допомоги – конкретизація (малюнок, схема, креслення), з допоміжними вказівками, запитаннями, вправами; дидактичні матеріали з допоміжними вказівками, завдання, у яких вимагається завершити роботу.		

◄

Наприклад, у ході вивчення на уроках математики табличних випадків множення і ділення на одноцифрове число учням I групи можна пропонувати таке завдання.

Вияв закономірність і встав пропущені числа в даному ряді:

24, 21, 18, ..., 3, 1.

На уроках української мови під час вивчення у 2 класі теми "Речення" завдання для цієї групи учнів може бути такого характеру:

Яку спільну назву можна дати кожній групі слів ? (запиши).

Сорока, синичка, дятел, снігур, щиглик – це _____.

Підосичник, підберезовик, рижик, печериця, мухомор – це _____.

Помідори, огірки, перець, редиска, капуста – це _____.

Карась, лин, окунь, щука – це _____.

Шило, рубанок, молоток, пилка – це _____.

Олівець, гумка, ручка, лінійка – це _____.

Для учнів ІІ, ІІІ, ІУ груп диференціація завдань проводиться за ступенем самостійності: міра допомоги при виконанні завдань зменшується від учнів ІУ групи до ІІ групи, а зростає ступінь самостійності. Якщо для учнів ІУ групи дається розгорнутий зразок дії, то для учнів ІІІ, ІІ груп – пам'ятки, теоретична довідки, різні елементи конкретизації.

Наприклад, в ході вивчення на уроках математики у 2 класі теми "Додавання і віднімання двоцифрових чисел з переходом через десяток" учням ІУ групи можна пропонувати таке завдання:

Зразок розв'язання.

37 + 54 = 91

30 7 50 4

30 + 50 = 80

7 + 4 = 11

80 + 11 = 91

Розв'яжи приклади:

63 + 28 =

32 + 49 =

54 + 48 =

Для учнів ІІІ групи при вивченні теми "Прийменник" учитель може використати довідку.

Вставте на місці крапок прийменники, використовуючи слова із довідки.

1. ... наше місто прилетіли птахи.
2. ... мого будинку розцвіли каштани.
3. ... Олі моя книга.

Довідка: *в, у, біля, у.*

При вивченні теми "Ділення на одноцифрове число" учням ІІ групи учитель може дати таке завдання:

Знайдіть частку чисел 867 і 3, 984 і 4.

Пам'ятка.

1. Виділи перше неповне ділене.
2. Визнач число цифр у частці.
3. Знайди першу цифру частки.
4. Перевір знайдену цифру множенням.
5. Знеси наступну цифру і діли далі.
6. Остача має бути менша за дільник.

При вивченні на уроках математики теми "Розв'язування задач на збільшення числа на кілька одиниць" для цієї групи учнів можна використати креслення.

Розв'яжи задачу, користуючись кресленням.

В одному ящику 15 кг яблук, а в другому – на 13 кг яблук більше. Скільки кілограмів яблук у двох ящиках ?

I | 15 кг |

II | | на 13 кг більше | ? кг

Таким чином, використання різних способів індивідуалізації навчальних завдань (пам'яток, теоретичних довідок, креслень і інших елементів допомоги) сприяє підвищенню ефективності навчальної роботи учнів у класі-комплекті.

Дальшого дослідження потребує проблема вибору методів навчання у процесі індивідуалізації навчальної діяльності на уроці в класі-комплекті, а також вивчення особливостей індивідуалізації на рівні формування загально- навчальних умінь і навичок.

Список використаних джерел

1. Володько В.М. Індивідуалізація й диференціація навчання: понятійно-категоріальний аналіз // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4 – С.9-17
2. Дидактика современной школы: Пособие для учителей/Под ред. В.А.Онищука.- К.: Рад.школа,1987.
3. Кирсанов А.А. Индивидуализация учебной деятельности школьников.- Казань, 1980.
4. Кумарина Г.Ф. Педагогические основы реализации принципа индивидуализации в условиях коррекционного обучения: Автореферат … докт. пед. наук. – М., 1991.
5. Концепція 12-річної загальної середньої освіти // Освіта України. – 2000. – 16 серпня.
6. Савченко О.Я., Суворова Г.Ф. Навчально-виховний процес у малокомп-лектній школі. – К., 1988. – 243 с.
7. Суворова Г.Ф. Приемы индивидуализации домашних заданий учащихся // Начальная школа. – 1987. – № 6. – С. 55-59.
8. Унт И. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М.: Педагогика, 1990. – 192 с.

магістр. ф-ту ПВПК Ірина Дідух
філолог. ф-тет ТЕІПО Анастасія Вихрущ
наук. керівник – проф. В.О.Вихрущ

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ПІД ЧАС ЗАСВОЄННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Важливим пріоритетом зазначеної проблеми є орієнтація на комунікативно спрямоване навчання учнів іноземної мови. Чимало праць присвячено питанню розвитку комунікативних здібностей (Виготський Л.С., Леонтьев А.А., Елухіна М.В., Зімняя І.А., Паламар Л.П. та інші). Але, на нашу думку, недостатньо висвітлено проблему розвитку комунікативних здібностей саме молодших школярів на уроках іноземної мови (зокрема англійської). Тому обрана тема наукової роботи є актуальною.

Про актуальність проблеми свідчить і те, що ігрова діяльність є одним з найбільш перспективних для розвитку творчого мислення, формування практичних умінь та навичок, стимулювання уваги і пізнавального інтересу, для активізації сприймання навчального матеріалу учнями методів навчання. Цілеспрямований підбір ігор скеровує та активізує спостережливість дітей, розвиває пам'ять, вміння орієнтуватися в просторі та знаходити вихід із проблемних ситуацій.

На думку окремих вчених, гра, з одного боку,- це розвага, вільне заняття, яке проводиться заради інтересу, тому вона є розважальним видом діяльності. З іншого боку гра – один із способів передачі знань, у цьому випадку вона є формою навчання (В.М.Чистяков). Використовуючи гру як засіб збагачення учнів новими знаннями, уміннями й навичками, ми наповнюємо її дидактичним змістом, таким чином гра-розвага перетворюється на дидактичну гру, яка використовується з метою навчання. Узагальнюючи небагаточисельні спроби визначити сутність дидактичної гри [6,9,10], зазначимо, що її можна охарактеризувати як метод навчання, який передбачає багаторазове повторення способу дії на різних рівнях пізнавальної активності на фоні ігрової діяльності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що дидактичні ігри можна активно використовувати у навчанні іноземної мови, особливо в роботі з молодшими школярами [1, 2, 4, 5, 6]. Насамперед це зумовлено такими основними чинниками:

- природна потреба учнів початкової школи у грі (домінування орієнтувального рефлексу у пізнанні оточуючого світу);
- пізнавальні інтереси молодших школярів.

Комунікативний підхід до навчання іноземної мови у початковій школі враховує ці природні чинники розвитку особистості молодшого школяра. Гра є одним з методів, який застосо-

вується у комунікативному підході як українськими, так і зарубіжними педагогами [3, 5, 6, 8, 10].

Класифікація дидактичних ігор не є універсальною, їх можна розрізняти за різними показниками:

1) за змістом (ігри з розвитку мовлення, фонетичного слуху тощо);

2) за рівнем активності дітей (ігри-вправи, ігри-заняття, дидактичні ігри);

3) за використанням ігрових матеріалів (ігри з іграшками, словесні настільні тощо) [6].

Методисти іноземної мови зазначають, що у грі в спрощеному вигляді моделюється дійсність та діяльність учасників, які імітують реальні дії. Учасникам гри потрібно віднайти проблему і засоби її вирішення. Сьогодні вчені схильні віднести методику проведення ігор до одного з найдієвіших способів реалізації процесу навчання в початковій школі. Щоб зацікавити учнів, підвищити рівень певних знань з іноземної мови, вчителі пропонують гру як найефективніший метод у досягненні мети – розвитку комунікативних навичок і вмінь для спілкування в ситуаціях, наближених до реальних. Гра вимагає від учасників напруження зусиль для досягнення мети. Успіх її проведення полягає в точності та доцільності виконання ігрових завдань, у відповідальності кожного перед колективом чи групою учасників.

На констатуючому етапі дослідження були використані методи анкетування вчителів та учнів і тестування вчителів.

Нами було опитано 25 вчителів іноземної мови загальноосвітніх шкіл міста Тернополя (№3, 4, 13, 15, 8) та тернопільської області (Золочівська школа №1, Бережанська №2 та №1 села Августівка Козівського району). Анкета включала 10 запитань, які потребували більш розгорнутої відповіді. Із відповідей на запитання анкети було з'ясоване таке: дидактична гра полвинна мати і виховну, і навчальну мету; гра допомагає засвоїти навчальний матеріал з іноземної мови з меншими зусиллями; вона сприяє розвитку логічного мислення школярів; найефективнішими вчителі обрали ігри-змагання ("КВК", "Що? Де? Коли?" тощо); обираючи зміст та обсяг дидактичних ігор вчителі орієнтуються в першу чергу на вікові особливості дітей; при виборі етапу уроку для проведення гри зосередженість спрямована на етапи засвоєння нової лексики та повторення раніше вивченого. визначити ставлення вчителів іноземної мови до використання методу дидактичної гри та використання різних видів мовленнєвої діяльності у навчанні англійської мови в початковій школі.

Разом з тим, наші спостереження і відповіді вчителів свідчать, що вона не є особливо популярним і вживаним методом. Причини одержаних під час анкетування даних пояснюються результатами їх тестування на виявлення психологічної готовності до організації спілкування на уроці за методикою К.Н. Томаса. Підсумки тестового опитування свідчать, що лише 18% вчителів спрямовані на співробітництво у взаємодії з учнями; 12% – прагнуть досягти компромісу з дітьми у конфліктних ситуаціях; 45% респондентів налаштовані на протистояння і 25% – на пристосування до умов спілкування, тобто до пасивної ролі на уроці. Таким чином лише 18% вчителів здатні забезпечити продуктивне спілкування іноземною мовою з учнями на уроці, тобто готові до використання комунікативної методики; 12% можуть бути до неї підготовлені, а інші психологічно не готові до активної дидактичної взаємодії.

Результати експериментального дослідження, проведеного нами у початковій школі з поглибленим вивченням англійської мови, у ЗОШ № 3, 15, 17 м.Тернополя та у Золочівській школі №1, Бережанській ЗОШ №2 і №1, неповній ЗОШ села Августівка Козівського району Тернопільської області (всього задіяно у експериментальній роботі 250 учнів початкових класів), свідчать, що використання дидактичної гри як методу навчання іноземної мови повинно здійснюватися на основі принципів доступності, новизни, поступового зростання складності, урахування індивідуальних і вікових особливостей учнів, зв'язку ігрової діяльності з іншими методами і формами роботи на уроці і забезпечувати використання ігрової діяльності як системи у всьому різноманітті її форм.

Анкетування **учнів** початкової школи проводилося з метою з'ясувати чи спрямоване навчання англійської мови у початкових класах на розвиток саме комунікативних умінь молодших школярів. При опитуванні нас також цікавило, які саме види мовленнєвої діяльності реально домінують на уроках англійської мови. Ми хотіли довідатися, чи не виникає постійної зосередженості лише на одному чи кількох видах діяльності та як вдається вчителям зацікавити

учнів у вивченні другої мови. Проте основне завдання, яке стояло перед нами -дізнатися, чи виникає у дітей бажання вільно спілкуватися іноземною мовою. Доповнювали результати опитування і дані анкетування учнів щодо їх мовленнєвої діяльності на уроці іноземної мови.

Серед опитаних шляхом анкетування 250 учнів початкових класів 80% дітей при відповіді на перше запитання погодилися, що уроки англійської мови проходять жваво і досить цікаво, 15% сказали, що уроки цікаві, але повільні. Лише 5% опитаних зійшлися на думці, що їм нецікаво і уроки проводяться повільно. Це дозволяє нам зробити висновок про рівень ритмічності викладу та оптимальність опрацювання матеріалу вчителем та молодшими школярами на уроці англійської мови. Лише у 68% анкет стверджувалося, що основною мовою спілкування є англійська, а 32% дітей відвідують уроки іноземної мови, де домінує українська мова. 55% дітей отримують поради вчителя щодо виконання вправ англійською мовою, а 44% – українською, і лише 1% учнів зовсім не отримує інформації від вчителя стосовно виконання поставленого завдання. Це певним чином суперечить попереднім даним і викликає сумнів щодо правомірності наведеної інформації в цілому. 89% учнів дали відповідь, що на уроці іноземної мови вони читають, переказують та дають відповіді на запитання англійською мовою, 10% опитуваних лише читають та дають відповіді на запитання і 1% – тільки читають. 3%- зовсім не виконують письмових завдань, 13% дітей виконують письмово завдання на протязі усієї навчальної години, 37%- приділяють на це пів уроку і 47% опитуваних на письмо відводять10 хв. Лише 38% дітей відповіли, що намагаються передавати свої думки іноземною мовою, інші ж дали негативну відповідь. Це можна пояснити специфікою віку та ще недостатньою сформованістю мовленнєвої бази дітей. Отже, застосування видів мовленнєвої діяльності в процесі спілкування вчителя та учні на уроці іноземної мови має стихійний характер.

Постійний контроль здійснюється вчителем у 73% випадках, однокласниками – у 23%; 4% учнів виправляються самі; ніхто не відповів, що його відповідь залишається без корекції помилок у вимові.

На формуючому етапі експерименту з метою формування мовленнєвих умінь молодших школярів на уроках англійської мови, які проводилися за комунікативною методикою нами було використано систему мовленнєвих вправ різних видів (ігри-мініатюри, ігри-епізоди, гру-урок; фонетичні, лексичні, граматичні та ігри на імітацію).

Результати анкетування учнів та тестування їх на рівень володіння англійською лексикою та на сформованості уваги (за авторською методикою) **на підсумковому етапі** експериментального дослідження представлені у таблиці:

Табл. 1

Порівняльна характеристика результатів експериментального дослідження

Рівні володіння лексикою іноземної мови / Рівні уважності	На початку експерименту		Наприкінці експерименту	
	контрольний	експеримен-тал.	контрольний	експериментал
Високий / високий	23% / 30%	21% / 27%	31% / 30%	44% / 69%
Середній /достатній	54% / 48%	47% / 45%	47% / 45%	51% / 31%
Низький / нижче норми	23% / 22%	32% / 28%	22% / 25%	5% / 0%

Порівняльний аналіз результатів на початку та наприкінці дослідження, представлених в таблиці, дозволяє зробити попередній висновок, що підтверджує сформульовану гіпотезу: система педагогічних умов щодо формування комунікативних навичок молодших школярів (а саме, доцільне використання системи вправ на розвиток різних видів мовленнєвої діяльності забезпечує ефективне засвоєння лексики іноземної мови). Додаткові виміри, проведені нами, дозволяють стверджувати, що існує позитивна динаміка у формуванні уваги молодших школярів за умови цілеспрямованого використання системи лексичних вправ. Щоправда характер взаємозв'язку між рівнем володіння іноземною лексикою і рівнем уваги молодшиїх школярів ще слід вивчати.

Список використаних джерел

1. Василенко М.А., Щеголь В.О. Граючись – виграємо // Іноземні мови в навчальних закладах.- 2003.- №2 (3).- С. 104-108.
2. Воробйова В.П. Рольова гра на заняттях з англійської мови // Рідна школа.- 2002.- № 2.- С. 51-52.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь.- М.:Просвещение, 1968.- 15 с.
4. Гуманкова О.Р. Заглиблюючись у світ казки. Розвиток комунікативної компетенції молодших школярів // Іноземні мови в навчальних закладах.- 2003.-№1 (4).- С.100-105.
5. Доусон Н. Поради вчителеві початкової школи // Іноземні мови в навчальних закладах.- 2003.- №1.- С. 72-73.
6. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку.- М.: Русский язык, 1989.- 221 с.
7. Калініна Л.О., Березенська Л.І. Технології формування іншомовної фонетичної компетенції учнів початкової школи // Іноземні мови в навчальних закладах.- 2002.- №1.- С.92-103.
8. Леонтьев А.А. Язык, речь и речевая деятельность.- М.: Просвещение, 1969.- 214 с.
9. Седж Н.В. Дидактические игры в воспитании шестилеток.- Минск: Народная асвета, 1985.- С.43-46.
10. Эльконин Д.Б. Психология игры.- М.: Знание, 1980.- 304 с.

магістр. ф-ту ПВПК Ірина Бих
наук. керівник – доц. О.В. Гузар

МОВНО-МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА УСПІШНОГО НАВЧАННЯ

Оволодіння мовою і мовленням необхідна умова формування соціально активної особистості. Мовлення це не тільки форма спілкування, а й форма передачі та набуття знань, форма учіння. Опанування рідної мови відбувається через мовленнєву діяльність. Ось чому так важливо розвивати мовлення, працювати постійно і цілеспрямовано. Адже без розвиненого мовлення немає справжніх успіхів у навчанні, немає спілкування.

Сучасна школа потребує вдосконалення методики та методичного процесу формування комунікативних умінь, оскільки сучасні програмні вимоги спрямовані на вдосконалення національної системи освіти, збереження культурної спадщини українського народу, зокрема української мови. Особливої значущості набуває своєчасно організована робота щодо формування комунікативних умінь, яка є міцним підґрунтям для подальшого успішного навчання читання і письма дітей у школі.

На комунікативну спрямованість уроків рідної мови та мовлення вказують: Т.Тоцька, А.Каніщенко, І.Холковська, Т.Шелехова.

Чимало наукових досліджень присвячено пошукові дидактичних шляхів розвитку мовлення, комунікативних умінь школярів різного віку в процесі вивчення психології і педагогіки (Б.Бабанський, Л.Виготський, Т.Гальперін, О.Савченко).

Навчання рідної мови в школі, як зазначає К.Ушинський, передбачає триєдину мету: по-перше, розвивати в дітей ту душевну здатність, яку називають даром слова, по-друге, ввести дітей у свідоме володіння скарбами рідної мови, по-третє, допомогти дітям засвоїти логіку цієї мови, тобто граматичні її закони в їх логічній системі. Великий педагог вважав, що справжнє оволодіння мовленням школярами відбувається не інакше, як у результаті раціонально організованої мовленнєвої практики, керованої граматикою [8, 69].

Основним завданням вивчення рідної мови є розвиток мовлення. "Розвиток мовлення – це принцип у роботі з читання, граматики і правопису. Робота над правильною вимовою, чіткістю і виразністю усного мовлення, над збагаченням словника, правильним і точним вживанням слова, над словосполученням, зв'язним (контекстним) мовленням, над орфографічно грамотним письмом має стати основою кожного уроку" [7, 7].

Розвиток мовлення не тільки принцип, але й складова частина змісту навчального курсу української мови, а також і складова частина уроків читання і граматики.

Розвиток зв’язного мовлення на уроках української мови – це робота, що проводиться вчителем спеціально і у зв’язку із вивченням шкільного курсу для того, щоб учні оволоділи мовними нормами, а також висловлювали свої думки в усній і писемній формі, користуючись потрібними мовними засобами у відповідності до мети, змісту і умов спілкування. За умови спеціально організованого систематичного навчання молодші школярі не тільки

вчаться правильно розмовляти, але й самостійно розв'язувати і творити мовні завдання, правильно висловлювати думки, спостереження залежно від мети, місця, обставин.

Методика викладання української мови як наука прагне віднайти шляхи найбільш результативного навчання, зокрема визначити мету викладання мови, обґрунтувати принципи навчання з урахуванням закономірностей засвоєння фонетики, лексики, граматики, правопису тощо, вмотивувати найекономніші й найефективніші методи й прийоми навчання, вчить виявляти недоліки у викладанні і долати їх. Від успішного розвитку методики, безпосередньо пов'язаної з життям, зі школою, великою мірою залежить ступінь піднесення культури народу.

Шкільний курс мови характеризуються підвищенням його наукового рівня, встановленням оптимального співвідношення між теорією і практичним засвоєнням учнями програмового матеріалу, формування умінь і навичок усного й писемного мовлення.

Вивчення мови невіддільне від розвитку усного і писемного мовлення учнів, передбачає збагачення їх словника, оволодіння нормами літературної мови на всіх рівнях, формуванням в школярів умінь і навичок зв'язного викладу думок. Саме тому в початковій школі провідним принципом навчання виступає розвиток мовлення молодших школярів.

Розвинене мовлення людини – не тільки форма думки, а й сама думка, проводар мислення, свідомості, джерело пам'яті. Створені за допомогою мови образи, описи подій, якостей, властивостей, найрізноманітніших виявів життя людей є вищим актом пізнавальної діяльності людини, "Мовна поведінка, – пише І. О. Синиця, – як частина загальної поведінки людей, свідчить як про рівень розумового розвитку, так і про рівень їх виховання. Вона репрезентує людину в цілому" [7, 22].

Виконання найрізноманітніших усних і писемних вправ у процесі вивчення мови виховує наполегливість, увагу, активність, самостійність. "Крім того, в руках педагога слово, – писав В, О. Сухомлинський, – є могутнім засобом, здатним піднести, звеличити людину в її власних очах, утвердити її патріотичу свідомість і громадську гідність" [1, 20].

Спроби вивести методичні принципи із закономірностей природного процесу засвоєння рідної мови належать Ф. Т. Буслаєву, І. І. Срезневському, К. Д. Ушинському. Так, Ф. І. Буслаєв писав, що рідна мова дитини розвивається за законами самої природи. І навчання мови слід будувати на основі поступового розвитку природженого хисту слова. Талановитий методист пропонував учителеві стежити за ходом самої природи, безумовно підпорядковуючи їй предмет, що викладається [4, 62].

К. Ушинський говорив про загальнодидактичні принципи у навчанні мови. Вказував, що робота з розвитку мовлення повинна бути по можливості самостійною, полегшеною використанням наочності, систематичною, усною і письмовою. Розпочата К. Ушинським традиція була сприйнята вітчизняними методистами. У допрацьованому і систематизованому вигляді вона лягла у зміст програми з української мови.

Розвиток мовлення розглядається як основоположний, провідний принцип, що пронизує і об'єднує усі без винятку сторони мовленнєвої діяльності учнів.

Джерелом мовленнєвого розвитку слугують: спілкування в повсякденному житті з ровесниками та дорослими, спостереження за навколишньою дійсністю, художня література та періодична преса для дітей, усна народна творчість, дитячі програми радіо та телебачення, діафільми, ігрова діяльність [3, 20].

Навчальна мовленнєва діяльність включає роботу з удосконалення звуковимови; збагачення, уточнення й активізацію словникового запасу, формування граматичного ладу мовлення, заучування напам'ять невеличких віршів, потішок, скоромовок, дитячих пісеньок, загадок, прислів'їв; формування діалогічного та монологічного мовлення.

Складова частина програм з рідної мови з розвитку зв'язного мовлення має формувати у школярів уміння логічно і граматично правильно, з елементами виразності усно передавати почуте, побачене, пережите, прочитане. Щоб сформувати у дітей певні елементарні рівні монологічного та діалогічного мовлення, програма передбачає проводити значну роботу спочатку над умінням дітей відповідати на запитання і ставити їх перед однокласниками, учителем; правильно, емоційно сприймати мовлення дорослих і однолітків. Слід також навчати дітей використовувати в діалогічному мовленні виразні засоби: жести, міміку, інтонації запитання, відповіді, захоплення, подиву, прохання, суму, страху, задоволення тощо [5, 77].

Існуюча програма середньої загальноосвітньої школи реалізується певною мірою через систему діючих та альтернативних підручників, посібників з української мови. У підручниках подана система тренувальних вправ, виконання яких як у класі, так і вдома покликане виробити в учнів уміння й навички високої мовної культури. Підручники побудовано відповідно до найголовніших дидактичних вимог [6], адже вони:

1) побудовані у повній відповідності до програм кожного року навчання;
2) забезпечують виховні вимоги, розвивають логічне мислення, виховують любов до мови;
3) теоретичний матеріал подано у повній відповідності до вимог мовознавчої науки, у чіткій системі із врахуванням вікових особливостей відповідного класу;
4) дидактичний матеріал, як правило, зібраний з кращих зразків різних стилів української літературної мови;
5) велику увагу приділено збагаченню лексики учнів і розвитку зв'язного мовлення в процесі вивчення всіх програмових тем курсу;
6) реалізовано принцип взаємозв'язку і наступності між виучуваними розділами і темами між класами; забезпечено систематичне повторення матеріалу.

Важливе значення для вчителя в розвитку мовлення молодших школярів мають і посібники, що подають дидактичний матеріал з української мови для різних класів. Вони допомагають урізноманітнити систему тренувальних вправ, організувати індивідуальну й колективну роботу. У цьому аспекті слід розглядати і значення збірника вправ і завдань та методичних посібників, що вміщують і тренувальні вправи та ігри.

Нерозробленість проблеми в методичному аспекті виявляється у відсутності чітких рекомендацій щодо опрацювання лексико-граматичного матеріалу в органічному взаємозв'язку з розвитком мовлення учнів. У результаті цього одержувані молодшими школярами відомості з граматики недостатньо спрямовуються в русло удосконалення мовленнєвих умінь і навичок.

Питанням розвитку мовлення школярів приділяли багато уваги психологи, мовознавці, методисти (О. О. Леонтьєв, В. С. Мухіна, І. О. Синиця, Г. Н. Ушакова; В. І. Бадер, Л. О. Варзацька, М, Р. Львов, В. Я. Мельничайко, Г. П. Рамзаєва, Г. О. Фомічева та ін.).

Вони розглядають розвиток мовлення з педагогічної точки зору, їх цікавлять труднощі, що виникають при оволодінні мовленням учнями, педагогічні умови і засоби впливу на процес формування мовленнєвих умінь і навичок школярів. Спираючись на дані методичної науки, а також на дані психолінгвістики, методисти розробляють питання про те, чому і як треба вчити дітей, щоб навчити їх повноцінно спілкуватися.

Мова і мовлення є продуктом культури і невід'ємною її складовою. Саме мова сформувала людину як особистість і творця культурних цінностей. Формуючи людину в плані духовному, інтелектуальному і моральному, мова обслуговує потреби суспільства через цілий ряд життєвоважливих функцій, які практично реалізуються у мовленнєвій діяльності. Насамперед це такі функції, як:

- мислительна (мова є інструментом і засобом мислення, формою існування думки);
- пізнавальна (засобами мови людина пізнає світ, навколишню дійсність);
- комунікативна (мова є засобом спілкування);
- національно-культурологічна (за допомогою мови людина усвідомлює себе представником певного народу – коли ця мова є рідною; або вона прагне пізнати, вивчити, оцінити культурні надбання іншого народу – коли вивчає іншу, іноземну мову). Саме ці функції чітко виявляються у навчальному процесі.

З розвитком мовлення тісно і органічо пов'язане насамперед питання інтелектуального розвитку особистості. Не випадково практично всі видатні психологи і педагоги приділяють велику увагу інтелектуальному розвитку дитини засобами мови. Якщо оглянути дослідження таких всесвітньовідомих педагогів, як Я.А.Коменський, К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський, то всіх їх об'єднує те, що вони були не тільки видатними педагогами, а й учителями рідної мови, методистами, авторами навчальних і художніх книг з рідної мови для молодших школярів.

Пізнання мови на різних її рівнях (фонетичному, словотвірному, лексичному, граматичному) є джерелом різнобічних знань, засобом розвитку мислення, мовлення, духовного збагачення людини. Йдеться про розвиток мовної, а точніше, мовленнєвої особистості. Це поняття,

яке сьогодні досить часто зустрічається в наукових дослідженнях із психології, зокрема, з психолінгвістики та лінгводидактики. Мовленнєва особистість – це людина, яку розглядаємо з точки зору її готовності виконувати мовленнєві дії, той, хто привласнює мову, для кого мова є мовленням. Мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати. Готовність до мовлення дуже велика, і людина психічно формується одночасно з формуванням цієї готовності.

Готовність суб'єкта використовувати мову у своїй діяльності можна назвати мовленнєвою здібністю. У сучасній психології розроблено модель мовленнєвої здібності. В ній закладено, з одного боку, найважливіші складові мовної системи, а з іншого – основні види мовленнєвої діяльності – слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання й письмо.

Відомі такі рівні мовленнєвої здібності, які вчитель має брати до уваги у процесі професійної діяльності:

1. Рівень правильності (дотримання мовних норм, нормативність мовлення);
2. Рівень швидкості – обґрунтований розподіл мовленнєвої дії в часі;
3. Рівень насиченості – багатство словника і граматичних форм, виражальних мовних засобів, які виходять за межі мінімуму тих мовних засобів, які необхідні для досягнення звичайного рівня;
4. Рівень адекватного вибору – йдеться про вибір можливих форм на основі адекватності висловлювання програмі, задуму, ситуації спілкування, зорієнтованості на слухача, його можливості у сприйнятті словесної інформації [2].

Маємо визначити те, що провідна мета початкової мовної освіти, яка полягає, насамперед, у мовленнєвому розвитку школярів, нерідко просто декларувалася і, залишаючись непідкріпленою на технологічному рівні, була далекою від реалізації. Це стосується, зокрема, і того специфічного завдання, яке стоїть перед початковою ланкою загальноосвітньої школи і полягає у формуванні в учнів загальнонавчальних навичок, важливою складовою яких є загальномовленнєві уміння й навички. Це навичка аудіювання (слухання мовлення і розуміння його), власне говоріння, читання й письма. Усе це – складові навчальної мовленнєвої діяльності, вони є водночас і видами цієї діяльності. Безумовно, у виконанні завдань, які стоять перед початковою мовною освітою, ми будемо органічно поєднувати теорію мовленнєвої діяльності, яка передбачає орієнтацію на чотири фази мовленнєвої дії (орієнтування, планування, висловлювання, контроль і корекція висловлювання) з традиційним підходом до розвитку мовлення школярів, який грунтується на знаннях і вміннях щодо основних мовних одиниць. Йдеться про удосконалення (а в роботі з шестилітками – формування) звукових і на цій основі – нормативних орфоепічних навичок: про збагачення, уточнення й активізацію словникового запасу школярів; про удосконалення граматичного ладу дитячого мовлення.

Аналіз психолого-педагогічної та лінгвітичної літератури дає підставу зробити висновок, що розвиток зв'язного мовлення займає провідне місце в організації навчально-виховного процесу молодших школярів. Дослідження особливостей мовно-мовленнєвого розвитку в початковій школі є, на наш погляд, перспективним і актуальним.

Список використаних джерел

1. Бородич А.М. Методика развития речи детей. – М.: Просвещение, 1981. – 255 с.
2. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. // Початкова школа. – 2001. – №1 – С.11-14.
3. Гольберт А.М. Особливості оволодіння учнями молодших класів лексикою рідної мови. – К., 1979.
4. Дорошенко С.І. та ін. Методика викладання української мови: Навч. пос. – К.: Вища школа, 1992. – 380 с.
5. Друзь З.В. Від уроку до уроку. // Початкова школа. – 1990. – № 4. – С.76-79.
6. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1-4 (1-3) класи. – К.: Бліц, 1997. – 106 с.
7. Синиця Т.О. Психологія усного мовлення учнів 1-5 класів. – К., 1974.
8. Ушинський К.Д. Собрание сочинений. – М-Л., 1950. – Т.8. – 286с.

магістр. ф-ту ПВПК Інна Поліщук
наук. керівник – доц. М.М. Наумчук

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДИКИ ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Актуальність проблеми. Методика навчання читання на сучасному етапі розвитку початкової школи відповідає на всі методичні питання на трьох рівнях: науковому, теоретичному, технологічному. Тому вчителеві-професіоналу важливо знати наукові основи методики навчання читання, керуючись якими він зможе вибрати і засвоїти ті, що підходять йому і його учням прийоми і способи навчання, уміння і бажання "читати-думати, читати-відчувати, читати-жити" (так мудро висловив свою думку вітчизняний методист на початку ХХ ст. Вс.Фльоров). ця проблема є актуальною у всі часи. А сьогодні наука про формування дитини-читача є такою, яка історично склалася і постійно розвивається.

Мета статті. Узагальнити сучасні підходи до навчання молодших школярів читання в контексті основних положень науки про формування дитини-читача.

Основні положення. Щоб методика формування дитини-читача стала надбанням кожного, хто готується або вже став учителем, необхідно орієнтуватися в основних положеннях, які витікають з теоретичних засад читацької самостійності молодших школярів.

Положення 1.

Перш ніж навчати першокласників грамоти за Букварем чи Азбукою, треба вже в перший день навчання ввести в їхнє життя справжню дитячу книжку і познайомити з нею, як з співрозмовником. Тоді, щоб почути і зрозуміти мову цього співрозмовника, вони захочуть оволодіти грамотою і основними якостями читання: правильністю, швидкістю, осмисленістю, виразністю. Без установки на таке бажання успішно формувати вміння читати неможливо!

Якщо вчитель хоче оволодіти сучасною методичною системою читання йому потрібно, перш за все, перебудувати свідомість і прийняти як обов'язкову умову той факт, що саме дитяча книжка, тобто матеріальний об'єкт в єдності всіх його компонентів, а не просто текст, тобто вирваний із спілкування один компонент – хоч і найважливіший, найголовніший, але для дитини непрацюючий, поки вона не читає, а тільки вчиться читати – знаходиться в центрі навчання читання в початковій школі.

Положення 2.

Навчаючи дітей букв за Букварем чи Азбукою в 1-му класі, потрібно пам'ятати, що читати – означає спілкуватися з книжкою, а не з вчителем, тому що процес читання, як процес будь-якого спілкування, може включати тільки двох суб'єктів: а) того, хто говорить, і б) того, хто слухає. І навіть якщо тих, хто слухає багато (клас, аудиторія, стадіон), кожен з них сам і тільки сам слухає того, хто говорить. Ніхто за нього цього зробити не може.

Тим, хто говорить при читанні книги (і будь-якого тексту взагалі) є не вчитель, а автор тексту чи автор тексту в співтоваристві з художником-ілюстратором і вихователем, які використовують всі елементи і служби книжки-об'кта, всю її "мову", щоб включити читача в бесіду з автором тексту. А щоб дитина-читач захотіла і зуміла почути автора тексту, тобто вникнути в зміст його закодованої знаками мови, дитину треба вчити думати над книжкою і ніби бачити свого співрозмовника "за книжкою", розвивати вміння захоплюватися, про що і як він буде з ним говорити, щоб слухаючи "чужу", відтворену вчителем, мову, сприйняти її розумом і серцем, оцінити її корисність чи шкоду для себе: що я розумію зі сказаного; чи те я чекав, що почув; чи потрібно це мені і для чого?…

Будь-якій дитині процес навчання читання побудований у вигляді постановки інтелектуально-емоційної загадки, яка вимагає від дитини при її розв'язанні зосередженості розуму і почуттів, тобто зусиль, просто не може не цікавити: дитина росте і формується тільки в результаті розумних і посильних для неї навантажень – розумових, моральних, фізичних. Вона внутрішньо відчуває необхідність для себе такої діяльності, тому що, як і кожен з нас, після добре організованої і результативної праці відчуває велике духовне задоволення.

Положення 3.

Процес читання – це процес думання над книжкою для читання (Що і як тобі розкажу, якщо ти мене прочитаєш? Чи хочеш ти взнати?), в процесі читання (ти добре чуєш, що я тобі розповідаю? Ти розумієш мене? Запам'ятовуєш те, про що я тобі розповідаю? Чи слухаєш ти

мене із задоволенням?) і після читання (Що ти зрозумів? Запам'ятав? Дізнався? Тобі потрібно це? Який висновок ти робиш для себе?). Така логіка правильної читацької діяльності. Її потрібно обов'язково дотримуватися в роботі з дитиною. До неї треба привчати школярів, тому що книжка, якщо її правильно розглянути і над нею вчасно подумати, сама забезпечує читачеві початківцю цілісність сприйняття літературного твору. Учні, оволодіваючи умінням "думанням" над книжкою, поступово привчаються до поглибленого читання і сприйняття тексту вже з першого разу. Ні один читач, який тільки прочитав твір, не починає зразу ж його перечитувати, щоб зрозуміти, про що він прочитав перший раз.

Логіку правильної читацької діяльності потрібно формувати у дітей відразу з першого навчального дня, з першого уроку рідної мови, тобто коли Буквар чи Азбука вже закінчені, а клас, володіючи грамотою, разом з вчителем почне читати якусь добре ілюстровану цікаву для всіх книжку, яка містить об'ємний літературний твір (від 80 до 120 сторінок), наприклад казку К.Чуковського "Доктор Айболить". І так на всіх уроках читання з 2 по 4 клас. Сам процес навчання учнів "думанню над книжкою" з року в рік не залишиться незмінним. Волею вчителя він постійно буде ускладнюватися і змінюватися від класу до класу. В результаті такого навчання діти почнуть розуміти, що означає "перечитувати літературний твір", для чого, коли і з якою метою це робиться. При цьому вони привчаться отримувати від прочитаного літературного твору велике задоволення, і побачать, як порозумнішали і подорослішали вони самі за цей час, який пройшов з моменту першої зустрічі з твором до зустрічі з ним повторно.

Положення 4.

Неможливо навчити і заохотити дітей самостійно звертатися до книжок і читати їх за власним вибором, якщо в систему навчання читання з першого навчального дня і далі щотижня не включати уроки позакласного читання. На цих уроках молодші школярі пізнають світ книжок, привчаються самі розпізнавати доступні для них, корисні, цікаві книжки. В них формується тип правильної читацької діяльності і читацький кругозір, без чого, навіть володіючи навичками читання, стати справжнім читачем неможливо, оскільки втрата цієї ланки руйнує систему навчання, робить її недієздатною. З дитячою книжечкою – матеріальним об'єктом – і у світі книжок молодші школярі вчаться діяти спочатку разом з вчителем (у 1-му класі), потім з допомогою вчителя (2 клас) і, накінець, самостійно, тільки під керівництвом вчителя (3 клас). В 4 класі керівництво вчителя вже не потрібне, тому що дитина в змозі сама зрозуміти, які з питань вона хоче і може вирішити з допомогою книг сама, а які поставить перед вчителем, оскільки вони виникли перед нею в процесі читання і їй потрібна допомога. На жаль, деколи ці уроки виключаються з розкладу, що наводить вчителів на думку про їх необов'язковість.

Положення 5.

Відомо, що будь-яка система будується на наукових основах для того, щоб давати запланований результат і цей результат гарантувати. Методична система підготовки молодших школярів як читачівчитачів даватиме заплановані результати, але тільки в тому випадку, якщо вона виконуватиметься пунктуально. Особиста творчість вчителя полягає не в тому, щоб, оволодівши нею, зацікавлено реалізувати в умовах своєї школи та свого класу. Такий досвід існує.

Висновки. Наведені вище теоретичні положення – це лише деякі висновки із сучасної теорії формування в дітей типу правильної читацької діяльності, що лежать в основі навчання молодших школярів творчого читання, яке розвиває їх. Оволодівши даною теорією, вчитель не лише розвиватиме професійну самостійність, а й забезпечить формування у дітей уміння, бажання і звички звертатися до книжок з різною метою і кожного разу усвідомлювати цю мету. Це в свою чергу забезпечить повноцінну основу знання світу книжок, який є гарантією і об'єктивним показником читацької самостійності

Список використаних джерел

1. Методика викладання української мови/ за ред. С.І. Дорошенка. – К.: Вища школа. – 1992. – 398с.
2. Наумчук М.М. Сучасний урок української мови в початкових класах: методика і технологія навчання. – Тернопіль: Астон, 2003.- 215с.
3. Светловская Н.Н. Методика внеклассного чтения. – М.: Просвещение, 1991. – 162с.

магістр. інженерно- педагог. ф-ту Людмила Богуславець
наук. керівник – доц. Г.М.Мамус

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИХ ЗАВДАНЬ НА ЗАНЯТТЯХ КОНСТРУЮВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ОДЯГУ У 10 – 11 КЛАСАХ

Сучасний розвиток суспільства спричиняє зростання соціальної ролі особистості. Загальноосвітня школа повинна не лише давати учням знання, а й готувати до життя в нових економічних умовах.

Теперішні зміни нових шкільних програм з предметів "Трудового навчання" та "Технології" передбачають проектно-технологічний підхід до навчання учнів. Відповідно до цього учитель обслуговуючої праці повинен ознайомлювати школярів з основами сучасного виробництва; формувати в процесі предметно-перетворюючої, художньо-конструкторської діяльності якості особистості, необхідні для подальшої роботи в різних сферах народного господарства. Відповідно до цього набуває важливості проблема підвищення якості навчання. Для реалізації вимог щодо гармонійного та всебічного розвитку школярів на уроках обслуговуючої праці доцільно формувати творчий потенціал особистості на основі індивідуального підходу до учнів та диференціації змісту й процесу навчання, що визначає **актуальність** дослідження.

Аналіз програмового матеріалу з конструювання та моделювання швейних виробів, який вивчають на уроках обслуговуючої праці в загальноосвітній школі, потреба та зацікавленість учнів у впровадженні вказаних аспектів зумовили вибір теми статті.

Метою статті є обґрунтування можливостей використання завдань різного рівня складності для вдосконалення навчального процесу на уроках обслуговуючої праці.

Фундаментальні положення індивідуалізації навчання школярів досліджували М. Анцибар, Е. Волков, А. Конєв. А. Бударний розглядав індивідуальний підхід на особистісно-діяльнісній основі. Позитивною та прийнятною для нашого дослідження є запропонована ідея Г. Терещука щодо забезпечення доступності завдань учням, відповідно до їх індивідуальних відмінностей.

Проблему диференційованого навчання на уроках обслуговуючої праці частково вивчала Т. Васенок [1,36]. Автор пропонує поділ учениць у класі на дві групи, для яких розробляє відповідні завдання: побудова конструкцій виробів за складнішими й простішими розрахунковими формулами.

Ми погоджуємось з тим, що існує багато різних методик побудови тих чи інших конструкцій і це дозволяє розробляти індивідуальні картки різної складності. Та чи доцільно витрачати час на складніші розрахунки, якщо використання простіших формул для креслення викрійки теж забезпечує якісну посадку виробу на фігурі й залишає час на вирішення додаткового завдання, наприклад, зробити розрахунки за власними мірками. Тому ми вважаємо за доцільне застосування диференційованих завдань з метою вдосконалення процесу навчання учнів на основі розробленої методики Г. Терещука [3,5].

З метою забезпечення доступності завдань учням, відповідно до їх індивідуальних особливостей автор пропонує завдання різноманітні за рівнем складності, що згруповані за трьома рівнями засвоєння знань, умінь та навичок:

І рівень – завдання програмованого типу на розпізнавання, розрізнення та класифікацію;

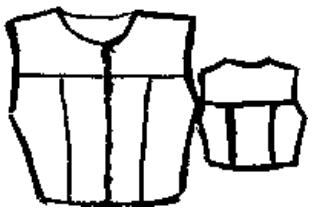
ІІ рівень – завдання на відтворення та застосування засвоєних знань (завдання-підстановки, конструктивні, типові).

ІІІ рівень – нетипові завдання, які вимагають евристичних нестандартних дій.

Вивчаючи та аналізуючи індивідуальні особливості учнів у процесі вивчення конструювання та моделювання одягу, ми керувалися напрацьованими педагогами і психологами матеріалами теоретичних та експериментальних досліджень щодо якостей особистості учня, які є характерними для конкретних видів діяльності крім того, ми не ставили своїм завданням вивчення усіх відмінностей школярів, які проявляються у досліджуваній діяльності, а обмежилися лише тими, від яких найбільше залежить її ефективність. У зв'язку з цим було встановлено, що домінуючими індивідуальними особливостями учнів у процесі вивчення конструювання та моделювання швейних виробів є навченість, пізнавальний інтерес, конструктивне мислення, просторова уява.

Враховуючи ці особливості було здійснено поділ учнів на типологічні групи і розроблено відповідні диференційовані завдання. Подаємо приклад їх застосування при вивченні теми "Моделювання плечових виробів". Після пояснення теоретичного матеріалу пропонуємо вчителю у процесі фронтальної роботи з школярами вирішити наступне завдання.

Аналізуючи заданий фасон (рис. 1) слід вказати на особливості конструкції даної моделі (розміщення конструктивних ліній, форм і розмірів деталей); пояснити, які зміни необхідно внести у викрійку основи плечового виробу. Наступним етапом є нанесення фасонних ліній на креслення конструкції (рис. 2) та деталювання для подальшого розкрою (рис. 3).

А

Б

Рис. 1

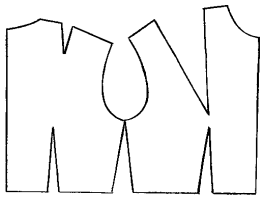

Рис. 2

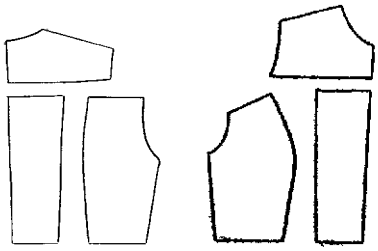

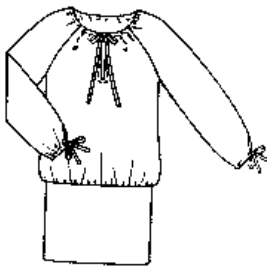
Рис. 3

Після пояснення вчителя учні приступають до виконання завдань відповідно до своїх можливостей.

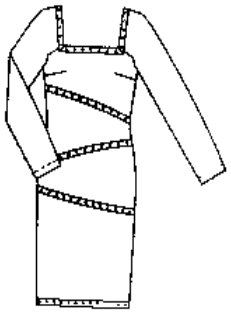
Приклад завдань І рівня.

Приклад 1

На якому рисунку зображено виріб з радіально променевим ритмом (Р = 1).

А

Б

Рис. 4

Відповідь: В (1).

Дане завдання на розпізнання, тобто учні повинні відтворити набуті знання та визначити, чи відноситься зображення об’єкта до даного виду.

Літера Р вказує число елементів (смислових одиниць) правильного та повного розв’язування завдання.

Приклад 2

1. Пастельні кольори отримують в результаті поєднання основного кольору з білим.

2. Кольори поділяють на хроматичні та нейтральні (Р = 2).

Відповідь: 1. " + " (1).

2. " – " (1).

Це завдання альтернативного тесту передбачає оцінку кожного з тверджень та його прийняття ("так") чи відкидання ("ні"), або відповідно, позначення символами " + ", " – ".

Приклад 3

Доповнення, яке не є самостійним елементом композиції, а також взагалі може бути відсутнє – це….. (Р = 1).

А – конструктивні лінії; Б – оздоблення; В – хутро; Г – силует.

Відповідь: Б (1).

Дане завдання на розпізнання, в яких, як правило, пропонують кілька варіантів відповідей, серед яких є вірні, неповні, помилкові.

Приклад 4

Вкажіть, які із перелічених кольорів є ахроматичними (Р = 3).

А – червоний; Б – білий; В – сірий; Г – коричневий; Д – чорний.

Відповідь: Б (1), В (1), Д (1).

Приклад 5

Вкажіть, за допомогою яких мірок будують перелічені лінії базисної сітки креслення плечового виробу. Заповніть таблицю, проставивши навпроти номерів відповідні літери (Р = 2).

1 – лінія талії — А – $Ш_г$

2 – лінія низу — Б – $Д_в$

3 – лінія ширини пілочки — В – $Д_{тс}$

4 – лінія ширини спинки — Г – $Ш_с$

1	2	3	4

1	2	3	4
В	Б	А	Г

Відповідь:

Дане завдання на співвіднесення є різновидом завдань на впорядкування, що передбачає розміщення (впорядкування) смислових одиниць у логіці технічних або трудових процесів, принципів поєднання елементів технологій, конструкцій та їх взаємодії (число Р дорівнює половині суми всіх смислових одиниць).

Приклад завдань ІІ рівня.

Приклад 6

Вставте пропущені слова: Властивості холодних і теплих кольорів утворюють ілюзію …. або ….; ця ілюзія називається – …. …. (Р = 3).

Відповідь: : Властивості холодних і теплих кольорів утворюють ілюзію зменшення (1) або збільшення (1); ця ілюзія називається – ілюзією кольорів (1).

У даному завданні з пропусками свідомо пропущено слова, які потрібно дописати.

Приклад 7

Запропонуйте для моделі, поданої на рис. 5, конструкцію з рівномірним ритмом (Р = 1).

Рис. 5

Рис. 6

Рис. 7

Відповідь: Рис. 6 або рис. 7.

Дане конструктивне завдання передбачає самостійне відтворення учнями техніко-технологічних відомостей, графічне доопрацювання рисунка без будь-якої підказки, додаткових даних.

Приклад 8

Кросворд лінійний (рис. 8).

1					
2					
3					
4					
5					
6					

Рис. 8

По горизонталі:

1. Суміш волокон різних кольорів в одній пряжі або в одному полотні.
2. Водостійка куртка з капюшоном, яку одівають через голову.
3. Інструмент, який використовують в процесі розкроювання.
4. Смужка, яку використовують для оздоблення одягу.
5. Спотворене зорове сприйняття.
6. Батьківщина костюму кімоно.

Вірно розв'язавши завдання, у виділеній колонці прочитаєте назву широкої накидки без рукавів, що є символом королівської влади (Р = 7).

Відповідь: По горизонталі:

1. Меланж (1). 2. Анорак (1). 3. Ножиці (1). 4 Тасьма (1).
5. Ілюзія (1). 6. Японія (1).

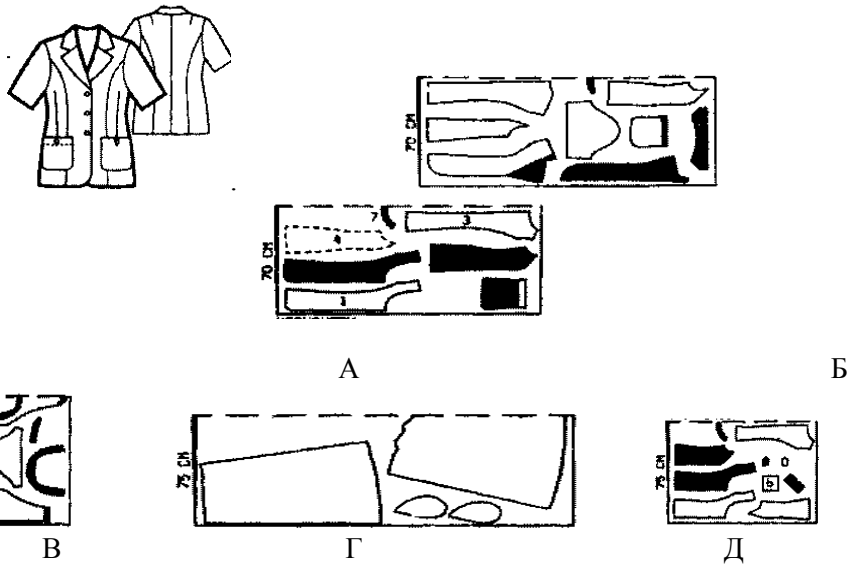
Виділене слово – мантія (1).

Розв'язування завдань логічного характеру (кросвордів, чайнвордів, кросчайнвордів) полягає у заповнені певних фігур, побудованих з рядів квадратів.

Приклад завдань ІІІ рівня.

Приклад 9

Виберіть варіант розкладки викроєних деталей, що відповідає моделі (рис. 9).

А Б

В Г Д

Рис.9

Відповідь: А (3).

Приклад 10

Виберіть модель, що відповідає розкладці викроєних деталей (рис. 10).

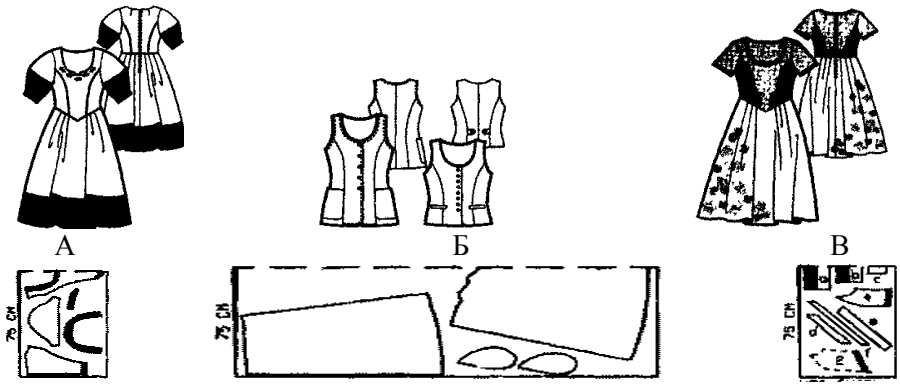

Рис. 10

Відповідь: В (3).

Завдання третього рівня, які згадувались вище, вимагають евристичних нестандартних дій. У процесі виконання яких учні застосовують раніше засвоєні знання та вміння у нових для них ситуаціях.

Для розв'язку 9-го завдання потрібно провести синтез поданого фасону (Р = 1), визначивши тим самим наявні деталі крою і відповідно знайти правильний спосіб розкладки деталей (Р = 1).

Для розв'язання 10-го завдання потрібно провести аналіз даних розкладок деталей (Р = 1), на основі якого матимемо чітку інформацію про невідомий фасон (Р = 1).

Слід враховувати при оцінюванні розв'язків даних завдань і новизну ситуацій (Р = 1).

У результаті проведеного дослідження було зроблено **висновок**, що вимоги сьогодення потребують цілеспрямованого та керованого навчання з метою розвитку особистості; впровадження розроблених диференційованих завдань на уроках обслуговуючої праці сприяє підвищенню ефективності засвоєння знань і умінь школярами, оскільки враховуються їх типологічні особливості.

Список використаних джерел

1. Васенок Т. В. Диференціація навчання в процесі конструювання прямої спідниці на уроках трудового навчання // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2002. – № 2 – С. 35 – 37.
2. Логачевська С. П. Диференціація в звичайному класі: Посібник для вчителя. – К.: Заповіт. – 1998. – 235 с.
3. Терещук В. Г., Туранов Ю. О. Пізнавальні завдання з трудового навчання: 5 кл. Част.2: Елементи графіч. грамоти і машинознавства. Електротехнічні роботи: Навч.- метод. пос. – Тернопіль: ТДПУ. – 2000. – 118 с.

магістр.ф-ту іноземн. мов Ольга Кузьма
наук. керівник – доц. Г.М. Груць

ДО ПИТАННЯ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Нині, як ніколи, нашій державі потрібні люди, які вміють творчо мислити, нестандартно вирішувати проблемні ситуації, самостійно орієнтуватися в життєвих завданнях, проявляючи при цьому всі сторони своєї неповторної індивідуальності. Проте в сучасній школі, на жаль, дуже часто навчання зводиться до репродукування знань, що позбавляє дитину радості власного відкриття, власного пошуку та пізнання. Ще на початку

XX ст. С.Русова писала, що в українських школах повинна бути "радість життя, культ правди й краси" [3:232], у ній має "працювати не лише пам'ять"[3:232], а виявлятимуться усі здібності дитини. Вона також зазначала, що навчання у сучасній школі повинно будуватися на власних спостереженнях дитини, у вигляді гри, драматизації, екскурсії тощо.

Збагнувши нарешті механізм природнього прагнення кожної людини до пізнання, сучасні педагоги, зокрема Ю.Бабанський, А.Алексюк, І.Лернер, Г.Щукіна, М.Скаткін, П.Підкасистий, В.Паламарчук та інші також закликають учителів не лише озброювати учнів знаннями, формувати уміння і навички, впливати на їхню свідомість, а й розвивати активну пізнавальну діяльність.

Пізнавальна активність дитини виявляється в її внутрішній готовності до участі в розумовій та практичній діяльності, самостійності й творчому підході до вирішення навчальних завдань. Г.Ващенко стверджував : "Учень повинен виявити самостійність думки та винахідливість ... , остаточним моментом праці учня є не засвоєння певного матеріалу, а самостійне розв'язання тих чи інших питань"[2:145]. Тому важливим фактором є саме внутрішня готовність учня до активності, яка, в свою чергу, потребує глибокої мотивації до даного виду діяльності. На думку С.Смірнова, "навчальна діяльність відбувається успішніше, якщо в учнів сформоване позитивне ставлення до навчання, є пізнавальний інтерес і потреба в пізнавальній діяльності, а також, якщо в них виховані почуття відповідальності і обов'язковості"[5:263]. На цій основі Ю.Бабанський виділяє методи стимулювання і мотивації пізнавальної активності, особливо наголошуючи на ролі методів емоційного стимулювання. "Найважливіше завдання учителя – забезпечення в учнів позитивних емоцій щодо навчальної діяльності, її змісту, форм і методів здійснення"[1:77], -- констатує педагог Услід за психологами він вважає, що емоційне збудження активізує увагу, запам'ятовування і осмислення.

Для посилення мотивації науковець пропонує метод розвитку пізнавального інтересу, який, на нашу думку, має велику практичну значимість для вчителів сучасної школи. Педагог подає низку корисних практичних порад учителеві для оволодіння увагою і зацікавленням учнів. Замість стандартної фрази "Ми розпочинаємо нову тему" дидакт пропонує вчителеві роздати учням аркуші паперу і попросити їх написати протягом трьох хвилин всі відомі їм слова, що стосуються даної теми. Учні будуть уважно спостерігати за мовою вчителя, намагаючись з'ясувати, що вони забули написати і що можна ще доповнити. Іншим засобом посилення мотивації та активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів у С.Смірнова[5:265] є вибудовування навколо навчального матеріалу ігрового пригодницького сюжету. Так, вивчаючи тему "The Nature", до учнів приходить горобець, з яким вони можуть посидіти на кожному дереві, роздивитись його особливості, пострибати на галявині навколо квітів, вдихаючи їх аромат. Також можуть завітати герої улюблених мультфільмів, книг, телепередач. Серед дітей дуже популярним на сьогодні є мультиплікаційний фільм "Шрек". Уроки-драматизації, проведені разом зі Шреком, Фіоною, котиком і осликом сприяли кращому засвоєнню навчального матеріалу. Вони викликали емоційне збудження, активізуючи навчально-пізнавальну діяльність. Отже, використання ігрового сюжету значно поглиблює якість засвоєних знань і, власне, спрощує для учнів шлях їхнього сприйняття .

Звернімо увагу на дієвий засіб посилення мотивації, яким є ділові та рольові ігри, адже саме під час використання методу дидактичної гри спостерігається підвищення інтересу учнів до предмету. Ігри на уроках допомагають практично застосовувати знання, спонукають до поглибленого вивчення різних предметів, допомагають виявляти міжпредметні зв'язки, особливості особистості, формувати етичну позицію, а також розвивати творчі здібності. Рольова гра є умовним відтворенням її учасниками реальної практичної діяльності людей. Вона створює умови реального спілкування. Гра активізує прагнення школярів до контакту один з одним і вчителем, створює умови рівності, руйнує традиційний бар'єр між вчителем і учнем. Також гра дає можливість боязким, невпевненим в собі учням висловлювати власні думки, а, отже, формувати власну активну позицію.

В останні роки популярними стали симуляційні ігри (лат.simulare -прикидатися). Пропонується, наприклад, відтворити засідання парламенту, порівнюючи свої дії і висновки з діями депутатів. Або ж відтворюється засідання суду, на якому учні виконують ролі судді, присяжних, адвокатів, обвинувачених тощо. Це допомагає учням виявити і зрозуміти мотиви прийняття тих чи інших законопроектів чи судових рішень. Гра "бізнесклуб", наприклад, допомагає з'ясувати економічну, суспільну, етичну основу комерційної діяльності. В.Ягупов зазначає: "Метод інсценування має багато спільного з театром, який викликає сильні почуття і, відповідно, впливає на емоційно-вольову сферу особистості. Один із найдавніших методів навчання, він найбільш ефективний і на сьогодні, бо забезпечує умови максимального наближення дидактичного процесу до дійсності"[ ]. Характерними особливостями цього методу є, по-перше, ознайомлення учасників заняття з конкретною дидактичною ситуацією, яка найбільш повно відповідає професійній діяльності й потребує вирішення; по-друге, надання їм ролей конкретних посадових осіб, які існують в реальній ситуації; по-третє, розподіл цих ролей між учнями. За-

няття методом інсценування рекомендується проводити в основному під час розгляду ситуацій, в основі яких лежать проблеми взаємовідносин у шкільному чи робочому колективі, а також під час вивчення тем, які стосуються вдосконалення стилю і методів роботи певних посадових осіб.

Вище ми вказували на особливу роль дидактичної гри у навчанні, зокрема ділової. Адже ділова гра сприяє оптимізації процесу навчання. Слід зазначити, що ділові ігри мають багато різновидів, спільною рисою яких є елемент імітації. Автор першої теорії ігор Ф. Врубель вважав гру виявом потреби самовираження дитини. Також відомі теорія відпочинку після неігрової діяльності М. Лазаруса , теорія надміру енергії Г. Спенсера, теорія підготовки до праці С. Л. Рубінштейна. В останні роки концепція ділової гри має тенденцію інтенсивно розвиватися [4:38].

Так, В. Оконь [4:43] виокремлює функціональні, тематичні й конструктивні ігри, а за змістом – дидактичні, спортивні і військові.

Ретроспективний аналіз показує, що метод ділової гри своїм корінням сягає ще часів стародавньої людини, ритуальних танців мисливців, які з точністю до дрібниць відтворювали процес полювання ще перед його початком, що виконувало не лише магічну, а й навчальну функції. Безпосереднім попередником ділової гри була військова гра, що зародилась в XIIст. за часів Петра I. Ділова гра є формою відтворення предметного і соціального змісту майбутньої діяльності спеціаліста, моделювання таких систем відношень, які характерні для цієї діяльності. За допомогою знакових засобів (мова, мовлення, графіки, таблиці, документи) в діловій грі відтворюється професійна обстановка, схожа за основними істотними ознаками з реальною. Однак в діловій грі відтворюються лише типові ситуації в стиснутому масштабі часу. Будучи у центрі навчального процесу, ділова гра є відтворенням майбутньої праці в її предметному і соціальному аспектах. Вона репродукує предметний і соціальний контекст умовної практики , в якому учні взаємодіють з представниками інших рольових позицій. Окрім того, метод ділової гри виховує особистісні якості, прискорює процес соціалізації. В процесі гри засвоюються норми професійних дій, норми соціальних дій, тобто стосунків в колективі. При цьому кожен з її учасників знаходиться в активній позиції, взаємодіє з партнерами, співвідносячи власні інтереси з партнерськими і, таким чином, через взаємодію з колективом пізнає себе.

Отже, сутність ділової гри полягає у відтворенні предметного і соціального змісту професійної діяльності, моделюванні основних умов і системи відносин, характерних для відповідної діяльності. Вони розгортаються на імітаційній моделі, що відтворює динаміку певного виду діяльності.

Не викликає сумніву, що пізнавально-спонукальна мотивація виникає при застосуванні дидактичних ігор навчання і перетворюється у фактор активізації навчального процесу й ефективності навчання. Пізнавальна мотивація спонукає учня розвивати свої нахили і можливості, впливає на формування особистості і розкриття її творчого потенціалу. Ми переконані, що з виникненням пізнавально-спонукальних мотивів відбувається перебудова сприйняття, пам’яті, мислення, переорієнтація інтересів, активізація здібностей учня, створюючи сприятливі умови для виконання тієї діяльності, якою він зацікавлений.

Дуже поширеним на сьогодні є метод мозкової атаки як один з найбільш ефективних активних методів навчання. Цей метод виник у 30-ті роки XX століття як спосіб колективного продукування нових ідей. Термін походить від англійського *brainstorming,* що дослівно означає "мозковий штурм". Деякі дослідники цей метод визначають як "банк ідей".

Він ґрунтується на груповому формуванні ідеї розв'язання певної задачі. Група, перед якою вона ставиться, висуває якомога більше нових ідей, інколи абсолютно несподіваних, що сприяє створенню атмосфери невимушеності, змагальності та співробітництва. Заохочується будь-яка пропозиція, думка, ідея, забороняється критика і насмішки щодо них. Тільки після збирання всіх пропозицій починається їх оцінка, яка полягає у всебічному та об'єктивному аналізі всіх пропозицій і виборі найбільш оптимальної з них. На нашу думку, практично немає сфери, де за допомогою цього методу не можна було б розв'язати будь-яку складну проблему.

Таким чином, метод мозкового штурму поряд з іншими активними методами навчання розвиває творче мислення, посилює мотивацію та стимулює активність учнів.

Підсумовуючи вище сказане, слід констатувати, що активні методи навчання забезпечують виникнення позитивних емоцій щодо навчальної діяльності, а також щодо форм і методів реалізації навчання. Крім того, вони підсилюють стимулююче -мотиваційний компонент навчання.

Список використаних джерел

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. – М.: Просвещение, 1977. – 220 с.
2. Ващенко Григорій. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. – 360 с.
3. Русова С. До риму на два конгреси // Нова Україна. – 1923, липень – серпень. – с. 222 – 241.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – М., 1989. – 286 с.
5. Смирнов С.А. Педагогические теории, системы, технологии: Учеб.пособие для студентов сред. пед. учеб.заведений. – М.: Издательский центр "Академия", 1998. – 512 с.

магістр. фізико-матем. ф-ту Мар`яна Михайлишин
наук. керівник – асист. О.В. Моховик

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ "ТРИГОНОМЕТРИЧНІ РІВНЯННЯ ТА НЕРІВНОСТІ" В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Метою даної роботи є дослідження необхідності та ефективності запровадження диференційованого підходу в умовах профільного навчання.

Актуальність полягає в тому, що на даний час приділяється дуже багато уваги вивченню математики в умовах профільного навчання. Тому, що частина навчальних закладів уже запровадили диференційований поділ студентів на групи, згідно рівня навчальних досягнень, а частина чекають реальних результатів від перших.

Теоретична частина цього питання базується на численних державних документах, методичних розробках та відповідних програмах.:

1. Постанова Кабінету Міністрів України про загальну середню освіту.

2. Статті відомих методистів про запровадження диференціації та індивідуалізації в навчальних закладах.

Дана проблема поставала і раніше. Так, виходячи з аналізу вже розроблених методик сучасний викладач може прийти до висновку, що на різних етапах індивідуалізації та диференціації навчання має враховуватися не тільки навченість, научуваність (за Н.Менчинською), навчальні вміння, пізнавальні інтереси, швидкість засвоєння (за З.Калмиковою), а й такі якості розумової діяльності, як усвідомленість, самостійність, узагальненість, стійкість (за О.Хохліною).

В зарубіжних навчальних закладах виникали цілі технології індивідуалізованого та диференційованого навчання. Досить відомими технологіями були:

- М. Монтессорі. Авторка відмовилася від єдиних програм, колективних занять.
- Дж.Керолла та С.Блума, де обов'язковим є досягнення всіма студентами заданих результатів за змінних умов навчання.
- О.Паркхерст, яка передбачає роботу за планом (студенти одержують письмові завдання, самостійно вивчають матеріал, виконують всі поставлені завдання, та складають звіт про виконання).

У зв'язку з впровадженням нових критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів та студентів, в основу сучасної системи навчання був покладений рівневий підхід і технологія рівневої диференціації як сукупності форм і методів навчання, що враховують індивідуальні особливості дитини, його потреби й інтереси.

Проблема індивідуального та диференційованого підходу до роботи з кожним студентом не вичерпана і сьогодні. Але досягнути індивідуалізації навчання в умовах вищої школи є дуже важко.

Причинами таких ускладнень є:

- недостатня навчально – методична база;
- перевантаженість навчальним матеріалом.

На даний час Бережанський агротехнічний інститут перебуває на перехідному етапі в переході до профільного навчання. Працює над вдосконаленням змісту навчання, що продикто-

ваний змінами в суспільному житті. Саме такі зміни вимагають від педагогів здійснювати нові підходи до навчально – виховного процесу, оновлювати форми і методи діяльності, створювати атмосферу пошуку та процес навчання в цілому зробити ефективнішим.

Важливою особливістю математики є те, що це предмет важливий і разом з тим досить складний. Навчити математики не можна всіх однаково. Враховуючи об'єктивно існуючі психолого – педагогічні відмінності в рівнях інтелекту, здібностях до засвоєння математичних знань у темпах оволодіння програмним матеріалом і в умінні самостійно працювати, студентів факультету "Економіка підприємства", за рівнем акредитації молодший спеціаліст, було умовно поділено на три рівні, сформували три навчальні групи.

До першого рівня відносять тих студентів, які мають здібності до математики і високий темп навчання. Ці студенти фактично засвоюють у процесі першого пояснення загальні схеми, алгоритми розв'язування типових задач, у багатьох випадках можуть самостійно знаходити розв'язування змінених типових або ускладнених задач, виявляють варіативність мислення та раціональність у виборі способу розв'язування математичних проблем, вміють узагальнювати і систематизувати набуті знання.

До другого рівня відносять студентів, що мають середні математичні здібності та середній темп просування в навчанні, але які, завдяки своїй старанності і відповідальності, зможуть досягти добрих результатів в вивченні математики. В студентів цього рівня засвоєння навчального матеріалу в повному обсязі не викликає особливих труднощів. Способи розв'язування типових задач засвоюються після розгляду 2-3 навчальних завдань.

Студенти третього рівня не завжди досягають обов'язкових результатів навчання, мають суттєві прогалини в знаннях. Студенти цього рівня мають низькі математичні здібності та низький темп просування в навчанні. Вони відчувають певні труднощі при засвоєнні нового матеріалу, потребують додаткових роз'яснень, обов'язковими результатами навчання оволодівають після тривалого тренування. Готовності до самостійного розв'язування ускладнених або змінених задач не виявляють.

Оскільки, діти навчаються у трьох типологічних групах з математики, то оцінка повинна відповідати рівню досягнень цього учня згідно загально – прийнятих критеріїв. Тому, як правило, викладач проводить у вигляді рівневої контрольної роботи з однаковим рівнем вимог для всіх груп. У рівневу контрольну роботу включає:

1) нескладні задачі на використання опорних знань;
2) завдання, розв'язування яких вимагає комплексного використання набутих знань;
3) задачі творчого рівня складності.

Студенти повинні мати уявлення про тригонометричні рівняння, системи рівнянь і тригонометричні нерівності і вміти розв'язувати тригонометричні рівняння, системи рівнянь і найпростіші тригонометричні нерівності.

Пропоную різнорівневий варіант підсумкової контрольної роботи.

Розв'язати найпростіші тригонометричні рівняння:

Обов'язковий рівень:

1. а) $tg(x-8)=1$; б) $\sin(\frac{\pi}{6}-3x)-\frac{1}{2}=0$ в) $4\cos 3x+4=0$ (2 бали)

2. а) $2\sin x-1=0$ б) $2\cos\frac{x}{2}-1=0$ в) $ctg(3-4x)=0$ (2 бали)

3. а) $\cos(x-2)=-\frac{1}{6}$ б) $5\sin 5x-5=0$ в) $1+ctg4x=0$ (2 бали)

Достатній рівень:

1. Знайти розв'язки рівнянь на проміжку $(-2\pi;0)$:

а) $\sin x+\cos x=1$ б) $1-\cos 4x=\sin 2x$ (3 бали)

2. Розв'язати нерівності:

а) $2\sin 3x < -1$ б) $2\cos(60^0 - 4x) \le 1$ в) $ctg(\frac{3\pi}{2} + \frac{x}{2}) - 1 \ge 0$ (3 бали)

3. Розв'язати рівняння:

а) $\sqrt{1+\cos x} = \sin x$ б) $4\cos^2 x - \sin 2x = 1$ (3 бали)

Високий рівень:

1. Знайти корені рівняння:

а) $\sin^4 x + \cos^4 x = \sin 2x$ б) $\frac{1+\cos 2x}{1-\sin x} = 0$ (4 бали)

2. Розв'язати нерівності:

а) $\sin 2x * \sin x - \cos 2x \cos x \le \frac{1}{2}$ б) $\sqrt{3}\sin x - \cos x > 0$ (4 бали)

3. Розв'язати системи рівнянь:

а) $\begin{cases} \sin x + \sin y = 1 \\ x + y = \pi \end{cases}$ б) $\begin{cases} \sin x \cos y = 0{,}75 \\ \sin y \cos x = 0{,}25 \end{cases}$ (4 бали)

Висновок

В даній роботі досліджено проблему запровадження диференційованого підходу до вивчення конкретної теми в умовах профільного навчання. Головне завдання педагога – зробити навчання цікавим, радісним, індивідуально – диференційованим. Для студентів це означає посильним і успішно – результативним у відповідності з потребами, інтересами та здібностями, відповідно їх розвитку.

Список використаних джерел

1. Боровська В.П., Тригонометричні рівняння та нерівності. 10-й клас //Математика, – 2002,№42 (198) – с.6-8.
2. Боровська В.П., Тригонометричні рівняння та нерівності. 10-й клас //Математика, – 2002,№43 (199) – с.5-8.
3. Бугай Р.М., Розв'язування тригонометричних нерівностей //Математика, – 2000,№15 (75) – с.5,8.
4. Долгерт В.А., Про деякі прийоми розв'язування тригонометричних рівнянь //Математика, – 2001,№18 (126) – с.4-6.
5. Ігнатенко М. Тригонометричні рівняння з параметрами //Математика в школі, – 2000,№ 3 – с.18-21.
6. Кованцова Л.В., Малишев І.Г., Тригонометрія, Київ, Видавниче об'єднання "Вища школа", Головне видавництво, 1975 р.
7. Крайчук О.В., Крайчук О.М., Розв'язування тригонометричних нерівностей методом інтервалів //Математика, – 2001,№17 (125) – с.11-12.
8. Мінка Н.В., Розв'язування тригонометричних рівнянь //Математика, – 2003,№36 (240) – с.8-10.
9. Орач Б.Г., Розв'язування тригонометричних рівнянь //Математика, – 2002,№ 41 (197) – с.12-17.
10. Орач Б.Г., Розв'язування тригонометричних рівнянь //Математика, – 2002,№44 (200) – с.4-7.
11. Перехейда О.М., Ушаков Р.П., Розв'язання нерівностей, Харків, Видавнича група "Основа", 2003 р.
12. Роєва Т.Г., Хроленко Н.Ф., Тригонометричні рівняння і нерівності. Методична розробка теми //Математика, – 2000,№33 (93) – с.3-5.
13. Роєва Т.Г., Хроленко Н.Ф., Тригонометричні рівняння та нерівності. Методична розробка теми //Математика, – 2000,№38 (98) – с.3.
14. Толстоножко М.Т., Калініченко О.В., Доведення тригонометричних нерівностей і тотожностей //Математика, – 2001,№45 (153) – с.2-3,16.

магістр. фізико-матем. ф-ту Ольга Смірнова
наук. керівник – доц. М.І. Гром'як

ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ. ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК

На рубежі тисячоліть освіта перетворюється в одне з основних джерел стратегічних ресурсів – людського капіталу та знань, що визначають загальний рівень розвитку суспільства. Головним прискорювачем цього розвитку стає інформатизація. В останні роки відбувся великий прогрес у розвитку інформаційних і комунікаційних технологій – виникли такі поєднання засобів інформації, що ведуть до формування інформаційного суспільства.

Поява новітніх технологій потребує перегляду стану й перспектив розвитку системи освіти. Це особливо необхідно в зв'язку з випереджаючим розвитком технологій порівняно з можливостями їх використання в освіті всіх рівнів. Приоритетними напрямками діяльності, щодо впровадження нових освітніх технологій є такі:

- впровадження інформаційних технологій у навчальний процес;
- інформаційні технології і роль учителя, викладача;
- удосконалення курсу інформатики;
- інформаційні технології як засіб управління освітою;
- інформаційні технології для розвитку дистанційного навчання [7].

Важливим є надання принципово нового підходу до інформатизації системи освіти, що передбачає виконання наступних складових:

- комплексна інтеграція навчальних закладів в світову інформаційну систему;
- інтенсифікація навчального процесу й активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів;
- створення умов для широкого впровадження новітніх інформаційних технологій (НІТ) в навчальний процес;
- підвищення ефективності управління навчальними закладами освіти.

Також передбачається ефективне використання основних можливостей всесвітньої мережі Internet (WWW, E-mail, Usenet, FTP), сучасної комп'ютерної техніки, відповідного програмного забезпечення, мультимедійних мережевих навчальних комплексів.

До основних задач комплексної інформатизації можна віднести:

- використання послуг всесвітньої мережі Internet.
- створення єдиної інформаційної системи навчальних закладів.
- широке впровадження в освітній процес НІТ.
- ефективне використання в навчальному процесі відповідного програмного забезпечення.
- надання адміністрації вчасного і якісного управління персоналом.
- створення умов для здійснення видавничої та поліграфічної діяльності в рамках навчального закладу.
- розробка науково-методичного забезпечення інформатизації навчального процесу [6].

Удосконалення і розвиток сучасних інформаційних технологій та їх проникнення в найрізноманітніші галузі людської діяльності справляє відповідний вплив на методичні системи навчання всіх без винятку навчальних дисциплін, зокрема, на цілі навчання, зміст, методи, засоби, організаційні форми. Новітні інформаційні технології навчання (НІТН) розкривають широкі можливості щодо істотного зменшення навчального навантаження і водночас інтенсифікації навчального процесу, надання навчально-пізнавальній діяльності творчого, дослідницько спрямування, яка природно приваблює дитину і притаманна їй, результати якої приносять їй задоволення, бажання до праці, до пошуку нових знань.

Комплексна інформатизація освіти повинна розглядатись як основна умова виховання молоді, здатної орієнтуватися в часто змінюваних обставинах та адекватно діяти в навколишньому середовищі [2].

Сьогодні розроблено вже досить багато різних типів програмних засобів, призначених для супроводу навчання різних предметів. Вже зроблено перші кроки щодо теоретичного обґрунтування НІТН різних предметів, накопичено певний досить успішний досвід практичного використання комп'ютера для супроводу навчального процесу при вивченні різних дисциплін. Це переконливо свідчить про незаперечні переваги раціонального поєднання традиційних методичних систем навчання з новими інформаційними технологіями і створення на основі такого поєднання нових інформаційних технологій навчання – вагомих складових комп'ютерно-орієнтованих дидактичних систем [5].

Однак ще не створено загальновживаних інтегрованих навчальних програмних засобів. Таке становище природне для нового напрямку наукових досліджень, а чисельність підходів до вирішення проблеми підтверджує актуальність і новизну дослідження даного питання.

Все сказане вище і зумовило вибір теми дослідження: "Використання прикладного програмного забезпечення при вивченні розділу "Інтегральне числення". Об'єктом нашого дослідження є електронний підручник, предметом – особливості побудови, змісту, вимоги і принципи використання електронних підручників, їх переваги і недоліки, використання у організації навчального процесу.

Перші спроби перенести інформацію на комп'ютер робилися ще в 70-х – на початку 80-х років. На початку 90-х років перед розробниками інформаційних систем з'явились проблеми стандартизації перетвореної в електронний вигляд інформації, тобто відповідності міжнародних стандартів новим комп'ютерним засобам, що тоді виникли. Цей період збігся з появою персональних комп'ютерів у масовому користуванні. У 80-х роках було створено програмовані засоби як основу масової автоматизації бібліотек.

На сьогоднішній день склалася така ситуація, що всі створені в бібліотеках бази даних є розрізненими. Тому постала проблема розробити нові програмовані засоби, що могли б поєднати ці бази даних. Це дасть можливість створити прообраз віртуальної бібліотеки з таким масивом, який був би доступним для користування в дистанційній освіті в різних містах [4].

Останнім нововведенням є презентація та швидке поширення електронних книг і підручників. Електронна книга – це високотехнологічний пристрій, куди можна ввести інформацію обсягом на тисячі друкованих сторінок. Зручність електронної книги полягає в можливості мати бібліотеку в себе вдома, розміром в одну книжку. В електронній книзі легко знайти потрібну інформацію, що завжди є проблемою навчальних програм.

Електронні видання мають такі переваги над паперовими:

1. великий обсяг текстової інформації (гіпертекст);
2. копіювання та сканування тексту;
3. кращий сервіс: дизайн, музичний супровід, відеокліпи;
4. наявність у тексті довідково-інформаційної та пошукової систем;
5. швидкий пошук джерела в алфавітному, контекстному і хронологічному порядку;
6. компактність видання;
7. економія часу в пошуках джерела;
8. варіативність сюжету;
9. архівація та каталогізація матеріалу в невеликому обсязі на компактдисках.

Електронні видання забезпечують основну дидактичну мету – самоосвіту. Комп'ютеризований підручник або посібник доцільно використовувати в таких напрямках:

1. Імітація складних матеріальних об'єктів з образно-художнім поданням (візуалізацією) анімаційних (динамічних) результатів.
2. Реалізація ігрових форм і методів навчання (ділові ігри, тестування).
3. Імітаційне моделювання.
4. Автоматизація й інтенсифікація педагогічної праці в процесі проектування системи навчання (розробка навчальних дисциплін, добір навчального матеріалу, формування дидактичних матеріалів).
5. Забезпечення можливостей самостійного тиражування.
6. Глибоке вивчення та освоєння засобів автоматизації [3].

Використання прикладного програмного забезпечення і комп'ютерних технологій в навчально-виховному процесі сучасного вищого закладу освіти об'єктивно зумовлене технічним прогресом і як наслідок передбачає введення нових педагогічних технологій навчання загалом і впровадження електронних підручників зокрема.

Процес розробки підручника, у якому б вигляді він не був представлений, – процес творчий, тому не варто обмежувати його рамки створеними будь-якими схемами.

При створенні електронного підручника особливу увагу треба звернути на середовище розробки, оскільки окремі програмні середовища не сумісні. Потрібно також, щоб підручник мав наступні властивості: достовірність, повноту, системність, модульність, інтерактивність, можливість актуалізації, адаптивність до студента, адаптивність до викладача, масштабність та ін.

Розробка пробних електронних підручників та матеріалів повинна проводитись з допомогою стандартних і простих засобів, наприклад, як Microsoft Office. Це дає можливість одночасно мати і друкований, і мультимедійний, і мережений варіанти навчальних матеріалів.

Кожний підручник, з однієї сторони, повинен бути достатньо автономним, а з іншої – відповідати деяким стандартам стосовно внутрішньої структури, що повинно забезпечувати можливість легко і швидко зв'язати необхідний комплект підручників в єдину навчальну систему (в котрій можуть бути також інформаційно-пошукова система, екзаменаційна система і т.д.).

Електронний підручник повинен містити такі компоненти :

- титульний екран;
- зміст;

- повний виклад навчального матеріалу (включаючи схеми, таблиці, ілюстрації, графіки);
- по можливості додаткову літературу (не лише список, але і тексти);
- систему перевірки знань;
- список авторів;
- словник термінів;
- довідкову систему.

Основне призначення електронного підручника – надавати, представляти інформацію. Електронний підручник – перш за все, інформаційна система. Електронний підручник – не тільки підручник в звичайному розумінні, але і первинний збірник задач, довідник, дидактичний посібник як для студента, так і для викладача. Система роботи з таким підручником повинна передбачити можливість внесення змін і розширень, тому що неможливо спрогнозувати і закласти в підручник все необхідне. Всі частини підручника повинні бути інтегровані між собою. В крайньому випадку, ця можливість повинна бути хоча б потенційною, якщо не фактичною [1].

Таким чином, комп'ютер забезпечує широке застосування дослідницького методу в навчанні, що, в свою чергу, забезпечує продуктивний або творчий рівень навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Повноцінне використання новітніх комп'ютерних технологій неможливе без здатності людини чітко поставити мету й описати шляхи її досягнення. Отже, програмування як розв'язування алгоритмічних завдань – необхідний крок до ефективного використання новітніх технологій, апаратного і програмного забезпечення.

Сучасні вищі заклади освіти повинні бути достатньо гнучкими для залучення нових методів навчання й використання сучасних технологій, які підтримують навчальний процес на високому рівні.

Список використаних джерел

1. Калинин И.А. Электронный учебник // Компьютер в школе. – 1999. – №4. – С.75-77.
2. Концепція програми інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2000. – №3. – С. 3-11.
3. Степашко В. Електронні видання в системі дистанційної освіти та управління інноваційною дидактикою // Шлях освіти. – 2000. – № 7. -С. 37-39.
4. Жалдак М.І. Педагогічний потенціал інформатизації навчального процесу та проблеми його розкриття // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 1998. – №3. – С. 3-6.
5. Чванова М.С. Информационные технологии в обучении. – Тамбов; М.: ТГУ, 1997. – 123с.
6. http://www.edu.kiev.ua
7. http://www.school.kiev.ua

магістр. інженерно-педагог. ф-ту Оксана Славопас
наук. керівник – доц. Юрій Туранов

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ ПРАЦІ

Творчий розвиток особистості – важлива проблема трудового навчання. Її вирішення передбачає залучення учнів, на уроках і позаурочний час, до різних видів діяльності та виконання творчих завдань, які дозволяють більш глибоко осмислити навчальний матеріал, оперувати знаннями, вдосконалювати їх, використовувати в нових ситуаціях, створювати оригінальні вироби.

Аналіз психолог-педагогічної літератури показав, що сучасні психолого-педагогічні дослідження розкривають різні аспекти розвитку творчих здібностей учнів. Зокрема, дослідниками сформульовані основні умови їх формування (Ш. О. Амонашвілі, В. Ф. Шаталов), визначені особливості прояву творчості в різних видах діяльності (руховій: В. Є. Борилкевич, В. Г. Папуша; ігровій: Н. О. Ветлугіна, О. О. Борисова), розкрита значущість і необхідність розвитку творчого потенціалу (В. О. Сухомлинський, С. А. Соловейчик) та ін. Але в теорії недостатньо вивчене це питання стосовно умов трудового навчання, майже відсутні дослідження, які розкривають специфіку і зміст завдань творчого характеру як одного із важливих засобів всестороннього розвитку особистості. Саме ці обставини – неповна розробленість проблеми у поєднанні з великою практичною значущістю і актуальністю спричинили необхідність подальшого її вивчення та дослідження, метою якого є теоретичне обґрунтування специфіки і змісту творчих завдань з обслуговуючої праці.

Під творчими розуміють такі завдання, спосіб вирішення яких об'єктивно чи суб'єктивно невідомий. За своїм змістом, методами чи прийомами виконання вони наближаються до ситуацій, які можуть виникнути в житті кожної людини, та виступають активною формою і засобом

засвоєння досвіду творчої діяльності в умовах активної роботи мислення, напруги пам'яті, актуалізації вже накопичених знань. Дидактична мета творчих завдань полягає в тому, щоб сформувати в учнів вміння успішно орієнтуватись в житті, процесі праці, чітко, правильно і швидко вирішувати проблеми на основі творчого застосування отриманих знань і набутих навичок. На відмінну від тренувальних вправ, для творчих завдань не передбачається готовий матеріал. Його потрібно знайти, придумати, створити. Завдання можуть мати різний зміст, але об'єднує їх загальна ознака – творче вирішення.

У цілому розрізняють два типи творчих завдань. Перший тип характеризується тим, що виконання вимагає тільки певної перебудови відомого. Другий – відрізняється більшою мірою творчості при виконанні завдань, внесенням у них елементів нового за змістом або способам виконання дій.

Для трудового навчання найхарактернішими є творчі завдання, які спрямовані на відкриття нових способів дій, здобуття нових знань, застосування знань в нових умовах, створення оптимальних умов для практичних дій [2,17]. Враховуючи це, та й те, що навчальна програма трудового навчання спрямована на отримання учнями початкової конструкторсько-технологічної підготовки, ознайомлення з елементами проектної діяльності під час створення виробів, а проектний метод у шкільній освіті в наш час розглядається як домінуючий, виділяють три типи завдань: 1) на творче відтворення знань, шаблонно-тренувальні; 2) конструктивні, розрахунково-технологічні; 3) пошукові, конструктивно-технічні, на виконання творчого проекту. При вирішенні перших – учні переносять знання і вміння в нові умови без особливих змін, виконання других вимагає докорінних змін знань і вмінь у нових умовах, треті відрізняють ще більшою мірою творчості.

Враховуючи це, на нашу думку, на уроках обслуговуючої праці доцільно використовувати такі види завдань: на творче відтворення знань, конструктивні, пошукові, на виконання творчого проекту.

Обмежений обсяг статті не дозволяє розглянути всі види, тому розглянемо лише завдання на виконання творчого проекту.

Під творчим проектом у трудовому навчанні розуміють самостійно розроблений та виготовлений виріб (від ідеї до її втілення), що відзначається суб'єктивною чи об'єктивною новизною, виконаний під контролем і за консультуванням вчителя.

Оскільки трудове навчання тісно пов'язане з життям, з вивченням основ наук і основ виробництв, ознайомленням зі світом професій, то для розробки творчого проекту слід виділити такі етапи, які б відповідали етапам проектування та виготовлення виробу на виробництві. Учням пропонується не лише самостійно розробити і виготовити виріб, а й виконати на кожному етапі ряд творчих завдань. Наведемо приклад виконання учнями творчого проекту (конструювання, моделювання та пошиття спідниці).

І. Початковий етап

1. Загальні відомості про виріб

Призначення виробу

Завдання 1: Підготуйте колекцію моделей спідниць (з журналів, вирізок, фотографій, власних ескізів).

Завдання 2: Проаналізуйте картку №1. Порівняйте класи, групи і підгрупи одягу, з'ясуйте яка між ними відмінність. Визначте до якого класу, групи і підгрупи можна віднести спідницю і чому.

Картка №1

Весь асортимент одягу за загальним призначенням поділяється на 5 класів:

1. побутові вироби;
2. спортивні вироби;
3. спецодяг;
4. відомчий одяг;
5. національний одяг.
6. Кожен клас за умовами експлуатації поділяється на 5 груп:
7. верхній одяг;
8. легке плаття;
9. білизна і швейна галантерея;
10. головні убори;
11. інвентар, спорядження й інші вироби.

Групи поділяються на підгрупи, залежно від модельно-конструкторських ознак і вико-

ристання. Наприклад, спідниця.

Спідниці класифікують:

1. залежно від форми: прямі і кльошеві (конічні);
2. залежно від основи на якій розроблено конструкцію: на основі прямої чи конічної спідниці;
3. за силуетом;
4. по кількості швів;
5. по наявності та виду застібки;
6. по виду обробки верхнього зрізу;
7. по наявності декоративно-оздоблювальних елементів.

Класифікація виробу

Завдання 3: Порівняйте моделі спідниць з власної колекції, виберіть одну з них та класифікуйте за ознаками наведеними в картці №1.

Основні вимоги до виробу

Завдання 4: Дайте аргументовану відповідь:

1. Чи будуть однаковими вимоги до різних видів одягу?
2. Яким вимогам має відповідати спідниця?

2. Вибір моделі

Завдання 5: Проаналізуйте моделі спідниць з колекції та розробіть власний фасон спідниці з врахуванням таких вимог: економічність, проста конструкції, час на виготовлення, композиційне вирішення.

3. Ескіз моделі

Завдання 6: Виконайте ескіз виробу та його модель з кольорового паперу чи шматків тканини.

II. Технічний етап

1. Розмірні ознаки

Завдання 7: Користуючись таблицею 1, проаналізуйте особливості вимірювання розмірних ознак фігури людини, визначте, які з них необхідні для побудови креслення конструкції спідниці. Обґрунтуйте свій вибір.

Таблиця 1

Розмірні характеристики фігури для побудови креслення виробу

Розмірна ознака	Позначення	Визначення розмірної ознаки
Півобхват талії	$C_т$	Горизонтально по найтоншій частині талії. Записують в половинному розмірі
Півобхват стегон	$C_с$	Горизонтально по самій опуклій частині стегон і сідниць. Записують в половинному розмірі
Півобхват грудей	$C_г$	Горизонтально через пахові впадини і виступаючі точки грудних залоз. Записують в половинному розмірі
Ширина спинки	$Ш_с$	Горизонтально між задніми підпаховими впадинами через виступаючі точки лопаток. Записують повністю
Довжина виробу	$Д_в$	Вертикально від талії до низу (бажаної довжини). Записують повністю

Завдання 8: Мірки довжини та ширини знімають і записують повністю, а мірки півокружності знімають повністю, а записують у половинному розмірі. Чому це так? Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 9: Зніміть необхідні мірки для побудови креслення конструкції спідниці.

2. Визначення прибавок на вільне облягання

Завдання 10: Користуючись даними таблицею 2 виберіть прибавки, необхідні для побудови креслення конструкції спідниці. Обґрунтуйте свій вибір.

Таблиця 2

Прибавки до розмірних ознак і розрахункових формул для поясних і плечових виробів

Назва і позначення прибавки		Облягання		
		дуже прилягаюче	прилягаюче	вільне
Прибавка до півобхвату талії	$П_т$	0,5 – 1	1 – 1,5	1,5 – 2
Прибавка до півобхвату грудей	$П_г$	3 – 4	5 – 6	7 – 9
Прибавка до ширини спинки	$П_{Шс}$	0 – 0,5	0,5 – 1	1,5 – 2
Прибавка до півобхвату стегон	$П_с$	1 – 2	2 – 3	5 – 8

Завдання 11: Виберіть необхідні прибавки для побудови креслення розробленого виробу.

3. Побудова креслення основи виробу

Завдання 12: Порівняйте побудови креслення основи прямої і конічної спідниці. Визначте: в чому полягає між ними різниця; чому на основі прямої спідниці будуються виточки, а на конічній – ні; чому для побудови конічної спідниці необхідна лише мірка півобхвату талії.

Завдання 13: Виберіть основу та побудуйте конструкцію розробленої моделі, обґрунтуйте свій вибір.

4. Нанесення модельних особливостей на креслення основи

Завдання 14: Самостійно опрацюйте матеріал про особливості моделювання для масового, серійного і індивідуального виробництва та складіть порівняльну таблицю.

Завдання 15: Нанесіть фасоні лінії на основу креслення виробу.

5. Виготовлення лекал

Специфікація лекал і деталей крою

Завдання 16: Складіть та заповніть таблицю специфікації лекал і деталей крою виробу.

6. Розрахунок витрат матеріалу на виготовлення виробу

Завдання 17: Проаналізуйте таблицю 3, з'ясуйте, за якою з наведених формул можна розрахувати витрати матеріалу на виготовлення виробу, обґрунтуйте свій вибір.

Таблиця 3

Розрахунок матеріалу на виготовлення спідниці

Основа спідниці	Величина тканини			
	ширина	довжина	ширина	довжина
Пряма	140	$Д_в + 5$	80…90	$(Д_в + 5)\times2$
Конічна	140	$Д_в + С_т \times k + 5$	80…90	$(Д_в + С_т \times k + 5)\times2$

Завдання 18: Запропонуйте інший спосіб розрахунку витрат матеріалу на виготовлення спідниці, враховуючи такі величини: обхват стегон, припуски на шви, розширення по низу і розширення на складки.

7. Розкладка лекал деталей виробу на тканині

Завдання 19: Виконайте розкладку лекал виробу на тканині так, щоб було найменше випадів.

8. Розкрій виробу

Завдання 20: Виконайте розкрій виробу і придумайте, де можна використати випади тканини після розкрою.

III. Технологічний етап

1. Технологічна послідовність обробки виробу

Завдання 21: Ознайомтеся з карткою № 2, визначте:

- які саме операції є етапами технологічної послідовності обробки спідниці;
- запропонуйте варіанти обробки верхнього зрізу спідниці;
- запропонуйте варіанти обробки нижнього зрізу спідниці;
- підберіть оздоблення для виробу.

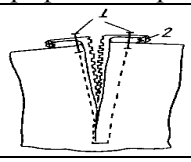
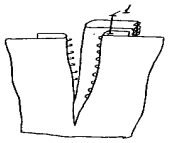
Картка №2

Технологічна послідовність обробки спідниці включає такі етапи:

1) перевірка викроєних деталей;
2) перенесення намічених ліній;
3) обробка переднього і заднього полотнища;
4) з'єднання полотнищ;
5) обробка застібки (таблиця 4);

Таблиця 4

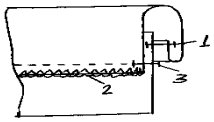
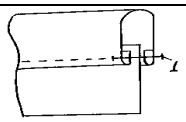
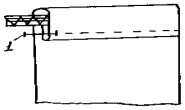
Види обробки застібки

Назва обробки	Графічне зображення	Зміст зображення
Тасьмою "блискавка"		1. Настрочення підігнутих країв виробу на тасьму. 2. Обметування зрізів.
На гачки і петлі		1. Пришивання підзору до заднього полотнища. Пришивання фурнітури.

6) обробка верхнього зрізу (таблиця 5);

Таблиця 5

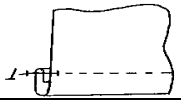
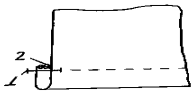
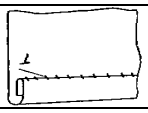
Види обробки верхнього зрізу

Назва обробки	Графічне зображення	Зміст зображення
Пришивним поясом з відкритим зрізом		1.Пришивання зовнішньої сторони поясу до верхнього зрізу спідниці. 2. Обметування внутрішнього зрізу поясу. 3. Закріплення внутрішнього зрізу поясу.
Пришивним поясом з закритим зрізом		1. Пришивання поясу до верхнього зрізу спідниці швом у підгин з закритим зрізом.
Еластичною тасьмою		1. Обшивання зрізу швом у підгин з еластичною стрічкою всередині.

7) обробка нижнього зрізу (таблиця 6);

Таблиця 6

Види обробки нижнього зрізу

Назва обробки	Графічне зображення	Зміст зображення
З закритим зрізом		1. Застрочування зрізу швом у підгин з закритим зрізом.
З відкритим зрізом		1. Застрочування зрізу швом у підгин з відкритим зрізом. 2. Обметування зрізу.
Потайними стібками		1.Підшивання зрізу потайними стібками.

8) оздоблення виробу;
9) кінцева обробка і В.Т.О.

Завдання 22: Розробіть технологічну послідовність виготовлення виробу.

Завдання 23: Виготовте виріб.

IV. Заключний етап

1. Підготовка до захисту проекту

Завдання 24: Підготуйте виріб, зміст доповіді (аргументованість вибору моделі, опис технології виготовлення та ін.), усний чи письмовий звіт про виконання творчих завдань.

2. Захист проекту

Публічний захист: демонстрування виробу, доповідь (7—8 хв.), відповідь на запитання вчителя і однокласників.

Отже, використання творчих завдань у процесі проведення уроків обслуговуючої праці допоможе вчителю навчити кожного школяра логічно розмірковувати, нестандартно підходити до розв'язання проблем, знаходити оригінальні рішення. Оскільки завдання розраховані на пошукову діяльність учнів, неординарний, нетрадиційних підхід та творче застосування набутих на уроках знань і вмінь, то вони сприятимуть не лише розвитку творчих здібностей учнів, а й ще формуванню в них навиків самостійного пошуку інформації; формуванню технологічної культури і етики; розвитку уяви; підготовці учнів до адекватного професійного самовизначення. Запропонований варіант реалізації творчого проекту буде корисний для вчителів трудового навчання і керівників гуртків.

Список використаних джерел

1. Дидактика современной школы / Под ред. В. А. Онищука. – К.: Рад. Школа, 1997. – 351 с.
2. Дремуха А. І. Творчість як основа процесу художнього моделювання одягу // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2004. – № 1. – С. 38 – 41.
3. Моляко В. А. Технічна творчість і її структура // Обдарована дитина. – 2003. – № 6. – С. 2 – 4.
4. Никитина А. П. Развитие творческих способностей учащихся // Начальная школа. – 2002. – № 10. – С. 34 – 37.

магістр. інженерно-педагог. ф-ту. Тарас Сорока
наук. керівник – проф. Г.В.Терещук

СИСТЕМИ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Трудовому навчанню належить одне з чільних місць в навчальному плані загальноосвітньої школи. Головна мета уроків трудового навчання – розвиток особистості школяра, підготовка його до творчої діяльності в умовах ринкових відносин, адже суспільству потрібні не просто виконавці службових обов`язків, а творчі особистості, здатні ставити і вирішувати професійно важливі завдання в умовах, що змінюються.

Проблема удосконалення трудового навчання і виховання завжди була актуальною на всіх етапах розвитку суспільства. Зміст навчальних програм формувався в залежності від завдань, які ставились перед трудовим навчанням. Досліджуючи програми трудового навчання періоду другої половини ХХ ст., варто врахувати те, що вони створювались на основі нових систем трудового і виробничого навчання, а також тих, що були значно раніше.

Так, у ХІХ ст. були започатковані такі системи: предметна, операційна, предметно-операційна, операційно-предметна. Ці системи детально описав академік Д.О.Тхоржевський [5].

Предметна система (Данія, друга половина ХІХст.) забезпечувала побудову навчального процесу на основі виготовлення предметів. При цьому враховується, з яких трудових прийомів складається технологічний процес. Предмети добираються так, щоб учні могли виконувати спочатку простіші, а потім складні трудові прийоми. Але самі трудові прийоми залишаються на другому плані, формуванню правильних трудових умінь та навичок, пов'язаних з виконанням трудових прийомів, не приділяється належної уваги. Ця система забезпечує включення учнів з самого початку навчання у продуктивну працю, що сприяє підвищенню їх зацікавленості роботою.

До перших систем трудового навчання належать також операційна система, яка за походженням її авторів дістала ще назву російської, та система операційно-предметна.

Операційна система була розроблена і запроваджена у 60-х роках XIX століття у Московському технічному училищі. Автором системи є відомий діяч професійно-технічної освіти Д.К.Совєткін. Дана система передбачала послідовне вивчення операцій та прийомів, характерних для певної професії. Операції та прийоми розташовувались у дидактично виправданій послідовності. Завдяки цьому в учнів складалось уявлення, що до процесу виготовлення кожного виробу входять в основному ті самі операції. Відмінність полягає лише у послідовності операцій, а також у вимогах до точності обробки. Таким чином, операційна система не прив'язувала учнів до певного ряду виробів, а озброювала їх у межах даної професії універсальними знаннями і вміннями. Операції засвоювались у процесі виготовлення навчальних моделей, тобто праця учнів не мала продуктивного характеру.

Предметно-операційна система займає середнє положення між предметною та операційною системами, хоча і тяжіє до другої. Ця система передбачає вивчення окремих трудових операцій та прийомів (що характерно для операційної системи), проте засвоєння навчального матеріалу відбувається тут не на навчальних виробах, а в процесі виготовлення певних суспільно корисних виробів, що було характерним для предметної системи.

Операційно-предметна система (Росія, кінець XIX ст.) полягала в тому, що спочатку учні стисло вивчали на виробах окремі операції, а потім переходили до виготовлення виробів у цілому. Аналізуючи операційно-предметну систему трудового навчання, варто відмітити, що учні в процесі навчання, оволодівають практичними вміннями та навичками виконавчого характеру, не використовуючи при цьому своїх знань з технології виробництва.

Наступний етап розвитку суспільства почався небувалою за розмахом та темпом реконструкцією народного господарства країни, яка здійснювалась на новій технічній основі – основі індустріалізації.

У цей же час (перша половина XX ст.) посилюється увага до вивчення природи трудових процесів з боку фізіологів та психологів. Усе це стало об'єктивною основою для трансформації поняття "система трудового навчання", яке, знайшло своє відображення у системі трудового навчання, розробленій Центральним інститутом праці.

Навчання за системою ЦІП поділялося на чотири періоди: період прийомів, що включає вправи, мета яких сформувати в учнів трудові рухи; період операцій, який виховує в учнів навички з виконання окремих операцій; період комплексів, що охоплює такі вправи, коли учням доводиться виконувати операції у взаємозв'язку, тобто у комплексі; самостійний період, який характеризується тим, що учні виконують всю роботу самостійно. Якщо говорити про методику навчання за системою ЦІП як про систему технічних та організаційних засобів, що сприяють формуванню в учнів виробничо-трудових прийомів, то і тут потрібно визначити певні принципові особливості.

У процесі навчання широко застосовувались технічні засоби різних видів, починаючи з простих шаблонів і закінчуючи складними тренажерами.

Навчальний процес проводився за документацією, серед якої особливе місце займала інструкція, що розроблялась окремо для учня (у другому та третьому періодах навчання). Інструкції охоплюють усі елементи роботи: установку учня, його трудовий режим та ін.

Центральний інститут праці ставив перед собою завдання не лише формувати в учнів навички робочі (виконавчі), а й організаційні.

Всі вищезгадані системи трудового навчання презентують різні дидактичні підходи до формування практичних вмінь та навичок. Разом з тим кожна з них знаходила своє застосування у навчальному процесі і в другій половині XXст.

Поряд із зазначеними системами трудового навчання у багатьох училищах (СРСР, середина XX ст.) працівники почали об'єднувати різні системи, використовуючи з них те, що найкраще себе зарекомендувало. При цьому спочатку проводилося тренування за методом ЦІП, потім учні навчались виконувати окремі виробничі операції і лише після цього переходили до виготовлення конкретних виробів. Така "комбінована" система була найпоширенішою. У педагогічній літературі зазначається, що на базі такого підходу до системи трудового навчання поступово викристалізовувалась система, яку сьогодні прийнято називати операційно-комплексною. Дана система включає такі основні етапи навчальної роботи.

Тренувальні вправи учнів на виконання окремих рухів та прийомів, з яких складається виучувана операція.

Вправи на поєднання вивчених прийомів в операції.

Послідовне вивчення та засвоєння кількох основних операцій, що становлять певний ступінь у навчанні операції.

Послідовне комплексне застосування кількох видів операцій для виготовлення виробів.

Самостійне виготовлення учнями предметів навчально-виробничого характеру з включенням дедалі більшої кількості операцій у більш складних їх комплексах.

Удосконалення і спеціалізація набутих вмінь та навичок на виробництві.

Як бачимо, операційно-комплексна система має багато спільного з системою ЦІП, але відрізняється від неї тим, що спирається на свідомість учнів, тут не застосовуються спеціальні пристрої для тренування і приділяється більше уваги для забезпечення продуктивного характеру діяльності учнів.

Майже всі вищезгадані системи трудового навчання мають один суттєвий недолік: вони не забезпечують обов'язкового залучення учнів до творчої діяльності. Тому ще в 60-х роках Ю.З.Гільбух пропонував застосувати на заняття х у майстернях "предметно-комплексну систему", яка, на його думку, поряд із формуванням операційних та виконавчих навичок, забезпечує формування конструкторсько-винахідницьких та організаційно-технологічних умінь [2].

Є.А.Мілерян пропонує "технологічну систему трудового навчання", в основу якої покладено органічний зв'язок курсу спеціальної технології з практичними заняттями [3]. Ця система, за словами її автора має такі особливості.

1. До курсу спеціальної технології було внесено зміни, спрямовані на посилення його зв'язку з виробничою практикою, з одного боку, та предметами політехнічного циклу з другого.

2. Учнів вчили, як визначається послідовність технологічного процесу та складаються технологічні картки.

3. Щоб узгодити виробничі завдання з навчальною програмою, до робочих креслень вносили зміни, які забезпечували оволодіння учнями уміннями та навичками, передбаченими програмами. Для цього креслення ускладнювали, окремі деталі об'єднували в одну більш складну.

У запропонованій системі, на думку автора , застосовується двофазний метод формування виробничих вмінь, при якому розв'язання кожного виробничого завдання розбивається на два етапи. На першому етапі вчитель формулює завдання, дає креслення деталі, що підлягає виготовленню із застосуванням різних пристроїв. Метою другого етапу є спрямування мислення учнів на пошуки шляхів раціоналізації технологічного процесу та удосконалення конструкції використаних раніше пристроїв.

Навчання за всіма відомими системами будувалось так, що зміст його не охоплював усі сторони та структурні складові трудової діяльності. Обмеження передусім стосувалось інтелектуального змісту трудових процесів. Об'єктом спеціального практичного навчання була головним чином фізична праця. У зв'язку з цим привертають увагу пропозиції С.Я.Батишева, який розробив "прблемно-аналітичну систему" [1]. Суть її полягає в тому, що весь матеріал програми розчленовується на окремі навчальні проблеми, які включають елементи трудового процесу і розумової діяльності.

У проблемно-аналітичній системі виділяються три періоди:

1) спочатку вивчають окремі ситуації та тренуються у виконанні відповідних цим ситуаціям трудових прийомів;

2) вивчають проблему в цілому та виконують необхідні вправи;

3) вивчають весь технологічний процес і самостійно виконують завдання з його ведення, регулювання та контролю.

Очевидно, що проблемно-аналітична система становить нову систему навчального предмета, яка ґрунтується на прагненні органічно поєднати у процесі навчання виконавчу та творчу діяльність.

Аналізуючи системи трудового навчання, С.М.Шабалов зазначав, що самі по собі вони не перешкоджають навчати учнів плануванню, конструюванню, організації виробництва. Проте

вони і не визначають це навчання, залишаючись нейтральними до змісту творчого комплексу процесу праці [6].

Як відомо, творче ставлення не виникає само по собі, його потрібно виховувати. Для того, щоб технічна творчість формувалась у процесі трудового навчання необхідно закласти відповідний навчальний матеріал у систему трудового навчання.

Тому в 70-х роках минулого століття була запропонована конструкторсько-технологічна система, яка рекомендувалась для занять у майстернях і за якою учні 5 – 9 класів перш ніж виготовляти виріб, беруть посильну участь у його конструюванні та розробці технології.

Конструкторсько-технологічна система передбачає включення учнів у творчу технічну діяльність за допомогою системи технічних завдань (конструкторських і технологічних), яка забезпечує перехід від простого до складного, а отже, є можливість виділити в ній дві підсистеми: систему трудового навчання і систему технічних завдань. Основними поняттями цих систем є конструювання і технологія.

В сучасному суспільстві відбуваються значні зміни, що максимально активізують роль і значення людського фактора. Перед людиною у зв'язку з розвитком науки і техніки постає ряд нових завдань та вимог до особистості. Створення умов для розвитку творчого потенціалу, творчої активності учнів є однією з важливих задач уроків трудового навчання.

Найбільш ефективно ці задачі можуть бути вирішені шляхом використання в навчанні сучасних педагогічних та технологічних систем, які базуються на засадах проектно-технологічної діяльності, що забезпечує одночасний розвиток, навчання і виховання учнів, шляхом залучення їх в активну творчу діяльність.

Список використаних джерел

1. Батышев С.Я. Научно-техническая революция и проблемы подготовки квалифицированных рабочих в СРСР //Советская педагогика. – 1971. − №8.
2. Гильбух Ю.З. О формировании конструкторско-изобретательских умений // Школа и производство. – 1964. − №1.
3. Милерян Е.А. Опит разработки технической системы производственного обучения // Школа и производство. – 1961. – №12.
4. Тхоржевський Д.О. Дидактика трудового навчання. – К.: Радянська школа, 1972. – 223 с.
5. Тхоржевський Д.О. Система трудового навчання. – К.: Радянська школа, 1975. – 199 с.
6. Шабалов С.М. Политехническое обучение. М.: Педагогика, 1956.

МАТЕМАТИКА

магістр. фіз.-мат. ф-ту Ярослав Новак
наук. кер . – доц. В. А. Лотоцький

ДЕЯКІ АСИМПТОТИЧНІ ЗАЛЕЖНОСТІ ДЛЯ ЄМНОСТЕЙ І ПЛОЩ ПОВЕРХОНЬ В ПРОСТОРІ R^3 ТА diam-ЄМНІСТЬ

Метою даної статті є дослідження деяких класів поверхонь в просторі R^3, площа яких може приймати як завгодно малі значення, в той час, коли їхня ємність залишається сталою, або ж навіть при певних асимптотичних залежностях між деякими параметрами поверхні, прямує до нескінченності. Для конкретних прикладів ми досліджуємо, якими повинні бути ці залежності для того, щоб ємність поверхні задовольняла вище зазначеним вимогам.

Актуальність даної статті полягає в тому, що в літературі недостатньо висвітленими є результати які стосуються множин додатної ємності, асимптотичних залежностей між ємністю та деякими величинами (параметрами), які характеризують дану множину; основна увага приділяється вивченню множин нульової ємності (так званих полярних множин), а також множин ємність яких достатньо мала. Це пояснюється тим, що в багатьох задачах аналізу такі множини відіграють роль усувних множин, тобто множин, якими можна знехтувати в певних випадках. На нашу думку важливими є спроби узагальнити поняття ємності в той чи інший спосіб, тому поряд з ємністю ми розглядаємо введену нами diam-ємність, особливістю якої є те, що вона незалежна від розмірів множини, а є певною ємнісною характеристикою форми множини.

Даною проблематикою займалися такі математики як Л. Хелмс, О. Д. Келлог, Дж. Уермер, Г. Шоке, Л. Карлесон, Л. Альфорс, М. Брело, М. Кісі, О. Фростман та інші. Найбільш цікаві результати стосовно зв'язку між ємностями і мірами Хаусдорфа (про міри Хаусдорфа див. [5,с.243], в даній статті ми не використовуємо це поняття) були вперше знайдені шведським математиком Л. Карлесоном [1,с.35-46]. Ним показано, що неможливо повністю описати ємність в термінах мір Хаусдорфа. В роботі [5] приведені теореми, які дозволяють достатньо точно визначити в термінах мір Хаусдорфа буде нульовою чи ні ємність компакта [5,с.243-247]. З деякими застосуваннями теорії ємності можна ознайомитися в роботі [6].

Ємності множин вивчаються в теорії потенціалу – теорії яка бере свій початок в задачах математичної фізики і в сучасному вигляді є одним з розділів математики, який базується на результатах функціонального аналізу, математичної фізики, теорії узагальнених функції, варіаційного числення, теорії мір і зарядів.

В літературі відомі два основних шляхи введення цього поняття. Обидва – за допомогою варіаційних задач. Найпростіше означення можна знайти в роботі [4,с.44].

Означення. Нехай E – обмежена борелівська множина в просторі R^n. Ємністю множини E називається величина $\operatorname{Cap} E = \sup \mu(E)$, де верхня грань береться по всіх мірах μ з носієм $\operatorname{supp} \mu \subseteq E$, таких, що потенціал $U^\mu \le 1$ на E.

Борелівські множини – це всеможливі множини, які можна утворити із замкнутих і відкритих множин за допомогою зчисленної множини операцій об'єднання і перерізу. Під мірою ми розуміємо довільну зчисленно-адитивну функцію задану на класі всіх борелівських множин із значеннями в R_+. Носій міри – це доповнення до максимальної по включенню відкритої множини, міра якої дорівнює нулю.

В роботі [2,с.167-169] для означення ємності попередньо розглядається досить довгий ряд міркувань, без яких неможливо його ввести, які за браком місця ми не приводимо в даній статті. В роботі [3] коротко приведені основні теоретичні відомості, необхідні для розуміння поняття ємності та суміжних понять при умові базової підготовки з курсу математичного аналізу.

В літературі розрізняються випадки n=2 і n>2, де залежно від мети досліджень вводять в розгляд логарифмічну і вінерівську ємність, α-ємність (при α=2 – ньютонівську); внутрішню і зовнішню ємність. Далі ми розглядаємо лише випадок n>2, α=2.

Як відомо, ємність множини певним чином характеризує "розміри" множини, але її властивості дещо відрізняються від аналогічних властивостей довжин, площ, об'ємів. Наведемо деякі з них (для ньютонівської ємності, [2]).

Півадитивність. Якщо $K = \bigcup_{i=1}^{\infty} K_i$, то $\operatorname{Cap} K \le \sum_{i=1}^{\infty} \operatorname{Cap} K_i$;

Неперервність справа. Це означає, що $\forall \varepsilon > 0$ існує окіл G компакта К такий, що при $K \subset K' \subset G$ $\operatorname{Cap} K' - \operatorname{Cap} K < \varepsilon$;

Ємність – опукла функція, тобто

$\forall\ K_1, K_2\ \operatorname{Cap} K_1 \bigcup K_2 + \operatorname{Cap} K_1 \bigcap K_2 \le \operatorname{Cap} K_1 + \operatorname{Cap} K_2$;

Нехай на компакті К задана функція $x' = f(x) \in \mathrm{R}^n$, яка є стискуючим відображенням (в узагальненому розумінні), тобто така, що $|x' - y'| \le |x - y|$. Тоді, якщо $K' = f(K)$ є образом К (який, очевидно, теж є компактом), то $\operatorname{Cap} K' \le \operatorname{Cap} K$.

Ємність компакта дорівнює ємності його зовнішньої межі (тобто межі тієї компоненти зв'язності доповнення компакту до всього простору, яка містить нескінченно віддалену точку).

Сім'я поверхонь $\operatorname{Cps}_3(\varepsilon)$

Нехай $\operatorname{Cps}_3(\varepsilon)$ – сім'я гладких поверхонь одиничної ємності, які обмежують зв'язну область в просторі R^3 і площа яких менша за ε.

Покажемо, що при $\varepsilon \to 0$ $\operatorname{Cps}_3(\varepsilon) \ne \varnothing$.

Розглянемо витягнутий еліпсоїд обертання Е з півосями a, b. Згідно з Ландкофом [2,с.207] $\operatorname{Cap} E = \dfrac{2c}{\pi \ln \dfrac{a+c}{a-c}}$, $c = \sqrt{a^2 - b^2}$ $(b < a)$. Якщо ємність даного еліпсоїда дорівнює одиниці, то

$$2c = 2\sqrt{a^2 - b^2} = \pi \ln \frac{a+c}{a-c} = \pi \ln \frac{(a+c)^2}{b^2};\quad \sqrt{a^2 - b^2} = \pi \ln \frac{a + \sqrt{a^2 - b^2}}{b};$$

$$a + \left(\sqrt{a^2 - b^2} - a\right) = \pi \ln \frac{a + \sqrt{a^2 - b^2}}{b};\quad a = -\left(\sqrt{a^2 - b^2} - a\right) + \pi \ln \frac{a + \sqrt{a^2 - b^2}}{b};$$

$$a = \frac{b^2}{a + \sqrt{a^2 - b^2}} + \pi \ln \frac{a + \sqrt{a^2 - b^2}}{b}.$$

Нехай при сталій ємності $a \to \infty,\ b \to 0$. Якою буде асимптотична залежність між півосями? Очевидно, що $c \sim a \Rightarrow a \sim \dfrac{b^2}{2a} + \pi \ln \dfrac{2a}{b} \sim \pi \ln \dfrac{2a}{b} \Rightarrow b \sim \dfrac{2a}{e^{\frac{a}{\pi}}}$. Переконаємось, що при даній асимптотичній залежності ємність еквівалентна одиниці. Справді,

$$\operatorname{Cap} E = \frac{2c}{\pi \ln \dfrac{a+c}{a-c}} \sim \frac{c}{\pi \ln \dfrac{a+c}{b}} \sim \frac{c}{\pi\left(\ln(a+c) - \ln b\right)} \sim$$

$$\sim \frac{c}{\pi\left(\ln(a+c) - \ln 2a + \dfrac{a}{\pi}\right)} \sim \frac{1}{\pi \dfrac{\ln(a+c) - \ln 2a}{c} + \dfrac{a}{c}} \sim \frac{c}{a} \sim 1.$$

Покажемо, що об'єм і площа поверхні еліпсоїда при $a \to \infty$, $b \to 0$ і $b \sim \frac{2a}{e^{\frac{a}{\pi}}}$ прямують до нуля. Справді,

$$V = \frac{4}{3}\pi a b^2 \sim \frac{16\pi a^3}{3e^{\frac{2a}{\pi}}} \to 0; \quad S = 2\pi\left(b^2 + \frac{a^2 b}{\sqrt{a^2 - b^2}} \arcsin\frac{\sqrt{a^2 - b^2}}{a}\right) \sim$$

$$\sim 2\pi\left(b^2 + ab\arcsin 1\right) \sim 2\pi\left(b^2 + a\frac{2a}{e^{\frac{a}{\pi}}}\arcsin 1\right) \to 0.$$

diam-ємність

Введемо величину $\mathrm{Cd}_n K = \dfrac{\mathrm{Cap}\, K}{\left(\mathrm{diam}\, K\right)^{n-2}}$.

Нехай $\mathsf{T}\left(a_1, a_2, \ldots, a_p\right)$ – деяка сім'я афінно-еквівалентних поверхонь в просторі R^n, які однозначно задаються даними (додатними) p параметрами, що визначають лише їхню форму і не впливають на розташування поверхонь в просторі (відносно групи рухів); причому, якщо дві поверхні подібні з коефіцієнтом подібності k, то їхні параметри пропорційні з тим же коефіцієнтом пропорційності, тобто

$$\forall k > 0 \quad \mathrm{T} \in \mathsf{T}\left(a_1, a_2, \ldots, a_p\right) \Leftrightarrow k\mathrm{T} \in \mathsf{T}\left(ka_1, ka_2, \ldots, ka_p\right).$$

Для того, щоб функція $\mathrm{cap}\left(a_1, a_2, \ldots, a_p\right)$ була ємністю для деякої поверхні $\mathrm{T} \in \mathsf{T}\left(a_1, a_2, \ldots, a_p\right)$, необхідно щоб $\forall k > 0 \quad \mathrm{cap}\left(ka_1, ka_2, \ldots, ka_p\right) = k^{n-2}\,\mathrm{cap}\left(a_1, a_2, \ldots, a_p\right)$.

Справді, ємності подібних тіл з коефіцієнтом подібності k відрізняються коефіцієнтом k^{n-2} [2,с.200].

НАСЛІДОК 1. $\forall t > 0 \quad \mathrm{Cd}_n tK = \mathrm{Cd}_n K$.

Справді, $\mathrm{Cd}_n tK = \dfrac{\mathrm{Cap}\, tK}{\left(\mathrm{diam}\, tK\right)^{n-2}} = \dfrac{t^{n-2}\,\mathrm{Cap}\, K}{\left(t\,\mathrm{diam}\, K\right)^{n-2}} = \dfrac{\mathrm{Cap}\, K}{\left(\mathrm{diam}\, K\right)^{n-2}} = \mathrm{Cd}_n K$.

НАСЛІДОК 2. Оскільки для обмеженої множини E завжди можна вказати кулю K, яка вміщує цю множину і діаметр якої вдвічі більший від діаметра множини, то $\mathrm{Cd}\, E \le \dfrac{\mathrm{Cap}\, K}{\left(\frac{1}{2}\mathrm{diam}\, K\right)^{n-2}} = 2^{n-2}\,\mathrm{Cap}\, K_1$, де K_1 – куля одиничного радіуса; тобто diam-ємність, на відміну від ємності завжди обмежена зверху даною константою.

Поверхні асимптотично малої площі і великої ємності

Вище ми показали, що існують поверхні сталої ємності, площа поверхні яких може приймати як завгодно малі значення.

Чи існують поверхні, які обмежують зв'язну обмежену область, площа поверхні яких може бути як завгодно малою, а ємність – як завгодно (можливо, залежно від величини площі) великою?

Спробуємо дати відповідь на це питання розглянувши витягнутий еліпсоїд обертання E, підібравши належним чином асимптотичну залежність між його півосями. Будемо, як і раніше задавати експоненціальне спадання меншої півосі: $b = e^{-x}$, а для більшої півосі задамо дещо швидше зростання, ніж у попередньому випадку: $a = x^2$ $\left(\mathrm{x} \to \infty\right)$. Тоді

$$\operatorname{Cap} E \sim \frac{2c}{\pi \ln \dfrac{a+c}{a-c}} \sim \frac{2x^2}{\pi \ln \dfrac{\left(2x^2\right)^2}{e^{-2x}}} \sim \frac{2x^2}{\pi\left(\ln\left(2x^2\right)^2 - 2x\right)} \to \infty \quad (\mathrm{x} \to \infty),$$

при цьому площа поверхні еліпсоїда прямує до нуля:

$$S = 2\pi b\left(b + \frac{a^2}{c}\arcsin\frac{c}{a}\right) \sim 2\pi e^{-x}\left(e^{-x} + x^2 \arcsin 1\right) \to 0 \quad (\mathrm{x} \to \infty).$$

Ми могли б вибрати і інші асимптотичні залежності: $b = e^{-x}\ a = x^k, \forall k \in \mathrm{R}^n \ (\mathrm{x} \to \infty)$; $b = e^{-x}\ a = \beta^x, \forall \beta < e \ (\mathrm{x} \to \infty)$, і отримали б аналогічний результат.

Виникає наступна питання.

Чи може ємність прямувати до нескінченності як завгодно швидко відносно площі поверхні, при збереженні попередніх властивостей?

Розглядаючи вище наведені приклади, де ми мали асимптотичну залежність $S \sim 2\pi \arcsin 1 \cdot ab$, знаходимо $b \sim \dfrac{S}{2\pi \arcsin 1 \cdot a}$. Звідси

$$\operatorname{Cap} E \sim \frac{2c}{\pi \ln \dfrac{a+c}{a-c}} \sim \frac{2a}{\pi \ln \dfrac{4a^2}{\left(\dfrac{S}{2\pi \arcsin 1 \cdot a}\right)^2}} \sim \frac{a}{\pi\left(\ln\left(4\pi \arcsin 1 \cdot a^2\right) - \ln S\right)}.$$

Отже, величина $-\ln S$ не може зростати швидше, ніж $a = \operatorname{diam} E$, а тому відповідь на поставлене вище питання – негативна.

ВИСНОВКИ

В даній статті нас цікавили множини сталої ємності і множини ємність яких може бути як завгодно великою, причому ми вимагаємо (для випадку поверхонь), щоб їхня площа була достатньо малою (в розумінні асимптотичних залежностей). Ми розглянули випадок поверхонь у просторі R^3.

Нами досліджено, якими повинні бути асимптотичні залежності між параметрами еліпсоїда (півосями, площею поверхні) для того, щоб ємність поверхні задовольняла вище зазначеним вимогам.

Введена нами diam-ємність може розглядатися як певна характеристика геометричної форми множини у просторі, має деякі цікаві властивості, яких не має звичайна ємність, зокрема обмеженість.

Розглянуті вище приклади показують наскільки цікавими з точки зору математики є властивості ємності, адже деякі з цих результатів не лише є неочевидними, а й досить несподіваними, оскільки цілком природно очікувались зовсім протилежні результати – в зв'язку із деякою схожістю властивостей ємності і міри множини.

Список використаних джерел

1. Карлесон Л.. Избранные проблемы теории исключительных множеств. – М: Мир, 1971. – 126 с.
2. Ландкоф Н. С. Основы современной теории потенциала. – М: Наука, 1966. – 540 с.
3. Ронкин Л. И. Введение в теорию целых функций многих переменных. – М: Наука, 1971. – 430 с.
4. Уэрмер Дж. Теория потенциала. – М: Мир, 1980. -133 с.
5. Хейман У., Кеннеди П. Субгармонические функции. – М: Мир, 1980. -304 с.
6. S. Axler, P. Bourdon, W. Ramey, Harmonic function theory, second edition, Springer-Verlag New York, 2001.

магістр. фіз.-мат. ф-ту Віктор Борук
наук. керівник – доц. В.А. Лотоцький

РЯДИ ФУР`Є ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЗНАХОДЖЕННЯ СУМ ДЕЯКИХ КЛАСІВ ЧИСЛОВИХ РЯДІВ

У даній роботі ми покажемо як за допомогою рядів Фур'є обчислювати суми деяких числових рядів як звичайним методом так і за допомогою комп'ютера, також розглянемо деякі властивості рядів Фур'є, і зразу ж покажемо як використовувати дані твердження на практиці.

Розпочнемо з властивостей.

Відомо, що для того, щоб розкласти функцію f (x), задану на $[0;\frac{\pi}{2}]$ по sin парних дуг потрібно доозначити її на відрізок $[-\pi;\pi]$ наступним чином,

$$f^*(x)=\begin{cases} f(x), x\in[0;\frac{\pi}{2}], \\ -f(\pi-x), x\in(\frac{\pi}{2};\pi]. \end{cases} \qquad F(x)=\begin{cases} f^*(x), x\in[0;\pi], \\ -f^*(-x), x\in[-\pi;0). \end{cases}$$

Так задана функція F (x) є непарною, тому її розклад у ряд Фур'є не міститиме коефіцієнтів a_k ряду Фур'є, тобто $a_k=0$.

Коефіцієнт $b_{2k-1}=0$, $b_{2k}=\frac{4}{\pi}\int_0^{\frac{\pi}{2}} f(x)\sin 2kxdx$.

Для розкладу функції f (x) по sin непарних дуг доозначимо її так,

$$f^*(x)=\begin{cases} f(x), x\in[0;\frac{\pi}{2}], \\ f(\pi-x), x\in(\frac{\pi}{2};\pi]. \end{cases} \qquad F(x)=\begin{cases} f^*(x), x\in[0;\pi], \\ -f^*(-x), x\in[-\pi;0). \end{cases}$$

Тоді: $a_k=0$, $b_{2k}=0$, $b_{2k-1}=\frac{4}{\pi}\int_0^{\frac{\pi}{2}} f(x)\sin(2k-1)xdx$.

Для розкладу функції f (x) по cos парних дуг доозначимо її так,

$$f^*(x)=\begin{cases} f(x), x\in[0;\frac{\pi}{2}], \\ f(\pi-x), x\in(\frac{\pi}{2};\pi]. \end{cases} \qquad F(x)=\begin{cases} f^*(x), x\in[0;\pi], \\ f^*(-x), x\in[-\pi;0). \end{cases}$$

Тоді: $b_k=0$, $a_{2k-1}=0$, $a_{2k}=\frac{4}{\pi}\int_0^{\frac{\pi}{2}} f(x)\cos 2kxdx$.

Для розкладу функції f (x) по cos непарних дуг доозначимо її так,

$$f^*(x)=\begin{cases} f(x), x\in[0;\frac{\pi}{2}], \\ -f(\pi-x), x\in(\frac{\pi}{2};\pi]. \end{cases} \qquad F(x)=\begin{cases} f^*(x), x\in[0;\pi], \\ f^*(-x), x\in[-\pi;0). \end{cases}$$

Тоді: $b_k=0$, $a_{2k}=0$, $a_{2k-1}=\frac{4}{\pi}\int_0^{\frac{\pi}{2}} f(x)\cos(2k-1)xdx$.

В подальшому розглядатимемо функції $f(x)=x^n$, де n – натуральне число.

Приступимо далі, використовуючи дані твердження та інші властивості рядів Фур'є, до безпосереднього відшукання сум числових рядів виду:

$\sum_{k=1}^{\infty}\frac{1}{(2k-1)^{2p}}$ та $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{(2k-1)^{2p-1}}$, де $p\in N$; $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{1}{k^{2m}}$ та $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^{2m}}$, де $m\in N$.

Знайдемо спочатку суми останніх двох. Для цього виведемо рекурентну формулу за допомогою якої і обчислюватимемо ці суми.

Позначатимемо через $a_k(x^{2m})$ – коефіцієнт ряду Фур'є функції $y=x^{2m}$ при cos kx (коефіцієнти при sin kx відсутні, бо функція парна).

Тоді для $a_k(x^{2m})$ будемо мати,

$$a_0(x^{2m})=\frac{2}{\pi}\int_0^{\pi}x^{2m}dx=\frac{2}{\pi(2m+1)}x^{2m+1}\Big|_0^{\pi}=\frac{2\pi^{2m}}{2m+1}.$$

$$a_k\left(x^{2m}\right)=\frac{2}{\pi}\int_0^{\pi}x^{2m}\cos kxdx=\frac{2}{\pi k}\left(x^{2m}\sin kx\Big|_0^{\pi}-2m\int_0^{\pi}x^{2m-1}\sin kxdx\right)=$$

$$=\frac{2}{\pi}\cdot\frac{2m}{k^2}(x^{2m-1}\cos kx\Big|_0^{\pi}-(2m-1)\int_0^{\pi}x^{2(m-1)}\cos kxdx)=\frac{4m\pi^{2m-2}(-1)^k}{k^2}-$$

$$-\frac{2m(2m-1)}{k^2}\cdot\frac{2}{\pi}\int_0^{\pi}x^{2m-2}\cos kxdx=\frac{4m\pi^{2m-2}(-1)^k}{k^2}-\frac{2m(2m-1)}{k^2}\cdot a_k\left(x^{2m-2}\right).$$

Отже, ми маємо наступний розклад функції $y=x^{2m}$, $\forall x\in[-\pi;\pi]$:

$$x^{2m}=\frac{a_0\left(x^{2m}\right)}{2}+\sum_{k=1}^{\infty}a_k\left(x^{2m}\right)\cos kx \qquad \text{або}$$

$$x^{2m}=\frac{\pi^{2m}}{2m+1}+\sum_{k=1}^{\infty}\left(\frac{4m\pi^{2m-2}(-1)^k}{k^2}-\frac{2m(2m-1)}{k^2}\cdot a_k\left(x^{2m-2}\right)\right)\cos kx.$$

Подивимось якого вигляду набере остання рівність при x=0 і $x=\pi$.

Якщо x=0, то

$$0=\frac{\pi^{2m}}{2m+1}+\sum_{k=1}^{\infty}\left(\frac{4m\pi^{2m-2}(-1)^k}{k^2}-\frac{2m(2m-1)}{k^2}\cdot a_k\left(x^{2m-2}\right)\right).$$

Якщо ж $x=\pi$, то

$$\pi^{2m}=\frac{\pi^{2m}}{2m+1}+\sum_{k=1}^{\infty}\left(\frac{4m\pi^{2m-2}}{k^2}-\frac{2m(2m-1)(-1)^k}{k^2}\cdot a_k\left(x^{2m-2}\right)\right).$$

Покажемо як користуватися даними формулами для знаходження сум вище згаданих числових рядів, відмітимо тільки, що при цьому ми будемо користуватись наступними відомими фактами:

$$a_k(x^2)=\frac{4(-1)^k}{k^2},\ \sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^2}=\frac{-\pi^2}{12},\qquad \sum_{k=1}^{\infty}\frac{1}{k^2}=\frac{\pi^2}{6}.$$

Для прикладу знайдемо суму ряду $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^6}$.

Для цього розглянемо розклад в ряд Фур'є функції $y=x^6$ в точці x = 0. Будемо мати,

$$0=\frac{\pi^6}{7}+\sum_{k=1}^{\infty}a_k\left(x^6\right)=\frac{\pi^6}{7}+\sum_{k=1}^{\infty}\left(\frac{12\pi^4(-1)^k}{k^2}-\frac{30}{k^2}a_k\left(x^4\right)\right)=$$

$$=\frac{\pi^6}{7}+\sum_{k=1}^{\infty}\left(\frac{12\pi^4(-1)^k}{k^2}-\frac{30}{k^2}\left(\frac{8\pi^2(-1)^k}{k^2}-\frac{12}{k^2}a_k(x^2)\right)\right)=$$

$$=\frac{\pi^6}{7}+12\pi^4\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^2}-30\cdot 8\cdot\pi^2\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^4}+30\cdot 12\cdot\sum_{k=1}^{\infty}\frac{4(-1)^k}{k^6}.$$

$$\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^6}=\frac{1}{30\cdot 12\cdot 4}\left(30\cdot 8\cdot\pi^2\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^4}-12\pi^4\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^2}-\frac{\pi^6}{7}\right).$$

Бачимо, що для обчислення суми даного ряду нам потрібно мати суму ряду $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^4}$. Для її знаходження розглянемо розклад в ряд Фур'є функції $y = x^4$ в точці $x = 0$.

$$0=\frac{\pi^4}{5}+\sum_{k=1}^{\infty}a_k\left(x^4\right)=\frac{\pi^4}{5}+\sum_{k=1}^{\infty}\left(\frac{8\pi^2(-1)^k}{k^2}-\frac{12}{k^2}\cdot\frac{4(-1)^k}{k^2}\right).$$

Звідси, $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^4}=\frac{1}{12\cdot 4}\left(\frac{\pi^4}{5}-8\pi^2\cdot\frac{\pi^2}{12}\right)=\frac{\pi^4}{12\cdot 4}\left(\frac{1}{5}-\frac{2}{3}\right)=\frac{-7\pi^4}{12\cdot 60}$.

Отже, остаточно маємо,

$$\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^6}=\frac{1}{30\cdot 12\cdot 4}\left(-30\cdot 8\pi^2\frac{7\pi^4}{12\cdot 60}+\pi^6-\frac{\pi^6}{7}\right)=\frac{1}{30\cdot 12\cdot 4}\left(-\frac{7\pi^6}{3}+\frac{6\pi^6}{7}\right)=$$

$$\frac{-\pi^6(49-18)}{30\cdot 12\cdot 4\cdot 21}==\frac{-\pi^6\cdot 31}{30\cdot 12\cdot 4\cdot 21}.$$

Суми даних рядів обчислюються звичайним способом довго, тому нами була розроблена програма за допомогою якої, вводячи тільки степінь k та відмітку про наявність множника $(-1)^k$, ми зразу ж отримуємо суми рядів $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{1}{k^{2m}}$ та $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{k^{2m}}$, де $m\in N$.

Аналогічно можна отримати і рекурентну формулу для $b_{2k-1}(x^p)$. З її допомогою неважко обчислювати суми двох інших, вище згаданих, числових рядів. Вона має наступний вигляд:

$$x^p=\sum_{k=1}^{\infty}b_{2k-1}\left(x^p\right)\sin(2k-1)x \qquad \text{або}$$

$$x^p=-\sum_{k=1}^{\infty}\left(\frac{4p\pi^{p-2}(-1)^k}{2^{p-1}(2k-1)^2}+\frac{p(p-1)}{(2k-1)^2}\cdot b_{2k-1}\left(x^{p-2}\right)\right)\sin(2k-1)x.$$

Якщо $x=\frac{\pi}{2}$, то

$$\left(\frac{\pi}{2}\right)^p=\sum_{k=1}^{\infty}\left(\frac{4p\pi^{p-2}}{2^{p-1}(2k-1)^2}+\frac{p(p-1)(-1)^k}{(2k-1)^2}\cdot b_{2k-1}\left(x^{p-2}\right)\right).$$

Якщо p – непарне, то ми можемо знайти суму ряду $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{1}{(2k-1)^{p+1}}$.

Якщо ж p – парне, то ми можемо знайти суму іншого ряду $\sum_{k=1}^{\infty}\frac{(-1)^k}{(2k-1)^{p+1}}$.

Знаходити суми цих рядів можна також з допомогою відповідної програми на комп'ютері, текст якої аналогічний до попередньої.

Список використаних джерел

1. Давидов М.О. Курс математичного аналізу, ч. 1. – К.: Вища школа, 1978.
2. Демидович Б.П. Сборник задач и упражнений по математическому аналізу. – М.: Наука, 1972.
3. Ильин В.А., Садовничий В.А., Сендов Бл.Х. Математический анализ: продолжение курса. – Издательство Московского университета, 1987.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

магістр. ф-ту ПВПК Наталя Гецько
наук. керівник – доц. Дячок О.М.

ДАВНЬОУКРАЇНСЬКА КНИЖКОВА ГРАФІКА: СУТНІСТЬ, ВИТОКИ, ГЕНЕЗА

Актуальність проблеми.

Графікою називається один з видів образотворчого мистецтва, близький до живопису з боку змісту і форми, але із власними конкретними завданнями і художніми можливостями. Основним образотворчим засобом графіки є однотонний (одноколірний) малюнок (тобто лінія, світлотінь); при цьому роль кольору залишається порівняно обмеженою.

Можливості застосування графіки досить широкі. Види і форми її дуже різноманітні: станковий та навчальний рисунок, естамп (усі види гравюри й літографії), книжкова ілюстрація, орнаментика, журнальний і газетний рисунок, плакат, афіша, торговельна реклама, етикетка, грошові знаки, поштова марка та листівки. Все це графічні твори, з якими ми постійно зустрічаємось, оскільки графіка є найдемократичнішим видом мистецтва.

Графіка стала самостійним видом мистецтва лише в епоху Відродження, десь на рубежі XIV і XV століть. А тим часом малювання, одна з найдавніших, без сумніву, форм образотворчого мистецтва, виникло на зорі людської історії, разом з ранніми спробами живописних і пластичних (об'ємних) зображень, виявляючись, з одного боку, як самостійний вид мистецтва, а з іншого – слугуючи засобом оздоблення рукописних і друкованих книг. Щоб розв’язати цю суперечність, необхідно визначити сутність і специфіку графічного книжкового мистецтва. Як стверджують мистецтвознавці, для цього необхідно дослідити історичні аспекти становлення графічного книжкового мистецтва, з’ясувати його походження у конкретній соціокультурній сфері. Усе це однаковою мірою стосується мистецтва української книжкової графіки, яке має свою давню і значною мірою недосліджену історію.

Мета статті – розкрити сутність, джерела й особливості розвитку давньоукраїнської книжкової графіки.

Завдання дослідження конкретизуються у необхідності опису особливостей оздоблення найвидатніших пам’яток давньоукраїнського книжкового мистецтва та аналізу структури і функцій української книжкової графіки.

Основні положення.

Українська графіка бере свій початок з глибини віків. Поява рукописної книги в Київській Русі в XI—XII ст. створила плідне підґрунтя для розвитку книжкової графіки. Художники оздоблювали книгу орнаментальними заставками, вигадливими заголовними літерами (ініціалами), сторінковими ілюстраціями (мініатюрами), а також численними дрібними малюнками на берегах сторінок.

Найдавнішими витворами книжкової графіки, що збереглися до нашого часу, є книги XI—XII ст.: "Остромирове Євангеліє" (1056—1057), "Ізборник Святослава" (1073), "Трірський псалтир" (або "Кодекс Гертруди"; 1078—1087), "Юр'ївське Євангеліє" (1120—1128) та "Добрилове Євангеліє" (1164).

Графіка рукописної книги XII ст. позначена тяжінням авторів до більшої самобутності. Видатними пам'ятками цього періоду є дві книги – "Юр'ївське Євангеліє" (1120—1128) та "Добрилове Євангеліє" (1164). У способі виконання композицій поєднуються декоративні і суто графічні елементи. Скупий, сміливий рисунок виявляє лише основне, без зайвих подробиць. Зображення мають лінійно-площинний орнаментальний характер, в якому відчутний вплив народного ужиткового мистецтва [3].

Найпоширенішим елементом в оздобленні рукописної книги була чорно-біла або кольорова заставка прямокутної форми, яка завжди вміщувалася перед початком тексту розділу. Такі заставки мали суто декоративне значення. Заставки були найчастіше геометричні, компонувалися вони з різних елементів – гарно пов'язаних між собою кубиків, трикутничків, кіл і півкіл, різноманітних розеток, сплетених між собою, тощо. Є заставки, скомпоновані з рослинної орнаментики. Досить своєрідні й цікаві так звані тератологічні заставки, що складаються з комбі-

націй рослинних і геометричних елементів та зображень фантастичних тварин, птахів, людських постатей [2].

З XV ст. з'являються мініатюри з композиціями побутового та історичного змісту, такі як малюнки "Радзивіллівського літопису", скопійованого, очевидно, з якогось більш раннього літопису. Понад шістсот ілюстрацій цього видання вражають глибоким знанням автора тогочасного життя й історичних подій на Україні [5].

Чудовими взірцями книжкового мистецтва XVI ст. є "Служебник" та Євангелія, оздоблені обдарованим художником першої половини XVI ст. Андрійчиним. Та особливо вславилося "Пересопницьке Євангеліє" (1556- 1561). У цих книгах, крім заставок та ініціалів, вирішених у формі традиційного орнаменту, є й сторінкові ілюстрації із зображенням євангелістів. Кожна ілюстрація обрамлена пишним рослинним орнаментом, у формах якого присутні елементи ренесансного мистецтва. А в зображеннях євангелістів художники прагнуть до вираження матеріальності, зберігаючи прийоми традиційної іконографії.

Графіка рукописної книги XVI – XVII ст. досягає найвищого розвитку. Книга набуває більшої декоративності, мальовничості. У композиції релігійного змісту все частіше вводяться сюжети світського характеру – місцевий пейзаж, архітектура, портрет, побутові сцени [1].

Незважаючи на те, що в середині XVI ст. в Україні виникло книгодрукування, рукописна книга не припинила свого існування. Вона продовжувала свій розвиток паралельно з друкованою книгою протягом всього XVII ст. і навіть у наступному столітті. В оздобленні рукописів художники часто використовують копії з гравюр стародруків і виконують їх у техніці рисунка пером з розкольоровкою аквареллю. Колись, ще на початках книгодрукування, було навпаки: гравери, наслідуючи орнаментику рукописів, переводили її форми в гравюру на дереві.

Крім суто реалістичних книг, у XVI—XVIII ст. в Україні писалися світські або напівсвітські твори. Їх оздоблювали орнаментикою й ілюстрували малюнками переважно світського змісту. Це, зокрема, "Служебник", написаний Лазарем Барановичем, у традиційно релігійних ілюстраціях якого багато побутово-портретних сюжетів, виконаних у реалістичному дусі; "Проповіді" Антонія Радивиловського, і т. ін.

Одночасно з рукописною книгою на Україні з середини XVI ст. почало розвиватися й книгодрукування. Оздобленням друкована книга майже повністю наслідувала графіку рукописної Своїм мистецьким початком тексту вживалися такі ж орнаментальні заставки, у центрі книги. Перед якими часто компонувалися сюжетні сценки або портрети святих. Поруч з орнаментально-декоративним оздобленням у друкованій книзі застосовувалися композиційні ілюстрації. Виготовлялося багато текстових гравюр різного розміру [4, 217].

Завдяки тісним творчим зв'язкам між українськими майстрами книжкової графіки виникла національна граверська школа. Незважаючи на те, що в процесі творчої праці майстри користувалися зразками західноєвропейського мистецтва, все-таки їх творам притаманне національне забарвлення, зокрема у побутових та історичних сюжетах, в зображеннях пейзажу, архітектури.

У другій половині XVII—XVIII ст. настає небувалий розквіт українського граверства. Пожвавлення релігійно-полемічної та культурно-освітньої діяльності сприяло розширенню книговидавничої справи. Особлива увага художників приділяється титульному аркушеві, композиція якого збагачується сюжетно-орнаментальними елементами та фронтиспісом, що друкувався на звороті титула. Текст книги щедро ілюструється сторінковими або невеликими текстовими гравюрами. Орнаментика книжкових прикрас завжди вигадливо компонується з елементами ренесансного та барочного мистецтва, яке було співзвучне добі національного піднесення й стало часткою української культури.

Висновки.

Отже, давньоукраїнська книжкова графіка являє собою непересічне явище в історії українського і світового мистецтва. Хоча графіка часто відіграє підготовчу, прикладну роль, це мистецтво самостійне, зі своїми власними завданнями і специфічними прийомами. В системі мистецтв вона еволюціонувала від примітивних наскельних зображень до функціонально-ємного мистецького виду. Людина постійно підпорядковувала графічні засоби своїм соціально-естетичним потребам; так виникли книги з графічною оздобою.

Українська книжкова графіка в історичній ретроспективі – це не просто один з видів художньої творчості, це одна з найцінніших ланок культурної традиції. Ця обставина істотно впливає на психологію творчості книжкових графіків, регулює взаємовідносини між ними. В такому середовищі вони бережливо ставляться до ідей своїх попередників і сучасників. Виходячи з цього, українська графіка являє собою відкриту систему, яка багатьма каналами пов'язана із світовим мистецтвом.

Як цікаве і значне мистецьке явище українська книжкова графіка помітно збагатила і збагачує скарбницю сучасної світової культури. Вона не просто привносить у світову графіку нові змістові (формальні) ідеї, а впливає на її загальний образ, пропонує подальші шляхи розвитку. Своєрідність української книжкової графіки не у звичайному збереженні успадкованих духовних цінностей, а в поглибленні усіх ланок мистецького досвіду України.

Список використаних джерел

1. Верба І. І. Мистецтво графіки. – К.: Мистецтво, 1968. – 224 с.
2. В'юник А. О. Мистецтво графіки // Зміна. – 1964. – № 8. – С. 8-10.
3. Крип'якевич І. П. Причинки до словника українських граверів // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 4. – С. 22—25.
4. Логвин Г. Н. Гравюра українських стародруків XV—XVIII ст. – К.: Дніпро, 1990. – 362 с.
5. Степовик Д. В. Українська графіка XVI—XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1982.— 162 с.

магістр. ф-ту ПВПК Оксана Поберейко
наук. керівник – доц. Дячок О.М.

КОЛІР ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ У ДИЗАЙНІ

Значення кольору в житті людини велике і багатоманітне. Все, що ми бачимо, ми бачимо за допомогою кольору і завдяки кольору. Очевидно, ця біологічна функція кольору визначає і його роль в духовному житті людського суспільства, що безпосередньо виражається в здатності емоційної дії кольору на психіку людини.

Цими питаннями з глибокої давнини займалися багато вчених. Від наївних, не позбавлених поезії теорій вчення про колір в результаті тривалого шляху розвитку вони прийшли до дійсно наукових поглядів на природу кольору. Проблемами кольору і в даний час займається цілий ряд наук і наукових дисциплін, кожна з яких вивчає колір з різних сторін. Фізику перш за все цікавить енергетична природа кольору, фізіологію – процес сприйняття кольору людським оком і перетворення його в колір, психологію – проблема сприйняття кольору і дії його на психіку, здатність викликати різні емоції, біологію – значення і роль кольору в життєдіяльності живих організмів і т.д.

Як засіб художньої виразності, засіб впливу на внутрішній стан людини, колір вивчається і застосовується у дизайні, який все більше входить у різні сфери нашого життя. Проте знання азів психологічного впливу кольору на людину – це не лише цікава інформація, але і практична доцільність. Обізнаність в цій сфері та застосовування здобутого у конкретних умовах є актуальним не лише для вузького кола спеціалістів, але й для кожної людини.

Отож, при проведенні нашого дослідження ми ставили за **мету**: визначити концепцію різновекторних аспектів застосування кольору в дизайні.

Об’єктом дослідження є процес сприймання кольору і його психологічного та психофізіологічного впливу на людину.

Предмет дослідження – можливості застосування у дизайні різновекторності художньої виразності кольору.

Зі шкільного курсу фізики відомо, що колір – це не просто характеристика зовнішнього вигляду об’єкта. Відчуття того чи іншого кольору дає світло з певною довжиною хвиль. А світло – джерело життя на Землі. Наша реакція на колір інстинктивна і несвідома – вона життєво важлива для виживання і сформувалася у тваринного світу задовго до появи людини.

В сучасному світі дуже легко недооцінити силу примітивних несвідомих інстинктів. Важко повірити, але сьогодні людина вибирає колір комп’ютерного корпусу чи мобільного телефону, керуючись тими ж підсвідомими мотивами, що й при виборі висячих на дереві фруктів чи лікувальної трави [2]. Кольори інтер’єру, в якому ми живемо і працюємо, діють на нас точно

так, як і кольори природного середовища. Кольори одягу та аксесуарів, вибрані людиною, посилають оточуючим на рівні підсвідомості ясні сигнали, які може зрозуміти кожен.

Отож, дизайнер ніяк не може обійтись без багажу знань щодо впливу кольору на людину. Тому, щоб розкрити можливості художньої виразності кольору у дизайні, у своєму дослідженні ми зупинилися на таких аспектах як: психологічний та психофізіологічний вплив кольору, закономірності створення кольорової гармонії, врахування сіміотики (символіки) кольору при створенні дизайнерських проектів.

З наукової точки зору, колір є принциповим сигналом у формуванні судження – це перший фактор, який ми інстинктивно відмічаємо, оцінюючи що-небудь.

Врахування психологічної реакції на колір – одна з основних умов успішності дизайнерської діяльності. Так, на думку Анжели Райт, члена Британської королівської академії мистецтв, дослідника даної проблеми: "Успішне застосування кольору – це і наука, і мистецтво. У минулому багато компаній практикували суб'єктивний підхід до використання кольорів, не розуміючи цього. Необхідно ж враховувати глибокий вплив кольору на емоційному і психологічному рівні та правильно його застосовувати, якщо ви хочете побудувати позитивні відносини з покупцями, привернути увагу до свого бренда і забезпечити вигідне співробітництво в майбутньому" [2, 112].

Наведемо приклад. Кольори колонтитула документа визначають першу підсвідому реакцію людини на розміщену в ньому інформацію; кольорові поєднання, використані при створенні анкети, здатні або спонукати людину максимально повно відповісти на запропоновані запитання, або навпаки, погасять в ній всяке бажання ділитися своїми думками.

Відомо, що процес прийняття рішення людиною про покупку чогось займає близько 15 секунд – можливо це не дуже багато, щоб оцінити і відчути якість і переваги обраного товару, але повністю достатньо, щоб з самого початку привернути увагу покупця кольором. Проте, коли колір вже викликав перше враження, покупець (отримувач документа і т.д.) може і не купити виріб (неправильно відреагувати на інформацію), якщо колір не відповідає його основному призначенню [2]. Грамотно використовуючи кольорові поєднання, дизайнери різних компаній можуть донести свою основну ідею до споживача.

Поглянемо на іншу сферу дизайнерського мистецтва – оформлення середовища, життєвого простору людини. Тут обов'язково треба враховувати психофізіологію кольору, його лікувальні властивості.

Сама природа намагається своєю різноманітністю форм і кольорової гами впливати на людину. Хвильові вібрації основних кольорів відновлюють дії тих чи інших функцій організму, нормалізуючи їх діяльність. Про це знали ще в глибоку давнину. Кожний орган людини забарвлений у певний колір. За давньою китайською філософією, синьо-зелений колір має печінка, червоний – серце, чорний – нирки, білий – легені, жовтий – селезінка й підшлункова залоза. Відповідні кольори мають і субстанції, що виробляються органами: кров – яскраво-червона, жовч – жовто-зелена. Хвороби змінюють це забарвлення: при застійних явищах кров стає темно-бордовою, недокрів'ї – світло-червоною [6].

Лікувальні властивості кольору виявляються завдяки впливу хвиль певної довжини на наші органи чуття й психічні центри, при чому різні кольори мають специфічний вплив при різних хворобах.

Важливо зазначити, що кольори поділяються на теплі – червоний, оранжевий, жовтий, і холодні – блакитний, синій, фіолетовий. Між ними центральний – зелений. Білий синтезує в собі всі кольори. Теплі кольори допомагають переносити холодні температури, збуджують і поліпшують настрій, підвищують м'язову працездатність. Холодні ж навпаки сповільнюють життєздатність організму, заспокоюють і навіть пригнічують психіку людини. Кольори середини спектру – жовто-зелені, зелені і світлі ахроматичні є найменш стомлюючими. Оскільки вони відносно нейтральні за психофізіологічним впливом на людину [7].

Дослідження показали, що промені сонця, проходячи через скло різного забарвлення, лікують ряд захворювань, зокрема шкіри. Побутує думка, що вода, налита в пляшки різного кольору, під впливом сонця набуває нових хімічних властивостей і стає лікувальною. Є незаперечні дані про те, що, змінюючи колір скелець в окулярах, можна регулювати свій психоемоційний стан. Вчені дійшли висновку, що більше третини неврозів краще лікуються

окулярами, ніж таблетками [6]. Механізми багатьох хвороб зумовлені порушенням кольорової гармонії, змішуванням кольорів, а також дефіцитом певного кольору, необхідного для життєдіяльності органів і психічної рівноваги.

Цікавим питанням є гармонійне поєднання кольорів. Гармонія кольорових співвідношень передбачає строгу взаємообумовленість кольорів, при якій зміна одного з них веде до порушення цілісності.

Нагадаємо: кольори природи поділяють на дві групи:

- ахроматичні: білий, сірий, чорний (відрізняються лише по світлості);
- хроматичні: кольори і їх відтінки, які ми розрізняємо в спектрі – червоний, оранжевий, жовтий, зелений, голубий, синій, фіолетовий (відрізняються кольоровим тоном, насиченістю і яскравістю).

Перечислимо декілька найбільш розповсюджені *типи гармоній:*

- монохроматичні, витримані в одному кольоровому тоні з різницею у світлоті і насиченості;
- композиція, в якій кольори підпорядковуються одному головному кольору;
- полярні, побудовані на протиставленні двох основних кольорів або двох груп кольорів, які утворюють між собою великі інтервали по кольоровому крузі;
- поєднання ахроматичних і хроматичних кольорів, а також ахроматична гама – співвідношення сірих відтінків, розміщених за світлотою;
- триколірні, побудовані на трьох кольорах, що утворюють між собою середні і великі інтервали на кольоровому крузі [5].

Важливо також знати і *основні принципи кольорових поєднань*. Чергування одної і тої ж кольорової гами з іншими кольорами створює певний ритм. Слід поєднувати яскраві кольори з приглушеними, темні – зі світлими, теплі – з холодними.

Кольорова гармонія завжди цікавила багатьох вчених, художників, мистецтвознавців. Так, Леонардо да Вінчі, вдивляючись в природу кольорових поєднань, прийшов до висновку, що зі всіх кольорів однаковою мірою досконалих той буде здаватись найбільш прекрасним, який буде знаходитись поряд з прямо протилежним йому [2].

Кращим вчителем кольорового ладу більшість спеціалістів вважає природу, проте треба пам'ятати, що досконале мистецтво не народжується від сліпого наслідування природи. Особливість бачення художника-дизайнера, архітектора полягає в тому, що він подумки моделює, створює різні композиції, а тільки потім реалізує відібраний варіант гармонійного поєднання.

Також, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що смислова функція кольору виявляється і в його символіці. Ми знаємо, що в окремі періоди історії світового образотворчого мистецтва символіка відігравала особливу роль в ідейно-образному змісті художнього твору. Важливого значення надавалося символіці кольору в мистецтві середньовіччя, в умовах панування релігійних ідеологій, коли інтерес до того або іншого кольору підтримувався, зокрема, і вірою в нібито магічну силу кольору [1, 88].

Ця обставина впливала і на кольоророзуміння у художників тієї епохи, що знаходило свій вираз у відповідних принципах гармонізації. Проте єдиної системи, що встановлює певний символічний зміст за кожним кольором, не існувало ні в одну епоху. В кожній країні у певний історичний період складалася своя символіка, але навіть і в цих обмежених рамках вона не була стійка і мала відхилення. Наприклад, в середньовіччі червоний колір одночасно вважався і кольором краси та радості, і кольором злості та сорому. Руді борода і волосся вважалися ознакою зради; в той же час, згідно іншим середньовічним джерелам, червоною бородою наділялися позитивні персонажі.

Цікаво відстежити, як різняться трактування символіки кольорів у різних частинах світу, у різних культурах. Отож:

Жовтий є кольором золота, світла і сонця. В Єгипті це колір обману і зради, а в Європі – боягузтва. У Китаї – це колір королівської влади. В цілому ж світі жовтий колір має застережливий характер.

Оранжевий символізує полум'я, вогонь, а також розкіш і блиск, пишність. У Китаї і Японії це колір кохання і щастя, а оранжевий колір буддійських монахів підкреслює відречення від мирської суєти.

Блакитний, як колір неба і води, символізує мир, спокій, інтелект, високу духовність, нескінченність життя. Взагалі, це колір благородства і шляхетності. До речі, індуїстський бог Вішна зображений як юнак з блакитною шкірою – у цій релігії цей колір символізує велич і простір неба.

Білий – символ чистоти і довершеності. На Заході наречені одягають біле плаття, тоді як в азіатських країнах білий символізує жалобу, смуток. Відомий факт, що білий прапор означає складання зброї, а отже і мир, перемир'я.

Чорний на Заході є кольором смерті, жалоби і підземного світу. В індуїзмі богиня смерті Калі має чорну шкіру. У Китаї чорний колір означає зиму і північний напрямок.

Червоний – це колір життя, а життя – це кров, вогонь, пристрасті, війна. у християнських календарях святкові дні позначаються червоними цифрами і літерами. Він також асоціюється з муками Ісуса Христа. У світському житті червоний колір символізує також чоловічу силу, успіх і багатство, яких досягнув мужчина. Тому спортивні автомашини мають здебільшого червоний колір.

Отож, і проблема символіки кольору досить складна, адже наділення кольорів певним символічним змістом впливає на застосування їх у різних сферах нашого життя.

Таким чином, дослідження концепції різновекторних аспектів застосування кольору в дизайні – проблема цікава та актуальна. І ми переконанні, що велика частина з поданих матеріалів, досліджень, спостережень та рекомендацій цікава не лише для спеціалістів дизайну, але будь-якої людини, бо кольорове оточення – невід'ємна реальність нашого життя.

Список використаних джерел

1. Архейм Р. Искусство и визуальное восприятие.— М.: Прогресс, 1974.
2. Головних А. Радуга на бумаге // СНІР. – 2004. -- №7. – С.112.
3. Зайцев А.С. Наука о цвете и живописи. – М.: Искусство, 1986.
4. Измайлов Ч.А. и др. Психофизиология цветового зрения. – М.: Изд-во МГУ, 1989.
5. Келе А.-Б., Малановки А. На цвет товарищей нет: [Использование цвета в лечебных целях] // Физкультура и спорт. -1994. – №11. – С.20-21.
6. Косенко А. Кольори райдуги: котрі з них ваші?// Ваше здоров'я. – 1998. – 7лют. – С.13.
7. Лікуйтеся кольором// Жінка. – 1995. – №12. – С.20.
8. Люшер М. Цвет вашего характера. – М.: Рипол Классик: ВЕЧЕ, 1997.

магістр. ф-ту ПВПК Ірина Дідух
наук. керівник – проф. В.О.Вихрущ

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ВМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

На сьогоднішній день дуже часто звертається увага на інтелект людини. Та яка його природа? Згідно досліджень М.А.Холодної, можна виділити кілька основних підходів, для кожного з яких характерна певна концептуальна лінія формування інтелекту.

Соціокультурний підхід (інтелект як результат процесу соціології, а також вплив культури в цілому) (Дж.Брунер, М.Коул і С.Скрібнер, Л.Леві-Брюль, К.Леві-Стросс, А.Р.Лурія, Л.С.Виготський).

Генетичний підхід (інтелект як результат адаптації до потреб навколишнього світу у природних умовах, взаємодії людини із зовнішнім світом) (У.Р.Чарлсворс, Ж.Піаже).

Процесуально-діяльнісний підхід (інтелект як особлива форма людської діяльності) (С.Л.Рубінштейн, А.В.Брушінський, Л.А.Венгер, Н.Ф.Тализіна, О.К.Тихомиров, К.А.Альбуханова-Славська).

Освітній підхід (інтелект як продукт цілеспрямованого навчання) (А.Стаате, К.Фішер, Р.Фейерштейн, Н.А.Менчинська, З.І.Кашикова, Г.А.Берулова).

Інформаційний підхід (інтелект як сукупність елементарних процесів перетворення інформації) (Х.Айзенк, Є.Хант, Р.Стернберг).

Феноменологічний підхід (інтелект як особлива форма змісту свідомості) (В.К.Кьолер, К.Дункер, Р.Мейлі, М.Вертгеймер, Р.Глезер, М.Чі, Дж.Кемпіон).

Структурно-рівневий підхід (інтелект як системи різнорівневих пізнавальних процесів) (Б.Г.Ананьєв, Н.Д.Дворяшина, Е.І.Степанова, Б.М.Величковський).

Регуляційний підхід (інтелект як фактор саморегуляції психічної активності) (Л.Л.Терстоун, Р.Стернберг). [5, с.48].

Кожен із підходів заслуговує на увагу. У своєму досліджені ми розглядаємо інтелект як систему різнорівневих пізнавальних процесів, тобто використовуємо ідеї структурно-рівневого підходу. Б.Г.Ананьєвим, М.Д.Дворянином, Е.І.Степановою, Б.М.Величковським розглянемо вагомі методологічні положення щодо природи інтелектуальних можливостей людини. Основна ідея: інтелект – це складна розумова діяльність, яка є єдністю пізнавальних функцій різного рівня.

Завдяки ідеї Л.С.Виготського про те, що перетворення зв'язків між різними психічними функціями складають основу психічного розвитку, у межах структурно-рівневого підходу отримала розвиток теза про інтелект як ефект між функціональних зв'язків основних пізнавальних процесів. Розглядаються такі інтелектуальні вміння: мислити; пам'ятати; сприймати; бути уважним. Вони виступають компонентами інтелектуальної системи [5, с.96].

Метою нашого дослідження стало вивчення впливу дидактичних ігор на увагу молодшого школяра як компонент його інтелектуальної системи.

Згідно визначення А.І.Каірова та Ф.М.Петрова: "Увага – спрямованість психічної діяльності на одні предмети чи явища дійсності при сучасному відволіканні від інших" [1, с.350].

Результати досліджень Л.Ф.Тихомирової, Т.В.Пєтухової, Л.П.Набатнікової, В.Д.Пекеліса, М.Д.Левітові, В.Д.Щадрікова та наші власні спостереження дозволяють стверджувати, що переважаючим видом уваги молодшого школяра є мимовільна, фізіологічною основою якої є рефлекс орієнтування. Дитина швидко реагує на те, що її цікавить, тому важливо виховувати пізнавальні інтереси і потреби учнів. У початковій школі відбувається і розвиток довільної уваги. Він у молодших школярів тісно пов'язаний із розвитком відповідного ставлення до навчання [4, с.33].

Результати анкетування вчителів початкових класів свідчать, що без посередньо пов'язують між собою як причину і наслідок:

- увагу і пам'ять (37% вчителів);
- увагу і мислення (45% вчителів);
- увагу і уяву (18% вчителів).

Анкетування учнів других класів початкової школи (220 учнів проанкетовано) дають підстави стверджувати, що увага на уроці безпосередньо пов'язана із інтересом до навчального предмету.

Як свідчить експериментальна діяльність, підвищити рівень уваги кожної дитини молодшого шкільного віку можна, в першу чергу, завдяки використанню дидактичних ігор, оскільки вони створюють сприятливий психологічний фон для пізнавальних процесів і дозволяють без додаткових зусиль формувати увагу учня до предмету діяльності.

Дидактичні ігри – це спеціально створені чи пристосовані для цілей навчання ігри[2, с.71].

Сутність дидактичних ігор полягає у вирішенні дидактичних задач, поставлених у цікавій формі. Вони сприяють всебічному розвитку дітей. Передує організації ігрової діяльності на уроці цілеспрямована робота вчителя щодо формування потреби і мотиву до діяльності, шляхом концентрації на ній уваги.

К.Д.Ушинський запропонував деякі прийоми концентрації уваги молодших школярів. Вони не втратили свого значення і у наші дні.

Учням корисно здійснювати дії по команді вчителя, наприклад: встати, сісти і т. д. Це у них виробить звичку кожну хвилину бути уважними.

Вчителю можна спочатку задати питання, а потім назвати ім'я того, хто буде відповідати на нього. У результаті до відповіді підготовиться весь клас.

Варто заохочувати учнів піднімати руки у всіх випадках, коли вони можуть відповісти.

Вчитель повинен використовувати всі завдання на розвиток уваги, запропоновані у підручниках.

Непоганими засобами розвитку уваги можуть бути ігри[3, с.27].

Дидактичні ігри мають певну структуру, у якій виділяють такі елементи:

- навчальна задача;

- ігрові дії чи ігровий елемент;
- правила;
- закінчення гри.

Між навчальною задачею, ігровими діями і правилами існує тісний взаємозв'язок. Навчальна задача визначає характер ігрових дій. Правила допомагають здійснити ігрові дії і вирішити задачу. Таким чином, у грі дитина вчиться не спеціально, а мимовільно. Завдяки грі легше здійснюється входження у навчальну діяльність. Під час гри відбувається налагодження всіх психофізіологічних функцій, адже за її законами дитина повинна бути уважною, орієнтуватися у правилах, бути коректною і емоційно стриманою.

Отже, кожен з етапів дидактичної гри може сприяти цілеспрямованому формуванню уваги молодших школярів із врахуванням його специфічних задач, що і є предметом нашого подальшого дослідження.

Розвиток уваги як інтелектуального вміння є важливою складовою розвитку особистості. Саме тому у молодших класах доцільно використовувати дидактичні ігри, особливо у 1 і 2 класах.

Успішність навчання учнів значною мірою залежить від розвитку їхніх інтелектуальних вмінь, а особливо уваги. Тому вчитель повинен вибирати правильні методи та прийоми, щоб забезпечити уважність на уроці.

Дидактичні ігри дозволяють підвищити рівень уваги у кожного учня молодших класів, розвинути такі її властивості, як стійкість (здатність зосереджуватись на стільки часу, скільки необхідно для певної діяльності, та здатність опиратися обставинам, які відволікають) та збільшити обсяг (кількість об'єктів, які сприймаються одночасно).

Список використаних джерел

1. Педагогическая энциклопедия/ Под. ред. А.И.Канрова, Ф.Н.Петрова. – М.: Советская энциклопедия, 1964.
2. Педагогический энциклопедический словарь/ Под. ред. Б.М.Бим-Бад. – М.: Советская энциклопедия, 2002. – 528 с.
3. Познавательные процессы и способности в обучении/ Под. ред. В.Д.Щедрикова. – М.: Просвещение, 1990. – 142 с.
4. Тихомирова Л.Ф. Формирование и развитее интеллектуальных способностей ребенка. Младшие школьники. – М.: Рольф, 2000. – 160 с.
5. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – Томск: Барс, 1997. – 392 с.

магістр. ф-ту ПВПК Наталія Гаврада
наук. керівник – доц. О.М. Дячок

УКРАЇНСЬКА ГРАФІКА XX СТОЛІТТЯ: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

Актуальність проблеми.

Підлягаючи єдиним для світового мистецтва образно-стильовим закономірностям розвитку, у XX столітті українська графіка, зберігаючи локальну своєрідність, водночас збагатилася новими художньо-естетичними якостями. Тому проблема традицій і новаторства, вирішувана в кожному творчому акті, стає щораз актуальнішою. Будучи соціальною (за механізмом) формою передачі людського досвіду, традиція немислима без категорії новаторства, яке рано чи пізно розкриває свій органічний внутрішній зв'язок з якоюсь із художніх традицій, близьких чи далеких, а також, зрозуміло, із спільними законами розвитку мистецтва.

Потреба в осмисленні спадщини з'являється в кожного покоління художників, особливо в застійні часи. Мистецтво України XX століття, штучно і насильно втиснуте в жорсткі рамки режиму, було позбавлене живих зв'язків з попереднім мистецьким періодом. Питання традиції знаходиться в центрі уваги багатьох українських графіків, однак постійна зміна рівня осмислення спадщини і відсутність методологічних положень у теорії мистецтва ускладнює його історичний аналіз.

Актуальність проблеми дослідження історії українського графічного мистецтва у загальному ракурсі історії української культури та його зв'язку із сучасним мистецтвом графічних зображень спричинила вибір теми наукового дослідження.

Мета статті – на теоретичному рівні аналізу встановити зв'язок традиційності і новаторства в українському графічному мистецтві XX століття.

Завдання дослідження: 1) описати особливості й соціально-історичні умови становлення українського графічного мистецтва; виявити етапи розвитку української графіки; охарактеризувати динаміку зміни графічних технік у структурі українського графічного мистецтва XX століття та прослідкувати зв'язок традицій і новаторства українського графічного мистецтва у даний історичний період.

Основні положення.

Українська графіка – цікаве і багатогранне явище в історії світового мистецтва. На різних етапах вона відбивала головні ідеї часу. Попри всі суперечності розвитку, українська графіка розширила свої тематичні та жанрові межі, урізноманітнила технічні прийоми.

Осмислити усю повноту творчих процесів, дослідити структуру графіки як найбільш складного і мобільного на той час виду мистецтва заважало командно-адміністративне втручання в напрями наукових розробок. Саме завдяки такому втручанню були повністю або частково знехтувані такі значні імена новітньої українська графіки, як Павло Ковжун, Микола Бутович, Святослав Гординський, Степан Луцик, Мирон Левицький, Петро Андрусів, Іван Іванець. Твори багатьох українських графіків засвідчують вирішення дуже актуальних тогочасних проблем графічного мистецтва [3].

Саме в XX столітті українська графіка була найбільш цілісним і водночас розгалуженим видом образотворчого мистецтва. Маючи добре розвинутий прикладний напрямок, вона швидко опанувала побутову сферу, ставши важливим чинником естетизації життя. Подібні суспільні функції ні живопис, ні скульптура на ту пору взяти на себе не могли.

У західних областях України графіка розвивалася відповідно до історично складених мистецьких традицій. Лише у Львові, частково в Івано-Франківську, існував естетично-змістовий і матеріальний грунт для її дальшого поступу. Ужгород, Чернівці, Луцьк та Рівне не мали, за невеликим винятком, графіків-професіоналів і технічної бази для естампного друку. Тому найпоширенішими тут стали рисунок і акварель, які в 40—50-х роках у деяких містах уособлювали цілий вид графіки [6].

У другій половині 50-х років у мистецьких центрах України спостерігається зменшення популярності таких галузей графіки, як рисунок та акварель. Художники починають уникати прямолінійного копіювання природи, театралізованих сюжетних ситуацій і більше уваги приділяти творчому відбору композиційних елементів, пластичній трансформації натурного матеріалу. В творчості багатьох митців утверджується техніка літографії. В українському естампі другої половини 50-х років змінюється співвідношення жанрів. Більшої ваги набуває краєвид і естамп.

Вузловою для тогочасних українських графіків була проблема історичного минулого українського народу. Основним стимулюючим фактором їхньої зацікавленості проблемою послужила українська літературна класика. Осмислення життя і творчості видатних українських письменників нерідко виводило графіків на проблеми вітчизняної історії [7].

Розглядаючи українську графіку 70-х років, бачимо, як поступово митці відмовляються від героїчних, дещо міфологічних (взятих з фольклору) характеристик персонажів і акцентують свою увагу на психологічному їх стані. В результаті зникають прямолінійні, плакатно спрощені образи, конфліктні мотиви, які використовувались як невід'ємний елемент образної структури, втрачає значення поширена раніше романтична трактовка життя.

Слід підкреслити, що в українській графіці останніх років значення авторського імпровізаторства помітно зростає, що дозволяє говорити про формування ще одного графічного жанру. У 80-х і особливо у 90-х роках починає розвиватися жанр карикатури. В графіці виникають форми монологу, діалогу, роздуму, використовуються гротеск, порівняння, гіпербола. Ще одним жанром, який в другій половині 70-х років та на початку 80-х років розвивався особливо інтенсивно, був портрет. У портретному рисунку працювали С. Грузберг, В. Гнатенко, в естампі – Є. Безніско, М. Старовойт, З. Кецало. Героями портретів все частіше стають люди інтелектуальної праці [2].

Вищенаведені зміни в українській графіці – це результат дії багатьох чинників. Одним з них є посилення психологічних функцій мистецтва та зростання у ньому ролі суб'єктивного начала. З приходом у повсякденність нових або колись відкинутих соціально-економічних, ес-

тетичних, моральних цінностей суспільство почало міняти стосунки насамперед з тими сферами буття, в яких склалися чи не найбільш парадоксальні й заплутані ситуації.

Підказки, що і як треба малювати, нав'язувались митцям різними шляхами. Тому з перших років політичних змін в СРСР, під зростаючим резонансом від чорнобильської трагедії, питання теми опиняється в центрі уваги багатьох художників. Мистецтво почало знову повертатися до своєї поетичної сутності. Цей процес відбувався всупереч популярній тезі про провінційний характер українського мистецтва взагалі.

Перебування в єдиному середовищі, відносна рівність в отримуванні будь-якої політичної та іншої інформації виробили певну тенденційність самого відношення художників до всього духовного масиву сучасного життя. Такою першою і найголовнішою рисою більшості графіків стало інтелектуально поглиблене сприйняття української теми. На дальній план відійшли фольклорні мотиви з присмаком ліричності й захоплення. До розгляду залучаються суперечливі явища національної історії [4].

При захисті вищих норм суспільної моралі автори часто звертаються до релігійної тематики, виявляючи найбільш сутнісні поняття "прикладного" значення. Оновлення тематичної спрямованості українського графічного мистецтва відбувається і завдяки новому осмисленню фольклорного матеріалу.

Отже, сучасна українська графіка живиться різними естетичними джерелами, виконує значно більше функцій, ніж у попередні періоди.

Висновки.

Для України графіка – це не просто один з видів художньої творчості, це його історія і одна з найцінніших ланок культурної традиції. Ця обставина істотно впливає на психологію творчості графіків, регулює взаємовідносини між ними. Характерною особливістю української графіки XX століття є вироблення щораз нового ставлення до графічної та історичної спадщини. Однак це зовсім не суперечить широті особистих інтересів митців. Тому сучасна українська графіка – це співіснування різних поглядів на мистецтво, інколи полярних трактувань художньої форми та традиційної тематики.

Нестійкість критеріїв, якими українське мистецтвознавство оцінює сучасні явища мистецтва, ускладнило питання науково-об'єктивного висвітлення історії розвитку графіки. Переорієнтація художньої критики з тематики на форму творів спричинилась до поступового вилучення з наукового аналізу тих мистецьких явищ, новаторський ефект яких був мінімальним, хоча суто практично і вони повинні були мати місце в структурі сучасної художньої думки. Разом з тим неспроможність системи матеріального заохочення талановитих художників прискорило появу стихійних ринкових контактів.

Все ж далеко не всі новоявлені зразки української графіки вказують на набуття цим видом мистецтва нових естетичних вартостей. Значна частина її образно-формальних характеристик й надалі стосується ідейно-тематичного ядра. Така висока ступінь заангажованості спричинена численними табу, які донедавна ув'язнювали свідомість українського митця і обмежували його ініціативу.

Список використаних джерел

1. Говдя П. І. Українське мистецтво другої половини XIX – початку XX ст. – К.: Мистецтво, 1964. – 316 с.
2. Гончаров А. Д. Об искусстве графики. – М.: Искусство, 1960. – 224 с.
3. Графіка львівських художників. 1939-1984. – Львів, 1987. – 344 с.
4. Екслібрис. Збірник асоціації незалежних українських митців / За ред. Павла Ковжуна. Перший випуск. – Львів: Ізмарагд, 1932. – 112 с.
5. Історія українського мистецтва: В 6 т. – К., 1970. – Т. 4, кн. 2. – 436 с.
6. Каталог виставки сучасної української графіки / Упорядкування і редакція Павла Ковжуна. – Львів: АНУМ. – 1932. – Червень.
7. Маних В.С. О некоторых типологических свойствах советского искусства конца 50-х – начала 70-х годов // Советское искусствознание. – М., 1980. – Вып. 2. – С. 14-15.

магістр. ф-ту ПВПК Ірина Теслюк
наук. керівник – доц. О.М. Дячок

ІСТОРІЯ ВИБІЙЧАНОГО ОРНАМЕНТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Художні тканини – один з найдавніших і найбільш поширених видів декоративно-прикладного мистецтва. Принципи декорування тканин, що виражаються у своєрідних формах орнаментики, композиційному ладі та системі колористичних варіантів, складалися протягом століть і передавалися від покоління до покоління. Орнаментика тканин, як і інших видів декоративно-прикладного мистецтва, ґрунтується на змістовному началі і проходить шлях від конкретного образу до його символічного знака, а від нього до суто декоративної фігури. У цьому постійному узагальненні колективним художнім досвідом відточувалося і відбиралося все найкраще, зберігаючи і збагачуючи народні традиції.

Інтерес художників-текстильників до історії, теорії і сучасного стану світового мистецтва декорування тканин у всіх його проявах пояснюється таким принциповим для художнього текстилю фактом, як широке охоплення у XX ст. швидкозмінною модою всіх верств населення. Традиційне використання тієї чи іншої тканини з орнаментом, яке не змінювалося десятиліттями, відійшло в минуле. Швидка зміна модних напрямків в одязі, інтер'єрі перешкоджає пристосуванню традиційних текстильних орнаментів до нових форм виробів і потребує широких, вільних від вузько виробничих уявлень ролі орнаменту на тканині. Ідеї часу, образ життя змінюють середовище існування, форму костюма, а це, в свою чергу, змінює рисунок на тканинах. Орнаменталіст повинен відчувати весь цей ланцюг і відгукуватися на інновації у будь-якій його ланці.

Сьогодні вітчизняне художнє проектування художніх текстильних виробів переживає складний період пошуку ефективних шляхів розвитку. Воно знаходиться на порозі нового етапу якісних і організаційно-структурних змін, пов'язаних з науково-технічним прогресом.

Без ретельного ознайомлення з народними традиціями вибійчаного орнаментування, без класифікації і визначення його мистецької цінності неможливо зробити правильних узагальнюючих висновків щодо українських художніх тканин на новому етапі їх розвитку.

Вибійка, або декоративна техніка друку на тканині, – це прекрасна сторінка багатого народного мистецтва. Дослідженням технології, композиційної побудови, мотивів української народної вибійки займались багато видатних дослідників українського мистецтва, таких як Жук А. К., Дзугаєв В. А., Сидорович С. Й., Зайченко В., Косачева О. П. та інші. На їхні роботи ми і будемо опиратись при розкритті історії народної вибійки [3, 5, 6].

З існуючих способів орнаментації вибійка найбільше пов'язана з різними видами графічних мистецтв. Великий внесок у вивчення взаємного впливу вибійки на тканині і друці на папері зробили дослідники текстилю Ємельянович І. І. та Бесчастнов Н. П.

Великий внесок у розв'язання формальних характеристик орнаменту на тканині зробили Бересньова В. Я., Романова Н. В., Козлов В. Н., Малахова С. А., Журавльова Т. А. та інші. Вони дослідили архітектонічні (будова), семантичні (зміст зображення), синтаксичні (організація простору й організація площини орнаментальним зображенням), семіотичні (логічна основа образів) закони орнаментування текстильних виробів.

Проте питання художніх особливостей сучасних українських тканин висвітлено у мистецтвознавчій літературі поки що недостатньо. Порівняно більше написано про тканини ручного виготовлення, зокрема про твори провідних майстрів та продукцію деяких осередків художніх промислів. Малодослідженими залишаються тканини масового машинного виробництва, їх мистецькі якості, видозміни фактурно-пластичних та художньо-колористичних форм. Адже фабрична тканина – це не тільки утилітарна річ, а й художня, наслідок напруженої праці митця та інженера. Вона не повинна залишатися поза колом інтересів мистецтвознавців.

Метою нашого дослідження є розгляд основних історичних етапів художньо-колористичного оформлення тканин способом вибійки від найдавніших часів до сучасності.

Рисунок на тканині – органічна частина мистецтва. З часу своєї появи він завжди був пов'язаний з загальними ідеями, які спрямовували розвиток художньої діяльності. В історії художніх тканин відобразились всі основні стильові зміни, які відбувалися в історії людства.

На друкований текстильний набивний рисунок протягом багатьох століть впливали всі види друкованої графіки на папері (ксилографія, гравюра на металі, літографія), і ступінь їх впливу залежав від рівня розвитку тої чи іншої графічної техніки. Так, ксилографія, яка почалася в Європі від набійки, виросла у сучасну поліграфію, а з кінця XIX ст. почався стійкий рух графічних ідей і прийомів з поліграфії у текстиль [4, 21]. Цей зв'язок не втрачався і не буде втрачатися і надалі.

Вибійка (вибиванка, набійка, друкованиця, мальованка, димка, синильниця) – відоме з давніх часів мистецтво декорування тканин орнаментами, нанесеними (вибитими) фарбами за допомогою дерев'яних різьблених дошок [1, 45]. Ця техніка дала назву і тканинам з узором, одержаним способом набійки. Дослідники вибійки часто називають її народною графікою. Відмінність назв обґрунтовується різними техніками вибивання узорів, періодами виготовлення та побутування в окремих регіонах України.

Батьківщиною вибійки вважають Індію, де, за свідченнями грецького географа Страбона (63 р. до н.е. – 23 р. н.е.), вона вже існувала у його часи. У I ст. н.е. вибійку виготовляли в Єгипті та Візантії, а пізніше – в Італії та інших країнах Європи. На території Київської Русі вибійка була відома з XI – XII століть [7].

Протягом століть вироблені чіткі системи розташування орнаментальних мотивів, які лежать в основі композиції рисунка народних тканин: стрічкові, сітчасті, концентричні та букетні композиції.

Найбільш поширеними у народній вибійці, були смугасті орнаменти. Стрічкові композиції створювали, поєднуючи між собою гладенькі, витончені смуги і розміщуючи між ними невеликі орнаментальні мотиви – кружечки, квадрати, ромбики, "сосонки" скомпоновані в смуги. Варіантність таких композицій залежить від орнаментальних мотивів та їхньої кількості в одному рапорті, а ритмічність – від ширини стрічки, розмірів використаних мотивів, характеру їх трактування, введення додаткових елементів.

У побуті народів України і Росії були поширені вибійки, рисунок яких розміщувався по сітці (квадратній або діагональній), тобто елемент рисунка вписувався у прямокутник чи ромб. У такій вибійці використовували мотиви квітки або букета. Існують різні варіанти нахилу сіток і розміщення орнаментальних мотивів у межах кожного віконця, ромба чи в точці перетину ліній. Ритм композиції від цього не змінюється.

Центричні композиції з рослинними мотивами, вміщеними у віночки чи орнаментальні рамки і вписаними у квадрат, утворений гілками з квітами,. використовувалися переважно у вибійках хустин.

Основними мотивами і в народній, і в сучасній вибійці є геометричні та рослинні.

З усього розмаїття геометричних і геометризованих мотивів найбільшого поширення набули "звізди", "сосонки", "грибочки", "дороги", різні кружечки, квадратики, горох, які можна густо чи рідко розміщувати по фону. У народній вибійці дуже популярним був мотив "зірочок", які вибивали по тканині урозбрід, або по вертикалі у поєднанні з вертикальною кольоровою смугою [1, 46]. У цих вибійках різко контрастні кольори (білий або сірий і чорний або синій орнамент) об'єднувались введенням дрібніших елементів, які справляли враження іскристості і своєрідної динамічності.

На орнаменти вибійки великий вплив мали привізні східні та європейські тканини. Тому крім геометричних, набули розвитку умовно трактовані пишні рослинні форми, які у змінених композиціях та мотивах існували протягом XVII – XVIII століть. На межі XVIII – XIX століть дуже популярні були тканини з орнаментами, укладеними зі стилізованих квітів та птахів. Так, характерний для Чернігівщини цього часу "орлистий" орнамент, поширений на вибійчаних рушниках [5, 45].

З рослинних мотивів найбільш поширеними були "галузки", "ружі", "огірки", "маки". Так, мотиви букетів складалися з великих і дрібних квіток, гілочок, листя. Інколи стеблини переходили немов би у великі хвилеподібні гілки, на яких з одного або двох боків було розміщено різні квіти, листя тощо. Такі гілки здебільшого створювали своєрідні композиції у смуги із складним ритмом. Застосовували і складні рослинні мотиви, які немов утворювали на площині розводи, у центрі яких – геометризована квітка.

У народних вибійках із стилізованим рослинним орнаментом застосовували дуже складні композиції, у яких великі площини фону тканини не зафарбовані, а мотиви орнаменту ніби легко розкладені, що створює красивий ритм мотивів квіткового орнаменту і фону. Цю особливість необхідно враховувати у створенні у виконанні сучасної вибійки.

За кольоровим вирішенням вибійки поділялися на двоколірні та багатоколірні. Колористичне вирішення української вибійки базується переважно на поєднанні одноколірних орнаментальних мотивів (чорного, синього, коричневого, червоного) з білим або сірим на відбіленому полотні. У вибійках ці різко контрастні кольори об'єднувались введенням дрібніших елементів, які справляли враження динамічності. Орнамент завжди логічно узгоджувався з тлом.

Орнаментальні форми в народному мистецтві досконалі, вивірені й відшліфовані століттями. Вражає в мистецьких народних зразках єдність орнаменту і засобів його вираження, підпорядкованість художнього оздоблення творів їх формі, відповідність самої форми призначенню виробу. А в загальному виразно простежується стильова цілісність кожного твору народного мистецтва і художньо-предметного середовища, в якому він перебував.

Опрацьований матеріал дає можливість зробити деякі висновки щодо української народної вибійки. Народна вибійка майже виключно була полотняною, з орнаментами, виконаними олійною кольоровою фарбою (способом зверхнього або кубового вибивання). Переважна більшість орнаментів мали первісно український геометричний характер, у XVII – на початку XX ст. поширення набув також рослинний та змішаний. Основною особливістю української вибійки, інколи за орнаментикою дуже схожою з російською, є вибивання орнаменту на чистому тлі тканини, в той час як російські майстри вкривали тло фарбою, а орнамент утворювався кольором тканини.

Вивчаючи друк на тканині з дерев'яних форм, можна помітити, що добре володіння графічними прийомами дозволяє вирішувати художні проблеми навіть при досить обмежених можливостях і відсутності високої технологічної якості. Двохтонові вибійки українських селян, які збереглися у наших музеях, мають мінімальну технологічну обробку, але тим не менше залишаються часто неперевершеними зразками мистецтва художнього текстилю. Отже, коли мова йде про створення витвору мистецтва, технічні вдосконалення у процесі обробки чи у матеріалах відіграють другорядну роль.

Розуміючи це сучасні художники промисловості все частіше звертаються до "архаїчного" періоду розвитку графічних мистецтв, намагаючись побачити витоки того, що стало основою сучасного графізму і, можливо, помітити те, що залишилось непоміченим в наступні роки, але що так необхідне сьогодні. Адже у наш час, коли основні запити населення задовольняються виробами машинного виробництва, досить гостро відчувається потреба оживити їх мотивами традиційного народного мистецтва.

Разом з тим багаті традиції народного мистецтва розкривають перед художниками великі творчі можливості, дозволяють їм на основі осмислення характерних для народного мистецтва композиційних принципів, використання вишуканих орнаментальних форм і колористичних засобів створювати сміливі оригінальні вирішення форм і декору, в яких виразно простежуються риси сучасності і разом з тим національної своєрідності. У розпорядженні українських художників безмежні багатства неповторних зразків самобутньої народної творчості з різних видів декоративно-прикладного мистецтва: вишивки, ткацтва, килимарства, різьблення, кераміки, розписів та ін.

Таким чином, проблема звернення до традицій завжди буде актуальною, бо традиції відкривають найбільш прямий і правильний шлях до новаторства. Адже саме в творчому переосмисленні традицій – гарантія їх збагачення, а разом з тим і поступального розвитку мистецтва.

Вільний потік інформації про досягнення митців тканин фактично усього світу, величезне розмаїття трактувань форми й візерунків художніх тканин не призвели і гадаємо не призведуть до еклектики й гонитви за дешевою "модою", непродуманою строкатою "декоративністю".

Список використаних джерел

1. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів, 1992. – 205с.
2. Бирюкова Н. Ю. Западноевропейское прикладное искусство XVII – XVIII веков. – Л.: Искусство, 1972. – 240с.
3. Дзугаєв В. А. Орнамент української вибійки. – К., 1950.
4. Емельянович И. И., Бесчастнов Н. П. Печатный рисунок на ткани. – М.: Легпромбытиздат, 1990. – 224с.
5. Зайченко В. Українська вибійка //Народне мистецтво. – 2001. – № 3-4. – С. 44-47.
6. Сидорович С. Й. Орнаментальні композиції українських народних тканин XIX – початку XX ст. //Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – 1963. – Вип. 7-8. – С. 39-71.
7. Соболев Н. Н. Очерки по истории украшения тканей. – М.-Л.: Academia, 1934. – 435с.

ТЕХНІКА

магістр. інженерно-педагог ф-ту Андрій Степанюк
наук. керівник – доц. Є.М. Кальба

УЛЬТРАЗВУКОВА ОБРОБКА ПОЛІМЕРКОМПОЗИЦІЙНИХ ЗАХИСНИХ ПОКРИТТІВ

Захисні властивості полімеркомпозиційних покриттів в значній мірі залежать від структуроутворення композиту і його теплофізичних властивостей, хімічної природи наповнювача, модифікування полімерної основи та електромагнітної і ультразвукової обробки наповнювачів і полімерної композиції в цілому [1-3].

Нові методи ремонту листового металу сільськогосподарських машин проводять на основі сучасних досягнень науки і техніки. У зв'язку з цим найбільш перспективним напрямом є вдосконалення існуючих та введення нових методів ремонту спрацьованих деталей, які б забезпечували розширення номенклатури і підвищення якості відремонтованих деталей і зокрема шляхом використання пластичних мас та композицій на їх основі [4].

Практичний досвід показує, що застосування полімерів при ремонті сільськогосподарської техніки не лише забезпечує підвищення терміну служби деталей і вузлів машин, значне зниження дефіциту запасних частин, але й сприяє розвитку прогресивних технологій ремонту машино – тракторного парку.

Ультразвукову обробку полімер наповнених композицій для антикорозійного захисту сільськогосподарської техніки проводили в діапазоні частот від 15,0 до 25,0кГц з метою підвищення адгезійної міцності захисного покриття до основи.

Установку, яку використовували побудовано на принципі магнітострикційного ефекту. Для вібратора використано металополімерний композит на основі нікелю, який забезпечує роботу установки в необхідному діапазоні частот з амплітудою коливання концентратора в 40,0мкм. Для живлення установки використано звуковий генератор з підсилювачем потужності ГЗ – 112.

Для наповнення полімерної матриці на основі епоксидної смоли ЕД – 16 використовували дисперсні (60мкм) порошки неорганічних сполук пара – діа – і феромагнітної природи: парамагнетики – карбід бору (B_4C), окис хрому ($C_{r2}O_3$); діамагнетики – карбід кремнію (S_iC), окис алюмінію (Al_2O_3); феромагнетик – червоний шлам (комплекс окислів з переважною присутністю окису заліза). Червоний шлам є продуктом відходів металургійного виробництва при одержанні окису алюмінію на Миколаївському глиноземному заводі. До складу червоного шламу входять наступні окисли (мас. %):

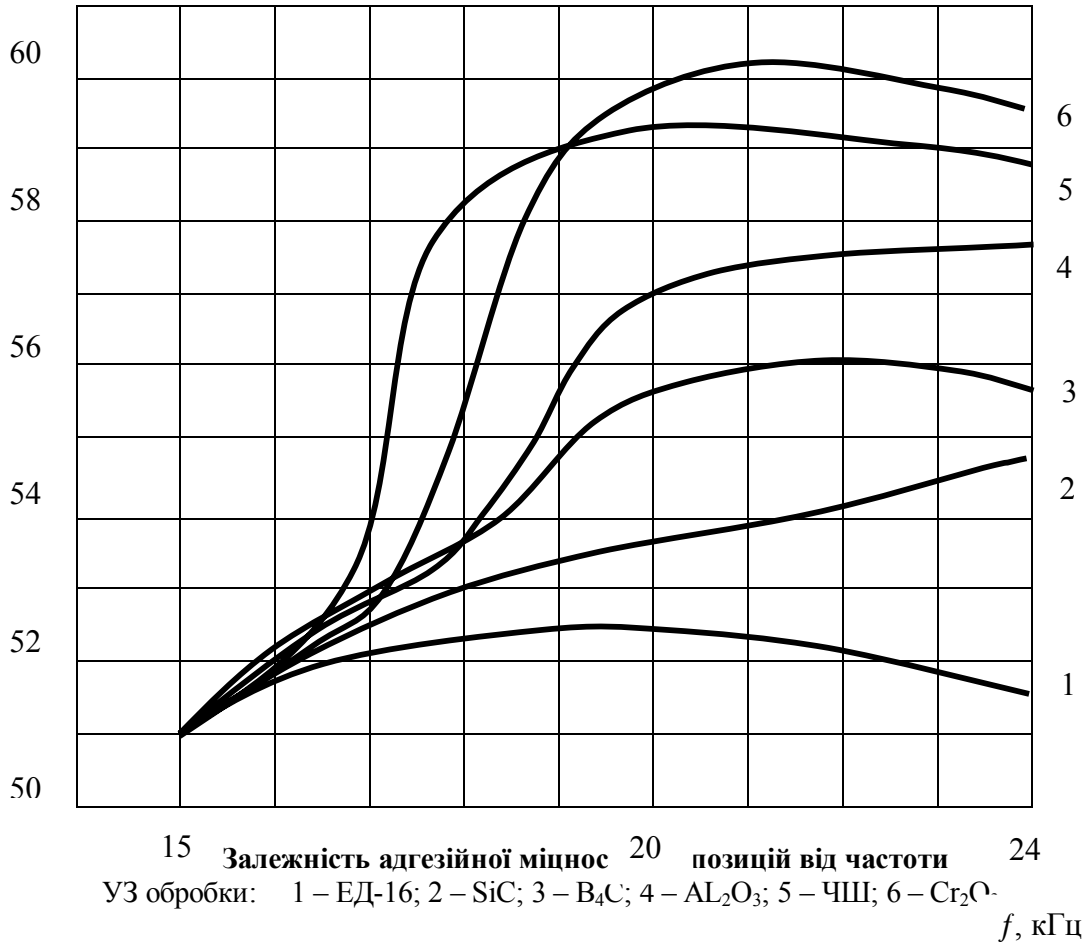
окис заліза – 20-50;
окис алюмінію - 7-20;
окис кремнію - 9-20;
окис кальцію - 8-40;
окис магнію - 1-2;
окис титану - 1-15;
окис ванадію - 0,2-2;
окис натрію - 2-12.

При вивченні впливу наповнювачів на адгезійну міцність використовували традиційні методи дослідження. Для склеювання використовували зразки типу "грибки" з конічним захватом самоцентрування. Зразки виготовляли із сталі 45, площа склеювання складала 1,0см^2. Частоту магнітострикційного вібратора ультразвукової установки змінювали від 15 до 25кГц. Міцність на розрив зразків визначали на розривній машині ДМ – 3М. Встановлено, що при УЗ обробці на протязі 30сек. полімерної матриці адгезійна здатність зростає на 1,0МПа і досягає максимуму при 20кГц.

Використання пара- діа- і феромагнітної природи наповнювачів з одночасною УЗ обробкою композиції проводить до більш інтенсивного зростання адгезійної міцності клеєвого шва. Для кожної композиції кількість наповнювача складала 80 мас. ч. по відношенню до 100 мас. ч. полімерної матриці. Таке співвідношення дає можливість об'єктивно оцінити вплив як природи

наповнювача, так і магнітної або ультразвукової обробки композиції на адгезійні властивості захисного полімеркомпозиційного покриття. Як видно з рисунка при УЗ обробці композицій, які містять дисперсні частинки карбіду

бору і карбіду кремнію, адгезійна міцність зростає на 4,5МПа, по відношенню до полімерної матриці. Таке підвищення адгезійної міцності можна пояснити наявністю трьохмірної полімерної сітки з рівномірним розташуванням частинок наповнювача в вузлах цієї сітки.

Залежність адгезійної міцності композицій від частоти

УЗ обробки: 1 – ЕД-16; 2 – SiC; 3 – B_4C; 4 – AL_2O_3; 5 – ЧШ; 6 – Cr_2O_3

Підвищення адгезійної міцності композицій на 7-8 МПа у випадку використання окису хрому і червоного шламу пов'язано з магнітною характеристикою наповнювача, які відносяться до пара- і феромагнетиків. Можна передбачити, що в процесі УЗ обробки наповнювачі за рахунок кінетичної енергії відданої концентратом магнітострикційної установки взаєморозподіляються і на границі з феромагнітною підкладкою (металом, який підлягає захисту від корозії) орієнтується до доменної структури металу. Необхідно відмітити, що в процесі проведеного дослідження виявлено залежність адгезійної міцності від частоти опромінення. Так для захисту хрому і червоного шламу оптимальною частотою є 21,0 і 23,0МГц, відповідно. При вивченні часу ультразвукового опромінення композицій встановлено, що із збільшенням часу УЗ обробки адгезійна міцність зростає, як для полімерної матриці, так і для наповнених композицій окислом хрому та червоним шламом і становить 4,5-5,0хв.

Список використаних джерел

1. Емелин М. Г., Герасименко А. А. Защита машин от коррозии. – М.: Машиностроение, 1980. – 223 с.
2. Лойнер В. И. Защитные покрытия металлов – М.: Металлургия, 1974. – 558 с.
3. Вінницький А. Г., Трушин В. О. Ультразвук та гідроакустика в народному господарстві. – Київ, 1963. – 44 с.
4. Кричевский М. Е. Применение полимерных материалов при ремонте сельскохозяйственной техникии. – М.: Химия, 1967. – 28 с.

магістр. ТДТУ Ірина Луцик
наук. керівник – проф. П.Д.Стухляк (ТДТУ)

ІМІТАЦІЙНА МОДЕЛЬ СИСТЕМИ ПНЕВМОТРАНСПОРТУ

На сьогодні основним інструментом, що забезпечує прийняття вчасних і обгрунтованих рішень є моделювання, яке дозволяє заміщувати досліджуваний об´єкт його умовним образом – моделлю, і вивчити властивості оригіналу шляхом дослідження властивостей моделі.

З двох основних підходів моделювання − аналітичного і імітаційного − для оптимізації технологічних процесів більш доцільним є використання останнього. Аналітичний спосіб передбачає наявність однозначної обчислювальної процедури отримання точного рішення рівнянь. При імітаційному − математична модель, що використовується, відтворює алгоритм функціонування досліджувальної системи в часі при різноманітних поєднаннях значень параметрів системи і зовнішнього середовища [1].

Отже, імітаційне моделювання – це формальний опис логіки функціонування досліджуваної системи і взаємодії окремих її елементів в часі. Він враховує найбільш істотні причинно-наслідкові зв´язки, притаманні системі, і забезпечує проведення експериментів.

Розглянемо побудову імітаційної моделі системи пневмотранспорту, що створена на базі інтерактивної графічної програми Simulink матричної лабораторії Matlab. Вибір цього середовища невипадковий, адже використання Simulink у багатьох випадках виключає стомлюючі і трудомісткі етапи складання й налагодження програм, дозволяючи зосередити основні зусилля безпосередньо на вирішенні предметно-орієнтованих завдань.

Побудова моделі зводиться до переміщення за допомогою вказівника миші необхідних блоків з бібліотек Simulink у вікно створюваної моделі. Із цих блоків, як з конструктора, складається модель проектованого пристрою і вся необхідна інфраструктура, що включає джерела сигналів, вимірювальні прилади та засоби спостереження за процесами й характеристиками процесів.

Працюючи з програмою Simulink, можна створювати моделі лінійних і нелінійних, аналогових, дискретних і змішаних (аналогово-дискретних) ланцюгів і систем, змінювати параметри блоків безпосередньо під час процесу моделювання й відразу спостерігати реакцію системи, що моделюється

Перед початком створення системи проаналізуємо технологічний процес пневмотранспортування продуктів розмолу зерна. На вхід системи пневмопродуктопроводів із драних і розмольних зон подаються продукти розмолу зерна. Продуктопроводами ця суміш подається в бункери-розвантажувачі, де борошно відокремлюється від повітря і подається на розсів. Повітря витягується в колектор, проходить через фільтри очищення і видаляється вентилятором в атмосферу [2].

Для імітації процесу необхідно дослідити режими роботи продуктопроводів, можливі діапазони зміни швидкості суміші, що залежить від зміни концентрації продуктів і продуктивності вентилятора. Оскільки продуктопроводи працюють від загального колектора, то режими роботи одного продуктопроводу тісно пов’язані з режимами роботи інших продуктопроводів.

Приступаючи до створення імітаційної моделі необхідно в першу чергу відзначити, що дана модель буде мати ієрархічну структуру. Це дозволить представити загальну модель у вигляді сукупності взаємодіючих компонентів, структура яких при необхідності може бути скрита. Результатом цього є:

підвищення наглядності блок-діаграм моделей складних систем;

можливість використання механізму синхронізації паралельно функціонуючих блоків;

підвищення технологічності розробки і модифікації моделей.

Таким чином, загальна система буде містити підсистеми пневмовіток і модуль вентилятора, об´єднані між собою відповідно до алгоритму роботи пневмоустановки [3].

Побудуємо модель вентилятора. Згідно математичних параметрів [3] − характеристика вентилятора $H_в$ визначається за довідковими даними для певного типу вентилятора і апроксимується таким виразом:

$$H_в = -a_в Q^2 + b_в n_в Q + c_в n_в^2, \qquad (1)$$

де, $a_в, b_в, c_в$ – постійні коефіцієнти, які залежать від конструкції вентилятора

$n_в$ – частота обертання робочого колеса вентилятора

Q – розхід повітря, м^3/с , $Q = \sum_{i=1}^{m} Q_i$

Q_i - витрати повітря в окремому продуктопроводі

Для реалізації цієї формули потрібно зі стандартних бібліотек системи Simulink вибрати:

а) блоки, що імітують вхідні сигнали (б*ібліотека джерел сигналів Sources)*

Constant – джерело постійного сигналу, за допомогою якого задаємо константи

Inport – за допомогою нього сигнал, що подається на вхідной порт передається всередину підсистеми

б) блоки для виконання математичних операцій *(Бібліотека Math)*:

Sum – обчислення суми та **Product** – добутку поточних значень сигналів (при чому, для задання операції ділення чи множення в параметрах просто задаємо відповідний знак / чи *)

Gain – підсилювач – виконує множення вхідного сигналу на постійний коефіцієнт

Блок обчислення математичних функцій Math Function з параметром **Square –** піднесення до квадрату

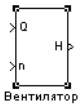
в) Засоби за допомогою яких можна проаналізувати вихідний сигнал (*Бібліотека приймачів сигналів Sinks*)

Outport – створює вихідний порт для моделі верхнього рівня ієрархії

Display – цифровий дисплей, який призначений для виводу на екран числових значень величин, що фігурують в моделі.

Копіюємо ці блоки з бібліотек у вікно створеного файлу "Пневмоустановка" та з´єднуємо їх відповідно залежності (1) і отримаємо модель, показану на рис.1

Оскільки модель вентилятора є підсистемою, де вхідні сигнали Q,n представлені у формі блоків **Inport** , а вихідний H – елементом **Outport**, то для того, щоб підключити її в головну модель виділяємо все і, за допомогою команди Create Subsystem з меню Edit, створюємо блок підсистеми вентилятора

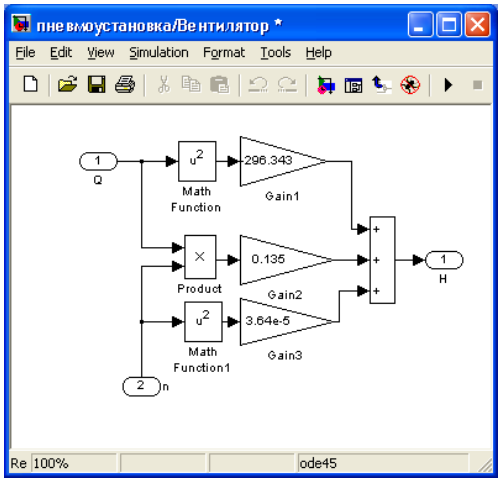

Рис.1 .Модель підсистеми вентилятора

Для побудови моделі пневмовітки, скористаємось рівнянням динаміки пневмоустановки [3]. Цю залежність можна представити формулою:

$$\frac{dQ}{dt} = \frac{H_в - AQ^2 - A_1Q^{1.75} - BG_MQ - EGQ^{-1}}{a_д} \quad (2),$$

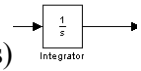
де $a_д = \left(k_м + \frac{G_м \cdot L_м}{S_м \cdot Q} \right)$ – сумарний коефіцієнт динамічних втрат; (3)

$k_м$. – коефіцієнт, що розраховують стосовно питомої густини матеріалу і параметрів матеріалопроводу;

$S_{мт}$. – площа поперечного перерізу матеріалопроводу, м^2;

$G_м$ – розхід матеріалу, кг/с;

A, A_1, B, E – коефіцієнти, які залежать від параметрів пневмовіток і гідравлічної характеристики вентилятора. і розраховуються стосовно них для певного типу млина .

Проінтегрувавши обидві частини рівняння (1) визначимо величину розходу повітря Q в окремій пневмовітці. Для реалізації в Simulink цієї залежності крім описаних вище блоків потрібний ще інтегруючий блок Integrator (бібліотека Continuous)

Скомпонуємо відповідно до рівняння (2) блоки і отримаємо модель пневмовітки (рис 2.).

Пунктиром обведено частину схеми, в якій обчислюється коефіцієнт $a_д$ (3).

Процес підключення до моделі верхнього рівня ідентичний як і для вентилятора.

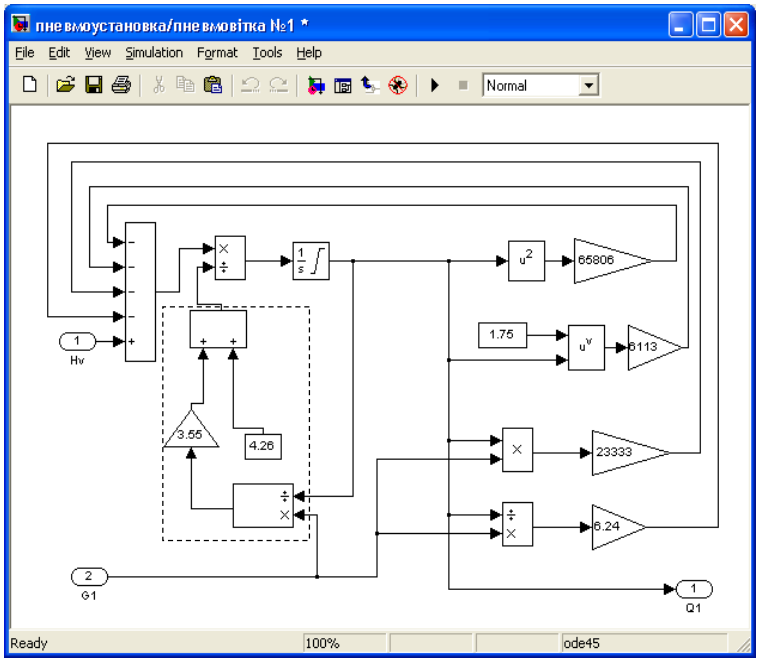

Рис.2 Модель однієї пневмовітки

При створенні моделі всієї пневмосистеми потрібно об'єднати пневмовітки (в даному випадку одинадцять) з вентилятором, базуючись при цьому на рівнянні динаміки пневмоустановки [3]:

$$a_д \frac{dQ}{dt} + AQ_i^2 + A_1Q_i^{1.75} + BG_MQ_i + EGQ_i^{-1} = -a_в \left[\sum_{i=1}^{m} Q_i \right]^2 + b_в n_в \sum_{i=1}^{m} Q_i + c_в n_в^2 ,$$

(4)

де m – кількість віток пневмоустановки.

При побудові моделі беруться до уваги також аспіраційні витрати ($Q_{асп}$, $H_{асп}$).

Вхідні сигнали G_1-G_{11} розходу матеріалу для кожної вітки моделюємо за допомогою генератора ступінчастого сигналу Step

. Роботу всієї системи можна переглянути за допомогою "оглядових вікон" Display – для цифрових значень та осцилографа Scope, який відтворює графіки досліджуваних сигналів, тобто дозволяє спостерігати динаміку зміни сигналів в процесі моделювання

. Для зручності перегляду графіків сигналів використовуємо Мультиплексор Mux
, який об´єднує вхідні сигнали у вектор. Це дозволить на осцилографі замість 11 оглядових вікон поставити 4, що забезпечить полегшення читання графічної інформації.

Отже, базуючись на рівнянні (4) і використовуючи створені підсистеми, будуємо імітаційну модель пневмоустановки млина рис.3.

Початок роботи системи – команда Start з меню Simulation

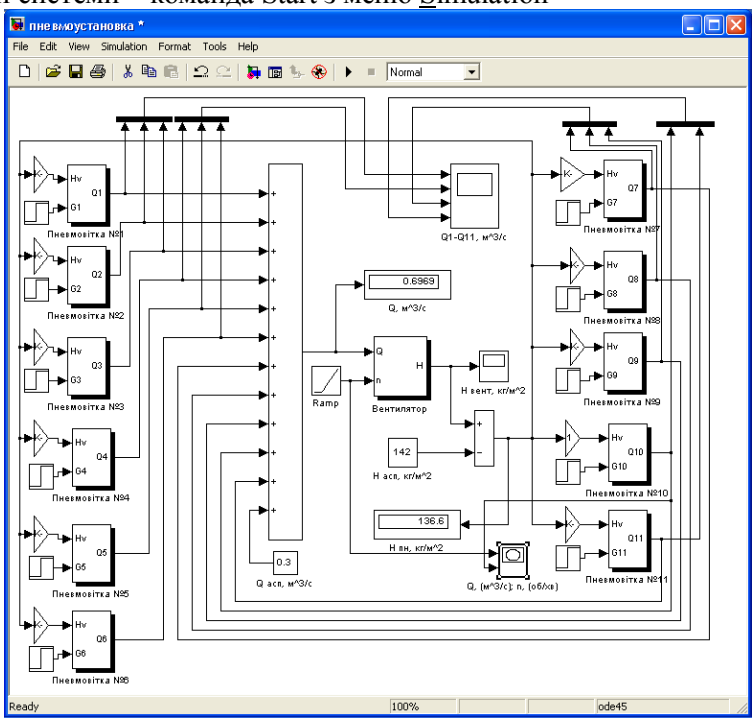

Рис 3. Імітаційна модель пневмоустановки млина.

Таким чином, створена імітаційна модель пневмосистеми, дозволяє проаналізувати залежність продуктивності віток від завантаженості з подальшою оптимізацією системи пневмотранспорту. Під´єднання цієї моделі до підсистеми асинхронного електродвигуна [4], який приводить в дію вентилятор, а також модуля, що враховує параметри повітряного потоку в пневмовітках наблизить її до реальних умов функціонування і дасть можливість стосовно цього оцінити її характеристики.

Список використаних джерел

1. Гультяев А.К. MatLAB 5.2. Иммитационное моделирование в среде Windows. Практическое пособие. – СПб.: КОРОНА принт, 1999. – 288 с.
2. Федорейко В.С. Енергооптимальні швидкісні режими пневмотранспорту в технологічних процесах виробництва борошна. Вісник Тернопільського державного технічного університету.- Тернопіль.: ТДПУ,2003.Том 8, число 2,-С.58-61.

3. Птушкин А.Т., Новицкий О.А. Автоматизация производственных процессов в отрасли хранения и переработки зерна. -М.: Агропромиздат, 1985. -318с.
4. Корчемний М.О., Федорейко В.С. Комп'ютерне моделювання електроприводів сільськогосподарських машин // Вісник Тернопільського державного технічного університету, 2000. Том 5, число №4. -С.35-41.

магістр.інженерно-педагог. ф-ту Юрій Добровольський
наук. керівник – доц. Є.М. Кальба

ПОЛІМЕРНЕ ЗВ'ЯЗУЮЧЕ КОМПОЗИЦІЙНИХ ЗАХИСНИХ ПОКРИТТІВ

Вибір полімерного зв'язуючого полімеркомпозиційних покриттів для кожного конкретного випадку використання захисних покриттів проводять з врахуванням умов їх експлуатації – температури, навантажень, необхідного ресурсу роботи та середовища в якому працюватиме покриття [1]. З метою поліпшення гідродинамічних характеристик відцентрових насосів і захисту їх внутрішніх поверхонь від корозії, ерозійного і кавітаційного руйнування з урахуванням літературних даних за основу полімеркомпозитів вибрана епоксидна діанова смола ЕД-20. Протикорозійні матеріали на основі реакційноздатних олігомерів, у тому числі епоксидних смол, широко застосовують для захисту внутрішньої поверхні хімічних апаратів [2]. Міцністні і технологічні характеристики полімер наповнених матеріалів на основі епоксидних смол, головним чином, визначаються хімічною природою затверджувача. Хімічна природа і будова молекул затверджувача багато в чому обумовлюють структуру сітки і вносить вагомий вплив не тільки на технологічні властивості композицій, а також і на експлуатаційні характеристики полімерів. Відомо [3], що одним з чинників, що впливають на структуру і властивості крихких полімерів, є введення в них пластифікаторів, основними задачами яких є поліпшення еластичності, ударної стійкості, тріщиностійкості, адгезійних характеристик. Тому проведені дослідження впливу пластифікаторів на властивості епоксидної смоли ЕД-20 з метою виявлення закономірностей зміни руйнуючої напруги при розтягуванні від природи і кількості пластифікатора.

Результати дослідження показали (рис.), що відмінною рисою різних за природою пластифікаторів є їх кількість для отримання оптимальних властивостей полімерної композиції. В більшості випадків кількість пластифікатора, що вводиться, не перевищувала 30% від маси олігомера, оскільки при перевищенні межі сумісності пластифікатора і олігомера надмірна кількість пластифікатора виділялася із зв'язуючого при його твердженні або експлуатації.

Особливий інтерес представляють епоксидно-каучукові композиції, які утворюють при твердженні двофазні системи з високими адгезійними характеристиками, стійкістю до дії ударних навантажень, вібрації і різких температур, що дозволяє застосовувати їх як клеї, компаунди та покриття [2].

З метою утворення хімічного зв'язку між молекулами каучуку і ЕД-20 композиція (без затверджувача) прогрівалася при температурі 413-433 К на протязі 2-3 годин. Встановлено, що після тверднення при кімнатній температурі міцність композицій з попереднім прогріванням ЕД-20 і каучуку, на 25-30% вище за міцність композиції, одержаної механічним змішуванням. В композиціях, підданих попередньому нагріву, також вищі показники теплостійкості (по Мартенсу) і деформаційні властивості. Термічна обробка при температурі 140°С протягом 3 годин сприяє підвищенню комплексу властивостей обох композицій. Але в композиції, одержаній механічним змішуванням, поліпшення властивостей, виявляється у меншій мірі. Очевидно, при термообробці відбувається хімічна взаємодія між епоксигрупами епоксидної смоли з карбоксильними групами каучуку.

Максимальна ефективність модифікуючої дії смол досягається при концентраціях, що викликають мікророзшарування каучуко-смоляних систем. А підтвердженням мікророзшарування еластомера служить різке зниження в'язкості систем каучук-епоксидна смола, мінімальні значення якої в нашому випадку досягаються при введенні 10-12 мас, ч. смоли ЕД-20. Дослідження показали, що при введенні в систему каучук-смола поліетиленполіаміна (ПЕПА) відбувається підвищення адгезійної міцності на 7-10 %.

G, МПа

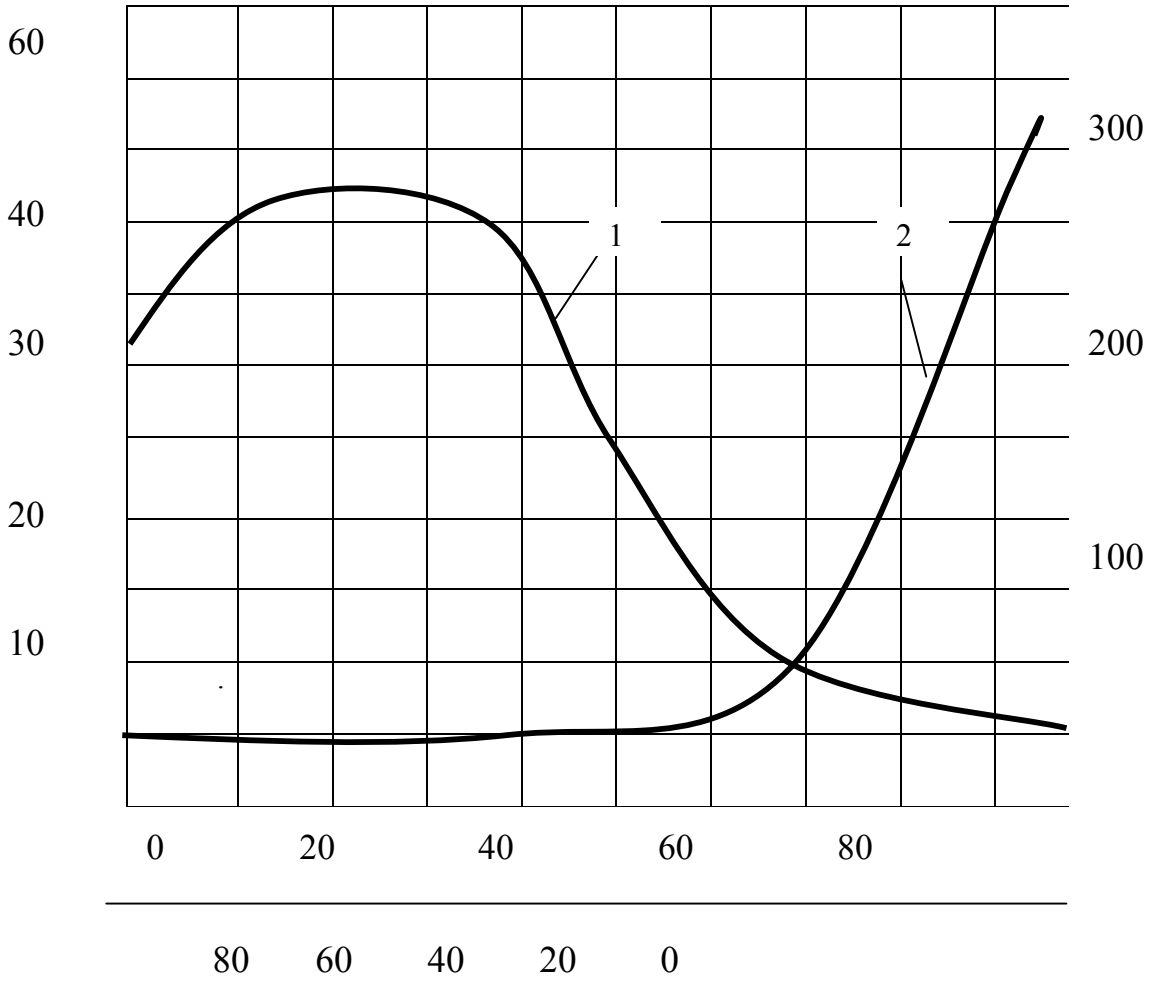

Рис. 1. Залежність адгезионной міцності при відриві (1) і відносного видовження при розриві (2) від співвідношення СКН-26-1 і ЕД-20.

Одержані результати вказують на те, що епоксидна смола виконує роль модифікатора, знижуючи в'язкість і покращуючи технологічні властивості композицій.

Список використаних джерел

1. Мышко В.И., Кочетова Я.В. / В сб. Композиционные полимерные материалы.- Киев.: Наукова думка, 1981. 12 с.
2. Ли Х., Невилл К. Справочное руководство по эпоксидным смолам. Пер. с англ. / Под ред. Н.В.Александрова.- М.: Энергия, 1973, 416 с.
3.Черним К.Н. Эпоксидные полимеры и композиции.-М.:Химия, 1982.- 232 с.

ФІЗИКА

магістр. фізико-матем. ф-ту Ігор Било,
магістр. фізико.-матем. ф-ту Сергій Климчук
наук. керівник – доц. Т.Д. Дідора

СТАТИСТИЧНІ ВЛАСНОСТІ ЕЛЕКТРОНІВ У МАТЕРІАЛАХ З ВУЗЬКИМИ ЕНЕРГЕТИЧНИМИ ЗОНАМИ ПРОВІДНОСТІ

Розвиток сучасного приладобудування стимулює постійний пошук нових ефектів і явищ, пов'язаних із зміною фізичних характеристик речовини внаслідок різного роду зовнішніх впливів. Особливий інтерес викликають матеріали з вузькими енергетичними зонами. Основна особливість вузьких енергетичних зон – це наявність сильної кореляції і її вплив на фізичні властивості системи – одна з важливих проблем у фізиці твердого тіла. Теоретичне дослідження вузьких енергетичних зон пов'язане з побудовою коректних і простих моделей, що описують систему взаємодіючих електронів. В нашому випадку це модель Хаббарда.

В моделі розглядається кристал з фіксованою решіткою і невиродженою зоною. Рух електрона в зоні можна описати гамільтоніаном [3]:

$$H = \sum_{\vec{k},\sigma 2} E_{\vec{k}} c^{+}_{\vec{k}\sigma} c_{\vec{k}\sigma} + \frac{1}{2} \sum_{\vec{k}_1,\vec{k}_2,\vec{k}'_1,\vec{k}'_2} \sum_{\sigma_1,\sigma_2} \left(\vec{k}_1 \vec{k}_2 \left| \frac{1}{r} \right| \vec{k}'_1 \vec{k}' \right) c^{+}_{\vec{k}_1\sigma_1} c^{+}_{\vec{k}_2\sigma_2} c_{\vec{k}'_1\sigma_1} c_{\vec{k}'_2\sigma_2} + \sum_{i,\sigma} h(\sigma) n_{i\sigma} \qquad (1).$$

де E_{κ}— спектр системи, κ— хвильовий вектор, $c_{\vec{k}\sigma}$ і $c^{+}_{\vec{k}\sigma}$ — оператори знищення і народження електрона, σ=± – індекс спіна.

$$\left(\vec{k}_1 \vec{k}_2 \left| \frac{1}{r} \right| \vec{k}'_1 \vec{k}' \right) = e^2 \int \frac{\psi^{*}_{\vec{k}_1}(x) \psi_{\vec{k}'_1}(x') \psi^{*}_{\vec{k}_2}(x) \psi_{\vec{k}'_2}(x') dx dx'}{|x - x'|}$$

Введемо оператори народження і знищення $c_{i\sigma}$ і $c^{+}_{i\sigma}$ для електрона зі спіном σ і орбітальним станом $\Phi(x - R_i)$.

$$c_{\vec{k}\sigma} = \frac{1}{\sqrt{N}} \sum_i e^{i\vec{k}\vec{R}_i} c_{i\sigma} \quad c^{+}_{\vec{k}\sigma} = \frac{1}{\sqrt{N}} \sum_i e^{-i\vec{k}\vec{R}_i} c^{+}_{i\sigma} \qquad (2)$$

Введемо позначення:

$$t_{ij} = \frac{1}{N} \sum_{\vec{k}} E_{\vec{k}} e^{i\vec{k}(\vec{R}_i - \vec{R}_j)}$$

Остаточно для гамільтоніана:

$$H = \sum_{\sigma} \sum_{i,j} t_{ij} c^{+}_{i\sigma} c_{j\sigma} + \frac{1}{2} \sum_{ijkl} \sum_{\sigma\sigma'} \left(ii \left| \frac{1}{r} \right| jj \right) + \sum_{i\sigma} h(\sigma) n_{i\sigma} = \sum_{\sigma} \sum_{i,j} t_{ij} c^{+}_{i\sigma} c_{j\sigma} + \frac{1}{2} \sum_{i,\sigma} U n_{i,\sigma} n_{i,-\sigma} + \sum_{i\sigma} h(\sigma) n_{i,\sigma} \qquad (3)$$

де

$n_{i,\sigma} = c^{+}_{i,\sigma} c_{i,\sigma} \quad n_{i,-\sigma} = c^{+}_{i,-\sigma} c_{i,-\sigma}$.

Отримаємо:

$$H = \sum_{\sigma} \sum_{i,j} t_{ij} c^{+}_{i\sigma} c_{j\sigma} + \frac{1}{2} U \sum_{i,\sigma} n_{i,\sigma} n_{i,-\sigma} + \sum_{i\sigma} h(\sigma) n_{i,\sigma} \qquad (4)$$

Це є гамільтоніан системи в представленні вторинного квантування з врахуванням магнітного поля, де перший член гамільтоніана— інетеграл трансляції, $t_{ij} = \frac{1}{N} \sum_{\vec{k}} E(\vec{k}) e^{i\vec{k}(\vec{R}_i - \vec{R}_j)}$ — енергія трансляції електрона з вузла "i" на "j", другий член описує відштовхування між електронами,U— енергія кореляції між електронами, що знаходяться в одному вузлі,

$h(\sigma)=\frac{1}{2}gM_{Б}sign(\sigma)$— енергія магнітного поля, де g— фактор Ланде, $M_Б$— магнетон Бора,

$sign(\sigma)=\begin{cases}+, якщо\ \alpha=+\\ -, якщо\ \alpha=-\end{cases}$.

Введемо одночастинкову функцію Гріна у вигляді [1]:

$$G_{ij}^{\alpha\beta}=\left\langle\left\langle n_{i,-\sigma}^{\alpha}c_{i,\sigma}\middle|n_{j,-\sigma}^{\beta}c_{j,\sigma}^{+}\right\rangle\right\rangle. \quad (5)$$

Запишемо рівняння руху для функції Гріна:

$$i\frac{dG_{ij}^{\alpha\beta}}{dt}=\delta(t)\left\langle\left[n_{i,-\sigma}^{\alpha}c_{i,\sigma}\middle|n_{j,-\sigma}^{\beta}c_{j,\sigma}^{+}\right]\right\rangle-i\theta(t)\left\langle i\frac{d\left(n_{i,-\sigma}^{\alpha}c_{i,\sigma}\right)}{dt}\middle|n_{j,-\sigma}^{\beta}c_{j,\sigma}^{+}\right\rangle.$$

Використаємо Фур'є представлення:

$$G(t-t')=\int_{-\infty}^{+\infty}G(E)e^{-iE(t-t')}dE \quad (6)$$

$$G(E)=\frac{1}{2\pi i}\int_{-\infty}^{+\infty}G(t)e^{-iE(t-t')}dt \quad (7)$$

$$\delta(t-t')=\frac{1}{2\pi i}\int_{-\infty}^{+\infty}e^{-iE(t-t')}dE\,. \quad (8)$$

Зробимо такі наближення і припущення:

Знехтуємо функцією Гріна виду $\left\langle\left\langle c_{i,\sigma}\left(c_{i,-\sigma}^{+}c_{m,-\sigma}-c_{m,-\sigma}^{+}c_{i,-\sigma}\right)\middle|c_{j,\sigma}^{+}n_{j,-\sigma}^{\beta}\right\rangle\right\rangle$, оскільки вона описує рівноймовірні процеси.

Здійснимо перетворення:

$$\sum_m t_{im}\left\langle\left\langle n_{i,-\sigma}^{\alpha}c_{m,\sigma}\middle|n_{j,-\sigma}^{\beta}c_{j,\sigma}^{+}\right\rangle\right\rangle=n_{-\sigma}^{\alpha}\sum_{m,\alpha}t_{im}G_{mj}^{\alpha\beta}+\sum_m t_{im}\left\langle\left\langle\left(n_{i,-\sigma}^{\alpha}-n_{-\sigma}^{\alpha}\right)c_{m,\sigma}\middle|n_{j,-\sigma}^{\beta}c_{j,\sigma}^{+}\right\rangle\right\rangle$$

Введемо позначення: $U\left\langle\left\langle n_{i,-\sigma}^{\alpha}n_{i,-\sigma}c_{i,\sigma}\middle|n_{j,-\sigma}^{\beta}c_{j,\sigma}^{+}\right\rangle\right\rangle=\eta_a G_{ij}^{\alpha\beta}$, де $\eta_\alpha=\begin{cases}U,\alpha=+\\ 0,\alpha=-\end{cases}$.

Перейдемо від вузельного до представлення квазіімпульсу:

$$\delta_{ij}=\frac{1}{N}\sum_k e^{i\vec{k}\left(\vec{R}_i-\vec{R}_j\right)}\quad G_{ij}^{\alpha\beta}=\frac{1}{N}\sum_k G_{k\sigma}^{\alpha\beta}e^{i\vec{k}\left(\vec{R}_i-\vec{R}_j\right)}\quad t_{ij}=\frac{1}{N}\sum_k\xi(\vec{k})e^{i\vec{k}\left(\vec{R}_i-\vec{R}_j\right)}$$

Проводячи обчислення, отримаємо рівняння руху для функції Гріна в представленні квазіімпульса:

$$EG_{k\sigma}^{\alpha\beta}=n_{-\sigma}^{\alpha}\left\{\frac{1}{2\pi}\delta_{ij}+\left(\xi(\vec{k})+h(\sigma)\right)\sum_j G_{k\sigma}^{\alpha\beta}\right\}+\eta_\alpha G_{k\sigma}^{\alpha\beta}. \quad (9)$$

$$EG=E\sum_{\alpha,\beta}G^{\alpha\beta}=E\left(G^{++}+G^{+-}+G^{-+}+G^{--}\right). \quad (10)$$

$$EG^{++}=\frac{n}{2\pi}+nA\left(G^{++}+G^{-+}\right)+UG^{++}\quad EG^{+-}=nA\left(G^{+-}+G^{--}\right)+UG^{+-}$$

$$EG^{-+}=n^{-}A\left(G^{++}+G^{-+}\right)\quad EG^{--}=\frac{n^{-}}{2\pi}+n^{-}A\left(G^{+-}+G^{--}\right).$$

Полюси функції Гріна задають спектр системи [2].Тому необхідно знайти розв'язки рівняння:

$$(E-(\xi(\vec{k})+h(\sigma)))(E-U)-Un_{-\sigma}(\xi(\vec{k})+h(\sigma))=0 \quad (11)$$

Звідси отримуємо:

$$E_1=\frac{1}{2}(A+U-\sqrt{(A-U)^2+4UAn_{-\sigma}}) \quad (12)$$

$$E_2 = \frac{1}{2}(A + U + \sqrt{(A-U)^2 + 4UAn_{-\sigma}}) \tag{13}$$

Враховуючи (11) і (12) одночастинкова функція Гріна набуде вигляду:

$$G_{k\sigma} = \frac{1}{2\pi}\frac{E - U(1-n_{-\sigma})}{E_1 - E_2}\left(\frac{1}{E-E_1} - \frac{1}{E-E_2}\right) \tag{14}$$

Перепишемо формули (12) і (13) для випадку сильної кореляції $U >> \Delta$:

$$E_1 = (\xi(\vec{k}) + h(\sigma))(1-n_{-\sigma}) \tag{15}$$

$$E_2 = U + (\xi(\vec{k}) + h(\sigma))n_{-\sigma} \tag{16}$$

Обчислимо густину станів для нашої системи згідно формули

$$\rho_\sigma(E) = \frac{i}{N}\lim_{\varepsilon\to 0}\sum_k \left[G_k(E+i\varepsilon) - G_k(E-i\varepsilon)\right] \tag{17}$$

Одержимо

$$\rho_\sigma(E) = \frac{i}{N}\lim_{\varepsilon\to 0}\sum_k \left[\begin{array}{l} \frac{1}{2\pi}\frac{E - n_{-\sigma}^{-}U}{(E-U)(E-\varepsilon_\sigma(\vec{k})) - n_{-\sigma}\varepsilon_\sigma(\vec{k})U}(E+i\varepsilon) - \\ -\frac{1}{2\pi}\frac{E - n_{-\sigma}^{-}U}{(E-U)(E-\varepsilon_\sigma(\vec{k})) - n_{-\sigma}\varepsilon_\sigma(\vec{k})U}(E-i\varepsilon) \end{array}\right] \tag{18}$$

Перейдемо від сумування до інтегрування, одержимо:

$$\rho_\sigma(E) = \frac{1}{N}\frac{1}{(2\pi)^3}\int_{-\infty}^{\infty}\cos\left[\frac{\varphi(E)}{\Delta}t\right]dt\, I_0^3(t) \tag{19}$$

де $I_0(t) = \frac{1}{2\pi}\int_{-\pi}^{\pi} e^{i\cos a_{k_x} t}\, da_{k_x}$ — функція Бесселя нульового порядку дійсного аргументу.

Середнє число частинок у k-стані визначається з умови [2]:

$$\langle n_{k\sigma}\rangle = i\lim_{\xi\to 0}\int_{-\infty}^{\infty}\frac{G(E+i\xi) - G(E-i\xi)}{e^{\beta(E-\mu)}+1}dE \tag{20}$$

Про інтегруємо:

$$n_\sigma = \left(\frac{\varepsilon\ (\vec{k}) + h(\sigma) - U + 2Un_{-\sigma}}{2\sqrt{(\varepsilon\ (\vec{k}) + h(\sigma) - U)^2 + 4(\varepsilon\ (\vec{k}) + h(\sigma))U\ \ n_{-\sigma}}} + \frac{1}{2}\right) f\ \ (E_1) -$$

$$-\left(\frac{\varepsilon\ (\vec{k}) + h(\sigma) - U + 2Un_{-\sigma}}{2\sqrt{(\varepsilon\ (\vec{k}) + h(\sigma) - U)^2 + 4(\varepsilon\ (\vec{k}) + h(\sigma))\ Un_{-\sigma}}} - \frac{1}{2}\right) f\ \ (E_2)$$

Середнє число електронів:

$$n_{-\sigma} = \frac{\Omega}{(2\pi)^3}\int_{-\frac{\pi}{2}}^{\frac{\pi}{2}} d^3k\langle n_{k\sigma}\rangle \tag{21}$$

Провівши обчислення отримаємо:

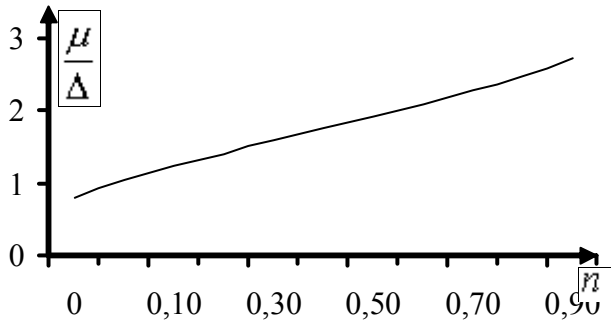
$$n_{-\sigma} = \frac{\Omega}{(2\pi)^3}\left[\begin{array}{l} n_{-\sigma}\frac{(2\pi)^3}{a^3} - \frac{(2\pi)^3}{a^3}n_{-\sigma}e^{\frac{1}{k_0T}(U+(h(\sigma))n_{-\sigma}-\mu+3n_{-\sigma}\Delta)} + \\ +\frac{(2\pi)^3}{a^3}(1-n_{-\sigma})e^{-\frac{1}{k_0T}((h(\sigma))(1-n_{-\sigma})-\mu+3\Delta)} \end{array}\right] \tag{22}$$

Визначимо з рівняння (22) хімічний потенціал:

$$\mu = -k_0 T \ln \left[\begin{array}{l} \left(\sqrt{\frac{1}{4}\left(\frac{a^3}{\Omega}-1\right)^2 e^{-2\frac{1}{k_0 T}\left(U+\left(h(\sigma)\right)n_{-\sigma}+3n_{-\sigma}\Delta\right)} + \frac{\left(1-n_{-\sigma}\right)}{n_{-\sigma}} e^{-\frac{1}{k_0 T}\left(U+\left(h(\sigma)\right)+3n_{-\sigma}\Delta-3\Delta\right)}} \right) - \\ -\frac{1}{2}\left(\frac{a^3}{\Omega}-1\right) e^{-\frac{1}{k_0 T}\left(U+\left(h(\sigma)\right)n_{-\sigma}+3n_{-\sigma}\Delta\right)} \end{array} \right]$$

Оскільки $\frac{a^3}{\Omega} = 1$, то маємо:

$$\mu = \frac{U}{2} + \frac{h(\sigma)}{2} + \frac{3\Delta}{2}\left(n_{-\sigma} - 1\right) + \frac{k_0 T}{2} \ln\left(\frac{n_{-\sigma}}{1-n_{-\sigma}}\right) \qquad (23)$$

Мал. Залежність хімічного потенціалу від ступеня заповнення зони для характеристик:

$$\frac{\Delta}{U} = 0{,}2;\ \frac{h(\sigma)}{\Delta} = 0{,}01;\ \frac{\Delta}{k_0 T} = 0{,}1$$

Висновки:

Наявність кореляції між електронами приводить до розщеплення вихідної енергетичної зони на дві вузькі підзони.

Густина станів відображає наявність двох енергетичних підзон.

З дослідження хімічного потенціалу слідує, що він зростає із збільшенням ступеня заповнення зони.

Список використаних джерел

1. Зубарев Д.А. Двухвременные функции Грина в статистической физике. – УФМ. Вып. 1, 1960. - с.71 – 115.
2. Тябликов С. В. Методы квантовой теории магнетизма. -М. Наука, 1975. -527с.
3. I.Hubbard Prac. Roy. Soc. A. 281, 401, 1964.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ

магістр. ф-ту фізичного вихов. Ганна Степанко
наук. керівник – доц. І.О.Омельяненко

ФІЗИЧНИЙ СТАН ШКОЛЯРІВ 7-8 РІЧНОГО ВІКУ

Актуальність. Здоров'я людини – умова її продуктивної праці та якості життя. Рівень фізичного стану людини є критерієм стану її здоров'я. Результати багаточисельних досліджень свідчать про погіршення стану здоров'я сучасних школярів. Зокрема, на спільній сесії Академії педагогічних наук і Академії медичних наук України "Актуальні проблеми здоров'я та освіти дітей на початку двадцять першого століття" були оприлюднені дані про те, що лише 35% дітей, які прийшли до школи є здоровими, серед випускників таких є 11%. За даними Міністерства охорони здоров'я України у школярів спостерігаються функціональні зміни в діяльності різних систем організму: серцево-судинної (26,6%), органів дихання (27%) тощо, а 60% учнів початкових класів характеризуються психомоторними порушеннями. До того ж, 56% учнів мають низький рівень фізичного здоров'я, 36% – нижче середнього і лише 7,5% – високий.

Згідно досліджень Т.Ю. Круцевич, соматичне здоров'я людини визначається такими критеріями: фізичним розвитком, рівнем функціонування основних систем організму, рівнем фізичної підготовленості, ступінню опірності організму до несприятливих факторів, наявністю або відсутністю хронічних захворювань [2]. їх удосконалення засобами фізичного виховання в кінцевому рахунку, матиме позитивний вплив на стан здоров'я школярів.

Зміст, методи та фізичне навантаження в процесі фізичного виховання визначаються з урахуванням вихідних показників фізичного стану людини.

У зв'язку з цим метою нашого дослідження є – дослідити фізичний стан дітей 7-8 річного віку.

Завдання дослідження:

1 .Оцінити функціональний стан нервової системи дітей 7-8 річного віку. 2.Оцінити функціональний стан кардіо – респіраторної системи школярів 7-8 річного віку.

3.Визначити рівень розвитку фізичних якостей та фізичної підготовленості дітей 2 класу. 4.Виявити вплив окремих факторів на фізичний стан другокласників.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел, педагогічне тестування, педагогічне спостереження, метод фізіометрії, методи математичної статистики. Для оцінки нервової системи дітей 7- 8 річного віку використовувались Ортостатична проба та індекс Кардю. Кардіо -респіраторна система оцінювалась з використанням проби Руф'є, Летунова, Шалкова та показника подвійного добутку [3]. Фізична підготовленість діагностувалась за допомогою державних тестів з фізичної підготовки населення України [1].

Організація дослідження: Нами були обстежені 34 дитини 7-8 річного віку, які навчалися в другому класі Тернопільської ЗОШ №16. З них: 18 дівчаток, 16 хлопчиків; 12 дівчат і 12 хлопців семирічного віку; 6 дівчат і 4 хлопця восьмирічного віку; 12 дітей підготовчої і 22- основної медичних груп.

Результати дослідження: Результати оцінки фізичного стану дітей молодшого шкільного віку наведені у таблиці 1. Вони свідчать про врівноваженість симпатичних і парасимпатичних впливів у семирічних дівчаток за показником індексу Кардю (ІК) (12,5±6,7у.о). Величина вегетативного індексу (13,3±3,8у.о) у восьмирічних дівчаток також вказує на рівновагу функціонування відділів вегетативної нервової системи (ВНС). Така ж характеристика стану ВНС притаманна дівчаткам основної медичної групи (4,0±6,3у.о). Лише показник вегетативного індексу дівчаток підготовчої медичної групи (22,5±5,5у.о) засвідчує наявність симпатикотонії.

У хлопчиків, як семи так і восьми років спостерігається врівноваження симпатичних і парасимпатичних впливів з відповідними показниками ІК 15,2±5,3у.о та 11,0±6,0у.о. Функціональний стан ВНС хлопців основної медичної групи є відмітним (7,8±2,8у.о) від представників чоловічої статі підготовчої медичної групи, де середньостатистичний показник ІК свідчить про переважання симпатикотонії.

Показники Ортостатичної проби (ОП), що характеризують збудження симпатичного відділу нервової системи (НС) у дівчаток семи років є "відмінними" (12,6±4,3у.о), а результат дівчаток-восьмирічок оцінюється як "добре" (12,6±4,3у.о). Між якісною характеристикою результатів ОП дівчаток, які належать до основної та підготовчої медичних груп відмінностей не виявлено, їх середньостатистичні показники оцінюються як "відмінно" з відповідними результатами 10,6±1,9 та 9,8±2,7у.о.

Оцінка "добре" є характерною для показників хлопчиків як основної (10,2±2,7у.о) так і підготовчої медичних груп (6,8±2,9у.о), а також хлопчиків семирічок (7,2±1,8у.о) та восьмирічок (7,5±1,7у.о).

Результати проби Руф'є (ПР) у дівчаток-семирічок (13,6±8,7у.о) восьмирічок (13,5 у.о) оцінюються як "задовільно". Функціональний стан серцево-судинної системи дівчаток підготовчої медичної групи є незадовільним (14,6 1,2у.о). Задовільні результати ПР характерні для хлопчиків обох досліджуваних вікових груп (15,8±1,1 та 14,0±1,7у.о) та контингенту хлопчиків підготовчої медичної групи (15,2±1,3). І лише у представників чоловічої статі основної медичної групи стан серцево-судинної системи відповідає середнім значенням.

Результати проби Летунова (ПР) свідчать про нормотонічний тип реакції серцево-судинної системи (ССС) на фізичне навантаження у всіх обстежаних дітей різних вікових і медичних груп. Підвищення частоти серцевих скорочень (ЧСС) пульсового тиску після дозованого фізичного навантаження та їх відновлення були адекватними роботі та віковим нормам. Нормотонічний тип реакції є найбільш сприятливим для пристосування організму до фізичних навантажень.

Несприятлива реакція (ССС) на фізичне навантаження, яка характеризується скаргами на задуху, втому, значне прискорення ЧСС, зниження систолічного артеріального тиску (АТ), а також подовження періоду відновлення спостерігається у 42% семирічних та у 50% восьмирічних дівчаток за пробою Шалкова (ПШ). Такою ж була реакція ССС у 30% дівчаток основної медичної групи та 70% дівчаток підготовчої медичної групи.

Кількість семирічних хлопців з несприятливою реакцією ССС суттєво не відрізнялась від результатів дівчат тієї ж вікової групи і складала 46%. Проте, відсоток 8-річних хлопців з такою ж характеристикою функціонування ССС є значно нижчим (25%). Тридцять сім відсотків хлопців основної і 55% підготовчої медичних груп отримали результати несприятливої реакції ССС за ПШ.

Середні показники ЧСС в стані спокою як у дівчаток так і у хлопчиків знаходились в межах вікової норми, проте були дещо вищими у дівчаток восьмирічок (93±1,7уд/хв) і хлопчиків підготовчої медичної групи (96±4,0уд/хв) порівняно з показниками дівчаток семи років (89±3,9уд/хв), восьми років (89±3,8уд/хв), дівчат основної медичної групи (85±2,6уд/хв) і хлопців основної медичної групи (90±3,5уд/хв).

Показники систолічного АТ у дівчаток-семирічок (109±3,6мм.рт.ст), восьмирічок (114±5,0мм.рт.ст), контингенту основної (113±3,4мм.рт.ст) та підготовчої медичних груп (109±4,3мм.рт.ст), а також у хлопчиків -семирічок (117±2,9мм.рт.ст.), восьмирічок (118±8,0мм.рт.ст), представників основної медичної групи (115±3,6мм.рт.ст), підготовчої медичної групи (119±4,1 мм.рт.ст) були дещо вищі за вікові норми (94-104 мм.рт.ст).

Діастолічний АТ дівчаток-семирічок (78±2,5мм.рт.ст), восьмирічок (80±3,2мм.рт.ст), тих хто займався в основній (81±2,3мм.рт.ст) та підготовчій медичних групах (75±2,5мм.рт.ст), а також у хлопчиків-семирічок (78±2,7мм.рт.ст), восьмирічок (83±5,4мм.рт.ст), представників як основної (83±3,1 мм.рт.ст) так і підготовчої медичних груп (75±2,5мм.рт.ст) був також вищим за вікові норми (64-74 мм.рт.ст).

Про функціональний стан дихальної системи свідчить показник подвійного добутку (ППД), який у семирічних дівчаток (95,8±2,7у.о) і дівчаток основної медичної групи (95,8±4,2у.о) є середніми на відміну від представниць жіночої статі восьмирічного віку (106,0±10,2у.о) і основної медичної групи (105,5±7,7у.о) у яких він нижчий за середній рівень.

У хлопчиків-семирічок (104,8±4,9у.о), восьмирічок (109,7±9,4у.о), а також хлопчиків підготовчої медичної групи (109,6±3,8у.о) функціональний стан дихальної системи за результатами ППД оцінюється як нижче середнього рівня. Середній рівень функціонування дихальної системи характерний лише для чоловічої статі основної медичної групи (98,0±7,0у.о)

Гнучкість дівчаток семирічного віку оцінюється (за 12-бальною шкалою) у 7 балів (6,9±1,9). Вісім балів отримали дівчатка-восьмирічки і хлопчики-семирічки з відповідними результатами 9,5±1,5 і 5,6±2,4см. Гнучкість дівчаток підготовчої медичної групи оцінюється 9 балів з результатом 8,5±2,4см на відміну від хлопчиків тієї ж медичної групи, у яких ця рухова якість оцінюється у – 3 бала з результатом 2,5± 1,1см. Хлопці основної медичної групи показали високий результат розвитку гнучкості (13,2±2,4см), який за Державними тестами оцінюється в 11 балів.

Швидкісні можливості дівчаток другого класу обох вікових і медичних груп отримали по 4 бали з відповідними результатами 7,7±0,2с; 7,4±0,2с; 7,7±0,2с; 7,5±0,2с. Швидкісні можливості хлопців виявились дещо кращими. На 6 балів виконали віковий норматив хлопчики-семирічки (7,5±0,1с) і хлопчики основної медичної групи (7,0±0,2с). По п'ять балів отримали хлопчики восьми років (6,7±0,3с) і хлопчики підготовчої медичної групи (7,4±0,3с).

Спритність переважної більшості обстежених дітей оцінюється у 7 балів. Це дівчатка (13,4±0,2с) і хлопчики (12,9±0,2с) семирічного віку, а також дівчатка (13,2±0,2с) і хлопчики (12,8±0,3с) підготовчої медичної групи і дівчатка основної медичної групи (13,4±0,2с). Середні показники дівчат (13,1±0,3с) і хлопчиків (13,0±0,1с) восьмирічного віку були оцінені відповідно у 8 і 11 балів, а хлопчиків основної медичної групи (12,4±0,2с) у 9.

Незадовільний рівень силових можливостей спостерігався у всіх обстежених дітей. Зокрема, 0 балів отримали дівчатка (79,1±4,2см) і хлопчики (93,9±4,0см) підготовчої медичної групи. Незначно відрізнялись показники силових можливостей дівчат (94,6±3,8см) і хлопців (97,5±4,7см) основної медичної групи які отримали по 2 бали і результати дівчаток (103,8±3,1см) і хлопців (105,7±6,1см) восьмирічного віку з відповідними оцінками у 5 і 3 бали.

Висновки:

Функціонування вегетативної нервової системи дітей 7-8 річного віку характеризується рівновагою симпатичного та парасимпатичного відділів. Виключенням є школярі підготовчої медичної групи, у яких спостерігається перевага симпатикотонії.

Функціональний стан серцево-судинної системи школярів 2-го класу за результатами ПР характеризуються задовільними та незадовільними показниками. Виключенням є представники чоловічої статі основної медичної групи результат яких відповідає середнім значенням. У дітей 7-8 років переважає нормотонічний тип реакції серцево-судинної системи та в рівній мірі сприятливої і несприятливої реакції серцево-судинної системи.

Показники гнучкості, спритності і швидкості обстежених дітей оцінюються як середні та нижче за середні, а результати тестування сили виявились дуже низькими.

Чинник належності школярів до медичної групи визначає рівень функціонування НС і ССС. Функціонування ССС також залежить від статевого фактору. Функціонування дихальної системи, показники ЧСС і АТ не визначаються жодним з досліджуваних чинників. На показники розвитку фізичних якостей не впливають статевий, віковий чинники та належність дітей до медичної групи за виключенням гнучкості, яка краще розвинута у хлопчиків основної медичної групи.

Таблиця 1

Показники фізичного стану школярів другого року навчання

Чинники Показники Фізичного стану	**Вік**		**Медична група**	
	7р.	**8р.**	**Основна мед. група**	**Підготовча мед. група**
Індекс Кардю	12.5±6.7	13.3±3.8	4.0±6.3	22.5±5.5
	15.2±5.3	11.0±6.0	7.8±2.9	17.2±6.3
Ортостат. проба	9.0±1.3	Р.6±4.3	10.6±1.9	9.8±2.7
	7.2±1.8	7.5±1.7	10.0±2.7	6.8±2.9
Проба Руф'є	13.6±8.7	13.5±0.9	11.6±0.9	14.6±1.2
	15.8±1.1	14.0±1.7	10.9±1.6	15.2±1.3
Показн.подв. проби	96.8±2.7	106.8±10.2	95.8±4.2	105.5±7.7

Чинники Показники Фізичного стану	Вік		Медична група	
	7р.	8р.	Основна мед. група	Підготовча мед. група
	104.8±4.9	109.7±9.4	98.0±7.0	109.6±3.8
ЧСС	89±3.9	89±3.8	85±2.6	94±4.0
	92±2.2	93±1.7	90±3.5	96±4.0
АТ (систолічний)	109±3.6	114±5.0	113±3.4	109±4.3
	117±2.9	118±8.0	115±3.6	119±4.1
АТ (діастолічний)	7.8±2.5	80±3.2	81±.23	75±2.9
	7.8±2.7	83±5.4	83±3.1	75±2.5
Гнучкість	6.9±1.9	8.5±1.8	6.6±1.6	8.5±2.4
	5.6±2.4	9.3±2.0	13.2±2.4	2.8±1.1
Швидкість	7.7±0.2	7.4±0.2	7.7±0.2	7.5±0.2
	7.5±0.1	6.7±0.3	7.0±0.2	7.4±0.3
Спритність	13.4±0.2	13.1±0.3	13.4±0.2	13.2±0.2
	12.9±0.2	12.0±0.1	12.4±0.2	12.8±0.3
Сила	92.8±3.?	103.8±3.1	94.6±3.8	79.1±4.2
	92.4±3.7	105.7±6.1	97.5±4.7	93.9±4.0

Список використаних джерел

1. Зубалій М. Д. Державні тести і нормативи оцінки фізичної підготовленості населення України / За ред. М.Д. Зубалія. 2-е вид., перероб. і допущено – К., 1997.-36с.
2. Круцевич Т. Ю. Методы исследования индивидуального здоровья детей и подростков в процессе физического воспитания – К., Олимпийская литература, 1999.
3. Макарова Г. А. Спортивная медицина-М., Советский спорт, 2003.
4. Петрук Л. Фізичний розвиток та фізична підготовленість дітей 7-9 років, які інтенсивно займаються розумовою діяльністю. Наукові записки. Серія: Педагогіка, 2004. – № 4. – 153 с.
5. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина І. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.

магістр. ф-ту фізичного. вихов.Галина Шандригось
наук. керівник – доц. А.В.Огнистий

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "АЕРОБІКА З МЕТОДИКОЮ ВИКЛАДАННЯ" У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. На сьогодні зміцнення здоров'я, підвищення рівня фізичної підготовленості людей, залучення їх до здорового способу життя, є однією із найгостріших проблем соціальної політики. Особливо актуальною ця проблема є для школярів—найбільш критичної групи населення, в якій закладаються основи майбутнього здоров'я і процвітання нації [1, 3, 9].

Сприяти виходу із ситуації, що склалася може впровадження на уроках фізичної культури нових засобів і методів фізичного виховання [1, 6, 7 та ін.].

Одним із сучасних напрямків фізичного виховання є аеробіка [1, 2, 3, 5, 7, 10, 11, 12 та ін.]. Вправи аеробіки є дуже ефективними та безпечними для здоров'я. Заняття аеробікою здійснюють позитивний вплив на всі внутрішні органи і системи людини, дозволяючи значно змінити її здоров'я, підвищити імунітет, розвинути рухові якості. Розвиток рухових якостей під час занять з аеробіки дозволяє успішно оволодіти іншими видами фізичних вправ.

Використання вправ з аеробіки на уроках фізичної культури в школі надасть урокам нового емоційного забарвлення, сприятиме їх пожвавленню, підвищить інтерес учнів до занять фізичною культурою, дасть певні уміння у використанні цих засобів під час самостійних занять, профілактиці хвороб та покращенню здоров'я після закінчення школи [1, 3, 4, 7 та ін.].

Виходячи із вище зазначеного і враховуючи вимоги часу, зростає необхідність підготовки висококваліфікованих фахівців, які готові були б до роботи із впровадження аеробіки на уроках фізичної культури [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши літературні джерела, ми виявили значну кількість наукових досліджень з аеробіки. Одні автори займалися вивченням видів аеробіки, їх класифікації та тенденцій розвитку (Ю.И. Курпан, 1996; О. Губарєва, 1996, 2000; В. Рощенко, 1997; Л.А. Юсупова, 1998; Г. Горцев, 2001, 2004; Е.С. Крючек, 2001; Ю. Усачев, 2002, 2003; А. Прокофьев, 2003; Е.Г. Сайкина, 2004; А.В. Огнистий, 2004 та ін.), інші—впровадженням аеробіки у процес фізичного виховання школярів (В.Г. Безпутчик, 1995, 1996, 1998; Е. Герасимова, 1996, 1997; Т.И. Косолапова, 1999; Т.П. Киреева, 2003; K. Orkiszewska, 2003 та ін.), студентів ВНЗ (Е.А. Астраханцев, 1991; Е.В. Сабирова, 1997, 1999; Т.Н. Суетина, 1999; Л.В. Сиднева, 2000; О. Губарєва, 2001; Ю.С. Антипов, Л.Д. Тунік, 2001; Л. Вінокурова, 2002; Л.І. Погасій, 2003; Л. Сергієнко, 2003, 2004; Л.Б. Андрущенко, 2004 та ін.) та широких верств населення (М.П. Ивлев, 1987; М.Ю. Ростовцева, 1990; Н.А. Анашкина, 1996; И.А. Васильева, 1997; С.И. Гуськов, Е.И. Дегтярева, 1998; Ю.І. Таран, 1998; О. Мороз, 2000, 2003 та ін.). Досить багато досліджень присвячено вивченню впливу аеробіки на організм людей (Ф.Л. Доленко, 1995; Л.М. Дикаревич, 1996; В.Е. Борилкевич, 1998; О. Губарєва, 2000; М.Ю. Ростовцева, 2000, 2001; В.С. Чебураев, 2000, 2002; Т.С. Лисицкая, 2002; М. Данилевич, І. Грибовська, В. Іваночко, 2003; Л. Левчук, 2003; Е.В. Майданюк, 2004 та ін.); проблемам підготовки тренерських кадрів до роботи у спортивно-оздоровчих закладах (І. Боднар, 2002; М.Р. Батіщева, 2003; Т.С. Лисицкая, 2003, 2004; Л. Левчук, Р. Петрина, 2004; Н.Н. Никитушкина, 2004 та ін.) та підготовки спортсменів з аеробіки (К.Б. Андреасян, 1993, 1996; Е.Б. Мякинченко, 1997, 1999; 2002; В.П. Косихин, 2000; Э.Т. Хоули, Б.Д. Френк, 2000, 2004 та ін.).

На жаль, у літературних джерелах ми не зустріли досліджень присвячених питанням підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури до роботи з аеробіки у загальноосвітніх школах.

Дослідження проводилось відповідно до теми 2.3.7. Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2001-2005 р.р., Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України "Структурно-функціональна систематизація вищої фізкультурної освіти в межах регіону".

Формулювання цілей статті. Метою дослідження була розробка структури та змісту навчальної дисципліни "Аеробіка з методикою викладання" в системі вищої фізкультурної освіти. Із методів дослідження нами використовувався аналіз та узагальнення літературних джерел і документальних матеріалів.

Результати дослідження. Нами була розроблена програма навчального курсу "Аеробіка з методикою викладання" [8] для факультету фізичного виховання. У даній програмі, викладена специфіка аеробіки, виявлені джерела її становлення і розвитку, визначені різні форми, зміст і методика занять.

Навчальний курс "Аеробіка з методикою викладання" розрахований на підготовку бакалаврів і становить 1,5 кредити: 54 академічних години, з яких 34 години відводиться на аудиторну роботу (лекція—2 години, практичні заняття—32 години), 10—на самостійну і 10—на індивідуальну роботу.

Навчальний курс "Аеробіка з методикою викладання" *передбачає* вивчення студентами теорії і методики аеробіки, оволодіння базовими елементами техніки аеробіки, набуття необхідних знань, умінь і навичок для самостійної педагогічної роботи у загальноосвітній школі.

Навчальна робота із аеробіки проводиться у формі лекцій і практичних занять, а також самостійної та індивідуальної роботи студентів.

Завданнями курсу "Аеробіка з методикою викладання" є:

- *засвоєння* теоретичного розділу;
- *оволодіння* основними базовими елементами і додатковими рухами аеробіки та поєднання їх між собою;
- *оволодіння* уміннями складати комплекси вправ та підбирати музичний супровід для елементів і комплексів аеробіки;
- *ознайомлення* із видами аеробіки;

- *самостійне вивчення* програмного матеріалу за рекомендованою літературою, *виконання* домашніх завдань; *участь* в організації і проведенні змагань у школі, університеті;
- *виховання* зацікавленості до систематичних занять фізичною культурою, любов до професії учителя фізичної культури через заняття аеробікою.

Для виконання залікових вимог студенту пропонується засвоїти теоретичні відомості, оволодіти відповідними вміннями і навичками, скласти навчальні нормативи із загальної і спеціальної фізичної підготовки.

Студент при проходженні курсу "Аеробіка з методикою викладання" на практичних заняттях, *повинен оволодіти:*

- вихідними положеннями; виконанням основних і допоміжних рухів аеробіки; видами силових вправ; складанням комплексів вправ; підбором музичного супроводу і дозуванням фізичних навантажень на заняттях;
- методикою навчання основних і допоміжних рухів аеробіки; загальнорозвиваючих і спеціальних вправ; методикою складання комплексів вправ; методикою підбору музики і дозуванням вправ у комплексі;
- вмінням виявляти і виправляти помилки при виконанні вправ і комплексів;
- проведенням частин заняття і заняття в цілому; вмінням складати конспект уроку; вмінням провести педагогічний аналіз заняття.

Тестування загально-фізичної підготовки включає наступні тести: 6-хвилинний біговий тест на витривалість (м); на силу – згинання і розгинання рук в упорі лежачи (разів), піднімання тулуба в сід (разів), вис на зігнутих руках (с); піднімання ніг до кута 90˚ із положення лежачи на спині (разів); на швидкісно-силові якості—стрибок у довжину з місця (см); на швидкість -біг на 30 м (с); на спритність – човниковий біг 4х9 м (с); на рівновагу – тест "Фламінго" (с); на гнучкість – нахил тулуба вперед із положення сидячи та міст (см).

Тестування спеціальної підготовки включає: виконання базових рухів; виконання додаткових рухів; поєднання базових рухів між собою; поєднання базових рухів із додатковими і додаткових рухів між собою у різних напрямках, а також складання комплексів вправ.

Висновки.

1. З метою підготовки висококваліфікованих фахівців, які були б готові до роботи із впровадження аеробіки на уроках фізичної культури нами на факультеті фізичного виховання була розроблена і запроваджена програма навчального курсу "Аеробіка з методикою викладання".

2. У процесі вивчення курсу студенти вивчать теоретичний матеріал; оволодіють основними базовими елементами і додатковими рухами аеробіки та поєднанням їх між собою, уміннями складати комплекси вправ та підбирати музичний супровід і дозування для елементів та комплексів аеробіки; оволодіють методикою навчання основних і допоміжних рухів аеробіки; методикою складання комплексів вправ; методикою підбору музики і дозуванням вправ у комплексі; вмінням виявляти і виправляти помилки при виконанні вправ і комплексів тощо.

3. Навчальний курс "Аеробіка з методикою викладання", окрім вище зазначеного, допоможе майбутнім фахівцям з фізичної культури різносторонньо підготувати себе до роботи у загальноосвітніх навчальних закладах, а також покращити свою фізичну підготовленість.

Список використаних джерел

1. Воєнчук М. Нетрадиційні види рухової активності. Структура і загальні методичні положення // Конструктивні підходи в забезпеченні навчально-виховного процесу фізичного виховання різних ланок освіти: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С. 10-14.
2. Губарева Е.С. Современное состояние массовых оздоровительных систем: Методическое пособие. – Донецк, 1996. – 37 с.
3. Левчук Л. Фізична підготовленість школярок 15-16 років, відібраних для занять спортивною аеробікою // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2003. – № 18. – С. 72-74.
4. Менхин Ю.В., Менхин А.В. Оздоровительная гимнастика: теория и методика. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 384 с.
5. Мороз О.О., Чорнокоза Л.В. Спортивно-оздоровча аеробіка і шейпінг: Методичні вказівки. Чернівці: Рута, 2000. – 31 с.
6. Овчиникова Н., Нестерова Т., Сосіна В. Сучасні засоби занять оздоровчої направленості // Фізичне виховання в школі. – 1997. – №4. – С. 9-12.

7. Огнистий А.В. Оздоровчі види гімнастики: Методичні рекомендації. – Т.: ТДПУ, 2004. – 52 с.
8. Шандригось Г.А. Аеробіка з методикою викладання. Програма навчального курсу. – Т.: ТНПУ, 2005. – 30 с.
9. Шандригось Г.А. Удосконалення викладання гімнастики на факультеті фізичного виховання // Молода спортивна наука України: Зб. наук пр. – Вип. 8.: У 4-х т. – Л.: НВФ "Українські технології", 2004. – Т. 4. – С. 386-390.
10. Aerobic Dance-Exercise Instructor Manual. Editor Naneene Van Gelder. ACE.—San Diego, California. 1991.—389 p.
11. Aerobic Fitness and Health, Roy J. Shephard, MD, Ph. D, DPE University of Toronto: Human Kinectics Publishers, 1994. – 358 p.
12. Wagner P., Riedel I. Aerobic—Ausdauertraining.—Karin Krallmann Verlag, 2000.—103 s.

ФІЛОЛОГІЯ

магістр. філол. ф-ту Антоніни Кушнірук
наук.керівник – проф. Р. Т. Гром'як

ГЕНОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ТЕКСТУАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Концептуальні засади художнього мислення Ю. Тарнавського, талановитого письменника та одного з фундаторів "Нью-Йоркської групи", моделюються на основі екзистенційного світобачення, що обумовлює цілісність творчості та її місце в ієрархії мистецтва. З огляду на обставини народження, становлення особистості митця такий напрям вибору видається цілком логічним. Складний шлях внутрішнього перетворення Юрія Тарнавського безпосередньо пов'язаний з його становищем емігранта, що значною мірою сприяло відкритості письменника для екзистенційного осягнення буттєвих істин.

Генеалогічна свідомість митця формувалася у процесі органічного засвоєння ним різнопланових елементів культурно-історичної спадщини людства. Знаковою при цьому стала рецепція не лише літературних фактів, а й реального життєвого матеріалу. Уже перший роман "Шляхи" (1957) засвідчив конструктивний підхід письменника до інтерпретації автобіографічних даних, відобразивши його бажання віднайти онтологічне підґрунтя власного існування та реалізувати внутрішній потенціал поза межами своєї історичної Батьківщини. Благодатною моделлю для осмислення проблем становлення особистості став роман-виховання, який виявився найбільш співзвучним прагненням митця. Типова тематика жанру фіксує, за словами С. Притолюк, "пошук молодим героєм життєстверджуючого зразка орієнтації, визначення його соціального статусу. Цей пошук зображається здебільшого у вигляді внутрішньої прогресії [...], яка завершується, як правило, вступом у "світ дорослих", самовизначенням суб'єкта "[3; 41].

Орієнтація письменника на роман-виховання зумовлена потенційними можливостями цього жанру розкрити внутрішні імпульси особистості, зосередити увагу на психології героя. Саме ці аспекти буття людини Ю. Тарнавський, слідом за екзистенціалістами, проголошує домінантними. У світлі зазначених вище ідей життєва доля героя роману "Шляхи" постає як ланцюг еволюційних фаз розвитку та причинно-наслідкових зв'язків, що окреслюються у світлі екзистенціалів "свободи вибору", "творчості", "абсурдності світу", "самотності" тощо.

Теми самовизначення молодої людини та осягнення нею сенсу життя продовжують англомовні романи Ю. Тарнавського "Смуток" (1957), "Гіпокрит" (1958), "Невинний в Парижі" (1966), "Подорож на південь" (1970). Ці твори засвідчили новітній підхід письменника до конструювання текстуальної дійсності. Поряд із класичними сюжетними схемами (роман-становлення, роман-біографія, роман-випробування, авантюрний роман) простежуються спроби оновлення традиційних жанрів шляхом експерименту із формальною структурою прози. Письменник продовжує пошуки оптимальної техніки письма, яка узгоджувалася б із особливостями авторської розповіді, насиченої асоціативними та метафоричними елементами. Здебільшого це виражається у комбінуванні речень складної та простої синтаксичної будови.

Починаючи з кінця 50-х рр.. XX ст. екзистенційні мотиви у творчості митця зазнають певних модифікацій. Це пов'язано із захопленням Ю. Тарнавського творчістю представників французького "нового роману", поетика якого позначилася на архітектоніці художніх текстів письменника. Важливою при засвоєнні цих ідей стала їх співзвучність з естетичними засадами творів митця, адже вони виявляють спільну вкоріненість у філософію екзистенціалізму. Особливу увагу Ю. Тарнавський приділяв вивченню теорії "шозизму", яка сформувала інструментарій, необхідний для сприйняття дійсності через опис зовнішніх предметів. О. Кучерява говорить про глибинний зміст цієї концепції, зазначаючи, що "шозизм є саме тією філософською і естетичною системою, яка допоможе відповісти на запитання про місце людини в світі, визначити ситуацію сучасної людини"[2; 153].

Узгоджуючи власні поняття із поглядами новороманістів, Ю. Тарнавський створює англомовні романи "Менінгіт" (1973) та "Три блондинки і смерть" (1973). Оповідь творів компонується з фрагментів, штрихів, які відбивають психологічний стан героя. Застосування техніки опису людей і речей навколишнього світу з акцентом на непроникності буття дозволяло здійс-

нювати аналіз внутрішніх аспектів становлення особистості шляхом зосередження уваги на окремих деталях та просторових пропорціях.

Загалом, твори Ю. Тарнавського виявляють послідовну тенденцію до зникнення необхідності розлогої епічної оповіді. Так, роман "Менінгіт" спершу навіть був задуманий як збірка оповідань, проте з часом, зважаючи на спільність тематики та єдність персонажів, був представлений автором як "a work of fiction" ("художній прозовий твір"). Сам Ю. Тарнавський з цього приводу зазначає: "Уважаю я його тепер романом, оскільки сучасний роман настільки поліморфне явище, що Менінгіт цілком вигідно вкладається в цей жанр"[4; 423]. Така позиція відповідає сучасним поглядам на роман як на жанр, що постає у безпосередньому контакті з дійсністю, змінюючись відповідно до її реалій. Зважаючи на глобалізацію, потужний розвиток інформаційних технологій, світ постає як складна структура, яка не піддається творчому зображенню за допомогою традиційних методів. Усвідомлюючи мінливість та розщепленість світобудови, Ю. Тарнавський продукує ці відчуття у вигляді фрагментарності, уривчастості письма з його одночасною орієнтацією на чіткість та лаконічність зображуваного. Зокрема, у романі "Менінгіт" дійсність окреслюється у системі простих речень, що сприяло трансформації чуттєвої повноти життя до її плоскісної інтерпретації. Усе це було спровоковане трагічним світовідчуттям, переосмисленим та спрямованим у себе.

У романі "Три блондинки і смерть", незважаючи на його тяжіння до біографічного жанру (наявність фактів становлення особистості героя від народження до смерті), простежуються ознаки жанрової дистиляції. Це пов’язане зі своєрідним використанням часопростору, позбавленого хронологічного порядку. Така ситуація зумовлена структурою твору, який складається з чотирьох частин, кожна з яких є, по суті, окремим романом. Крім того, при творенні сюжету, що містить опис чоловіка, життя якого визначається у модусі його почуття до трьох жінок, окресленого крізь призму стремління до смерті, автор вдається до розвінчування уявних цінностей, створених сучасною масовою свідомістю. Це веде до зміщення акцентів у культурологічну площину, у контексті якої формується означення твору як роману-деміфологізації. Загалом, проблема масового мистецтва досить ґрунтовно розроблена прибічниками екзистенціалізму, які говорили про внутрішнє відчуження митця від його твору, за умови слідування останнього стандартизованим технологіям.

На структурі художнього мовомислення Ю. Тарнавського позначилася також течія "чорного гумору" з притаманними їй формотворчими засобами. Письменник оприсутнює у своєму романі іронічний дискурс, який позначився на характеристиці персонажів, дії та реакції яких потрапляють у залежність від деформованих морально-етичних постулатів текстової реальності. Переймаючи прийоми пародії та гротеску, які певним чином виявляють екзистенційну спрямованість, Ю. Тарнавський вносить у текст елементи невизначеності, що сприяє посиленню рецептивної складності в діалозі автора і читача. Цьому значною мірою сприяла така важлива риса творчості письменника, як інтертекстуальність, яка, за свідченням І. Ільїна, "виражає специфічне бачення світу як хаосу[...], який постає перед свідомістю у вигляді ієрархічно невпорядкованих фрагментів"[1; 205]

Логічним продовженням мистецьких пошуків Ю. Тарнавського стала англомовна збірка об’єднаних екзистенційним баченням світу оповідань "Короткі хвости" (1999), які позиціонуються автором як мініромани. Приналежність текстів до цього жанру обґрунтовується письменником через посилання на кінцевий результат читання, що відповідає наслідку сприймання роману. Проте, зважаючи на невеликий обсяг мініроманів, у них простежується своєрідний інформативний вакуум, який необхідно ліквідувати шляхом домислення реципієнтом деталей та фактів зображуваного.

Як бачимо, генологічна свідомість Ю. Тарнавського формувалася на основі екзистенційного бачення світу, що зумовило звернення письменника до проблематики людського існування. Етапи становлення творчого мислення митця засвідчили його еволюційний характер, із первісним акцентом на ворожості, непізнаваності дійсності та наступним прийняттям хаотичного стану речей і осмисленням себе в їх контексті. Сучасне прочитання романів Ю. Тарнавського дозволяє говорити про їх новаторство та експериментальність у площині форми та змісту, що стало знаковим для розвитку української літератури ХХст.

Список використаних джерел

1. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М.: Интрада, 1996. – 256 с.
2. Кучерява О. "Новий роман": сьогодення прочитання Алена Роб-Гріє // Всесвіт. – 2003. – №78. – С.150-155
3. Притолюк С.А. Жанрові особливості роману виховання / ТНПУ ім.. В. Гнатюка. – Тернопіль: Видавець Стародубець, 2004. – 47 с.
4. Тарнавський Ю. Не знаю: Вибрана проза. – К.: Родовід, 2000. – 432 с.

магістр. філолог. ф-ту Ірина Огінська
наук. керівник – проф. Д. Г. Бучко

СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ МІЖ ЛІТЕРАТУРНИМИ (МИСТЕЦЬКИМИ) ТА КОНСПІРАТИВНИМИ ПСЕВДОНІМАМИ

Псевдоніми – це особливий відділ ономастичної лексики української мови. Їм належить важливе місце в антропонімічній системі, тому що за своєю кількістю вони поступаються лише прізвиськам та прізвищам і суттєво випереджують імена та імена по батькові.

За "Словником іншомовних слів" "*псевдонім* (від гр. Ψενδωνυμος – несправжньо іменований) – прибране ім'я, прізвище або авторський знак, що ними користуються в пресі письменники, журналісти, актори замість власного прізвища"[1]. Подібна дефініція лексеми *псевдонім* подається в тлумачному "Словнику української мови": "1.Прибране ім'я, прізвище або авторський знак, яким користується письменник, журналіст, актор і т. ін. замість власного прізвища; 2.*Заст.* Людина, що виступає під прибраним іменем, прізвищем"[2]. Дещо точніше визначення поняття псевдонім, яке враховує реалії життя українців XX ст., пропонує П.П.Чучка: "псевдоніми – це самоназви, які факультативно використовує творча особа поряд із її справжнім прізвищем чи іменем з метою приховати своє авторське "я" або для маніфестації свого ідеологічного кредо"[3]. Це визначення мовознавець будує на основі розгляду псевдонімів українських письменників, критиків, публіцистів, акторів, художників і громадських діячів та виділяє шість ознак цього антропонімічного класу, якими, на його думку, вони (псевдоніми) відрізняються від інших особових назв: 1) на відміну від антропонімів решти класів, які іменованому дають батьки чи громада, псевдонім – це самоназва (індивідуальна або групова), яку обирає собі сам іменований; 2) на відміну від прізвищ, імен та імен по батькові, які в українців нині є обов'язковими і сталими, псевдоніми були й лишаються факультативними знаками не регламентованими законодавством; 3) майже всі псевдоніми є неофіційними назвами, а ті поодинокі, що вийшли на рівень загальнонаціональних, здебільшого конкурують із справжніми прізвищами або іменами їх носіїв; 4) псевдоніми не успадковуються, що зближує їх із індивідуальними прізвиськами; 5) на відміну від родових іменувань, яких у нинішнього українця здебільшого по одному, псевдонімів, зокрема літературно-художніх, у однієї особи може бути безліч; 6) майже кожний псевдонім є мотивованою, промовистою назвою, якою денотат характеризує себе (всерйоз чи жартома) з позитивного боку[4].

Крім цього, цей клас антропонімів характеризується додатково ще й такими рисами: загалом псевдоніми не утворюються, а ними стають готові лексеми та вирази, що можуть уживатись як у прямому (реальна характеристика), так і в переносному значенні, тобто властива метафоричність. Якщо раніше вони були самоназвами лише окремих індивідів, то згодом могли використовуватись навіть для найменування груп людей, що об'єднуються у різноманітні спілки, організації, товариства з метою приховування справжньої їх діяльності. І ще: дослідження семантики твірних основ псевдонімів показують, що усі інші класи антропонімів можуть використовуватися у їх ролі, коли їх вживають відповідно з мотивами псевдономінації.

Загалом серед псевдонімів виділяють такі різновиди: літературні, конспіративні, мистецькі, громадсько-політичні, кримінальні (за П.Чучкою)[5]. Зупинимось на порівняльній характеристиці перших двох типів, які є найпоширенішими з-поміж вигаданих найменувань.

Літературний (мистецький) псевдонім – це прибране вигадане ім'я чи прізвище, яке використовує творча особа (артист, митець, письменник) для свого маскування перед сучасниками. Конспіративні псевдоніми – це група найменувань, що властива військовим діячам (партизанам, повстанцям, воїнам УПА тощо), які в складних умовах визвольної боротьби не могли

виступати під власними офіційними найменуваннями. Між цими двома групами існує ряд відмінностей:

- псевдоніми літературні (мистецькі) функціонують переважно у художньому писемному мовленні, а конспіративні – в усному;
- літературні (мистецькі) псевдоніми є здебільшого офіційними, загально-визнаними і збережені у середовищі їх існування (літературі, художніх полотнах), а конспіративні функціонували лише в певний час за складних воєнних умов і дуже рідко виступали офіційною назвою;
- часто літературними (мистецькими)псевдонімами стають цілі вирази загальнонаціональної мови – метафоричні словосполучення, які достатньо індивідуалізують і влучно характеризують їх носіїв. Такі псевдоніми можна назвати багатослівними (наприклад, П.Рудченко – "невідомець жіночого роду", О.Маковей – "бабуся Катерина"). Конспіративні псевдоніми є переважно однослівними назвами, що характеризуються широкою семантичною базою для творення;
- літературні псевдоніми у більшості випадків співіснують із справжніми прізвищами чи іменами їх носіїв, тоді як умови вживання конспіративних виключають можливість паралельного використання офіційних особових назв;
- літературні псевдоніми, починаючи з XVI ст., періодично з'являються у творчому середовищі; вживання конспіративних пов'язане з конкретними історичними подіями та умовами (війна, окупація, підпільна боротьба).

Відрізняються вони і метою вживання вигаданого імені. Літературні (мистецькі) псевдоніми використовуються з метою митця приховати власне авторське "я" чи висловити свої ідеологічні погляди, які були забороненими за певних суспільно-політичних умов. Мотивами появи можуть бути також авторська скромність, не мелодійність справжніх прізвищ, службове становище, боязнь осуду та бажання сховатись від негативних відгуків тощо. Крім того, серед багатьох літературних та публіцистичних жанрів є й такі, сама природа яких схиляє до вживання псевдоніма, а саме сатиричні твори, де висміюються конкретні живі особи чи реальні події.

Мотиви конспіративної псевдономінації мають більш гострий злободенний характер. Усім відомо, що підпільники, бійці загонів УПА, військові розвідники, кур'єри, зв'язкові, провідники і, особливо, командування через складні причини не могли виступати під власними офіційними найменуваннями. Жорстокі репресії із сторони окупаційних режимів (тортури, ув'язнення, убивства) змушували всіх, хто був пов'язаний з рухом опору, ховатись під вигаданим ім'ям. Крім цього, у разі їх викриття, переслідування зазнавали члени їх родин, тому одним із головних мотивів обрання собі псевдонімів є бажання оберегти своїх рідних від арештів, катувань, виселення в Сибір або Воркуту чи інших страхітливих розправ. Не менш важливим є й такий мотив: члени підпільної боротьби намагалися застрахувати себе від деконспірації у випадку зради когось із бойових побратимів. Адже не кожен, хто потрапив у жорстокі ворожі катівні, міг витерпіти нелюдські тортури. Траплялись випадки, коли у повстанські загони проникали ворожі провокатори, щоб роздобути інформацію про місце перебування, бойовий склад, майбутні дії угрупування. Саме тому і доводилось користуватися псевдонімами, які були відомі лише невеликій кількості втаємничених осіб, а іноді, особливо керівництву, виступати під кількома псевдонімами одночасно.

Отже, основною метою вживання цього виду псевдонімів була потреба конспірації для успішної боротьби проти ворога. Звичайно, використання окремих літературних псевдонімів теж було зумовлене складними суспільно політичними умовами, зокрема переслідуванням влади, але це не єдиний мотив псевдоназивання, тоді як для конспіративних найменувань він є основним.

Крім багатьох відмінностей між літературними і конспіративними псевдонімами у них є і спільні риси. Насамперед їх поєднують особливості семантичного наповнення твірних основ. У обох різновидах можна виділити такі підгрупи найменувань:

- псевдоніми відантропонімного принципу номінації – коли в основі псевдоніма використовується ім'я, прізвище чи патронім: пор. літературні найменування Олександр Олесь (О.Кандиба), Степан Васильченко (С.Панасенко), Олег Ольжич (Кандиба)[6], та конспіративні "Корнієнко" (Чорнобай П.), "Павлюк" (Парій В.), "Роман" (Кирич А), "Андрій" (Світлик Й.)[7] тощо;

- вигадані імена відтопонімного походженя (вихідною основою є географічний об'єкт – територія, гідрооб'єкт, поселення): Олекса Десняк (Руденко), Марійка Підгірянка (Ленерт-Домбровська), "Стрийський" (Якубський В.) тощо;
- псевдоніми, утворені від апелятивної лексики: назви рослинного чи тваринного світу, предметів та абстракцій і т.ін.: Ганна Барвінок (Олександра Куліш), Остап Вишня (Павло Губенко), Олена Пілка (Ольга Косач), Григорій Косинка (Стрілець), Леонід Недоля (Лук'ян Гончаренко) – і конспіративні – "Клен" (Коваль І.), "Вишня" (Волошин В.), "Булава" (Мусікевич В.), "Недоля" (Чоловський В.)

Об'єднує літературні і конспіративні назви ще й те, що їх у однієї особи могло бути кілька чи кілька десятків. Наприклад, у І.Франка було 99 вигаданих найменувань, у П. Куліша – 47, М.Вороного – 20, Романа Шухевича (головного командира УПА) – 8, Петра Дужого (референта пропаганди проводу ОУН) – 7 [8]та ін.

Спільним є і бажання якнайдовше залишатись невпізнаним, невідомим для оточення.

Отож, псевдоніми літературні та конспіративні є найбільш поширеними різновидами цього антропонімічного класу. Вони відрізняються середовищем та умовами вживання, а особливо – мотивами виникнення. Споріднює ці два розряди вигаданих найменувань широка семантична база твірних основ, що репрезентує псевдонімію як важливе, насичене та цікаве розгалуження українського антропонімікону, що заслуговує подальшого детального та широкого дослідження.

Список використаних джерел

1. Словник іншомовних слів/ За ред.акад.О.С.Мельничука.-К.,1974.-С.558
2. Словник української мови.-К.,1977.-Т.VIII.-С.373
3. Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції // Наукові записки Кіровоградського держ.педуніверситету ім.В.Винниченка. Серія: філол. науки (мовознавство).-2001.-Вип.37.-С.83
4. Там само.-С.82-83
5. Там само.-С. 83
6. Петрова О. Принципи і мотиви номінації в українській та німецькій псевдонімії // Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В.Винниченка. Серія: філол. науки (мовознавство).-2001.-Вип.37.-С.57-59
7. Усі інші літературні псевдоніми подаються теж за цим виданням.
8. Нескорена Зборівщина: У2т.-Тернопіль: Принтер-інформ, 2001.- Том 1.- (Редакція обласної Книги Пам'яті Тернопільщини і Книги "Реабілітовані історією". Серія "Реабілітовані історією"). Усі інші конспіративні псевдоніми подаються теж за цим виданням.
9. Лесюк М. Неофіційний антропонімікон УПА // Галичина.- 2002.-№8.- С.127

магістр. ф-ту іноземн. мов Світлана Кравець
наук. керівник – доц. О.Р. Валігура

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE LANGUAGE OF EMAIL

The topic of our research is linguistic characteristics of the language of email.

In what ways does English found on the Internet look different from English encountered in print? Yet large-scale studies attempting to describe the surface-level differences between Internet English and print English remain relatively rare. This is likely due to the fact that Internet English is still very much a moving target. Just as any attempt to identify the enduring conventions of print English would have proven to be mostly futile exercise if conducted within the first fifty years of the invention of the printing press, any current attempt to describe Internet English risks becoming outdated rather quickly given the newness of the technology behind it. Nevertheless, if not yet conventions, at least some identifiable patterns appear to be emerging.

The aim of our investigation is the analysis of the linguistic peculiarities of the language of email.

As the technology develops, a few of these trends may fade away, but others appear poised to become long-lasting features of Internet English.

It is usually considered that writers develop careless habits through using electronic mail. Email has brought the art of letter writing back to life, but some experts think the resulting spread of bad English does more harm than good.

Naomi Baron, a professor of linguistics at American University suggests that email has increased the spread of careless writing habits. She says the poor spelling, grammar, punctuation and sentence structure of emails reflect a growing unconcern to the way we write. Baron argues that we should not forgive and forget the poor writing often shown in emails. The professor says that the more we use email and its tasteless writing, the more it becomes the normal way of writing.[2]

Others say that despite its poor prose, email has accomplished what several generations of English teachers couldn't: It has made writing fashionable again.

In the US, the number of emails sent in a day exceeds the number of letters mailed in a year. But more people are recognizing the content of a typical email message is often imprecise. Baron disagrees with linguists who say that emailing will forever change the way we write and speak.

The most popular and consistent claim about the variant of English found in e-mail messages is that written and spoken registers seem to converge in it. The relative simplicity of sending an e-mail message and potential immediacy of receiving a reply differentiates it from print writing and allows users to perceive it as akin to a conversational event. The resulting conversational tone of e-mail is noted not only by academics, but also by authors of popular Internet style guides.

Technically, however, e-mail text can be classified as writing because, as with all forms of writing, it generally takes longer to produce than spoken text and the audience is usually physically distant. As Murray points out, these constraints on time and space in a domain perceived as conversational give rise to a unique simplified register in which writers strive to reduce time but also make up for missing paralinguistic information. Affect and stance are frequently indicated through the use of playful spelling (e.g. oh nooooo) an punctuation (e.g., me??, yes!!!). Though these strategies to textually represent paralinguistic information can to a lesser degree be found in some informal forms of writing that predate e-mail, the widespread use of e-mail has also given rise to a new and unusual category of expressive symbolization called emoticons.

Email messages are characterized by a distinctive combination of "oral," "written" and uniquely digital features. They may contain slang, as in "I'm gonna read the book", and colloquial expressions such as "How about?" or "OK",. both common in speech. Writing-specific characteristics include abbreviations and non-standard spellings ("info" for "information,"

"btw" for "by the way)" ellipsis, omission of definite and indefinite articles ("read book last night"), and speedwriting, as in "u" for "you" or "plz" for "please." Like other forms of writing, many email messages contain evidence of planning: syntactically well-formed, complete sentences, use of lists, and a high incidence of nominalizations. Two uniquely digital features are the use of "smiley" icons and citation of portions of a message to which one is replying.

Although some of these qualities are borrowed from writing or speech, others are new qualities that are specific to the medium of email. By investigating these characteristics, the personas of the senders and receivers embedded in the text can become apparent.

Compared to formal writing, email can be described as informal and conversational. Email messages may be concluded with the anomalous expression "Talk to you soon". Explicit mention of the verb "talk" reflects our subjective experience of email as somehow "talking" or chatting, although it is written. At the same time, omission of the subject of the sentence and more – "talk to you soon," rather than "I will talk to you soon," or "I hope to talk to you soon," is a form of ellipsis primarily characteristic of certain forms of writing.

Senders of email are usually unconcerned with sentence structure or transitions between ideas. As a result, they are more likely to write as they talk, rather than as they would write a paper or a report. They are more likely to jump from idea to idea without changing paragraphs or giving the receiver an overview of what they will discuss.

The example below is from a student who emailed the professor for an add code to a technical writing class that he is teaching.

e.g.

> *Hi my name is [sender's name] and I am trying to get into you TC class at 11:30 but I need an add code I was wondering if you had those and if I could get one of those. Thank you.*

In the example above, many elements contribute to the informality of this email. The sender used an informal greeting—a simple "Hi" without the name of the person to whom it is addressed. This type of greeting is usually found in speech, but not in formal writing. Furthermore, the sender did

not bother to properly punctuate his sentences, resulting in a run-on sentence. He introduced his name at the beginning of the email but did not include a signature at the end. This is also a quality of speech since we usually introduce ourselves up front and do not repeat that information again at the end of the conversation. Additionally, the sender did not take the time to adopt a persona; he is being his true self without trying to make a good impression on the Technical Writing teacher by at least eliminating the grammatical and mechanical mistakes from his writing.

Another element that contributes to the conversational quality of email is the frequent use of speech tokens such as: huh, blah, wow, he-he, duh, oh, umm and hmm. These tokens are clearly a characteristic of speech; however, senders frequently use them in email to indicate patterns of thought. As a result, email at times sounds more like the sender's unedited internal thought process, rather than organized thoughts that are suitable for formal writing. The example below clearly illustrates that.

e.g.
Hmm, my email client doesn't read html, I'll have to pipe it to another program.

Oh no! I finally got on a search engine and all of my links to my projects are broken!
Ahhh! Oh well. Guess it's time to spend some time in html-land.

The example above can be described as a one-sided conversation. The sender is clearly not trying to adopt a certain persona but allowing herself to speak freely of her thoughts. These characteristics of email suggest that the sender's fictional persona closely resembles that of the actual sender. At the same time, the sender's view of his or her mock receiver is of one who is accustomed to this medium of communication, its informality and its unorganized content, and is less critical and more understanding than a mock reader of formal writing.

Compared to speech, email is considered more direct and concise. If a sender's intent is to ask a question, an email may only contain the question without the addition of a greeting or a closing. If the intent is to make a comment, an email may be as short as a one-word comment. If the intent is to convey an emotion, an email with only a smiley face may be sent to the receiver. This characteristic of email is more related to formal writing than speech, which in many cases, is written with the objective to be as clear and direct as possible. However, even in formal writing, writers usually include courtesy phrases, or at least greetings and closings in addition to the information that they are trying to send. In email however, senders are less concerned with such formalities and are more concerned with conciseness. Likewise, receivers expect directness and conciseness.

The inattention to or omission of punctuation is typical of most informal correspondence and suggests a more fluid, speech-like means of communicating. An informal or nonstandard use of punctuation brings text closer to speech by subverting traditional rules of letter composition. The function of punctuation may also be extended to exaggerate emotion or personal expression through excessive repetition of a particular punctuation mark:

e.g.
Alright!!!!!!!!!!!!!!!
Is that true?????????????

or in combination with other punctuation marks to add further contextual emphasis:

e.g.
I'm confused !??!
*That's *!^& ridiculous!*

Other notable characteristics of email suggest both an influence from and move towards informal speech communication, what Crystal calls a contemporary bias towards informality [1,124] . Even in formal business writing, a move towards a more lenient acceptance of informality in communication parallels an increasing acceptance of informality in the corporate workplace in general. In professional discourse, however, this bias arises in response to an ever imposing demand for concentrated and rapid transmission of information through CMC. Attesting to this is the commonly held view that the body message of an email should ideally be constrained to a single screen view so that scrolling is not necessary. The reception of information should be as immediate as possible.

It is readily apparent to anyone familiar with the Internet that the vast majority of online text is not case-sensitive. Similarly, there is a correlating tendency in electronic text to use capitals randomly or not at all, where a letter composed entirely in lowercase letters would not seem unacceptable to the

casual reader. The occurrence of irregular lowercase usage may be grammatical, if pertaining to sentence-initial, or it may be lexical, if pertaining to proper names. Consider the following examples.

e.g.
i will be there with susan around noon,
are you headed to halifax this evening?

This tendency is also influenced by the seeming rule for quick, speech-like communication which moves towards the elimination of additional keystrokes whenever possible. As a result, use of capitalization can sometimes be used to express intonation or added emphasis:

e.g.
you MUST be kidding me.
i didn't KNOW he was ill.

In the same manner, punctuation, contractions, and spelling are often inaccurate, neglected, and left unedited:

e.g.
I couldnt attend Mikes suprise partya fter all.

or else intentionally and playfully altered to achieve a more informal, personable effect:

e.g.
kay, will cu s/where round the skool at 1030 tuhmorrow. plz be there.

In the former case, the lack of attention to these characteristics is generally not taken by the recipient to indicate a poor level of education in the sender, nor would such deviations pose problems of ambiguity or illegibility, but rather it is commonly understood to be the result of the typing speed and time constraints in which the message was probably composed. Though non-standard spelling is held in low regard in traditional letter writing, it is often excused or ignored in email correspondence, even considered by some to be a "natural feature" of electronic communication. In the latter example, exclusively found in informal and more personal exchanges, and even more commonly amongst younger correspondents, the effect is both one of speech imitation and a heightened personality presence compared to more formal or professional modes of communication. In addition to intentional misspellings, this example also demonstrates the use of colloquial abbreviations ("plz" for please, "kay" for "okay"), shorthand ("s/where" for "somewhere"), and trendy acronyms ("cu" for "see you"), all of which are characterized as 'Netspeak,' an extremely informal type of English slang used in electronic communication which implements both graphological and lexical deviation [3,3].

To summarize, text-based Internet communication does not display the characteristics of traditional print genres. Instead, it often shows the spontaneity and informality of spoken, rather then written, language; but it is completely new entity in its own right and with its own features.

So, the main characteristics of email language that differentiate it from other media are that it is informal and conversational, direct and concise, unedited and emotional.

References

1. Crystal D., Language and the Internet. – Cambridge: CUP, 2001. – 256p.
2. Baron, N.S. Alphabet to E-mail. – London: Routledge, 2000. – 210p.
3. Fliss B.,The Language of Email. – Copyright, 2003.- 5p.
4. http://www.ascusc.org/jcmc/vol4/issue4/paolillo.html
5. http://venus.soci.niu.edu/~jthomas/ethics/tis/go.susan
6. htttp://apm.brookes.ac.uk/ahowardvyse/EM5/EM5_Essay.htm
7. http://www.uky.edu/~drlane/techno/nvcmc.htm
8. http://www.google.com/search?q=cache:AfBMNsC3g8EJ:www.american.edu/lfs/t....

магістр. ф-ту іноземн. мов Олена Матійчик
наук. кер. – доц. Т.С.Олійник

PECULIARITIES OF TRANSLATING COLLOCATIONS IN J.D. SALINGER'S SHORT STORIES INTO UKRAINIAN

Collocation of the English language is not a widely explored area of linguistics. The major movements of research in this field of the English vocabulary date back to the period of 18th – 20th centuries. Therefore, collocations are considered to be a relatively new subject of lexical research and thought, however, when looking back over the history of linguistics it soon becomes obvious that many of the "new" ideas of today were indeed thought of long ago.

The aim of the given research is to investigate theoretical basis for collocation as a linguistic concept, to clarify the existing typologies of collocations and to study the peculiarities of translating collocations in J.D. Salinger's short stories. We presuppose that there is a low degree of correspondence between the collocational patterns in the original and translated texts due to the fact that many English collocations are often unlikely to be rendered into Ukrainian preserving both their meaning and structure. In order to achieve the aim of investigation we have to define the concept of collocation, investigate the key elements of collocation and give detailed description of them, examine various typologies of collocation, extract collocations from J.D. Salinger's collection of short stories "The Nine Stories" and to study the specific features and techniques of their translation into Ukrainian. The results of our research may be applied in teaching English as a foreign language at schools and universities, in contrastive studies of different languages, in natural language processing, in dictionary writing and in translation theory and practice. To clarify the importance of investigation in the sphere of English collocation, it is necessary to discuss the existing theories in vocabulary research and corpus linguistics as a branch of linguistics which deals mainly with collocations. The basic idea behind the theoretical investigation of the notion of collocation was how to teach language effectively. The idea of collocation itself, though not named as such, was known to and described by the ancient Greeks 2,300 years ago. The term 'collocation' has been used since the 18th century, but as a fully formed concept it is firmly grounded only in the 20th century. Harold Palmer was perhaps the first to pay attention to collocation and was keen to include in his teaching materials word partnerships which he called known units. In 1950 – 1960s the study of vocabulary is marked by the discussion of the two key issues – corpus linguistics and lexis under the influence of British linguist J.R. Firth. J.R. Firth is considered to be one of the forefathers of contemporary corpus linguistics to which the idea of collocation is a central one. J.R. Firth's work, collectively known as Firthian linguistics, comprises his contextual theory of meaning and his ideas on collocation and polysystemicism. He was the first to view the language not as a single system of principles and categories that can account for all patterns in the language, but as a polysystemic formation where different factors influence the language in its now existent form [4, 185-191]. Thus, the issue of collocability of the English words has been put at the forefront of linguistics by the representatives of corpus linguistics (here belong Firth, Sinclair, Kjellmer, Halliday etc.).

In our research, we suggest a definition for the concept of collocation as words that keep company with one another. We assert that collocation is a complex subject. To give it a proper explanation, we need to discuss two important qualities of collocation: 1) collocation operates on the syntagmatic rather than on the paradigmatic plane; 2) collocation is not necessarily reciprocal. The most important characteristic of collocation is that it refers to lexical relations on the syntagmatic or horizontal plane, as opposed to relations on a paradigmatic, or vertical plane. The second central quality of collocations is that they are often non-reciprocal. We provide an example taken from G. Kjellmer. The words blonde and hair can be seen to be in different relationships. Blonde will only collocate with a very limited number of words – hair (or words that in this instance in some way relate back to hair, e.g. girl, woman), but hair will collocate with many words, e.g. brown, long, short and mousy. Thus, the strength of the bond between words is not equal [5, 167].

The next point of interest in our research is the multitude of classifications of collocations. The researchers favouring a particular typology of collocations take into account different factors which influence the categorization of a given type of collocation. Thus, the linguists supporting the structural approach to language description differentiate between two main types of collocation: lexical and grammatical collocations. M. Benson, E. Benson, R. Ilson, representing the structural approach, desig-

nate eight main kinds of grammatical collocation and seven kinds of lexical collocation [1, 254]. According to the degree of idiomaticity, A.P. Cowie distinguishes between open, restricted and established collocations [3, 134]. According to the same criterion, T.F. Mitchel presents a continuum of the following types of collocations: free collocations-restricted collocations-figurative idioms-pure idioms [8, 65]. The complilers of "Collins COBIULD English Language Dictionary" suggest that collocations have a varying degree of closeness of association, and offer the following types of collocation: clusters-idioms-formulaic utterances-collocations describing how comestibles are sold or wrapped [2, 10]. A. McIntosh in terms of "fixedness" of collocations identifies two types of collocations: very fixed collocations and less fixed collocations [7, 328]. The compilers of "The Oxford Collocations Dictionary" take into consideration the strength of collocation, suggesting the following typology of the "full range of collocation": fairly weak collocations, medium strength collocations, strongest/ most restricted collocations. In terms of pragmatic approach, the compilers of "The Oxford Collocations Dictionary" identify as well word collocations and category collocations [10, vii-ix].

Finally, the focal point of our research is the collocation translation process. Collocation as a language-specific phenomenon presents a great difficulty for successful completion of the translation process. Translation is never that easy as a target word for a source word. So firstly, the translator must accommodate to target linguistic conventions so that the translated piece reads smoothly. Secondly, the translator must accommodate to target culture, so that the translated piece is culturally acceptable. Thus, we discuss the concept of collocation accommodation, for without all the necessary changes made to accommodate the source-language collocation to the norms of target language, a translator usually fails to communicate a concept from English culture to the target-language reader.

According to P. Newmark, where a translator finds current and equally common corresponding collocations in source and target-language text, it is mandatory to use them [9, 116]. However, if there is no immediate equivalent, a translator should follow the procedure of translation suggested by M. Lewis: find and translate the key word (usually a noun); search for appropriate collocating verbs and/or adjectives; search for adverbial phrases which collocate with any adjective or verb [6, 63]. Russian and Ukrainian translators (V.V Koptilov, I.V. Korunets', V.S. Slepovich, T.O. Kazakova) suggest that collocation should be translated in the same way as its equivalent concepts of free combination of words, set/phraseological expression and standardized collocation.

Collocations which we have identified in the material of our investigation are translated mostly by equivalent collocations, for example: a) by absolute equivalents: inside pocket – внутрішня кишеня, to go into details – вдаватися у деталі, artificial flowers – штучні квіти, human nature – людська природа; b) by near/partial equivalents. Near equivalents are manifest in the following alterations in the source-language collocation to render it into Ukrainian: 1) the memebers of the collocation change places: nodded thoughtfully – вдумливо кивнув, soaking wet – мокра наскрізь, disguised myself cunningly – хитро замаскувався; 2) omission of the members of the source-language collocation that do not convey any special meaning, for example: grew into manhood – змужнів, cruise ship – пароплав, took a shot – пальнув, oil paintings – картини; 3) loss of the personal pronoun in translation like in: uncrossing her legs – випрямила ноги, arched her back – вигнула спину, shook her head – похитала головою; 4) occasional syntactic transformations: a preposition may appear or, vice versa, disappear in the target language collocation like in: to beat your breasts – бити себе в груди, played tennis – грала в теніс, mosquito net -сітка від москітів; taste for blood – спраглі крові, smelled of a perfume – пахла парфумами; or the singular form of the key noun of the English collocation is changed into plural in its translation and vice versa: was making his rounds – здійснював свій обхід, a false rumour – неправдиві чутки, didn't get our passes – не дістали звільнення; 5) regular syntactic transformations: transformations of gerundial, infinitival and participial complexes, for example: tilting his head back – закинув голову назад.

A significant part of the extracted collocations is translated by means of genuine analogies, i.e. by units not similar in structure but analogous in meaning with the English collocation, for example: tiled floor – кафельна підлога, married couple – подружжя, special delivery – терміновою поштою. Such general translation procedures (those techniques used to translate units of any level of language) as reduction, expansion, calque and descriptive translation are also made use of in translating J.D. Salinger's collocations. Unfortunately, due to the subjective translator's choice of the most important structures and concepts of the original text, a lot of collocations are left untranslated.

Summarizing, we can state firmly that there are many peculiarities of translating collocations into Ukrainian, but one-to-one translation of collocations is not possible in all of the studied cases due to the different cultural allusions and divergent language systems. Thus, the translators employ general translation techniques and make all the necessary stylistic changes to faithfully communicate the source-language concept to the target-language reader.

References

1. Benson, M., Benson, E. and Ilson, R. Lexicographic Description of English (Studies in Language Companion Series, No 14), John Benjamins Publishing Company. – 1986. – 321p.
2. Collins COBUILD English Language Dictionary, Harper Collins. – 1987. – p. 10.
3. Cowie, A. P. The place of illustrative material and collocations in the design of a learner's dictionary, in Stevens, P. (ed.) "In Honour of A. S. Hornby", Oxford University Press. – 1978. – 175p.
4. Firth, J. R. Modes of Meaning, in Firth, J. R. (ed.) (1957) "Papers in Linguistics", Oxford University Press. – 1951. – 375p.
5. Kjellmer, G. Aspects of English Collocations, in Meijs, W. (ed.) Corpus Linguistics and Beyond, Rodopi. – 1987. – 247p.
6. Lewis, M. Implementing the Lexical Approach. Language Teaching Publications. – 1997. – 270p.
7. McIntosh, A. Patterns and Ranges // Language 37 (3). – 1961. – 334p.
8. Mitchell, T. F. Linguistic ‘goings on’. – 1971. – 154p.
9. Newmark, Peter. Approaches to Translation. Prentice Hall International. – 1988. – 315p.
10. Oxford Collocations Dictionary for Students of English, Oxford University Press. – 2002. – 897p.

магістр. ф-ту іноземн. мов Марія Мозіль
наук. керівник – доц. Р.А. Бубняк

ЛІНГВІСТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ КОЛЬОРІВ У РОМАНАХ ЕМІЛЯ ЗОЛЯ "ТЕРЕЗА РАКЕН" ТА "ЖЕРМІНАЛЬ"

Однією із традиційних тем дослідження лінгвістики є порівняльне вивчення способів кольопозначення в різних мовах. На прикладі назв кольорів можна переконатися в тому, що навіть таке об’єктивне, загальне для всіх людей фізичне відчуття, як колір, у різних мовах відображається по-різному. Значення, які несуть кольори в кожній мові, складають цілу систему і саме вони у різних мовах розходяться, тобто не співпадають. Дуже часто специфічні відтінки, які мають особливе словесне вираження в одній мові, не мають відповідної назви в іншій. Тому, назви кольорів легко запозичуються чи застосовується художній переклад [2, 221].

Сьогодні не тільки збільшується частота кольоропозначень, але й розширюється їхня номенклатура. Якщо французькі класики XVII-XVIII століття згадували лише основні кольори: bleu, rose, blanc та інші, то в 30-50-х роках XIX століття поети вчаться у художників точності передачі кольорів, відтінків та тіней. Саме з цього часу цікавість письменників до ефектів кольоровості помітно зростає. Це пов’язують із розвитком нового художнього напрямку – імпресіонізму, який приділяв велику увагу зображенню відчуттів кольору [2, 224].

Словник Робера налічує 191 колір, які складають 11 груп [5]:

Blanc – 20	Vert – 11	Gris – 10	Jaune – 20
Bleu – 15	Rangé – 8	Rouge – 36	Noir – 6
Brun – 47	Rose – 9		

Одним із найпоширеніших шляхів передачі відтінків є модифікація назв основних кольорів[2, 229]. Найпопулярнішим способом утворення відтінків та для уточнення якогось конкретного кольору у французькій мові є застосування суфіксу **-âtre**. Відповідником суфікса **-âtre** в українській мові є **-атий** (жовтуватий, зеленкуватий, синюватий і т. д.). Але в українській мові він відображає послаблення насиченості конкретного кольору, тобто ступінь насиченості, в той час, коли у французькій мові відповідник несе зневажливий відтінок, який погіршує значення предмета чи особи; саме такі кольори використовує Золя у першому романі "Тереза Ракен". Ще, для утворення нових відтінків, як в українській, так і у французькій мовах, використовують слова, які уточнюють насиченість кольору, наприклад: clair, foncé, faible, léger, pâle [2, 221]. Інколи у французькій мові зустрічаються відтінки, які виражаються спеціальною лексемою: жовтувато-матовий колір = "des reflets d’voire".

У французькій мові частіше використовуються метафоричні позначення кольору (застосовують кольори рослин, мінералів, предметів і т. д.) і відтінки утворюються не від основних

кольорів, а передаються особливо підібраними словами, тоді як в українській мові позначення усіх кольорів згуртовуються навколо основних, утворюючи замкнуту в собі систему.

У дослідженнях, присвячених творчості Е.Золя, часто ставиться проблема естетичних поглядів письменника і відображення світогляду автора через застосування кольорів.

Палкий прихильник імпресіоністського напряму в образотворчому мистецтві, Еміль Золя у своїх творах намагався відобразити оточуюче життя найбільш точно за допомогою певних мазків кольору, плям світла й тіні [3,13].

Французький мовознавець М.Глатіні вважає, що широке вживання кольорів пояснюється не вимогами сюжету, а індивідуальними вподобаннями автора [4, 33]. Золя дуже цікавився, беручи до уваги те, що саме прихильники імпресіонізму, в тому числі й Золя, використовували широку палітру кольорів та відтінків і докази цього знаходимо вже на першій сторінці роману "Тереза Ракен" – більше десятка кольоропозначень. У своєму творі автор застосовував їх для опису приміщення, людей, тварин. Помітно, що з кожною сторінкою різноманітність кольорів зменшується, при цьому вони утворюють замкнуту систему у собі (тут йдеться про кольори із суфіксом -âtre та інші: verdâtre, jaunâtre, blafârd etc.).

Досліджуючи лінгвістичні засоби вираження кольорів у романі "Жерміналь", можна виділити кілька основних: noir – чорний, terne – тьмяний і rouge – червоний. Також, слід зазначити, що червоний колір несе в собі символічне значення. Можна спостерігати його збільшення від початку роману до його кінця, адже це колір революції. Кількісні співвідношення позначень кольоровості у зображенні пейзажу дають змогу спостерігати накопичення червоного кольору від першої до заключної частини роману при деякому зменшенні чорного. Одночасно спостерігається зворотній процес у зображенні шахти і житла – зменшення червоного при великому переважанні темних кольорів. Подібний перерозподіл колірної гами від початку до кінця роману свідчить про символічність вживання кольоропозначення у Е. Золя [1, 98].

Список використаних джерел

1. Вітомська Н. М. Лінгвістичні засоби вираження кольору в романі Еміля Золя "Жерміналь". – Іноземна філологія, 1985, № 77.
2. Гак В.Г. Беседы о французском слове. М., 1966.
3. Adhémar H. Les impressionistes de la Galérie du Jeu de Paume. Paris, 1978.
4. Glatigny M. A propos du vocabulaire des couleurs dans la Semaine Sainte d'Aragon. – Le Français moderne, 1963, №1.
5. Le Petit Robert. Dictionnaire universel des noms propres. – Le Robert, Paris, 1990.

магістр. ф-ту іноземн. мов Надія Муж
наук. керівник – асист. Г.С. Дзись

ХАРАКТЕРИСТИКА РОМАНУ ВІКТОРА ГЮГО "СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ" КРІЗЬ ПРИЗМУ СВІТЛА І ТІНІ

Метою нашої роботи є аналіз контрастів світла і тіні у романі Віктора Гюго "Собор Паризької Богоматері".

Завданням нашої роботи є проаналізувати використання світлотіні в описах у романі.

В XIX столітті інтерес письменників до кольорових ефектів помітно зростає. На противагу класицистам, які відмежовувалися у своїх творах від природи, життя і вимагали зображення "прекрасної природи" (belle nature), Віктор Гюго у Передмові до "Кромвеля" (маніфесті романтиків) висунув знамениту "реалістичну" вимогу: "І нарешті, – час вже сказати про це голосно, – все, що є в природі, має бути і в мистецтві" [2; 169], тобто зображувати життя, людину без прикрас, в контрастах, суперечностях і дисгармонії (прекрасне і потворне, трагічне і комічне, піднесене і низьке).

Письменник у своєму історичному романі "Собор Паризької Богоматері" звертається до різних пір року і годин дня, випереджуючи в цьому експерименті досвід художників-імпресіоністів [3; 47]. Описи у "Соборі" часто ґрунтуються на контрасті світлотіней. Світло чергується з темрявою, кидає високі тіні, що є визначальним майже для кожної сцени. Промінчик сонця чи місяця, спалах світла, мерехтливий вогник, яскраве полум'я багаття з'являються серед темряви і мороку. Народне свято на вечірніх вулицях Парижа яскраво освітлюють "grande clarté de touches" [4; 71], "des lances à feu" [4; 72], "un gros double pétard" [4; 72], "feu de joie qui

brûlait magnifiquement au milieu de la place" [4; 76], "grosses chandelles de cire jaune" [4; 84]. З роману ми дізнаємося про важливу сторону щоденного життя Парижа – гасіння світла ввечері після удару дзвона. Міські вулиці ставали "plus noires et plus désertes" [4; 90], однак, де-не-де зустрічалися "une fenêtre encore éclairée" [4; 90], "un rayon de lumière qui s'échappait d'une boulangerie entrouverte" [4; 90], "une étoupe imbibée d'huile, qui brûlait dans une cage de fer aux pieds de la Sainte Vierge du coin de la rue" [4; 91]. Щодо приміщень, навпаки, вони освітлені блідим світлом. "éclairée de la clarté blafarde d'un jour de janvier" [4; 16], "faible clarté de la lampe" [4; 197], "une seule fenêtre ogive, étroitement encaissée dans l'épaisse muraille, éclairait d'un rayon blême de janvier" [4; 226], "le rayon de lumière qui s'échappa de la porte" [5; 46], "les longues fenêtres ogives ne laissaient plus pénétrer qu'un pâle rayon la lumière des chandelles mettait des pointes de feu" [5; 63] "un rayon rougeâtre passer à travers les fentes de l'espèce de porte" [5; 85], "Les chandelles, dont on n'avait pas augmenté le nombre, jetaient si peu de lumière qu'on ne voyait pas les murs de la salle" [5; 77].

Часом темряву прорізують дивні поодинокі вогники. Наприклад, світло келії Клода Фролло "la nuit, à une petite lucarne qu'elle avait sur le derrière de la tour, paraître, disparaître et reparaître à intervalles courts et égaux une clarté rouge, intermittente, bizarre, qui semblait suivre les aspirations haletantes d'un soufflet et venir plutôt d'une flamme que d'une lumière. Dans l'ombre, à cette hauteur, cela faisait un effet singulier" [4; 189] чи кімнатки Людовіка XI "La nuit… était fort obscure. Paris, qui n'était, pour ainsi dire, pas éclairé à cette époque, présentait à l'oeil un amas confus de masses noires, coupé çà et là par la courbe blanchâtre de la Seine… n'y voyait plus de lumière qu'à une fenêtre d'un édifice éloigné dont le vague et sombre profil se dessinait bien au-dessus des toits" [5; 174].

Картини контрасту білого і чорного кольору час від часу з'являються у епізодах роману "L'îlot lui apparaissait dans l'ombre comme une masse noire au delà de l'étroit cours d'eau blanchâtre qui l'en séparait" [4; 72], "C'était l'instant du crépuscule. Le ciel était blanc, l'eau de la rivière était blanche. Entre ces deux blancheurs, la rive gauche de la Seine, sur laquelle il avait les yeux fixés, projetait sa masse sombre, et, de plus en plus amincie par la perspective, s'enfonçait dans les brumes de l'horizon comme une flèche noire. Elle était chargée de maisons, dont on ne distinguait que la silhouette obscure, vivement relevée en ténèbres sur le fond clair du ciel et de l'eau, Çà et là des fenêtres commençaient à y scintiller comme des trous de braise" [5; 121] так як і протиставлення червоного і чорного "le feu de joie l'éclairait d'une lumière crue et rouge… et au fond de la place jetait un blême reflet mêlé aux vacillations de leurs ombres, d'un côté sur la vieille façade noire et ridée de la Maison-aux-Piliers, de l'autre sur les bras de pierre du gibet" [4; 78], "Les mains, les têtes de cette foule, noires sur le fond lumineux, y découpaient mille gestes bizarres. Par moments, sur le sol, où tremblait la clarté des feux, mêlée à de grandes ombres indéfinies" [4; 101].

Письменник, мов художник, малює картини, котрі схожі на полотна відомих митців. "C'était un de ces spectres mi-partis d'ombre et de lumière, comme on en voit dans les rêves et dans l'oeuvre extraordinaire de Goya, pâles, immobiles, sinistres" [4; 253], "Ce qu'on voyait de Paris de tous côtés oscillait à l'oeil dans une ombre mêlée de lumière. Rembrandt a de ces fonds de tableau" [5; 240].

Отже, кольорові ефекти, а особливо контрасти світла і тіні, в описах кам'яних будівель і мальовничих набережних Парижа, народних свят та повсякденного життя народу є провідними. Вони допомагають читачеві краще відчути атмосферу середньовічного міста. Їхнє значення у творі підсилюється тим, що у "Соборі" домінують описи, роль діалогів незначна. Віктора Гюго сміливо можна назвати художником слова.

Список використаних джерел

1. Гак В.Г. Беседы о французском слове. – М.: Международные отношения, 1966. – 336с.
2. Гюго В. Предисловие к "Кромвелю"./в кн.Критические статьи, очерки письма. – т.14. – М.: Гос. изд-во худ.л-ры, 1956.
3. Евнина Е.М. Виктор Гюго. – М.: Наука, 1976. – 216с.
4. Hugo Victor. Notre-Dame de Paris. – V.1. – Paris: Hachette, 1950.
5. Hugo Victor. Notre-Dame de Paris. – V.2. – Paris: Hachette, 1950.
6. http://abu.cnam.fr/BIB/auteurs/hugov.html

магістр. філолог. ф-ту Любов Лисак
наук. керівник – доц. Н.Д. Парасін

ПРОЯВИ УСКЛАДНЕННЯ РЕЧЕННЯ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ АВТОРА

Проблема індивідуального стилю віддавна привертає увагу дослідників. Серед теоретичних узагальнень цього плану треба назвати такі книги, як "Індивідуальні стилі українських письменників XIX – поч. XX ст." [2], Ситченко А. "Визначення індивідуального стилю письменника" [6]. Проте у всіх цих дослідженнях акцент падає на аналіз лексичних засобів, рідко звертається увага на особливості синтаксичні.

Проблеми структури тексту залишаються поза увагою, хоч, на наш погляд, вони значною мірою визначають авторську манеру письменника.

Мова як структура є явищем відтворюваним, закодованим у людській свідомості не окремими словами, а цілими конструкціями. Тому один письменник може використовувати свідомо чи несвідомо частіше якісь конструкції і уникати інших. З огляду на це цікавим є порівняння текстів письменників з погляду використання ними ускладнених речень. Питання композиції тексту певними типовими формами речення є цікавим і в діахронічному аспекті і проектує окрему проблему – історичної змінності структури речення.

З огляду на сказане, ми поставили за мету зробити зіставний аналіз текстів окремих письменників на синхронному та діахронічному рівнях.

Для аналізу були вибрані твори М.Смотрицького "Пересторога" та "Плач східної церкви...", повісті "Микола Джеря" І.Нечуя-Левицького, "Дорогою ціною" М.Коцюбинського та "Дума про невмирущого" П.Загребельного.

У результаті зіставлення структури творів виявили спільні і відмінні риси конструювання тексту різними письменниками.

Речення, ускладнені однорідними членами, у мові творів давньої літератури займають 34% всього текстового матеріалу, в творах І.Нечуя-Левицького та М.Коцюбинського – 30%, а в творах П.Загребельного – 39%. В усіх аналізованих творах переважають речення з однорідними присудками, які вказують на послідовність подій. Проте у формах вираження однорідних присудків спостерігаємо різницю. Найчастіше у творах М.Смотрицького однорідні присудки виражені дієсловами теперішнього часу, а у творах І.Нечуя-Левицького, М.Коцюбинського і П.Загребельного – дієсловами минулого часу доконаного виду Наприклад: Мати діток милує, виховує, про них дбає, годить їм аж до крові (7, с. 75). Нимидора вбігла в хату, впала на лаву, схилилась на стіл і довго-довго плакала й побивалась (4, с. 45). У мові творів давньої літератури, на відміну від інших аналізованих творів, спостерігаємо однорідні присудки, виражені інфінітивом, наприклад ліпше було б вам воістину не пізнавати світлості правди, аніж, пізнану, одкинути, згасити і заглушити (7, с. 85). Присудки, виражені дієсловами наказового способу, наявні лише у творах М.Смотрицького та П.Загребельного, наприклад: Знаходьте бомбу, розкопуйте її, вигвинчуйте зривач і тягніть на поверхню (1, с. 154). Письменники віддають перевагу використанню у ролі однорідних простого дієслівного та складного дієслівного присудка. Поєднання присудка з складним іменником наявне лише у мові творів М.Коцюбинського та П.Загребельного, наприклад: Птахи були неспокійні і метушилися, бились крилами поміж очеретом і здіймали галас, мов перед бурею (3, с. 125).

Значно менше в аналізованих творах використовуються речення з однорідними підметами. У більшості речень однорідні підмети виражені іменником у називному відмінку. У мові творів М.Смотрицького та П.Загребельного спостерігаємо підмети, виражені субстантивованими прикметниками, наприклад: Князі і зверхники, багаті й убогі, молоді і старі в речах духовних найперше після пана бога послух оддавати повинні (7, с. 79). І.Нечуй-Левицький, М.Коцюбинський та П.Загребельний надають перевагу використанню узагальнюючих слів при однорідних підметах.

Речення, ускладнені однорідними означеннями, у творчості усіх письменників є маловживаними. У мові творів М.Смотрицького та І.Нечуя-Левицького однорідними, здебільшого, є означення, які вказують на споріднені ознаки або характеризують предмети з одного боку. Ці означення, в основному, непоширені: А ондечки серед одного города вгніздилась прездорова, стара, широка та гілляста дика груша (4, с. 18).

Серед речень з однорідними обставинами в усіх письменників спостерігаємо лише однорідні обставини місця. Проте у мові творів П.Загребельного звертаємо увагу і на однорідні обставини способу дії: Боротись проти тих треба вперто, грубо, без будь-яких маневрувань, без відступів і хитань (1, с. 83). Не знаходимо речень, ускладнених однорідними обставинами, лише у творах М.Коцюбинського.

Усі письменники використовують речення, ускладнені однорідними додатками. З погляду структури тексту речення мають майже однакову будову, однорідні додатки, здебільшого, непоширені, поєднані безсполучниковим або сполучниковим (за допомогою єднального сполучника і (й)) зв'язком: Він ще раз побачив її кругле лице, тонкий рівний ніс, чорні брови та товсті дві чорні коси на голові (4, с. 19).

Набагато частіше у мові аналізованих творів трапляються речення, ускладнені відокремленими членами. У мові творів давньої літератури такі речення становлять 46% від усіх ускладнених речень, у творах І.Нечуя-Левицького – 49%, М.Коцюбинського – 46% і в П.Загребельного 43%. Серед них переважають речення з напівпредикативними зворотами, які займають різну позицію в реченні відносно слова, до якого вони відносяться.

Серед речень з відокремленими означеннями у мові аналізованих творів найбільше речень з узгодженими і неузгодженими означеннями, які виконують різні функції відносно слова, до якого вони відносяться, наприклад: Йшов сніг, лапатий мокрий, якийсь сірий (1, с. 117). В мові творів І.Нечуя-Левицького, М.Коцюбинського та П.Загребельного спостерігаємо відокремлені означення, виражені порівняльним зворотом.

Щодо речень з відокремленими прикладками, то їх ми знаходимо у творах усіх письменників, крім М.Коцюбинського. І М.Смотрицький, і І.Нечуй-Левицький, здебільшого, використовували речення з поширеними прикладками, які стоять після означуваного слова, вираженого або власною назвою, або загально, наприклад: Григорка, слугу і зрайцю Михайлового, злий дух замордував (7, с. 54).

Речення з відокремленими додатками наявні лише у мові творів М.Смотрицького та П.Загребельного. Відокремлюються, в основному, іменники з прийменниковим сполученням крім, наприклад: Усі, крім професора, були у військовій формі (1, с. 35).

Уточнюючі члени речення в усіх аналізованих творах представлені обставинами місця і часу. Проте у творах М.Коцюбинського спостерігаємо і уточнюючі обставини способу дії, наприклад: Люди говорили потиху, сливе шепотки (3, с. 106).

Вагоме місце у мові творів усіх письменників займають речення з відокремленими обставинами, вираженими порівняльним зворотом: Сльози на щоках моїх, як потоки річкові течуть (7, с. 68).

У мові творів давньої літератури, на відміну від творів І.Нечуя-Левицького, М.Коцюбинського та П.Загребельного, спостерігаємо речення з пояснюючими членами, перед якими стоїть слово то єст (тобто): Он ніколи од патріарха в такой справі не був послан і ковшем самовласне до Острога по приватной справі своїй альбо потребі приїхав, то єст, для науки діток (5, с.40).

У мові досліджуваних творів певну частину ускладнених речень становлять речення, ускладнені звертаннями та вставними компонентами.

Найчастіше в аналізованих творах використовуються речення з одиничними непоширеними звертаннями, вираженими іменником у кличній формі або у називному відмінку. Трапляються також звертання, поширені прикметником чи займенником: Сину людський, поставив я тебе сторожем дому ізраїльського (7, с. 81). На відміну від інших аналізованих творів, у творах давньої літератури спостерігаємо звертання, виражені субстантинованим прикметником: Приступіть до мене, усі живі, всі народи, всі жителі землі! (7, с. 67).

Єднає письменників використання вставних слів. Речення, ускладнені вставними реченнями, спостерігаємо лише у творах давньої літератури, а вставленими конструкціями – у творах М.Коцюбинського, наприклад: Он, яко історія церковная свідчить, смерть прийняв по воскресенії Христа в шестьдесят і осмь літ (5, с. 58). Вона все те позбувала – їй помогла Савина хазяйка – та грошей було мало (3, с. 145).

Під час аналізу ускладнених речень в творчості усіх письменників не можна не звернути уваги на речення з різними видами ускладнення. У мові творів давньої літератури вони займають 5% від усіх ускладнених речень, в творах І.Нечуя-Левицького – 8%, в М.Коцюбинського –

9% і в П.Загребельного – 6%. Серед них переважають речення, ускладнені однорідними присудками і відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковим або порівняльним зворотом, наприклад: Андрій поплив до берега, одягнувся і, пересмикуючи плечима від свіжості, побіг до сінокосилки (1, с. 23).

Отже, аналізовані твори мають певну структурну подібність і відмінність. Подібною є структура творів І.Нечуя-Левицького та М.Коцюбинського, що, вірогідно, пояснюється тим, що аналізовані твори належать до одного жанру і написані приблизно в однаковий час (XIX ст.). Найбільша різниця у використанні ускладнених речень проявляється при діахронічному зіставленні – при порівнянні творів М.Смотрицького та П.Загребельного.

Список використаних джерел

1. Загребельний П. Дума про невмирущого. Кларнети ніжності. Повісті. – К.: Молодь, 1985. – 232 с.
2. Індивідуальні стилі українських письменників XIX – поч. XX ст.: Збірник наукових праць. – К., 1987. – 240 с.
3. Коцюбинський М. Дорогою ціною. Вибрані твори. – К.: Веселка, 1970. – 205 с.
4. Нечуй-Левицький І.С. Микола Джеря. Повісті, оповідання, нариси. – К.: Веселка, 1988. – 352 с.
5. Пересторога // Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – К.: Наукова думка, 1987. – 608 с.
6. Ситченко А. Визначення індивідуального стилю письменника. – К., 2002. – 50 с.
7. Смотрицький М. Плач східної церкви... // Українська література XVIII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – К.: Наукова думка, 1987. – 608 с.

магістр. ф-ту іноземн. мов Анна Яриш
наук. керівник – Т. П Лісійчук.

CREATIVE THINKING

By thinking creatively we can find new teaching uses for the everyday objects that enclose us, by relating them to language and looking at them in new mode. We like using objects in the class because it adds interest and relates language to the real world. This means making connections between objects and language. This article suggests different ways of using things that surround us. Scissors, for example, can help the teacher to explain present perfect tense. You should write three sentences representing different uses of the present perfect tense on the board. Hold the scissors pointing up, so the class can see, with one hand on each handle. Open the blades by moving the left hand up, keeping the right hand still. Now say the first sentence: "I have lived in London all my life", slowly closing the blades with your right hand. Open the scissors as before, read the second sentence: "I have seen that film three times", but this time stop the blade three times on the way, to represent the three times. For the last sentence: "I have just had lunch", open the scissors slightly then snap them shut. The upright blade represents the present and the moving blade represents time moving between the past and present. By moving the blades you can show that all three sentences have the connection between past and present in common, even though the last sentence is dealing with a very short time ago. As you are facing the class, you should move your left hand, not right, so that the students will see the "past" blade moving toward the present, from their left to right.

Again, metaphor can make the unfamiliar more familiar. Students may not be familiar with reduced relatives such as: "The man (who was) praised in the competition was my neighbour", where the words in brackets can be omitted. Explain that by taking out the two words, you make the sentence better, more economical, and sharper, as a native speaker would. The metaphor of a pencil sharpener works like this: you cut off something to make the pencil sharper and more efficient.

Show the students how to tie a tie: "Put the tie round your neck. Cross the ends in front of you, then pull the smaller end under, then over, then under again, over again, then up, behind the knot, through the knot, then down. Pull the knot up." Get the students to tie the tie, (real or imaginary) with you, chanting the prepositions as they do so.

A stapler may be very helpful with the relative clauses. Write two sentences on the board, an object and a subject relative clause, as follows: "The man that I saw was crying" and "The man that cried was taken to the police station". Point out that the first sentence has two pronouns: personal "that" and relative "I", and the second has one – "that". Now take two pieces of paper and staple them together

twice. This represents the first sentence. Staple two more pieces of paper, just once. This represents the second sentence. Remove one staple from the first two pieces of paper and they will still be joined together. However, if you remove the staple from the second pair of pieces of paper, they will come apart. So the conclusion is: the relative pronoun is unnecessary in the first sentence [1, 136].

A whistle assists the teacher to practice pronunciation. Write the vocabulary that you want to put into practice on the board. Mark the stressed syllable (s). Now use the whistle to demonstrate which word you want the students to repeat by blowing the syllable pattern, e.g. blow "long short short" to elicit "confident" and "short short long short" for "population". You need a variety of word lengths and syllable patterns for this.

Use a ruler or any similar object to "conduct" a drill as follows: write a sentence on the board. Practice the sentence, marking the stressed syllables. When the students can remember it, go to the back of the class, and ask them to turn and face you. Now conduct the drill, using the ruler as a baton. Looking at the board beat the stressed syllables with the ruler while the students take their cue from you [2, 56].

An empty bottle is another object to use in class. Say a sentence into a bottle Screw the lid on and tell the class that the sentence is in the bottle. Now open the bottle and let the sentence out one word at a time. Students repeat the sentence one word at a time. Put another sentence in the bottle, and tell students to pass the bottle round the class, letting one word out at a time, one word per student. Then let students fill the bottle in the same way. The point here is to get students to listen and focus on word order.

Discussion may be introduced with the help of "microphone" game. This is suggested by television programme hosts, who control conversations by the use of the microphone. Put students in groups, and give one student the microphone (imaginary, or a real microphone). Suggest that a group of six students are talking about "holidays", the person with the microphone can move around the group giving different people the chance to speak, ensuring everyone gets an equal chance to contribute.

A tennis match can be a metaphor for a conversation. Put students in pairs facing each other, as in double tennis. They should be about 1 m apart. Give one student a tennis ball. He starts talking about a subject then throws the ball to someone on the other team, who should continue on the same subject, before returning the ball to someone on the other team. They should keep the conversation moving swiftly. You can have a referee to penalise slow turns, "foul" throws and dropped balls, and keep the score as in tennis.

To conclude we should say that classroom aids are all around us, but sometimes we need to think about the best ways to use an object. "Mapping" the use of an object onto a language point, or finding a language related use of an object are two ways of making your work more efficient. Have look around the staffroom. The teaching aids you need may be closer than you think [3].

References

1. Mumford S., Using Creative Thinking to Find New Uses for Realia. – Boston: Allyn & Bacon, 1998. – 308p.
2. Edelman G., Bright Air, Brilliant Fire: On the Matter of the Mind. – NY: Basic Books, 1992. – 655p.
3. Methodology – creative thinking (www.eleaston.com)

магістр. філолог. ф-ту Ольга Вар`ян
наук. керівник – проф. О.М. Веретюк

ПЕРШОПРИЧИНИ САМОГУБСТВА ТА ЇХ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИРАЖЕННЯ В ТВОРАХ В.НАБОКОВА "БЛІДИЙ ВОГОНЬ" ТА М.ХВИЛОВЬОГО "САНАТОРІЙНА ЗОНА"

Європейська культура XX століття була невротичною. Невроз сприймався як вираз декадансу самої новітньої цивілізації. Поряд з психоаналітичним дискурсом дослідження творів у критиці існує паралельний дискурс – шизофренії сучасного, навколишнього життя. Він має багато форм і вимірів. Його можна віднайти в окремих повторюваних, можна сказати, нав'язливих мотивах – самогубства, божевілля, ненормальності.

Взяті у такому контексті епохи роман В.Набокова "Блідий вогонь" (1962 р.) та "Повість про санаторійну зону" (1924 р.) М.Хвильового об`єднує тему тьми свідомості, або темряви, яка поступово поглинає свідомість героїв, а згодом призводить до самогубства. Наша невелика

розвідка присвячена порівняльному аналізу цього спільного аспекту твору не так давно повернутого українського прозаїка своїй батьківщині і все ще мало дослідженого в Україні американського. У зіставленні способів літературного вираження важливого й актуального психологічного матеріалу полягає новаторство наших спостережень.

Самоізоляція, відчуження від світу, зрештою, непосильна самотність головного героя роману "Блідий вогонь" Чарльза Кінбота зумовлюють втрату ним відчуття реальності, породжують безпідставні страхи і різноманітні фобії. Він неодноразово називає себе "втомленим і хворим невротиком". Кінбот загублений і екзальтований одночасно. Яскраво виражена егоцентричність, надмірний індивідуалізм призводять до поступової аліїнації героя від оточуючої дійсності. За напускною, удаваною пихатістю, самовпевненістю, дріб'язковою манірністю криється морально слабка особистість з доволі-таки розбалансованою психікою: "Мало не кожен день, а точніше, кожної ночі весни 1959 року я мучився страхом за своє життя. Самотність – це гра Сатани. Я не можу описати глибин своєї самотності і розпачу. Я хочу підкреслити, що в самотності, в холодній і черствій її серцевині, немає нічого доброго для зболеної душі"* [5].

Однак фруструючі думки та почуття, розпач, відчуженість, екзистенційна нудьга – це лише початковий етап еволюції образу. Далі, в динаміці розвитку характеру персонажа ніби стирається межа між психологічною нормою і патологією. Замість адекватного осмислення дійсності у психіці героя домінують галюцинації (марення, уявні, фантазійні образи та судження), які Кінбот вважає єдиною реальною дійсністю. Це окремі відчуття, сприймання, звуки, фантастичні силуети, що являються йому ззовні або виникають у хворій свідомості і породжують манію переслідування. Виникає так званий інтрапсихічний діалог: "І ось тілесна втома та лихоманка, нарешті, заганяли мене наверх, в самотню постіль, і я лежав, без сну. Мені здавалось, що в будь-яку хвилину зграя революціонерів може ввірватися і погнати мене до залитої місячним сяйвом стіни. Звуки автомобілів і шум грузових машин уявлялись мені дивною сумішшю дружніх потіх життя із страшливою тінню смерті. Чи не ця тінь затримується біля моїх дверей? Чи не по мою душу з'явились мучителі?" [5] . Цікаво, що герой не розуміє, де закінчується дійсність, а де починаються галюцинації.

Так само анарх із "Санаторійної зони" Хвильового поступово занурюється в царство фантомів, так що в кінці історії він вже не може збагнути, існує його мучитель Карно насправді, чи він є лише плодом його хворобливої фантазії (у "Блідому вогні" роль цього душогубця виконує Градус – убивця, який переслідує хворого параноїка Кінбота очевидно лише в його патологічних візіях). В "Санаторійній зоні" тема безумства героя, всіх, хто його оточує, самого життя розвинута значно детальніше. Власне, це повість про безумство зовнішнє і внутрішнє. Анарх – безперечно, нервово хвора людина з діагнозом "істерія". За його словами: "Саме гістерія, інакше й не могло бути: після довгих років горожанської війни, в якій він приймав активну участь, анарх мусів чекати цієї хвороби. І вона прийшла із своїм знеладдям психічної сфери, з надзвичайною вразливістю, з ексцентричністю, з приступами тоски і страху" [2; 390].

Анарх приїхав у цей химерний санаторій підлікуватися і таємно сподівається, що криза його світогляду закінчилась. Однак у санаторії під впливом стосунків з Майєю, а особливо з появою Карно його тривога загострилась. Страшні спогади, фантоми, тривога, нудьга, манія переслідування, апатія, напади істерики мучать анарха. Всі мешканці санаторію не сповна розуму: автор патетичних новел Хлоня, "санаторійний дурень", Унікум, нарешті, "нервово хвора", яка веде щоденник, що власне є цією повістю, істерична чекістка Майя. Один лише метранпаж Карно не втрачає контролю над собою, вправно підштовхуючи анарха до самогубства. З часом уява головного героя малює все більше фантомів, крім того, самі примари стають дедалі зловіснішими і патологічнішими. "Він тепер був певний, що і Майя, і Хлоня, і весь санаторій – все це не що інше, як фантоми. І коли він помиляється, коли все це вигадки, що він їх здобув за час патологічного процесу, коли навколо нього найреальніші особи – все-таки далі так жити не можна. Нестримна руйнація його психіки набирає з кожним днем усе більшого темпу. Якась брудна повінь затоплює його. І нема йому виходу. Так можна дійти до будинку божевільних"[2; 481]. Але туди він не доходить, у гарячці анарх підходить до берега тієї самої річки, в якій напередодні втопився Хлоня, і повторює його вчинок. У своєму соціологічному дослі-

---

** За відсутності цілісного оригінального тексту з коментарем змушена посилатися на російський переклад коментаря.*

дженні "Самогубство" Е.Дюркгейм кваліфікував такий тип самогубства як імітативний. Однак тут імітація – лише одна з причин суїцидальної поведінки [1; 119]. В конкретному випадку маємо своєрідну компіляцію психопатологічного та імітативного суїциду. Покінчивши життя самогубством, анарх тікає від божевілля навколишнього життя, котре стало великою зоною, похмурою психлікарнею, з якої немає виходу, немає шляху до іншого, нормального світу. Мабуть, неможливо відтворити всі думки Хвильового та зрозуміти всі алюзії, які є в творі, однак, можемо зробити припущення, що "Санаторійна зона" виглядає як повість-притча про велику божевільню, виходом з якої може бути лише самогубство. Безумство в цій повісті стало головною метафорою людського буття.

Якщо в "Санаторійній зоні" М.Хвильового головний герой таки здійснює "втечу" до суїциду (за А.Адлером), то Кінбота з роману "Блідий вогонь" В.Набокова лише відвідують суїцидні думки та бажання. На його думку, тільки смерть від власних рук покладе кінець жахливим фантомам, які затьмарюють його свідомість: "Іноді мені здавалось, що лише покінчивши життя самогубством, я зможу перехитрити губителів, котрі були скоріше в мені, в барабанних перетинках, в пульсі, в черепі, ніж на шосе, що кружляло наді мною і навколо мого серця. Кілька ночей підряд ні музика, ні молитва не могли перебороти мої страхи. Кожного вечора щось підкрадалось, небезпечно кректало, повзло, гальмувало, знову починало кректати" [5]. Далі він описує найбільш ідеальний, за його словами, варіант самогубства – викинутися з літака: "Ви летите вниз, але при цьому відчуваєте якусь дивну збалансованість, плавно кружляєте, як сонний турман, насолоджуючись кожним останнім моментом життя; розіп'яте, розтягнуте наростаючим поспіхом, улюблене ваше тіло зникає в лоні Господньому. Хто в змозі зупинити людину, котра бажає здійснити перехід у вічність?" [5].

Очевидно, в цьому фрагменті відбились зацікавлення самого автора, Набокова. Його часто називають гностиком – дослідником, співцем і навіть лицарем потойбіччя. Він ніби намагається зазирнути туди очима своїх персонажів. Тому проблема життя і смерті стала центральною в його творчості. У своєму життєписі Набоков згадує: "Мої думки летіли в сіру від зірок далечінь, але долоня ковзала по тій же, цілком незворушній, поверхні. Здається, крім самогубства я перепробував всі виходи"[3; 193]. Так чи інакше, цей крайній спосіб в пізнанні потойбіччя – суїцид, буде пізніше аплікований до його персонажів.

Повертаючись до аналізу парадигми суїцидальної поведінки героя роману "Блідий вогонь" Чарльза Кінбота, ми повинні звернути увагу й на те, що, окрім манії переслідування, можемо запідозрити його і в параноїдальній манії величі. Так, Кінбот ідентифікує себе з королем Карлом-Ксаверієм, а свій коментар присвячує неіснуючій (у всякому разі, вигаданій у позатекстовій географічній реальності нашої планети, а можливо, і неіснуючій і всередині прагматики самого задуму) країні Zembla. Композиційно твір складається з поеми поета Джона Шейда і коментаря Кінбота. Можемо зробити припущення, що інтерпретація психічно хворого вченого, параноїка не має практично ніякого відношення до реальної поеми. Чарльз Кінбот ніби замикається у своєму вигаданому, фікційному, фантасмагоричному світі. Відповідно витвір його схибленої уяви (найманий убивця Градус) теж існує лише в цьому ілюзорному світі. Тому розв'язка роману очевидна: за версією коментатора Кінбота Градус вбиває Шейда помилково, цілившись, звичайно, в короля: "Старий поет загинув, потрапивши на лінію вогню між двома ілюзіями, двома мороками" [5]. Смерть була призначена королю. Вдруге помилки не буде. Замучений персоніфікованим страхом в особі Градуса, Чарльз Кінбот покінчить життя самогубством. Можливо... На думку американського набокознавця Брайяна Бойда, це єдине, ймовірне припущення, що випливає з прагматики самого задуму твору. Хоча логічної розв'язки у формі психопатологічного самогубства, як у "Санаторійній зоні" М.Хвильового, ми не бачимо. Твір залишається "відкритим" і передбачає необмежену кількість інтерпретацій залежно від художнього домислу емпіричного читача [4]. Найбільш логічним, на нашу думку, є саме таке розуміння розв'язки. Це їх єднає: "Блідий вогонь" Набокова і "Санаторійну зону" Хвильового, попри неадекватні способи літературного вираження.

Список використаних джерел

1. Дюркгейм 1988: Дюркгейм Е. Самогубство: Соціол. дослідж. /Пер. з фр. Л. Кононович. – К.: Основи, 1998. – 512 с.
2. Хвильовий 1990: Хвильовий М. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990 – Т. 1: Поезії. Оповідання. Новели. Повісті/ Упоряд. М.Г. Жулинського, П.І. Майдаченка; Передм. М.Г. Жулинського. – 650 с.

3. Шевченко 2004: Шевченко В. Еще раз о "потусторонности" Набокова// Звезда. – 2004. – №4. – С. 193.
4. http://www.hunter.cuny.edu/classics/russian/nabokov/
5. http://www.gatchina3000.narod.ru/literature/nabokov_v_v/pale_fire09.htm

магістр. філолог. ф-ту Володимир Кобильняк
наук. керівник – проф. Ткачук М.П.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНЕ ПОЛЕ ОБРАЗУ МАЗЕПИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СВІТОВОЇ ТРАДИЦІЇ

Багато питань, пов`язаних з дійсною і літературно-мистецькою історією Мазепи, вимагають нового розгляду, упорядкування й оцінок, що дає нагоду замислитись над складними проблемами ідейних уявлень і позицій не лише періоду романтизму, але й часів значно пізніших.

У біографії Івана Мазепи два факти відіграли роль у тому, що він постійно є живою постаттю, яка пробуджує зацікавленість і емоції. Перший – то роман з чужою дружиною, що скінчився архіромантичною карою (Мазепу нагого прив'язали до коня, якого погнано на бездоріжжя), виконаною зрадженим чоловіком. Другий – то спроба повалення російської влади над Україною, зроблена за допомогою шведів, котра зазнала поразки внаслідок Полтавської битви 1709 р. Перший з тих фактів належить до сфери легенди, яка надовго зачарувала західний романтизм, другий – до сфери історії, що досі має дуже сильне і живе політичне забарвлення в Східній Європі.

У романтичній віхії Заходу переважає Мазепа молодий над Мазепою старим, Мазепа – нещасливий коханець над Мазепою – нефортунним політиком. Натомість, зовсім інакше постає Мазепа в традиції трьох народів, безпосередньо пов`язаних з історією гетьмана: у традиції польській, українській і російській. В усіх трьох випадках історія любові та кари є тільки другорядним чи просто незручним (хоч і з різних причин) епізодом. На перший план тут висувається політична роль гетьмана, оцінювана як у XVIII, так і в XIX та XX століттях з погляду ставлення до державного зв`язку України з Росією.

Найменше емоційних елементів містить польська точка зору. Мазепа не відіграв в історії Польщі значної ролі ані в позитивному, ані в негативному сенсі. (Польським народним героєм він міг би стати, коли б здійснив повернення Козаччини до Речі Посполитої, до чого він зобов`язався в 1708 р., що, проте, напевно, не було справжньою метою його політики). Постаттю гетьмана цікавилась, зрозуміло, польська політична і побутова історія [1]. Незважаючи на популярність Байрона, поему котрого було видано 1843 р. в перекладі Антонія Едварда Одиньця та 1806 р. в перекладі Міхала Ходжкі, романтичний міф Мазепи знайшов, одначе, в Польщі дещо слабке відтворення.

У старій Речі Посполитій подружня зрада не вважалася злочином, переслідуваним за допомогою права, але зустрічала загальний осуд, а часом, особливо коли йшлося про представників нижчих суспільних прошарків, могла бути підставою до винесення судових кар. Спокусник, який був упійманий на гарячому і на місці покараний чоловіком, отримував, на загальну думку, те, чого заслуговував.

Навіть вільний від усіх застережень, байронівський Мазепа, герой однойменної романтичної поеми, не зміг би увійти до пантеону польського романтизму. Його драма була драмою особистою, а кара, якої він зазнав, не була присвячена вітчизні – те, що вимагалось від польського героя.

Своє бачення образу Мазепи запропонували троє представників польського романтизму, які ідентифікували себе з Україною як своєю меншою вітчизною і дуже критично оцінювали спадщину шляхетської Речі Посполитої. У "Думі Мазепи" Юзефа Богдана Залєського (1824) на перший план висувається гіркота героя, котрому довелося відчути національне і громадське приниження. Скарга Мазепи на нещасливе кохання перегукується з народною скаргою Козака до Поляків.

Юліуш Словацький створив дві драми, засновані на історії Мазепи: першу в 1834 р., яку потім знищив, а другу в 1839 р., і то був єдиний твір поета, поставлений за його життя на сцені. "Мазепа" Словацького є своєрідним негативним відлунням поеми Байрона. Митець прагнув вибудувати свою драму на історичних фактах і реаліях, проте головну інтригу повів повністю

згідно зі своїм дещо тенденційним баченням Мазепи. Його герой, шляхетний, хоч дещо необачний, був втягнений у похмуру драму, в якій рушійними силами є боягузтво короля та сліпа ненависть воєводи. Честь не дозволяє Мазепі розкрити всі обставини вчинкві, які компрометують його, що наражає його на жорстоку помсту магната. Принизлива кара, одначе, вже ледве згадується як погроза, що нависла над героєм. Словацький свідомо обійшов у своїй драмі сцену, що становила центральний пункт видовищ, які приносили успіх по всій Європі й Америці.

Найдалі в напрямі "виправлення" постаті Мазепи пішов Август Бєльовський. У 1864 р. він опублікував свій трактат, що спирався, за його власним твердженням, на матеріали, які "один з шановних земляків з далеких країн надіслав" [2]. Бєловський прагнув відтворити політичні лаштунки молодечих пригод гетьмана.

Залєський, Словацький і Бєльовський досягнули, хоч і різними засобами, однієї й тієї ж мети. Приймаючи, може й дещо наївно, українську точку зору, вони старались представити Мазепу в якнайвигіднішому світлі, трактуючи його як борця за волю України. За їх розумінням, політика гетьмана була слушна, а молодість національного героя належало очистити від елементів, що плямували постать.

Натомість російська позиція була однозначною. Мазепа – зрадник, проклятий церквою, засуджений історією і – за винятком Рилєєва – літературою. Проте постать Мазепи по-своєму інтригувала російських письменників, яку чудово передав авторський коментар Пушкіна до його "Полтави": "Мазепа є однією з найбільш гідних уваги постатей тієї епохи. Деякі письменники (натяк на Рилєєва) бачили в ньому героя свободи, нового Хмельницького. Історія викриває його як людину, жадібну до влади, заскорузлу в облуді і злочинах, як такого, котрий кинув наклеп на свого добродія Самойловича, як вбивцю батька своєї нещасливої коханки [Марії Кочубей], як зрадника Петра перед його перемогою і клятвопорушника Карла після його поразки. Пам`ять про нього проклята церквою, заслуговує і на прокляття людей".

Серед російських письменників XIX ст. протилежний погляд сформулював, як уже згадувалось, Кіндрат Рилєєв у своїй думі "Петро Великий в Острогожську", а особливо в поемі "Войнаровський". Мазепа Рилєєва є постаттю шляхетною і трагічною. На зраду Петра, котрого високо цінував і на величезний ризик, пов`язаний з розпочатою грою, він зважився для добра свого народу.

Українські погляди щодо Мазепи розділились. Ті з представників, які наголошували на єднанні з Росією, не творили погляду, відмінного від російського. Проте існував інший погляд, за яким Мазепа поставав як представник українських національних інтересів. Правда, таке бачення цієї постаті народилося протягом XIX ст, а його образ до сьогодні залишається символом національної ідеї й боротьби за волю. Достеменно не відомо, чи був знайомий Іван Огієнко з вище згаданими творами. Але проживши за межами України, а особливо на Заході, де постать Мазепи була не зідеалізована, а швидше зромантизована (такий собі Дон Жуан), і віддавши стільки зусиль на збір матеріалів про гетьмана, митрополит Іларіон, без сумніву, стикався з такими ідеями й думками про молодого Мазепу-коханця. Проте і аспекти життєпису героя не знайшли жодної згадки в автора "Розп'ятого Мазепи". Та й для чого згадувати те, що не має ніякого стосунку до України часів Огієнка? Всі його твори, як і діяльність, тією чи іншою мірою пов'язані з Батьківщиною, з якою хоч і не був фізично пов'язаний, та дух його завжди летів до неї. З історії (дотримуючись фактів) Огієнко-Іларіон брав те, що могло б вплинути на свідомість людини, до чогось її покликати, щось прищепити. Він розпинає Мазепу не за те, що той закохався в заміжню жінку, а за його політичні діяння і, власне, прорахунки на політичній ниві. Тому саме на Заході, де й була написана драма, потрібен був такий твір, щоб показати козацького гетьмана не в світлі любовних історій, а в руслі національних ідей та ідеологічної боротьби. В Україні в свою чергу на початку XX століття був потрібен цей твір для того, щоб провести паралель з Козацькою державою XVIII ст. і радянською республікою XX ст., розкрити очі на російські загарбницькі інтереси та віковічні прагнення українців бути вільними. Тому з впевненістю можна сказати, що історична драма "Розп'ятий Мазепа" Івана Огієнка стосується не тільки української історії часів Руїни, але й національної боротьби періоду Української Народної Республіки та розпинань і переслідувань з боку червоного терору в роки "просування" соціалізму.

Список використаних джерел

1. Велику бібліографію склав В. Маєвський (W. Majewski) в Polskim Slowniku Biografichnym, t. XX, 1975, s. 298-299.
2. B[ielowski], Jan Mazepa i jego listy, "Biblioteka Ossolinskich" 1864, t. IV, s. 150-172.

магістр. філолог. ф-ту Людмила Шеремета
наук. керівник – доц. І.М. Бабій

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У РОМАНІ "ВОЛИНЬ" УЛАСА САМЧУКА: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У своєму повсякденному спілкуванні мовці поряд з окремими лексичними й синтаксичними словосполуками часто вживають стійкі словосполучення або вирази, що сприймаються як одне ціле, як єдиний вислів, як мовний зворот, неподільний на окремі частини без втрати значення (напр.: *точити ляси, байдики бити, схопити облизня* та ін). Сукупність подібних одиниць у мові становить її фразеологічну систему.

Розробка і обґрунтування теоретичних основ фразеології пов'язані з іменами В. В. Виноградова, Б. О. Ларіна, О. С. Ахматової, М. М. Шанського, О. М.Бабкіна, Л.І.Ройзензона, В. М. Мокієнка. Вагомий внесок у розробку проблем української фразеології зробили Л. А. Булаховськиий, І. К. Білодід, М. А. Жовтобрюх, І.Г.Чередниченко, Ф. П. Медведев, Л. Г. Скрипник, Н.Д.Бабич, В. Д. Ужченко та ін.

У лінгвістиці відомі більше двадцяти визначень фразеологічних одиниць, але жодне із них не отримало загального визнання. Для з'ясування змісту фразеологічної одиниці необхідно враховувати її найхарактерніші диференційні ознаки, які були б властиві тільки фразеологізмам. Фразеологічні одиниці – це: **а**) готові утворення, які не створюються в процесі мовлення, а вилучаються із пам'яті як готові одиниці; **б)** такі одиниці, для яких, як і для окремих слів, характерна постійність у складі, структурі, семантиці; **в**) в акцентологічному відношенні це – звукові комплекси, складові компоненти яких мають два або більше основних наголоси; **г)** це, нарешті, членовані утворення, компоненти яких усвідомлюються мовцями як слова [4, 40].

Одним із важливих і актуальних завдань фразеології як науки є систематизація різнорідного фразеологічного матеріалу, вироблення наукових принципів такої систематизації. Дослідники запропонували ряд класифікаційних схем. Залежно від того, який принцип покладено в основу кожної класифікації (семантичний, стилістичний, структурний, граматичний, генетичний), розрізняють відповідні їх типи.

Загального визнання в науковій літературі набула ***семантична класифікація В. В. Виноградова,*** в основу якої покладено принцип нерозкладності семантики фразеологічних одиниць. На цій підставі вчений розрізняє три типи фразеологічних одиниць: ***фразеологічні зрощення*** (це тип абсолютно неподільних, нерозкладних стійких словосполучень, цілісне значення яких невмотивоване, тобто не випливає зі значення слів-компонентів, напр.: *як пить дати* (обов'язково), *на руку ковінька* (вигідно) та ін.), ***фразеологічні єдності*** (це теж стійкі словосполучення, семантично неподільні і цілісні за значенням. Однак у фразеологічних єдностях цілісне значення може бути вмотивованим, є результатом впливу лексичних значень слів-компонентів, напр.: *ні пари з уст* (мовчати) та ін.), **фразеологічні сполучення** (це такі стійкі мовні звороти, які не є "безумовними семантичними одиницями", оскільки характеризуються певною самостійністю складових частин. Одне слово у фразеологічному сполученні є стрижневим, воно фразеологічне зумовлене й не може бути замінене іншим, а ті слова, що його характеризують, допускають взаємну заміну чи підстановку, напр.: *бере досада (зло, страх, жаль), взяти участь* у чомунебудь, *взяти до уваги, взяти в шори, взяти на глузи)*.

М. М. Шанський доповнив цю класифікацію, виділивши четвертий тип-**фразеологічні вирази**, що об'єднують такі стійкі у своєму складі і часто вживані фразеологічні звороти, які не тільки є семантичне неподільними, але й складаються цілком зі слів із вільним значенням: " *Не все те золото, що блищить"; "Вовків боятися – в ліс не ходити "*.

Лінгвостилістичний аспект дослідження фразеологічного матеріалу викликав потребу створення ***стилістичної класифікації,*** завданням якої є визначити стильову належність фразеологічних одиниць, схарактеризувати експресивні особливості й естетичну роль у контексті тощо.

Аспекти стилістичного дослідження дозволяють виділити досить значні за обсягом групи фразеологізмів: **а**) загальновживану народну фразеологію; **б**) книжну фразеологію; **в)** народно-поетичну та фольклорну.

Дослідивши фразеологічну систему роману Уласа Самчука "Волинь", можемо подати класифікацію фразем на основі семантичного принципу, що був використаний у класифікації академіка В.В.Виноградова.

У романі фразеологічні одиниці є досить поширеними, їх кількість сягає 881 одиницю.

Першу групу становлять **фразеологічні зрощення,** яких є кількісно небагато (37). Наприклад:

хоч око виколи: *"Зовсім темно, хоч око виколи..."*[2, ЗО] – "зовсім нічого не видно" [3, 74];

дати чосу: *"Молодші, особливо учасники славетного здолбунівського походу, накинувши на себе, хто що мав тепліше, дали чосу в Буденщину"*[1, 475] – "громити кого-небудь, завдаючи поразки"[3, 182];

шкіру поспускати: *"Що ви там собі не думайте, але коли мені не шануватиметесь, то шкіру з вас поспускаю"* [1, 64] – "нещадно побити, відшмагати або суворо покарати кого-небудь"[3, 778].

Наступну групу становлять **фразеологічні єдності,** кількість яких є більшою (253) у порівнянні з кількістю прикладів фразеологічних зрощень. Наприклад:

махнути рукою: " *Матвій почув про це і тільки рукою махнув"* [1, 540] – "перестати займатися ким-, чим-небудь, турбуватися про когось, щось, збайдужіти до когось, чогось" [3, 382];

терпець увірвався: *"Та одного разу і його терпець урвався"* [1, 217] – "хтось не може більше витримувати чого-небудь, остаточно втратив спокій, душевну рівновагу" [3, 709];

як у бога за пазухою: *"А чи нам дома чого бракувало, а чи не жилось нам, як у Бога за пазухою?"* [1, 208] – "жити спокійно, тихо, у достатках без будь-яких турбот і клопоту" [3, 254].

Останню групу становлять **фразеологічні сполучення.** Наприклад:

власними очима: *"Володько безліч разів бачив її на малюнках і от тепер нарешті бачить її власними очима"* [1, 447] – "безпосередньо, особисто" [3, 473];

різати вухо: *"Ні одного фальшивого тону, ні один звук не ріже вуха"* [1, 141] – "неприємно вражати слух своїм грубим, різким або неправильним звучанням" [3, 59;]

сміятися крізь сльози: *"Вона засміялась крізь сльози"* [2, 281] – "стан, при якому під удаваною веселістю криються невдачі, переживання, терпіння і біль" [3, 670].

Досить широко представлена у романі ця група фразем, кількість яких сягає 591 одиницю. Частотність їх уживання у досліджуваному творі можна пояснити тим, що складові частини цих сполук можуть зберігати лексичне значення, тобто значення фразеологічних одиниць випливає зі значень їх компонентів. Це зумовлює доступність сприймання читачами і мотивує використання саме таких словосполучень.

Улас Самчук у творі використовує різноманітні за семантикою, структурою і емоційною насиченістю фразеологізми з різними стилістично-виражальними функціями. Основна з них – це бути ***засобом характеристики персонажа в творі.*** Наприклад: *"Матвій до солдатні йде, гне сипу, яка нікому, крім праці, не гнулась"* [1, 323]; *"Вродило то вродило, але не на те він має тверді руки і на в'язах голову, щоб засісти з жінкою в запічок і тари-бари розводити"* [1, 177]; *"Батько все ніс на своїх плечах, все тягнув своїми руками, все обійшов своїми ногами"* [2, 84].

Як відомо, без уживання фразеологізмів не обходиться жодний художніх твір. Наявність, кількість, специфіка їх уживання багато в чому визначають стиль письма, його індивідуальність, відмінність від інших.

Зустрічаємо у романі фразеологічні одиниці, що позначають людину, вказуючи при цьому на її **соціальне становище.** Наприклад: *"Заманулось сина зробити паном, а тут він не пан й не Іван"* [2, 52]; *"Верткий, рухливий, неспокійний... Дитина вулиці й півсвіту"* [2, 210]; *"Володько он вже світить коліняками, а треба б щось дитині справити"* [1, 20].

Ряд фразем уживається на **позначення певних ситуацій,** які трапляються в житті людини: *"Знову нова лиха година принесла новий клопіт"* [1, 72]; *"Поїхав і як у воду канув, – закінчувала Одарка"*[1, 286]; *"Всі питання лишилися висіти в повітрі й ні один мудрець не дав відповіді"* [2, 274].

Ті фразеологізми, що сполучаються з іменниками – назвами осіб, використовуються на позначення ознак, що характеризують **фізичні властивості людини:** *"Кіндрат не ваш брат. Коли Кіндрат ходив по весіллях, ти ще на припічку кашу їв"* [2, 63]; *"Володько був утомлений – ледве ноги волоче"* [1, 66]; *"Ого! Хтось має тяжку руку, – сказала Ганка "* [2, 93].

Крім фразеологізмів, що позначають фізичні властивості людини, зустрічаємо й такі, що вказують на її **характер, вдачу:** *"Ані ті, ані тамті не поступаються, хоч ти їм кіл на голові теши"* [1, 85]; *"А от шкода тільки, що коли був час, коли сяка-така власть своя була сидів отут на своєму хуторі і думав: моя хата скраю"* [1, 534].

У творі зафіксовано велику кількість фразеологічних одиниць, що позначають **душевно-моральний стан та психічні особливості людини.** Наприклад: *"Але ж це Матвієва слабка струна – садок. Ніби знає..."*[1, 23]; *"Від цього дня Володько сам не свій. Світ його обмежувався до дуже малих розмірів"* [1, 517]; *"А хіба ж Володькові втіха? Мати, мов у воду опущена"* [1,360].

Багато фразеологізмів позначають певні **ознаки** власне **предмета:** *"Іти отак просто – просто і там... Море. Аж страшно. Таке велике, ні кінця, ні краю, сама вода і вода..."* [1, 9]; *"Не диво, коли б хоч млин далеко, а то ж під боком"* [1, 6].

Майстерно підбирає фразеологічні одиниці Улас Самчук для **змалювання поведінки** героїв, наприклад: *"Не хочеться лізти чортові в зуби. Перестою тут"* [1, 558]; *"Дурень ти! От що хочу тобі сказати! За що лізеш на рожон?"* [2, 100]; *"Сохами землю дряпаєте. Дерев'яною бороною скородите, а дерете носа. Хами ви, от що!.."* [1, 353].

Кількісно невеликою є група фразеологічних одиниць на позначення **способу життя людини,** наприклад: *"Знав глибоко всі їх хиби й іноді побоювався за сина – чи видержить він. Чи не звалиться в багно разом з яким-небудь Тараском"* [2, 97]; *"А чим будеш? – піднесла голову Настя. – Жебраком? Підеш у світ?"* [2, 83]; *"Але коли приглянутись, то він цупко тримає життєве стерно у своїх п 'ястуках і пильно стежить, щоб ні одна хвилина його життя не лишилася неопріднена творчою думкою"* [1, 491].

Цікавими є ті фразеологізми, що моделюють різні сторони **людської діяльності,** наприклад: *"Він виступив на якесь підвищення і глухим, горловим голосом почав говорити, що коли громада хоче щось робити, то треба робити, а не товкти воду в ступі"* [1, 80]; *"Здавалось треба тільки прикласти рук і розуму, щоби на руїнах звільненої батьківщини будувати й закріпляти силу і потужність свою"* [1, 463].

Незначною є група фразеологічних одиниць, що відображають **різні моменти людських стосунків,** наприклад: *"Я, мамо, не хочу ще їсти! – викрикує він з виразом, щоб дати йому святий спокій"* [1, 170]; *"Прошу не перешкоджати говорити! Хто буде робити непорядки – попросимо за двері"* [2, 235]; *"Казав здоровити вас... Обібрали його дотла"* [1, 538].

З виразними характеристичними настановами використовуються у творі фразеологізми розмовно-зниженого характеру, які, як правило, служать для створення негативних образів, їх гострого сатиричного змалювання. Вони становлять один із тих важливих компонентів, що також надає мові персонажів образності, соковитості, українського національного колориту. Наприклад:*,Якого чорта шкірить отой свої осоружні скалозуби?"* [1, 520]; *"Мушу висипати тузин з його поганих зубів, тоді знатиме, хто ми"* [2, 99]; *"В зуби калатнув, а душа не в зубах"* [2, 91].

У романі також зафіксовані і просторіччя. Найчастіше автор послуговується просторічними словами з різко зниженим експресивним забарвленням, що характеризують людей. Ось наприклад: *"Пішла назяблася на окопах, дістала якусь погибель, покашляла два тижні, похилялa і відійшла"* [2, 362]; *"Солдати збились тибчою, повитягали шиї"* [1, 356]; *"Десь там у тому Сибіру всіляких дуже дивних думок набрався і все на багатих псячив"* [1, 220].

Отже, фразеологізми – одна із складових частин індивідуального авторського стилю. Поряд з іншими тропами вони виступають в ролі своєрідної прикраси тексту, його перлинками. Читаючи уважно текст, вдумуючись у кожне слово, вивчаючи кожну мовну конструкцію, розуміємо, що в ньому немає нічого зайвого, найменший розділовий знак несе в собі смислове та інформаційне навантаження.

Заслугою Уласа Самчука є те, що задля того, щоб зробити свою творчість доступною, дійти до надр психології й літературного смаку довкілля, він не обмежувався літературною мовою як джерелом збагачення власних творів художньообразними засобами, а звертався до жи-

вої розмовної мови народу, до просторіччя і навіть різноманітних говірок, що найяскравіше передають особливості людської думки у різноманітних її проявах. Майстерно дібрані фразеологізми розмовно-побутового характеру допомагають письменникові акцентувати увагу на певних рисах характеру, вдачі й поведінки персонажів, причому фразеологізм нерідко конкретизує й уточнює не менш характеристичне художнє означення. Підбір відповідних за змістом фразеологізмів у мові персонажів дає змогу автору різнобічне охарактеризувати її, підкреслюючи або відтіняючи потрібні деталі в характері, звичках, поведінці, глибше розкрити їх психологію. Здійснивши лінгвістичний аналіз твору, можемо зробити висновок, що Улас Самчук має своєрідний індивідуальний стиль, який не схожий на стилі інших письменників. А для читача використання фразеологічних одиниць дає змогу милуватися красою українського слова, дивуватися невичерпним багатствам рідної мови, розширювати свій світогляд. Кожна фразеологічна одиниця у творі – це певна загадка, над якою читач повинен задуматися, зрозуміти. Майстерність самого автора тут виявляється повною мірою. І тому ми маємо всі підстави стверджувати, що стиль Уласа Самчука є справді довершеним і неповторним.

Список використаних джерел

1. Самчук У. О. Роман у трьох частинах. – Том перший. – К.: Дніпро, 1993. – 547 с.
2. Самчук У. О. Роман у трьох частинах. – Том другий. – К.: Дніпро, 1993. -334с.
3. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
4. Шанский М. М. Фразеология современного русского языка. 2-е испр. й доп. изд. – М.: Высш. школа, 1969. – С. 40.

магістр. філолог. ф-ту Галина Хомут
наук. керівник – проф. Р. Т. Гром'як

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО "МАРУСЯ ЧУРАЙ" В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНУ ПРО МИТЦЯ

Роман виховання як специфічна жанрова форма – надзичайно цікаве явище, оскільки експлікує одну з найскладніших проблем людства – процес розвитку і становлення особистості. Неординарність, самобутність, загадковість людської натури з давніх-давен провокувала митців заглянути в її глибини й спонукала до пошуків універсальних законів формування повноцінної самодостатньої індивідуальності. Це в свою чергу супроводжувалося пошуком нових засобів естетичного вираження, які надавали цій формі щоразу іншого вигляду. Фактурність текстового полотна роману виховання зумовила його розмаїття й виникнення різних модифікацій. Різновидом роману виховання є роман про митця, головним героєм якого є художник, митець. Його внутрішнє життя відзначається інтенсивністю, він більш чутливий ніж інші до краси слова, він гостріше за інших відчуває свою винятковість, відчуженість і вибраність. Герой-митець вірить у своє призначення: за допомогою слова змінити життя на краще і сумлінно працює над цим. Яскравими прикладами роману про митця є твори: "Літа науки Вільгельма Майстера" Й. В. Гете, "Тоніо Крегер" Т. Манна, "Портрет художника в юності" Д. Джойса, "Мендель" Дж. Кеннана, "Художник", "Музикант" Т. Шевченка, "Маруся Чурай" Л. Костенко та ін. Всі ці твори об'єднує одна спільна риса – головним героєм є творча особистість, яка цінує красу слова, але її не сприймає і не розуміє суспільство. Герой-митець змушений постійно боротися за право творити (Вільгельм Майстер – драматичні твори, Тоніо Крегер, Маруся Чурай – поезію). Одним із вихідних принципів роману про митця можна вважати ідею сприйнятливості індивіда, тобто його здатності у юні роки в сутичці з оточенням розвинутись до усвідомлення "консистенції і континуальності власного "Я", а також значущості свого таланту. "Временами мне кажется, – утверждает отныне Тонио, – что это и есть та любовь, о которой в Писании сказано, что человек может говорить языком человеческим и ангельским, но без любви голос его все равно остается гудящей медью и кимвалом бряцающим"[6, 172]. Герой-митець нарешті знаходить сенс свого життя, долаючи численні випробування долі. І Вільгельм Майстер, і Тоніо Крегер, і Маруся Чурай здійснюють подорож, щоб зрозуміти своє призначення у житті. Герої цих творів виробляють у собі індивідуалізоване ставлення до світу, що є результатом осягнення власних можливостей та їх меж, а також виражається у визнанні доконечних суперечностей між "Я" та довкіллям. Важливим внеском у творення української парадигми роману про митця став твір

Ліни Костенко "Маруся Чурай", який характеризується національною самобутністю, тобто формування українського митця, який є голосом своєї нації.

Історичний роман у віршах "Маруся Чурай" є перлиною української літератури 20 століття. Треба врахувати жанрову особливість твору Ліни Костенко – роман у віршах.

"Роман у віршах – ліро-епічний жанр, сюжетно розгорнута лірична оповідь у віршованій формі. Безпосередньо деміургічна, хоча й не завжди персоніфікована присутність автора в художній реальності твору власне і надає роману у віршах властивості ліричного роду, а настанова на оповідність зумовлює його епічність" [4,496].

Твір Ліни Костенко "Маруся Чурай" – роман, бо художній світ роману є складніший, скажімо, за художній світ оповідання – складніший своїми внутрішніми просторовими та часовими вимірами, тематикою – проблемним багатством, розмаїттям зображених характерів.

Твір "Маруся Чурай" написаний поетичною мовою, яка суттєво відрізняється від мови прозової, – відрізняється своєю сконденсованістю, здатністю містити в кожній "одиниці тексту" досить щільну художню інформацію. Такою щільною поетичною мовою Ліна Костенко володіє бездоганно.

Той, хто прочитає роман "Маруся Чурай", знайде, мабуть, один із ключів до феномену Ліни Костенко, бо там є осмислення вічної проблеми – проблеми митця і свого народу, проблеми, спроектованої на долю України і на долю українського, наголошуємо – українського митця, митця із усвідомленням своєї місії, яка полягає в тому, що митець несе певну моральну і духовну відповідальність за долю свого народу. Тут ми бачимо у творчій індивідуальності Ліни Костенко прагнення – драматичне, неспокійне, болюче, крізь страшні терни, які сама поетеса кладе на своєму творчому шляху, – осмислити себе як митця в Україні і Україну в собі як митцеві" [1,7].

Ліна Костенко дуже майстерно малює образ головної героїні у своєму романі.У творі є чимало деталей, якихось штрихових моментів, які у своїй сукупності складають вельми цілісну концепцію Марусиної піснетворчості. Творення пісні для Марусі є чи не головним способом самовираження. Багата, незвичайна інтенсивність емоційного життя Марусі – це той "тиск" почуттів, від яких вона звільнюється характерним для всіх обдарованих митців способом – через художню творчість.

В розмові я, сказати б, то не дуже.
А в пісні можу виспівати все,-[3, 28].

признається Маруся. За словами Івана Іскри, Маруся навіть "думає піснями".

Якщо ж її переповнює душевний біль, творення пісні стає для неї порятунком. Це помітив навіть Грицько:

Тобі то добре, ти цього не знаєш.
У тебе мука піде у пісні[3,74].

Треба відзначити, що всі персонажі роману немовби поділені на дві групи за одним критерієм. Цей критерій – ставлення до Марусі Чурай. Прибулий запорожець поставився до неї дуже прихильно. Полковник Пушкар, використавши свій авторитет і владу, не дозволив, щоб дівчину віддали на тортури. Духовна витонченість, надзичайна проникливість молодого інтелектуала Івана Іскри з усією повнотою виявилась у його промові на захист Марусі Чурай. Його відмінність від інших у тому, що він розуміє Марусю Чурай як митця – піснетворку. Якщо для одних вона є просто дівчиною Марусею, що вміє гарно співати, для інших – "відьмою", то для нього вона – виразник народної душі, її голос:

Ця дівчина не просто так, Маруся.
Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа[3,27].

Але Іван Іскра думає ще ширше, ще глибше. По суті, його пристрасний монолог на захист Марусі Чурай є висловлення цілісної, прекрасно аргументованої думки про виняткову роль талановитого митця в долі народу, про моральний обов'язок суспільства в оберіганні і в шануванні своїх духовних виразників.

Іван Іскра красивий своєю любов'ю до Чураївни. Це по-справжньому глибока любов, любов назавжди, бо викликана вона не тільки дівочою красою Марусі, її принадною жіночністю, а й рідкісними щедротами її пісенної душі, які відкрилися йому і які він зумів так високо оцінити. Недарма Богдан Хмельницький так високо цінував цього розумного, душевно тонкого та

мужнього юнака. Він, подібно до Івана Іскри, був здатний зрозуміти громадську значимість пісенної творчості Марусі Чурай:

Її пісні – як перло многоцінне,
як дивен скарб серед земних марнот[3,95].

Мудрість Богдана і в тому, що він фактично виправдовує Марусю, вважаючи, що, "вчинивши зло, вона не є злочинна, бо тільки зрада є тому причина". Таким чином, Богдан виявляє себе людиною із загостреним – лицарським – розумінням честі,

Помітно, що з часом Маруся ставиться до своєї творчості більш усвідомлено. Вона еволюціонує від співачки стихійно – природної, для якої піснетворчість є інстинктивним за своєю природою способом самовираження, до творця, який уже задумується над призначенням пісенного слова, здогадується про його нетлінність у часі. Перший поштовх до такого осмисленого ставлення до слова вона отримала, слухаючи виконувані кобзарем невольницькі пісні.

І десь в ті дні,несміло, випадково,
хоч я вже й пісню склала не одну,
печаль моя торкнула вперше слово,
як той кобзар торкав свою струну[3, 43].

"Процес осмисленного ставлення до слова продовжився під впливом мандрівного дяка, який не раз ділився з Марусею думками про словесну творчість. На тому багатостраждальному шляху Марусі й дяка через усю Україну в період виснажливої боротьби українського народу з польською шляхтою проступить ословлена в їхніх діалогах проблема трагедії митця, трагедія великого майстра" [2, 116]:

Але ж я прочитателів не маю.
Сам пишу, і сам собі внімаю [3, 139].

Наперекір вастивій усім митцям самотності, проте, сподіваючись віднайти в теперішньому і в майбутньому своїх "прочитателів", художники лишаються "завжди істориками і біографами народу, і саме вони здійснюють зв'язок з іншими народами і віками, а часом навіть і народу з самим собою" [5, 7].

Отже,Ліна Костенко у своєму романі, навідміну від творів Й. Гете та Т.Манна,показала нам долю українського митця,який став голосом України, її славної історії, гароїчним духом рідного народу.

Список використаних джерел

1. Барабаш С.Г. "Душа прозріє всесвітом очей…"Поезія Ліни Костенко: Монографія. – Кіровоград:Поліграф – Терція, 2003. – 272 с.
2. Брюховецький В.С. Ліна Костенко: Нарис творчості.- Дніпро, 1990. – 262 с.
3. Костенко Л.В. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах. -К.: Веселка,1990. – 159 с.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
5. Никанорова О. " Душа не створить бутафорський плід…" (Лірика Ліни Костенко)// Никанорова О. Поезії одвічна висота:Літ. – крит. статті. – К.: Рад. письменник, 1986. – С. 84-94
6. Манн Т. Новели. – М., 1956. – 722 с.

магістр. ф-ту іноземн. мов Ірина Харчишин
наук. керівник – доц. О.Р.Валігура

КОЛОРОНІМ "ЧЕРВОНИЙ/RED/ROUGE" У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ

Фразеологічні одиниці утворюються в мовленні і відображають ті явища і предмети, що безпосередньо оточують людей; люди в свою чергу, надають їм тих чи інших характеристик, в тому числі ознак за кольором. Отже, цілком закономірно, що у деяких фразеологізмах складовою частиною є саме колір. Колір допомагає створити яскраві зорові образи з сухих абстракцій, що робить мовлення барвистим, соковитим та емоційно насиченим.

Оскільки фразеологізми (далі – ФО) є мовною універсалією, то можна припустити, що в будь-якій мові існують фраземи, до складу яких входять назви кольорів, адже фразеологізми відображають реалії життя. Безсумнівно, для кожної мови буде різним психологічне тлумачення кольорів, яке дасться взнаки при перекладі ФО. Розбіжності у сприйманні певним народом довкілля вплинуть на кількість фразем з одним і тим самим кольором у різних мовах. Тому мета цієї статті полягає в дослідженні вживання фразеологізмів української, англійської та французької мов, до складу яких входить лексема "червоний" (red/rouge), особливостей їх будови та вживання.

Входячи до складу фразеологізмів, назви кольорів у деяких випадках втрачають своє первинне значення (ознака кольору) і набувають зовсім інших семантичних відтінків. У певних ФО можна виокремити значення компонента, в інших же це неможливо, бо взаємодія всіх компонентів фраземи породжує її значення. Семантика кожного з компонентів по-різному виявляється в різних типах ФО. Для виявлення певних закономірностей в межах одного типу фраземи слід розподілити їх так, щоб наявно проступала деактуалізація компонента фразеологізму. Оскільки деактуалізація слова у складі ФО безпосередньо пов'язана з переосмисленням значення самого виразу, фразеологізми, до складу яких входить назва кольору, доцільно класифікувати за типами переосмислення. Можна виділити фразеологізми-порівняння, фразеологізми-метафори, фразеологізми-метонімії [7, 169].

Отож, говорячи про фразеологізми-порівняння слід зазначити, що в сфері фразеології, за словами О.В.Куніна, можуть використовуватись структурно-семантичні моделі ФО. Цей тип моделювання наявний у стійких порівняннях, які ще називаються компаративними зворотами. Ад'єктивні компаративи, типу "прикметник + як + іменник" (укр..)/ "as + прикметник + as + іменник" (англ.) / прикметник + comme+ іменник (фр.) є одними з основних [7, 76-77].

Фразеологізми-порівняння – такі, в основі яких лежить часткове переосмислення. В.М.Мокієнко зазначає, що в порівняннях зміст фразеологізму виражений майже експліцитно [4, 167].

У фразеологізмах-порівняннях колоронім чеовоний/red/rouge має два значення:

1)"червоний"

червоний, як мак	as red as a poppy	rouge comme coquelicot
червоний, як буряк червоний,	as red as a beetroot	rouge comme belterave
як індик червоний, як рак че-	as red as a turkey-cock as red	rouge comme dindon
рвоний, як вогонь червоний,	as a lobster	rouge comme ecrevisse
як кров	as red as fire	rouge comme du feu
	as red as blood	rouge comme du sang

2) "рум'яний", "гарний"

Червона, як вишенька	as red as a cherry	rouge comme cerise
Червона, як ружа	as red as a rose	rouge comme pione

Наступним видом фразеологізмів є фразеологізми-метафори. На думку багатьох дослідників найбільш розповсюдженим типом фразеологічного переосмислення є метафоричне. За визначенням О.В.Куніна, цей тип переосмислення є "переносом найменування з одного денотата на інший, який асоціюється з ним на основі реальної або уявної схожості" [3, 124]. Фразеоло-

гізми-метафори досить образні, і за висловом В.М.Мокієнка, метафора є "фактором створення образності" [4, 167]. Ця група ФО найчисельніша.

З метою з'ясування значення колороніма "червоний/red/rouge"у складі метафоричних фразеологізмів, варто розглянути дані фраземи як вільні словосполучення. Адже "більшість фразеологізмів спочатку були вільними словосполученнями, заміна компонентів була для них природною" [4, 16].

В українській, англійській та французькій мовах досить розповсюджені фразеологізми, до складу яких лексема червоний/red/rouge увійшла в первинному значенні. Прототип тієї чи іншої ФО переосмислювався завдяки сполуці кольорової ознаки та значення іншої складової частини фраземи.

Хоча в українській мові небагато фразеологізмів з лексемою "червоний", та ми можемо назвати наступні: червона юшка (кров), почервоніти до вух (засоромитись), червоний день календаря (святковий, або пам'ятний день). Майже експліцитно виражена семантика таких метафор, як red man (червоношкірий індієць) та похідної ФО – red man's fire (вогнище по-індійському). В тому ж прямому значенні компонент red увійшов і до таких ФО, як red meat (м'ясо – яловичина, баранина), red in the face (багровий від гніву), red-letter day (святковий, радісний, пам'ятний день), red paint (кетчуп), red noise (томатний суп), red ink (червоне вино), red-faced (засоромлений), red eye (гострий томатний соус) та інші [2, 213]. У французькій мові також налічується велика кількість ФО, в яких колоронім "rouge" вживається в первинній формі для позначення кольору: ètre rouge jusqu'au derrière les oreilles (почервоніти до вух), rouge et noire (рулетка), avoir la rougeur facile (легко червоніти), viande rouge (яловичина, баранина).

В англійській та французькій мовах лексеми red/rouge також можуть виступати в значенні **"щось яскраве", "те, що кидається в очі"**, що прямо пов'язано зі специфікою самого червоного кольору. Така семантика може спостерігатися у ФО to paint (smth.) red (зображати щось у яскравій сенсаційній формі), to paint the town red (дебоширити, гучно веселитися) та rouge trogne (весела, п'яна пика), marquer quelleq'un au fer rouge (заклеймити когось), porter le fer rouge sur une plaie (випекти розпеченим залізом).

Лексеми "червоний/red/rouge" у субстантивованому вигляді можуть також позначати "**дефіцит**". Скажімо, в англійській мові (в якій це значення найбільш виражено) це пов'язано з фактом, що збитки в облікових банківських книгах записувалися червоними чорнилами. Значення компонента red в даному випадку тяжіє до кольорової ознаки. Прикладом таких фразеологізмів є in the red (мати заборгованість, бути в боргу), to go into red (зазнати збитків, дефіциту). Мідна монета за своїм кольором також червона, отже red у комбінації з лексемою cent у переосмисленому значенні фразеологізму трактується як "щось зовсім не цінне", "ламаний гріш". Дана словосполука входить до складу і інших ФО: not to care a red cent (ані трохи не цікавитись), not worth a red cent (ламаного гроша не вартий), not to give a red cent (зовсім не цінувати), not to have a red cent (зовсім не мати грошей). В свою чергу в українській мові вираз "красна ціна" теж має значення "ламаний гріш, п'ятак". Щодо французької мови, то сталі вислови n'avoir pas un rouge liard (не мати ні гроша за душею) та boule rouge (посередня оцінка на екзамені, тобто недостача балів) також позначають дефіцит.

Червоний як символ попередження, **небезпеки** є складовою частиною таких висловів: червоне світло, to see a red light (бачити або підозрювати небезпеку) та galler le feu rouge (їхати на червоне світло. Певною мірою такі фразеологізми, як вулиця червоних ліхтарів, red-light district (район публічних домів) red lamp та lanterne rouge (публічний дім) теж несуть в собі попередження.

Психологічна асоціація червоного кольору з таким психічним станом як **гнів** знайшла своє відображення і в мові. Наступні ФО мають саме таку семантику: почервоніти (розгнівatись), to see red (скипіти, розлютитися), red rag (те, що дратує, бісить), to act as a red rag acts upon a bull (сильно дратувати, виводити з себе), red flag (те, що викликає гнів), red asset (злий, розлючений). У французькій мові гнів позначають такі фразеологізми: marquer quellequ'un à l'encre rouge (затаїти лють), pausser au rouge (довести до краю), se facher tout rouge (розлютитись, скипіти), voir rouge (розлютуватись), mechant comme une àne rouge (злий як чорт), colère rouge (несамовита лють) [1,21].

Ще одне тлумачення червоного кольору, як кольору **пожежі**, наявне у виразах червоний півень (пожежа), пустити червоного півня (підпалити оселю), red cock (пожежа), red cock will crow in his house (його підпалять) [6, 587].

Отже, колороніми червоний/red/rouge у складі фразеологізмів-метафор в основному мають кольорове навантаження, або значення, яке прямо чи непрямо пов'язане з червоним кольором. Якщо навіть і зустрічаються такі фраземи, де наявне психологічне значення, воно все одно пов'язане з кольоровою ознакою. У складі фразеологізму ці лексеми несуть велике семантичне навантаження і суттєво впливають на тлумачення фраз в цілому.

Останнім видом фразеологізмів, який ми розглянемо є фразеологізми-метонімії. Фраземи цього типу базуються на метонімічному переосмисленні, що за висловом О.В.Куніна є переносом "найменування з одного денотата на інший, який асоціюється з ним за суміжністю" [3, 129]. Оскільки метонімія базується на реальному зв'язку об'єкта номінації з тим об'єктом, який вона позначає, то переосмислене значення таких фразеологізмів асоціативно пов'язане з буквальним значенням компонентів.

Серед власне фразем – метонімій можна виділити декілька груп:

- фразеологізми на позначення осіб через елемент їх одягу:
- верхній одяг (пальто, жакет, сорочка): red coat (англійський солдат); habit rouge (англійський солдат), maison rouge (мушкетер), chemises rouge (гарібальдійці), cul rouge (арго – солдат)[8, 943]
- головні убори: red hat (звання кардинала); bonnet rouge (якобінець)
- аксесуари: red tab (штабний офіцер); talon rouge (придворний королівської Франції)[8, 943].

Всі ці вирази пов'язані з носієм того чи іншого одягу. Одежа в даному випадку є елементом, який виступає на позначення цілого.

Вислови, які позначають неістоти; їхні складові є частиною того об'єкту, який внаслідок переосмислення став у центрі семантичного ядра даної ФО: червоний куток (приміщення в будинку громадського користування, відведене для проведення політичної та культурно – освітньої роботи; red tape (бюрократія).

Отже, аналіз ФО за типами переосмислення дозволив виявити певні закономірності семантики колоронімів в межах одного типу. Вони полягають в наступному:

1) до переважної більшості фразем лексеми на позначення кольорів увійшли в своєму первинному значенні, позначаючи колір;

2) Досить велика кількість ФО містять назви кольорів, що мають психологічне навантаження. Але в деяких випадках колоронім може мати не буквальне, а переносне значення;

3) Лексеми на позначення кольору мають різний ступінь деактуалізації. У фразеологізмах-порівняннях колороніми позначають колір, в метоніміях цей компонент також має кольорову ознаку, а ось у метафорах, де найвищий рівень переосмислення, ступінь деактуалізації слова найвищий;

4) Назви кольорів не лише впливають на загальне значення ФО, що цілком закономірно, а й в деяких випадках виконують смислорозрізнювальну функцію.

Список використаних джерел

1. Dictionnaire des locutions françaises. Maurice Rat. Paris: Librairie Larousse. – 1957. – 430p.
2. Англо-русский словарь американского сленга. М.: "Инфосерв", 1994. – 544с.
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Международные отношения, 1986. – 286 с.
4. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. М.: Русский язык, 1989. – 379с.
5. Назарян А.Г. Устойчивые сравнения французского языка с примерами, переводом и эквивалентами в русском языке. – М.: Издательство Российского университета дружбы народов, – 1998. – 287с.
6. Словник фразеологізмів української мови. Національна Академія Наук України. – Київ: Наукова думка, 2003. – 1096с.
7. Стилистика английского языка: Учебник / А.Н. Мороховский, О.П.Воробьева и др. – К.: Дніпро, 1991. – 245с.
8. Французско-русский фразеологический словарь под ред. Я.И.Рецкера. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1963. – 1112 с.

магістр. філолог. ф-ту Олена Шендеровска
наук. керівник – проф. Р.Т. Гром'як

ВИКОРИСТАННЯ ДЕТЕКТИВНИХ СХЕМ У ХУДОЖНІЙ ПРАКТИЦІ А. РОБ-ГРІЙЄ

Інтерес представників "нового роману" до детективного жанру є зовсім невипадковим. Детективні ситуації та прийоми (злочини і таємниці), що постійно виникають у творах новороманістів, вигідно контрастують із неупередженістю та відстороненістю оповіді. Крім того, одна із тез постмодерної літератури – не зображати оточуючий світ реалістично, а досліджувати, відтворювати сам процес письма, творення книги – співзвучна принципам побудови класичного детективу, мета якого – пояснити читачеві, про що, врешті, у ньому йдеться, запропонувати серію інтерпретацій сконструйованої умовної ситуації.

Мабуть, найпослідовніше використання детективних елементів ми зустрічаємо саме в творчості А. Роб-Грійє. Детективні вкраплення виникають у більшості його романів: "Гумки", "Споглядач", "Ревнощі", "Дім побачень", "Проект революції в Нью-Йорку", "Типологія міста-привида", "Джін", а також у фільмах: "Трансєвропейський експрес", "Рівні насолоди", де він використовує штампи масової культури як готові елементи для створення нової художньої мови, руйнує ідеологічні та естетичні штампи, граючи на читацьких стереотипах, пародіюючи класичні жанрові стандарти.

У "Гумках" ми, як здається на перший погляд, маємо справу з повноцінним детективом, де присутні всі головні елементи: є вбивство, розслідування, нишпорка, який іде слідами злочинця, свідки, речові докази, але чомусь усі ці елементи так і не укладаються у загальну картину подій. Фабула роману досить проста. Детективу Валласу доручено розслідування справи про вбивство Даніеля Дюпона. Валлас ще не знає того, що знає читач: Дюпон не мертвий, він живий. Даллас веде слідство, йдучи за невірними доказами і після двадцяти чотирьох годин блукань якимись вулицями в Північній Європі, стріляє в уявного вбивцю. Жертвою Валласа стає Даніель Дюпон, що є батьком Валласа. Таким чином, виявляється, що злочин насправді не відбувся, як вважалося раніше, і жертва не є жертвою, і злочинець тоді не є злочинцем, а саме розслідування втрачає свій сенс.

А. Роб-Грійє у книзі "За новий роман" пише про це так: "Мова йде про деяку точну, конкретну подію – смерть людини. Ця подія має детективний характер, тобто в ній беруть участь вбивця, нишпорка, жертва, але стосунки між ними не такі вже й прості, тому що книга представляє собою розповідь про ті двадцять чотири години, які проходять між вистрілом з пістолета та смертю, про час, за який куля здійснила політ на 3-4 метра, про зайві двадцять чотири години" [4, 5-6].

"Отож, ні про який реалізм не може бути і мови, – стверджує Оксана Акімова, автор передмови до книги романів А. Роб-Грійє, – відповідно і фінал роману, де за традицією всі елементи повинні би скластися в єдине ціле і дати всьому раціональне пояснення, насправді ж не прояснює абсолютно нічого. Воно і зрозуміло: адже сама спроба відтворити "реальний" (лапки – О. А.) порядок речей заздалегідь приречена на невдачу, оскільки події, що лежать в основі усього цього "порядку" (лапки – О. А.) – це вбивство, якого немає" [4, 6].

Подібна ситуація має місце також і в романі "Підглядач". Незважаючи на достатню кількість прямих і побічних доказів, які нібито свідчать про те, що герой роману Матіас дійсно вчинив вбивство Жаклін Ледюк, злочинець дивним чином уникає викриття. Більше того, ніхто, окрім самого припустимого злочинця, не веде розслідування. В кінцевому результаті, те, що відбулося з половини дванадцятої до половини першої, назавжди залишиться невідомим для читача.

Складається враження, що письменник навмисне прагне завести читача в оману, пропонуючи йому гру, правила якої наперед необумовлені (інакше – у традиційному детективі, згадаємо "Двадцять правил для написання детективних романів" Ван Дайна). Таким чином, загальний принцип гри стає ще одним елементом, що зближує два типи романів: детективний та антироман. "Людина за своєю природою любить гру, вона для неї є вічною потребою, ...що будується на іншому первісному інстинкті: на цікавості. Розгадка таємниці, можливість поділитись знаннями, якими володієш ти і які приховані від інших стимулюють навіть найбільш бай-

дужий та закостенілий розум" [3, 32]. Разом з тим, гра є також і елементом мистецтва, що спонукає і обумовлює появу його нових форм.

Ось як Роб-Грійє переказує сюжет своєї наступної книги "Дім побачень": "Чоловік на ім'я Джонсон, зв'язаний у Гонконзі якимись темними інтересами з таким собі Маннере, що був убитий за невідомих обставин. Цей факт змушує Джонсона залишити Гонконг. Але він хоче взяти з собою і повію, за яку в якості викупу з нього вимагають багато грошей. В пошуках грошей він звертається до Маннере. Отримавши відмову, Джонсон вбиває Маннере. Ви що-небудь зрозуміли? Джонсон залишає Гонконг через те, що Маннере вбитий, тому йому потрібні гроші, а він їх просить у Маннере і, отримавши відмову, вбиває його, тому і змушений залишити Гонконг. Ті, хто захоче переповісти цю історію, заплутаються в подібних алогічних ситуаціях. До речі, Маннере вбивають декілька разів" [1, 59].

А. Роб-Грійє в інтерв'ю журналу "Літератюр" не заперечує свого зацікавлення детективними схемами. Але при цьому зазначає, що детективів він майже не читає. На це є певні причини: "По-перше, тому що це (детективи – О. Ш.) замкнуті структури. Хороший традиційний детектив влаштований таким чином: беруться розрізнені шматочки, і хто-небудь, наприклад, поліцейський, розкладає їх на полицях і заповнює прогалини. Коли роман завершений, для сумнівів місця не залишається. Детектив просякнутий так званою реалістичною ідеологією, де у кожного предмету одне-єдине значення і де сюжет не припускає змістових коливань, навпаки, зміст повинен все більше і більше прояснюватись впродовж розвитку дії. Мене ж цікавлять такі оповідні структури, де головну роль відіграють прогалини" [2, 273].

Тому, замість того, щоб розказувати якусь історію, Роб-Грійє, навпаки, створює деяку видимість, ілюзію чогось раціонального, яка руйнується за будь-якої перевірки на міцність. Текст не стверджує, а лише натякає на якісь події, опис яких у ньому відсутній. Саме ця відсутність у всіх випадках є рушієм інтриги: Уоллер розслідує злочин, якого ще не здійснили, Матіас марно намагається згадати те, чого насправді, можливо, і не було, Джонсон втікає з Гонконгу через обставини, які, ймовірно, і не мали місця в його житті.

"Дірки" неминуче притягують дію, як магніт. О. Акімова порівнює розвиток сюжету у Роб-Грійє з водяною вирвою: "чим ближче підходиш до розгадки, тим більше звужуються кола, тим швидше несе водоверть, а в результаті падаєш у порожнечу" [4, 7].

Роб-Грійє звертає увагу на те, що в сучасних визначеннях структури поняття "дірки", порожнього простору набуває все більшого значення. Твердження письменника про те, що "десь обов'язково повинно бути зяяння є досить сучасним і співзвучним теорії Ізера про лакуни в тексті.

Інший момент, який відмічає Роб-Грійє у класичному детективі і проти якого виступає у своїх творах, є той факт, що загадка дуже рідко пов'язується із самим текстом. "Частіше за все, манера оповіді "приклеюється" до схеми, але зовсім не зв'язана з нею" [2, 274].

Ще одним елементом, що споріднює класичний детектив із творами новороманіста, є таємниця. Саме вона складає основу книги і є рушієм розвитку подій в ній. Загадка є тим сиром, який заманює читачів у пастку, з якої у фіналі він все ж повинен вивільнитись. Таким чином, пастка досліджується, розбирається на складові частини, а потім її складають знову, але тепер вона вже не представляє ніякої загрози. Інакше відбувається у творах-загадках А. Роб-Грійє. "В моїх творах, – каже він, – навпаки, усі пастки з подвійним, а то й з потрійним дном. Невідомо, коли вони відкриються чи закриються" [2, 276].

Та для того, щоб текст "спрацював" певним чином, потрібно, аби читач був налаштований на звичайну, зв'язну оповідь. Тобто, парадоксальним чином оповідачеві потрібно викликати у читача передчуття того, що перед ним справжній детектив, і тоді, граючись на його стереотипах, завести у глухий кут без жодних пояснень чи коментарів. Отже, виходить, що ідеальним читачем для Роб-Грійє є читач-прихильник детективного жанру, читач-інтелектуал, який, врешті, приречений бути обдуреним в силу того, що обман є своєрідною самоціллю автора-новороманіста.

Таким чином, письменник-новороманіст використовує у своєму романі формальні детективні структури з тією метою, щоб врешті їх зруйнувати. На руїнах детективних схем Роб-Грійє будує власне художнє бачення світу, можливо, часом незрозуміле, але тим не менш оригінальне та самодостатнє.

Список використаних джерел

1. Еремеев Л. А. Французский "новый роман". – К.: Наукова думка, 1974. – 224 с.
2. Как сделать детектив / Послесл. Г. Анджапаридзе. – М.: Радуга, 1990. – 320 с.
3. Кестхейи Т. Анатомия детектива: Следствие по делу детектива. – Будапешт: Ковина, 1989. – 261 с.
4. Роб-Грийе А. Соглядатай: Романы / Пер. с фр.; Сост. и предисл. О. Акимовой. – СПб.: Симпозиум, 2001. – 554 с.

магістр. філолог. ф-ту Ірина Погоріла
наук. керівник – проф. О.М.Веретюк

СНОВИДЕЦЬ У МАЛІЙ ПРОЗІ Х.Л.БОРХЕСА ТА М.ПАВИЧА

Тема сну в художній літературі широко представлена на всіх етапах її становлення. Дослідження оніричних елементів у художній творчості, а зокрема їх змістотворчих та формотворчих функцій, являє собою нову, ще недостатньо досліджену галузь порівняльного літературознавства. Входячи до композиції художнього твору, сон може виконувати найрізноманітніші функції: від пізнання через сон довколишньої дійсності у язичницьких сновидіннях – до творення засобами сну нової дійсності в епоху постмодерну. Наша невелика розвідка присв'ячена зіставленню теми сну в малій прозі видатних представників постмодерної літератури – Х.Л.Борхеса та М.Павича, що належать до двох принципово різних культур – аргентинської та слов'янської. І в одного, і в другого автора прийом моделювання дійсності засобами сну є однією з характеристичних рис їхньої творчості, проте можемо простежити і певні відмінності у використанні теми сну вказаними авторами. Численними дослідниками творчості Х.Л.Борхеса (Б.Дубін, М.Горєлік, І.Петровський, С.Курбатов, В.Земсков, С.Квіт, С.Шульц) та М.Павича (Ю.Ковбасенко, О.Бульвінська, М.Адамович, Л.Савєльєва, Н.Вагапова) неодноразово вказувалось на велике смислове навантаження метафори сну, проте безпосереднього порівняльного зіставлення використання цієї метафори у Борхеса та Павича ми ще не маємо.

Феномен сну віддавна цікавив людство. Витрачаючи третину свого життя на сон, люди, тим не менше, ніколи не вважали цей час потраченим намарно. Відколи ми живемо, відтоді існує цей поділ: на сон і яву, ніч і день, фантастичні сновидіння та буденну реальність. Увага до сновидінь завжди, починаючи з доантичних часів, дитинства людської цивілізації, і закінчуючи нашими днями, насамперед означає їхню інтерпретацію. Кожна епоха обирала свій особливий предмет для інтерпретації та спосіб її здійснення. Ставлення до сну та сновидінь змінювалося паралельно зі змінами у світовідчутті, світосприйманні кожної епохи, паралельно зі змінами у світогляді, із засвоєнням та практичним використанням наукових відкриттів. Сновидіння трактувалися як продовження денного життя, щоправда з полегшеним доступом до світу мертвих (доантичні культури), як правдиві чи брехливі провісники майбутнього (античність), як видіння, що здатні відкрити істину (середні віки), як поєднання езотерики та елементарної фізіології (новий час).

Наш час рішуче переосмислив древню як світ метафору. Платон вважав, що у сні людина втрачає над собою контроль і в ній прокидаються стихійні, ірраціональні сили, а сьогодні ціла філософсько-психологічна школа вивчає сни для того, щоб зрозуміти логіку нашого мислення. Євангельські герої отримують у сні одкровення (Матвій 2,12), а найбільший модерніст XX століття закликає прокинутись – і не просто від сну, а від страшного сну – "кошмару історії" ("Улісс").

Доречним тут буде згадати і той факт, що в античності існувало два суттєво відмінних між собою способи "користування" сновидіннями. Перший з них – це інкубація, практика сновидіння, спрямована на те, щоб побачити сон (не завжди маючи на меті його потрактування). Інкубація у первинній своїй формі – це храмовий сон. Ті, хто хотів отримати зцілення від хвороб чи пророцтво на майбутнє, приходили до храму і спали там, дивлячись сни, за невелику плату. Сон був способом особистого спілкування з Богом. Інший спосіб використання сновидінь – це власне їх тлумачення, розробка стратегій виявлення змісту сновидіння, змісту прихованого, завуальованого, часто протилежного тому, що бачиш. І практика тлумачення, і практика інкубації у подальшому своєму розвиткові дійшли аж до наших днів, от тільки перша наблизилась до наукових методів психології, а друга залишилась (і це природно) у формі езотеричних вчень, що мають на меті досягнення контролю над сновидіннями, освоєння техніки т.зв.

усвідомлених сновидінь. Художня література у всі часи, вводячи мотив сну у свої твори, продовжувала, можна сказати, саме практику інкубації, снобачення, а не тлумачення сновидінь.

Бажання людини відчути себе творцем, творити свій світ за власними законами, котре у свій час спричинило появу епосу, поставило перед літературою завдання, яке до кінця не може бути вирішене навіть у добу постмодернізму з її відчуттям розчарованості, відчаю, вичерпності буття. У постмодерні творення художнього світу відбувається у підкреслено умовному ключі, світ (і художній, і реальний) неоднозначний і суперечливий, межі між реальністю та ірреальністю розмиті, людське існування хистке і майже потойбічне. За таких умов використання мотиву сну як моделі побудови художньої реальності є дуже продуктивним. Загалом у постмодерних творах творець наділяється величезною силою, а звертання до сну як способу моделювання нової дійсності ще більше розширює його можливості, дозволяючи максимально вільне оперування простором, часом та іншими категоріями. З'являється новий герой – сновидець, єдиною місією життя якого є дивитися сни, самому їх творити, стаючи автором нової реальності (або ж літературного твору). Сновидіння, снобачення стає тією точкою, у якій перетинаються функції героя та автора.

Яскраві приклади автора-сновидця, що у снах творить новий світ, який згодом переплітається з повсякденною реальністю, або й замінює її, можемо зустріти в малій прозі Хорхе-Луїса Борхеса та Милорада Павича.

У Борхеса питання про природу реальності було тісно пов'язане з питанням про природу мистецтва загалом. Відчуття підробки, несправжності всіх тих "об'єктивних" речей та явищ, що оточують людину, та пов'язане з ним відчуття сорому і незручності супроводжувало Борхеса довгі роки. Пошуки "об'єктивної форми", яка давала би відчуття твердості виливалися у спроби створити журнал, читати публічні лекції (для котрих соромливий і неголосний Борхес, здавалось, не був створений). Але на лекціях за спиною маячіли двоє жандармів, а у першому ряді сиділи чоловіки в цивільному, що старанно записували борхесівські пасажі про каббалу і бароко – відчуття кошмарного сну не покидало (своєрідний автокоментар цього мотиву – лекція "Страшний сон", прочитана у кінці 70-х). "Речовина життя" кришилась, розламувалась або висковзувала, втікала з рук, не створюючи чогось цільного, єдиного. Недарма образ фантасмагорії (і сну як однієї з її трансформацій) є наскрізним у творчості аргентинського "великого сліпого". Правда, Борхес відзначає у своїй лекції, що існують два уявлення про сни: згідно з першим, сон – частина яви, згідно з другогим, вся ява – сон. Проте навіть у тих, хто дуже поверхово знайомий з творами Борхеса, не виникає сумнівів, котрому з цих уявлень він надає перевагу: "Тут водночас ми підходимо і до соліпсизму; до тієї думки, що є лише один сновидець, і цей сновидець – кожен із нас. Якщо мова йде про мене, то у цю хвилину цей сновидець бачить вас у сні; йому сниться зал, лекція... Є лише один сновидець: він бачить у сні весь космічний процес, всю попередню космічну історію, йому сниться її дитинство та юність. Насправді всіх нас могло і не бути: проте саме зараз ми віднаходимо буття, починаємо йому снитися і перетворюватися в кожного із нас, не в **нас**, а в **кожного із нас**. Зараз мені сниться: я виступаю із лекцією на вулиці Чаркас, підшуковую теми, – напевно, не знаходжу, – мені снитеся ви, але все це неправда. Навпаки: кожен із вас бачить мене і всіх решту у сні" [Иностранная литература, с.180].

У цьому ж ключі побудована новела "У колі руїн", котра відкривається промовистим епіграфом: "And if he left off dreaming about you…"[1]. Тут сновидець, жрець всіма забутого Бога Вогню, задумав витворити у своїх снах сина, котрий продовжив би його служіння. Після успішного здійснення цього задуму, коли син, не підозрюючи своєї "несправжності", став частиною цього "реального" світу, його батько (у момент смерті) "з полегшенням, з покірністю ... зрозумів, що і сам – лише примара, що сниться комусь іншому" [Борхес 1994, с.300]. Зауважимо, що смерть для Борхесових героїв – чи не єдиний шанс розірвати зачароване коло "сновидінь у сновидіннях", перейти до інших вимірів існування, до іншої реальності. Таким чином сновидець-батько (Бог-батько) сам виявляється несправжнім. Як зазначає М.Горєлік, "релігійні інтереси Борхеса носили виключно інтелектуальний і культурологічний характер. Бог був для нього об'єктом великої культурологічної гри, Бог був завжди добре відрефлектований "Він", швидше навіть "він"[2].

---

[1] *І якщо ви перестанете йому снитися... (англ.)*

[2] *Горелик М. Проекция Борхеса // Новый мир. – 2001. – №4. – С.186.*

На слов'янському культурному просторі сьогодні загальновизнаним неперевершеним майстром "жанру" сну є Милорад Павич, що досяг особливої філігранності в описі снів. Практично у кожному своєму творі він ошелешує і тішить читача новою фантасмагорією сновиддя. Чи не найяскравіше ця риса творчості М.Павича втілилася у його "Хозарському словнику": "За легендою, ім'я одного з найвідоміших читачів снів було Мокадаса аль-Сафер. Він зумів увійти найглибше в таємницю, він умів приборкувати рибу в чужих снах, умів відкривати брами в чужих сновидіннях, умів занурюватися в сни глибше, ніж будь-хто інший перед ним, – аж до Бога, бо на дні кожного сну лежить Бог..." [Павич 1998, с.62]. Події мало не всіх творів М.Павича відбуваються у поствізантійському культурному ареалі[3], тому, зрозуміло, ставлення до Бога інше, ніж у Борхеса. М.Павич пов'язує сни з особливостями історії хозар (одним з лейтмотивів його творчості є думка про необхідність самоідентифікації свого народу, його нерозчинення у морі других етносів), які вважали, що ,зібравши в одне ціле усі людські сни, ми одержимо єдину величезну істоту завбільшки з континент – небесного Адама, ангелоподібного предка людини. Кожна буква втілює частину Адама на землі, а у людських снах ті букви переплітаються і оживляють Адамове тіло. Ловці снів, хозарські жреці, занурюються у чужу дрімоту і сон і виловлюють звідти частини тіла Адама, складаючи їх докупи у так звані хозарські словники. При створенні (а точніше – відтворенні створеного, бо живемо ж у добу постмодерну!) нашого ангелоподібного предка, супроводжуючи його по небесних сходинках, ми і самі наближаємося до Бога. Це – за Павичем. У Борхеса його Адам, і той, кому Адам сниться, і той, кому сниться сновидець Адама, – всі є сном. Як глибоко можуть сягати такі "сни у снах", де їх початок та кінець, чи можливо з них вирватись в іншу реальність, котра гарантовано не буде сном – відповіді на ці питання ще попереду.

У якості попереднього висновку хочемо наголосити на тому, що і у Х.Л.Борхеса, і у М.Павича сон виконує насамперед формотворчу функцію. Що ж стосується змістотворчої функції, то, як бачимо, Борхес більше тяжіє до загальнолюдських категорій, у той час як М.Павич – до етнічної традиції. Вважаємо, що питання про роль теми сну у творчості цих авторів заслуговує подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Борхес Х. Л. Сочинения в трех томах. – Т.1/ Пер. с исп.; Составл., предисл, коммент. Б.Дубина. – Рига: Полярис, 1994. – 560 с.
2. Борхес Х.Л. Страшный сон: [Лекция] // Иностранная литература. – 1990. – №3. – С. 177-185.
3. Лаберж С., Рейнолд Х. Исследование мира осознанных сновидений. – М.: Изд-во Трансперсонального института, 1995. – 290 с.
4. Павич М. Хозарський словник. Роман-лексикон на 100000 слів. – Львів: Класика, 1998. – 280 с.
5. Павич М. Страшные любовные истории: Рассказы/ Пер. с серб. Л.Савельевой, Н.Вагаповой. – СПб: Азбука-классика, 2004. – 256 с.
6. Экзегетика снов. Европейские хроники сновидений. – М.: Эксмо, 2002. – 464 с.

магістр. філолог. ф-ту Лілія Ямашева
наук. керівник – проф. О.М.Веретюк

ТЕАТР БРУТАЛІЗМУ (ВЕЛИКА БРИТАНІЯ – РОСІЯ – УКРАЇНА?)

Постановка у січні 1995 року на сцені лондонського Royal Court Theatre п'єси Сари Кейн "Blasted" ("Зруйновані"[4]) стала визначальним моментом британського театрального життя 1990-х років не тільки тому, що на твір звернули увагу всі, хто так чи інакше був причетний до драматичної індустрії у Великій Британії (за твердженням Алекса Сіерза [Sierz 2001], тих, хто заробляє собі на життя, пишучи для сцени радіо чи кіно, у Англії близько 600-700), а й тому, що засигналізувала зміни, які сталися у британській драматургії кінця XX ст., а саме твердий намір молодих митців "розірвати й розламати безперервність часу й простору, позиції суб'єкта, наративність, метафори та конфігурацію актор/глядач, характерні для традиційного театру"[1:412]. П'єса викликала дискусію у літературних та театральних колах і появу публікацій Г.Сондерса, К.Урбана, А.Сіерза, Я.Фішера.

---

[3] *Ковбасенко Ю.І. Архіпелаг "Павич", острів "Дамаскин"// Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2003. – №12. – С.34.*

[4] *Тут і далі переклад з англійської мій.*

Наше дослідження має на меті з'ясувати характерні ознаки нового явища, соціальні та естетичні причини його появи, а також рецепцію у Східній Європі.

У середині 1990-х рр. з'явився постмодерністський театр, представлений такими особистостями, як Сара Кейн, Марк Рейвенхілл, Ентоні Нейлсон, Мартін Мак-Донах, Джо Пенхолл, Джуді Аптон. Це була дивергентна група молодих людей, які не займали якоїсь чітко визначеної мистецької позиції, не мали жодних маніфестів, не представляли якого-небудь мистецького угруповання, але творили нову англомовну соціальну драму, названу "new writing" ("нове письмо", "нова драма"), активно обговорювали у своїх творах всі можливі види насильства і сексу та мали змогу показувати це зі сцени театру "Роял Корт". Зважаючи на їх досить відверті маніфестації брутальності, англійська преса відразу ж об'єднала зазначених драматургів під назвою "нові бруталісти" ("New Brutalists") або "нові нігілісти" ("New Nihilists"), хоча їхні драми, як і роботи "молодих та гнівних" ("Angry Young Men") кінця 1950-х рр., демонстрували доволі широку панораму театральних стилів і методів. Одним із найбільш популярних став verbatim[5]: "В западном варианте **verbatim** предполагает абсолютную нейтрализацию автора, никакой искусственности, никакого "хэппи энда"... Есть документ, актер его читает – все, сфера изображения сужается"[10]. Ця, зовсім не театральна техніка документального театру передбачає монтування драматургом діалогів на матеріалі зафіксованих розмов із "носіями" тієї теми, яку він обрав для опрацювання. Зазначений метод "стенографії" активно обігрується у п'єсі М.Рейвенхілла "Shopping and Fucking", а також у драмах Д. Пенхолла, Д. Аптон та М. Мак-Донаха. Verbatim, таким чином є найлегшим способом досягнення ідеї-фікс "нової драми" – зупинити час і побачити те, що діється навкруги.

Появу "брутальної" драми, як, зрештою, будь-якої соціальної драми загалом, зумовили певні суспільно-політичні чинники. Це, по-перше, категоричне несхвалення діяльності обох політичних партій Великобританії, усвідомлення ситуації політичної безвиході, відсутності будь-якої політичної альтернативи наявному стану справ. Жодна подія не змогла б так сильно поглибити це відчуття, як "балканська криза", коли обидва політичні блоки англійського парламенту уникали будь-якого втручання, а медіа байдуже спостерігали за тим, що коїлося неподалік.

По-друге, поряд із несприйняттям політичної індиферентності та "проституції", нові драматурги рішуче виступили проти так званої "політичної коректності" – традиції представлення у "правильному" світлі гомосексуалістів, бомжів, злочинців, терористів. Нова генерація виступила із різкою заявою, що не існує ніякої "коректної" репрезентації, критикуючи у своїх творах консервативну ідеологію, яка вважала окремі явища суспільного життя неприйнятними, "незручними" для мистецтва. "**There isn't anything you can't represent on stage. If you are saing that you can't represent something, you are saying you can't talk about it, you are denying its existence. My responsibility is to the truth, howerver difficult that truth happens to be**"[7:39]

[Немає нічого, чого не можна було б показати на сцені. Якщо ви кажете, що не можете представити чогось, то ви кажете, що не можете говорити про це, ви заперечуєте його існування. Я відповідальна за правду, якою б важкою ця правда не була], – продовжувала Кейн дискусію Яна і Солдата у "Blasted", 1995. Це твердження стало декларацією відкритості драматичного мистецтва для будь-яких тем, а надто для тих, які до цього часу обходили мовчанкою. Це насамперед теми неконтрольованих сексуальних стосунків та бажань, невизначеності статевої диференціації, сексуального насилля, педофілії, гомосексуалізму, шизофренії, війни з собою та іншими, самогубства та ін. Вперше показавши це на британських сценах, "нові бруталісти" мали, тим не менше, попередників в історії світового театру. Зокрема, тему сексуальної експлуатації дітей драматурги розробляють вже більше 30 років. Вона з'являється ще у 1969 році у творі фламандського письменника Хуго Клауса "П'ятниця" і в 1973 р. в драмі Мігеля Пінеро "Short Eyes" (назва педофілії на тюремному жаргоні).

Отже, теми не нові, новим є спосіб їхнього представлення. Це стосується не тільки різких сцен чи нецензурної лексики, а й того, що персонажі драм говорять відверто, безпосередньо та іноді наївно, а не завуальовано, як це було раніше. Однак неправильно було б вважати, що Театр бруталізму, – явище без будь-якої мистецької передісторії. Сама назва "theatre of brutality" відсилає нас до Антонена Арто та його Театру жорстокості (Theatre de la Cruaute), заснованого 1935 року. Цікавими, власне, є не вистави, поставлені за два роки існування цього театру, а теоретичні засади, на яких він грунтувався, зібрані у книзі "Театр та його двійник", 1938 р. Арто вважав, що

[5] *дослівний переклад, стенограма (англ.)*

театр повинен "ринути на глядачів з силою страхітливої повені, "чорною смертю" Середньовіччя, приголомшуючи та викликаючи цілковите збурення – психічне, ментальне та моральне – поміж населення, що потрапило під його удар"[4:140]. Він закликав до драматургії жорстоких, шокуючих тактик – драматургії, що використовує усі стародавні мистецтва театральної магії, щоб відкрити глядачам їхні власні приховані злочини, гріхи та внутрішні конфлікти. Разом з тим новий театр мав стати замінником життя, "дублером", що несе правдивіше та сильніше розуміння реальності, знаходячись, таким чином, в опозиції до цивілізованого театру психологічного реалізму Чехова/Станіславського. Він також повинен мати власний код, конкретну мову, створену, щоб збуджувати чутливість глядачів, а також діяти гіпнотично на свідомість реципієнта, використовуючи видовища та відчуття. Загалом театр Арто мав бути позначений печаттю терору, жорстокості та еротизму. Але насилля на сцені, на думку його творця, повинно подолати насильство в реальному світі: "Я закликаю кожного глядача, якому такі насильницькі сцени передають свою кров... перестати служити війнам, різанині та звірським убивствам в реальному житті"[4:205].

Ідеї Арто про агресивність стилю та завдання драматургії були апробовані з великим успіхом у США майже через 10 років. У 1947 р. в Нью-Йорку двадцятилітній Джуліан Бек та його дружина Джудіт Маліна заснували Живий театр (The Living Theatre). У "Містеріях та етюдах" вони атакували глядачів політичними гаслами та фізичним ритуалізмом у фіналі з горою трупів на сцені. Інша вистава "Bridge" відтворювала покарання американських морських піхотинців у тюремному таборі Фуджі в Японії. Драма "Рай вже настав" завершилася еротичним ритуалом – love pile – живою горою людських тіл, що кохаються.

Дещо пізніше, ніж в Америці, вибух артодіанських ідей стався у Польщі. Його пов'язують з іменем Єжи Гротовського, який у 1959 р. заснував свій Театр Лабораторію (Teatr Laboratorium). Вистава "Незламний принц" за Кальдероном у прочитанні Юліуша Словацького вразила глядачів Старого та Нового Світу. Роль Принца виконав провідний актор Ришард Чеслек. Він блискуче втілив образ героя-мученика, жертви іспанської інквізиції XVII ст. Роздягненого, лише в набедреній пов'язці, його розпинали на плиті, мучили та кастрували. Глядачі споглядали виставу згори, наче зал хірургічної операції. Загалом всі постановки Гротовського були сповнені насильства та людських страждань. Тому не дивно, що Польща була однією з перших країн, що відгукнулися на сучасні спроби Театру бруталізму. У лютому 2002 р. (відразу ж після закінчення відкритого сезону, присвяченого драматургії С.Кейн, у театрі "Роял Корт") трупа Театру Розмаїтості на чолі з Кшиштофом Варліковським запропонувала глядачам інсценізацію драми цієї авторки "Cleansed", 1998 ("Очищені"). Вистава-дослідження на тему :"what is the most that one lover can truthfully promise another[6]?"[5:xii], – викликала бурхливу дискусію у польській пресі. Після Варліковського всю Європу шокував Гжежож Яжина постановкою драми С.Кейн "4.48. Psychosis", 2000 ("Психоз. 4.48").

Але найбільш активно ідеї "нових бруталістів" почали апробовувати російські молоді драматурги. Саме в Росії, де щорічно з 1999 р. (рік, коли туди вперше приїхали місіонери з "Роял Корт") проводяться такі фестивалі, як NET, "Новая драма", "new writing" успішно утверджує своє право на життя. Драма В.Сігарьова "Пластилін" отримала одну з найпрестижніших британських театральних премій Evening Standard Award. "Якщо б Достоєвський писав п'єсу для "Роял Корт" у двадцять першому столітті, то він написав би "Пластилін"[10], – зауважував Том Стоппард, вручаючи авторові премію. Твір бр.Прєснякових "Тероризм" був інсценізований у МХАТі одночасно із захопленням заручників на Дубровці і потім багато разів ставився на європейських сценах. Схвальну оцінку публіки отримали також п'єси І.Вирипаєва "Сни", "Сентенції", "Валентинів день", "Кисень". З останнім спектаклем драматург завоював гран-прі на фестивалі "Контакт" в Торуні (Польща). Завдання російської нової драми – такі ж, як і британської: "Нужно честно признать, что мы очень плохая страна и очень бедно живем. Политики молчат – кто скажет правду? Искусство… А если молчит пресса – пусть театр говорит… Драма – самый сильный способ сказать правду о сегодняшнем ужасе"[10].

Залишається відкритим питання, чи прийде "нова драма" в Україну. Якщо так, то в якому варіанті: англійському чи російському? На українських драматургів масштабу С.Кейн чи М.Рейвенхілла або хоча б В.Сігарьова та бр.Прєснякових, беручи до уваги маргінальність українського театру на європейському культурному просторі та панування на українських сценах тра-

[6] *що може один з коханців пообіцяти іншому (англ.)*

диційної драми, навряд чи можна розраховувати. Спроби сучасного українського експериментального театру (Дмитро Богомазов, Андрій Жолдак) нагадують швидше імпровізаційну драматургію авангардного театру 60-х рр. у Європі та геппенінги у США. Проблема рецепції досягнень Театру бруталізму на Україні потребує вивчення.

Список використаних джерел

1.Енциклопедія постмодернізму/За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. – 518 с.

2.Забалуев В., Зензинов А. "Новая драма": российский контекст//Современная драматургия. – 2003. – №3. – с. 79 – 89.

3.Стайн Дж. Сучасна дроматургія в теорії та театральній практиці. Книга 1. Реалізм і натуралізм/Пер. з англ. Н. Козак. – Львів: 2003. – 256 с.

4.Стайн Дж. Сучасна дроматургія в теорії та театральній практиці. Книга 2. Символізм, сюрреалізм і абсурд/Пер. з англ. Н. Козак. – Львів: 2003. – 272 с.

5.Kane, Sarah. Complete Plays. London. 2001.

6.Sierz, Alex. In-Yer-Face Theatre. British Drama Today. London. 2001.

7.Urban, Ken. An Ethics of Catastrophe. The Theatre of Sarah Kane.//PAJ,№69 (2001). PP 56 – 66.

8.http://www.ianfisher.com/kane.html

9.http://www.telegraph.co.uk/arts/main.jhtml/?xml=/arts/2001/05/14/btkane14.xml

10.http://www.utro.ru./articles/2004/03/21.

ХІМІЯ

магістр. хіміко-біол. ф-ту Віталій Яцюк
наук. керівник – проф. Б.Д. Грищук

ТІОЦІАНАТОАРИЛЮВАННЯ БІНЕНАСИЧЕНИХ СПОЛУК З ІЗОЛЬОВАНИМИ АКРИЛАТНИМИ ТА АЛІЛЬНИМИ ФРАГМЕНТАМИ

На даний час в реакціях аніонарилювання досліджені функціалізовані алкени, алкадієни, похідні акрилової і метакрилової кислот та алільні сполуки, в результаті чого розроблені препаративні методики синтезу важкодоступних аралкільних похідних алкенів – галогенідів, тіоціанатів, ізотіоціанатів, N,N-діетилдитіокарбаматів, О-алкілксантогенатів, О,О-діалкіл (діарил)дитіо-фосфатів, спиртів, етерів і естерів, які представляють інтерес як синтони та біологічно активні речовини [1].

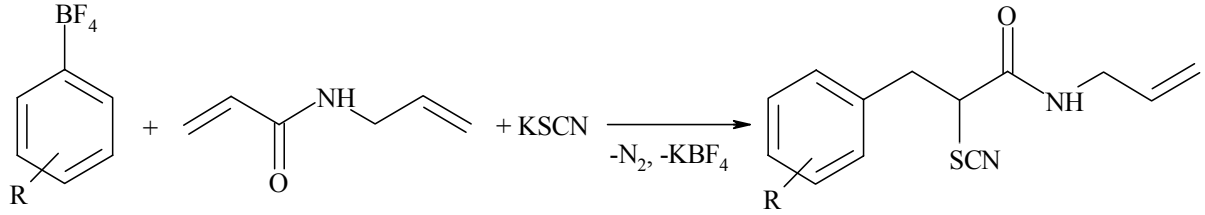
Перспективним напрямком розширення синтетичних можливостей реакції аніонарилювання є введення в неї біненасичених сполук з ізольованими кратними зв'язками [2]. Наявність в структурі даних субстратів двох ненасичених фрагментів розкриває шляхи для одержання моно- та біаніонарильованих адуктів. Достатньо важливою є розробка методик одержання моноаніонарильованих адуктів, оскільки збереження в їх молекулах вільного кратного зв'язку розкриває можливості здійснення різнопланових перетворень за його участю.

В реакції аніонарилювання досліджено біненасичені сполуки з двома однаковими подвійними зв'язками [3]. Так, діакрилати гліколів [4,5] та N,N-метиленбісакриламід [6] в умовах реакції утворюють моноаніонарильовані похідні, подальшим введенням яких у взаємодію з тетрафлуороборатами арендіазонію та роданідами можна одержати бісадукти тіоціанатоарилювання [7,8]. Тіоціанатоарилювання діалільних похідних (діалілоксид [9], діалілсульфід [10], діалілові естери фталевої та ізофталевої кислот [11], діаліловий етер 1,1,1-триметилолпропану [12]) відбувається з утворенням виключно моноадуктів, незважаючи на введення багатократних надлишків арилюючого та аніоноїдного реагентів.

В даній роботі нами вивчено взаємодію ароматичних солей діазонію з біненасиченими сполуками, що містять одночасно акрилатний та алільний фрагменти – N-алілакриламід та аліловий естер метакрилової кислоти (алілметакрилат).

Враховуючи результати робіт з тіоціанатоарилювання естерів акрилової та метакрилової кислот [13], акриламіду [14], а також 3-хлор- і 3-бромпропенів [15,16] можна було припустити, що взаємодія тетрафлуороборатів арендіазонію з N-алілакриламідом та алілметакрилатом буде проходити за декількома напрямками за участю одного або двох кратних зв'язків.

Дослідження продуктів реакції тетрафлуороборатів арендіазонію з N-алілакриламідом в присутності роданіду калію показало, що з усіх можливих напрямків реалізується тільки один, який приводить до утворення N-аліл-3-арил-2-тіоціанатопропіонамідів (1-4) за схемою:

(1-4)

R = H (1), 4-Me (2), 4-MeO (3), 4-Br (4)

Тіоціанатоарилювання N-алілакриламіду відбувається у водно-ацетоновому (1:2) середовищі в присутності каталітичних кількостей ацетату купруму (II) при температурі $5 \div 10^0$C.

Необхідно відзначити, що N-аліл-3-арил-2-ізотіоціанатопропіонаміди серед продуктів реакції знайдені не були. При нагріванні розчинів N-аліл-3-арил-2-тіоціанатопропіонамідів не було зафіксовано ізомеризації тіоціанатів в ізотіоціанати, а також продуктів гетероциклізації. Контроль проводили з допомогою ІЧ спектроскопії та високоефективної рідинної хроматографії. Виходи N-аліл-3-арил-2-тіоціанатопропіонамідів (1-4) складають 52-61%. Тіоціанатоарилюван-

ня N-алілакриламіду супроводжується утворенням суміші тіо- та ізотіоціанатоаренів в кількості 14-18%.

Оптимальне співвідношення реагентів: ароматична сіль діазонію – N-алілакриламід – тіоціанат калію – ацетат купруму становить 1.25: 1: 1.25: 0.1. Двократне збільшення кількості солі діазонію, тіоціанату калію і ацетату купруму в оптимальному співвідношенні не впливає на регіоселективність реакції та виходи цільових продуктів.

Виходи, константи та дані елементного аналізу N-аліл-3-арил-2-тіоціанатопропіонамідів (1-4) наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Константи, виходи і дані елементного аналізу N-аліл-3-арил-2-тіоціанатопропіонамідів (1-4)

№	Вихід, %	Т.кип., ^{0}C/1 мм рт.ст.	n_D^{20}	d_4^{20}	MR_D		Знайдено, %		Формула	Обчислено, %	
					знай-дено	об-чис-лено	N	S		N	S
1	61	90-91	1.5230	1.0856	69.22	69.54	11.33	12.97	$C_{13}H_{14}N_2OS$	11.38	13.01
2	56	95-96	1.5288	1.0876	73.70	74.19	10.73	12.26	$C_{14}H_{16}N_2OS$	10.77	12.31
3	52	79-80	1.5235	1.1153	75.66	75.97	10.10	11.55	$C_{14}H_{16}N_2O_2S$	10.14	11.59
4	47	106-107	1.5396	1.3123	77.71	77.87	8.53	9.78	$C_{13}H_{13}BrN_2OS$	8.61	9.86

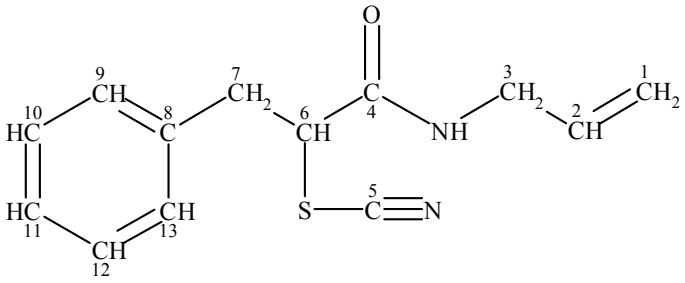
Будову N-аліл-3-арил-2-тіоціанатопропіонамідів (1-4) підтверджують дані ІЧ ЯМР ^{1}H та ЯМР ^{13}C спектроскопії. В ІЧ-спектрах цих сполук наявні смуги вбирання карбонільної групи і групи NH в областях 1660-1664 і 3288-3292 см$^{-1}$ відповідно. Кратний зв'язок кінцевої вінільної групи алільного фрагменту проявився смугою поглинання з максимумом в області 1624 см$^{-1}$. До неплощинних коливань CH цієї групи можна віднести вузькі смуги вбирання відповідно в областях 916-924 і 950-960 см$^{-1}$. Крім цього, ІЧ-спектри сполук (1-4) містять інтенсивні вузькі смуги вбирання тіоціанатної групи в області 2156-2164 см$^{-1}$. ЯМР ^{1}H спектри N-аліл-3-арил-2-тіоціанатопропіонамідів (1-4) (таблиця 2) містять сигнали протонів ароматичних ядер і протонів групи NH в області 7.85-6.85 м.д. Сигнали протонів метиленових груп, зв'язаних з ароматичними ядрами, проявляються у вигляді дублет дублетів з хімічними зсувами 3.34-3.31 і 3.10-3.06 м.д., а сигнали протонів метинових груп – у вигляді дублету дублетів при 4.53-4.50 м.д. з константами спін-спінової взаємодії 5 Гц.

Таблиця 2

Характеристика спектрів ЯМР ^{1}H N-аліл-3-арил-2-тіоціанатопропіонамідів (1-4)

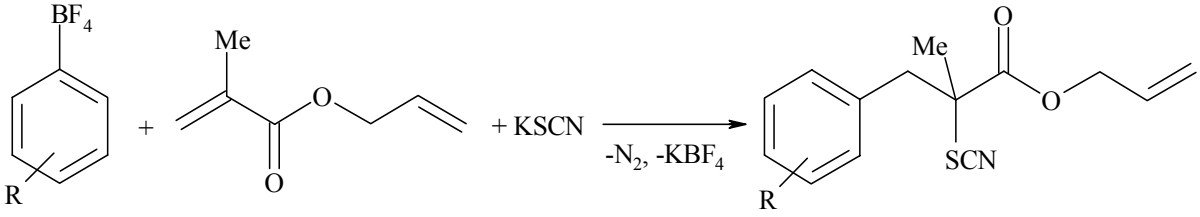
№	R	Хімічний зсув, δ, м.д.						
		$C_6\underline{H}_5$, ($C_6\underline{H}_4$), $\underline{NH}$	$C\underline{H}$	$C\underline{H}_2$-Ar	$NHC\underline{H}_2$-	$C\underline{H}$=	=$C\underline{H}_2$	R
1	H	7.85-7.45 м	4.51 д.д, (J_{HH} 5 Гц)	3.31 д.д, 3.06 д.д. (J_{HH} 5 Гц)	3.92 д.д (J_{HH} 2 Гц)	5.94 м	5.35-5.27 м	-
2	4-Me	7.64-7.30 м	4.50 д.д, (J_{HH} 5 Гц)	3.33 д.д, 3.09 д.д. (J_{HH} 5 Гц)	3.94 д.д (J_{HH} 2 Гц)	5.95 м	5.36-5.29 м	2.37 с
3	4-MeO	7.16-6.85 м	4.51 д.д, (J_{HH} 5 Гц)	3.32 д.д, 3.07 д.д. (J_{HH} 5 Гц)	3.94 д.д (J_{HH} 2 Гц)	5.94 м	5.36-5.28 м	3.71 с
4	4-Br	7.76-7.24 м	4.53 д.д, (J_{HH} 5 Гц)	3.34 д.д, 3.10 д.д. (J_{HH} 5 Гц)	3.95 д.д (J_{HH} 2 Гц)	5.96 м	5.37-5.30 м	-

На прикладі N-аліл-3-феніл-2-тіоціанатопропіонаміду (1) будову речовин (1-4) було підтверджено методом спектроскопії ЯМР ^{13}C.

Спектр ЯМР ^{13}C сполуки (1) складається з таких сигналів, δ_C, м.д.: 42.13 (C^3, C^7), 115.69 (C^1), 125.57 (C^{11}), 130.38 (C^{10}, C^{12}), 130.78 (C^9, C^{13}), 131.16 (C^8), 132.39 (C^2), 135.69 (C^6), 165.73 (C^5), 206.43 (C^4).

Встановлено, що тетрафлуороборати арендіазонію взаємодіють з аліловим естером метакрилової кислоти в присутності роданід-аніонів та каталітичних кількостей солей купруму (II) у водно-ацетоновому (1:4) середовищі з утворенням алілових естерів 2-тіоціанато-2-метил-3-арилпропіонових кислот (5-8) за схемою:

(5-8)

R = H (5); 4-Me (6); 4-MeO (7); 4-Br (8)

Реакція відбувається при -15÷-5^{0}C, оптимальне співвідношення реагентів сіль діазонію – ненасичена сполука – роданід калію – каталізатор складає 1.4:1:1.4:0.14. Виходи адуктів (1-4) складають 32-56%. Реакція супроводжується побічним процесом – утворенням тіо- та ізотіоціанатоаренів.

Підвищення температури та введення двократного надлишку солі діазонію та аніоноїдного реагенту не змінює регіоселективності процесу та не впливає на вихід продуктів тіоціанатоарилювання.

Виходи, константи та дані елементного аналізу синтезованих речовин (5-8) наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Виходи, константи та дані елементного аналізу алілових естерів 2-тіоціанато-2-метил-3-арилпропіонових кислот (5-8)

№ п/п	Вихід, %	n_D^{20}	d_4^{20}	MR_D		Знайдено, %		Формула	Обчислено, %	
				знайдено	обчислено	N	S		N	S
5	56	1.5472	1.1368	72.92	72.97	5.30	12.33	$C_{14}H_{15}NO_2S$	5.36	12.27
6	49	1.5448	1.1196	77.74	77.80	5.03	11.58	$C_{15}H_{17}NO_2S$	5.09	11.64
7	43	1.5498	1.1660	79.58	79.65	4.79	10.95	$C_{15}H_{17}NO_3S$	4.81	11.01
8	32	1.5694	1.3857	80.49	80.66	4.04	9.33	$C_{14}H_{14}BrNO_2S$	4.12	9.42

Будова синтезованих сполук (5-8) узгоджується з даними ІЧ і ЯМР ^1H спектроскопії. ІЧ спектри сполук (5-8) містять смуги поглинання тіоціанатної групи в області 2152-2156 см$^{-1}$, карбонільної групи – 1716-1726 см$^{-1}$, кратного зв'язку алільного фрагменту 1624-1644 см$^{-1}$.

Спектри ЯМР ^{1}H адуктів (5-8) характеризуються сигналами протонів ароматичних ядер в ділянці 7.49-6.83 м.д (мультиплет). Протони CH_2- і CH-груп алільного фрагменту утворюють мультиплети при 5.40-5.28 та 5.98-5.83 м.д., відповідно, а протони CH_2-груп, зв'язаних з ароматичними ядрами – двома дублетами при 3.37-3.35 м.д та 3.31-3.29 м.д. Протони метильних груп характеризуються синглетами при 1.81-1.79 м.д., а протони CH_2-груп, зв'язаних з атомом оксигену – триплетами в області 4.69-4.66 м.д. (таблиця 4).

Таблиця 4

Дані ЯМР ^{1}H спектрів алілових естерів 2-тіоціанато-2-метил-3-арилпропіонових кислот (5-8)

№	Хімічний зсув, δ м.д.						
	Ar	**-C<u>H</u>=**	**C<u>H$_2$</u>=**	**-OC<u>H$_2$</u>**	**C<u>H$_2$</u>Ar**	**C<u>H$_3$</u>**	**R**
5	7.33-7.18 м	5.96-5.83 м	5.39-5.28 м	4.68 т 4.66 т	3.36 д (J_{HH} 7.2 Гц) 3.30 д ((J_{HH} 6.9 Гц)	1.79 с	-
6	7.14-7.08 м	5.97-5.84 м	5.39-5.29 м	4.69 т 4.67 т	3.36 д (J_{HH} 7.2 Гц) 3.30 д ((J_{HH} 6.9 Гц)	1.80 с	2.35 с
7	7.12-6.83 м	5.98-5.86 м	5.38-5.30 м	4.68 т 4.66 т	3.37 д (J_{HH} 7.1 Гц) 3.31 д ((J_{HH} 6.8 Гц)	1.80 с	3.73 с
8	7.49-7.15 м	5.96-5.84 м	5.40-5.29 м	4.68 т 4.66 т	3.35 д (J_{HH} 7.4 Гц) 3.29 д ((J_{HH} 7.0 Гц)	1.81 с	-

Таким чином, у випадку наявності в молекулі біненасиченої сполуки двох кратних карбон-карбонових зв'язків у складі різних фрагментів, реакції аніонарилювання проходять за більш реакційноздатним, тобто зв'язаним з електроноакцепторними групами.

Одержані дані узгоджуються з раніше запропонованим механізмом реакції аніонарилювання, яка відбувається в присутності каталізатора [1,17], де має місце внутрішньосферна атака арильним радикалом подвійного зв'язку з утворенням аралкільного радикалу, який далі виходить в об'єм, де й відбувається взаємодія з нуклеофілом.

Експериментальна частина

ІЧ спектри синтезованих сполук записані у тонкій плівці на спектрофотометрі ИКС-29 (ЛОМО, Росія). Спектри ЯМР ^{1}H і ^{13}C зняті в ДМСО-D_6 та $CDCl_3$ на приладі Varian VXR-300 (США), робоча частота 300 МГц, внутрішній стандарт – ГМДС. Індивідуальність синтезованих сполук встановлювали методом ТШХ на пластинках Silufol UV-254 (елюент: гексан – хлороформ – метанол 5:3:1).

N-аліл-3-феніл-2-тіоціанатопропіонамід (1)

До 10 мл (0.1 моль) N-алілакриламіду, 12.1 г (0.125 моль) тіоціанату калію і 2.2 г (0.01 моль) Cu $(CH_3COO)_2 \cdot 2H_2O$ в 150 мл водно-ацетонової суміші (1:2) додавали при перемішуванні протягом 1.5 год. 24.0 г (0.125 моль) тетрафлуороборату фенілдіазонію. Азот виділявся при температурі 5÷10^{0}C протягом 3 год. Після припинення виділення азоту реакційну суміш обробляли 200 мл діетилового етеру, витяжки промивали водою і сушили сульфатом магнію. Після відгонки етеру і розгонки залишку у вакуумі одержали 1.9 г (15.5%) ізотіоціанатобензолу і 7.25 г (61%) сполуки (1) з т.кип. 90-91^{0}C/1 мм рт.ст. (d_4^{20} =1.0856, n_D^{20}=1.5230, MR_D (знайдено – 69.22, обчислено – 69.54)). Знайдено, %: N 11.33; S 12.97. $C_{13}H_{14}N_2OS$. Обчислено, %: N 11.38, S 13.01.

Аналогічно одержували речовини (2-4).

Аліловий естер 2-тіоціанато-2-метил-3-фенілпропіонової кислоти (5)

До 15 мл (0.12 моль) алілметакрилату, 5.8 г (0.017 моль) гексагідрату тетрафлуороборату купруму (II) і 16,2 г (0.17 моль) тіоціанату калію в 250 мл водно-ацетонової суміші (1:5) додавали протягом 120 хв. 32.0 г (0.17 моль) тетрафлуороборату фенілдіазонію. Азот виділявся при -15÷-10^{0}C протягом 2 год. Після припинення виділення азоту реакційну суміш обробляли 200 мл діетилового етеру, промивали водою і сушили хлоридом кальцію. Після упарювання діетилового етеру, залишок хроматографували на колонці з Al_2O_3 (елюент – гексан-хлороформ 5:3). Після упарювання елюенту проводили ІЧ-спектрофотометричний аналіз одержаних фрак-

цій. Проводили відбір фракцій, в яких спостерігалися смуги вбирання характеристичних груп продуктів тіоціанатоарилювання. Одержано 17,4 г (56%) сполуки (5) у вигляді в'язкого масла темно-оранжевого кольору (n_D^{20}=1.5472, d_4^{20}=1.1368, MR_D (знайдено – 72.92, обчислено – 72.97)). Знайдено, %: N 5.30, S 12.33. $C_{14}H_{15}NO_2S$. Обчислено, %: N 5.36, S 12.27.

Аналогічно синтезовані сполуки (6-8).

Список використаних джерел

1. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Ганущак Н.И., Домбровский А.В. Реакции ароматических солей диазония с непредельными соединениями в присутствии нуклеофилов // Усп. химии. – 1994. – Т.63. – С.269-279.
2. Grishchuk B.D., Gorbovyi P.M., Baranovskyy V.S., Ganushchak M.I. Reactions of aromatic diazonium salts with nucleophiles in the presence of unsaturated compounds // The abstract book of Second Conference on multicomponent reactions, combinatorial and related chemistry, MCR 2003. Genova, 2003. – P. 133.
3. Грищук Б.Д., Горбовий П.М., Барановський В.С., Бойчак О.В., Климнюк С.І. Синтез продуктів тіоціанатоарилювання біненасичених сполук – похідних акрилової кислоти та дослідження їх антимікробних властивостей // Тези XIX Української конференції з органічної хімії. – Львів. – 2001. – С. 277.
4. Горбовой П.М., Барановский В.С., Ковальский Я.П. Грищук Б.Д. Реакции тетрафтороборатов арилдиазония с 1,4-бис (акрилоилокси)бутаном в присутствии роданид-аниона // Журн. общ. химии. – 2002. – Т. 72. – Вып. 8. – С. 1311-1314.
5. Грищук Б.Д., Барановский В.С., Горбовой П.М., Ковальский Я.П., Ганущак Н.И. Тиоцианатоарилирование диакрилата диэтиленгликоля // Журн. общ. химии. – 2002. – Т. 72. – Вып. 9. – С. 1497-1500.
6. Грищук Б.Д., Барановский В.С., Горбовой П.М., Ганущак Н.И.. Взаимодействие тетрафтороборатов арилдиазония с N,N-метиленбисакриламидом в присутствии тиоцианат-аниона. // Журн. общ. химии. – 2003. – Т. 73, Вып. 6. – С. 1011-1014.
7. Грищук Б.Д., Барановський В.С., Горбовий П.М., Дроздова Е.Л. Синтез моно- і бітіоціанатоарильованих похідних діакрилатів гліколів реакцією аніонарилювання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Хімія. – 2001.- Вип. 5. – С. 3-9.
8. Грищук Б.Д., Барановський В.С., Тулайдан Г.М., Семенюк О.Є., Горбовий П.М. Синтез продуктів змішаного аніонарилювання діакрилатів гліолів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Хімія. – 2004.- Вип. 8. – С. 19-24.
9. Грищук Б.Д., Загричук Г.Я, Горбовой П.М. Взаимодействие тетрафтороборатов арендиазония с диаллиловым эфиром в присутствии тиоцианато-нуклеофила // Журн. общ. химии. – 2000. – Т.70 – Вып. 5. – С 809-814.
10. Грищук Б.Д., Климнюк С.І., Кравченюк М.П., Горбовий П.М., Загричук Г.Я., Москович Л.Ф. Синтез 2-тіоціанато-1-арил-3-алілокси (тіо)-пропанів та дослідження їх антимікробних властивостей // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Хімія. – 1999. – Вип. 3. – С. 3-7.
11. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Барановский В.С., Ганущак Н.И. Тиоцианатоарилирование диаллиловых эфиров фталевой и изофталевой кислот. // Журн. общ. химии. – 2003. – Т. 73, Вып. 8. – С. 1342-1345.
12. Грищук Б.Д., Барановский В.С., Ковальский Я.П., Горбовой П.М. Взаимодействие тетрафтороборатов арилдиазония с моноаллиловым эфиром глицерина и диаллиловым эфиром 1,1,1-триметилолпропана в присутствии тиоцианатов // Журн. общ. химии. – 2004. – Т. 74, Вып. 12. – С. 2019-2022.
13. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Ганущак Н.И. Тиоцианатоарилирование эфиров акриловой и метакриловой кислот // Журн. общ. химии. – 1989. – Т. 59. – Вып. 5. – С. 1969- 1972.
14. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Ганущак Н.И., Кудрик Е.Я. Взаимодействие тетрафтороборатов арилдиазония с акриламидом в присутствии тиоцианатов, бромидов, хлоридов щелочных металлов и аммония // Журн. общ. химии. – 1993. – Т. 63. – Вып.10. – С. 2335-2341.
15. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Ганущак Н.И., Кудрик Е.Я., Бруш Д.М. Тиоцианато- и хлорарилирование хлористого и бромистого аллилов // Журн. общ. химии. – 1993. – Т. 63. – Вып. 7. – С. 1655-1658.
16. Обушак Н.Д., Ганущак Н.И., Карпяк В.В., Роговик М.П. Тиоцианатоарилирование аллильных соединений. // Журн. общ. химии. – 1993. – Т. 63. – Вып. 8. – С. 1823-1827.
17. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Барановский В.С., Ганущак Н.И. О механизме каталитических реакций ароматических солей диазония с непредельными соединениями в присутствии внешних

нуклеофилов // Тез. докл. VI Российской конференции "Механизмы каталитических реакций". Москва, 2002. – Т. 2. – С. 105.

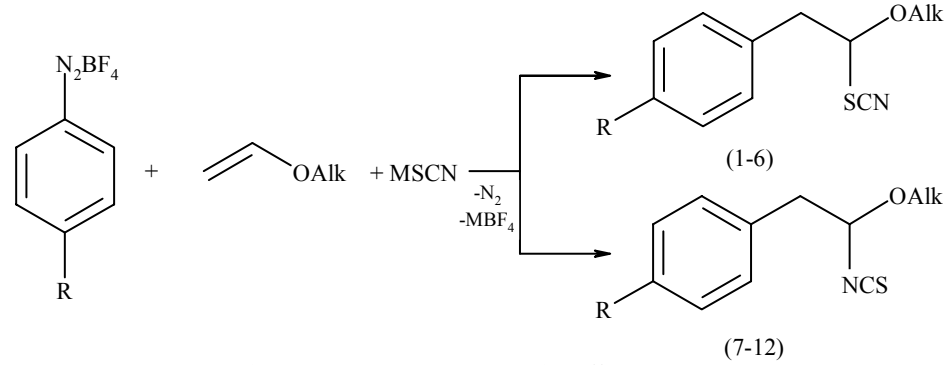
магістр. хім.-біол. ф-ту Олена Семенюк
наук. керівник – проф. Б.Д. Грищук

ВІНІЛОВІ ЕТЕРИ В РЕАКЦІЇ ТІОЦІАНАТОАРИЛЮВАННЯ

Незважаючи на те, що дослідженню тіоціанатної групи в реакції аніонарилювання мононенасичених сполук присвячено цілий ряд робіт [1-10], дальше вивчення цієї реакції представляє певний інтерес в плані встановлення ролі каталізатора, природи розчинника, співвідношення реагуючих речовин на вихід цільових продуктів, амбідентність тіоціанат-іону, розширення синтетичних можливостей реакції.

З метою вивчення впливу електроноакцепторних груп на активацію подвійного зв'язку в молекулах мононенасичених сполук в реакції аніонарилювання досліджено вінілетиловий та вінілбутиловий етери.

Встановлено, що тетрафлуороборати арендіазонію взаємодіють з вінілетиловим та вінілбутиловим етерами у водно-ацетоновому (1:2) середовищі у присутності роданідів лужних металів та амонію з виділенням азоту діазогрупи і утворенням суміші 1-тіоціанато- і 1-ізотіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-арилетанів.

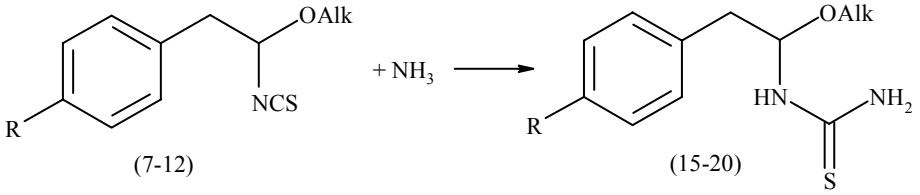

R=H (1,4,7,10), Me (2,5,8,11), MeO (3,6,9,12); Alk=Et (1-3,7-9), Bu (4-6,10-12);
M=K, Na, NH_4

У випадку використання як арилюючого агенту тетрафлуороборату м-нітрофенілдіазонію був виділені тільки 1-тіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-м-нітрофенілетани (13,14).

Реакції відбуваються при -15÷-10°С у присутності каталізатора – тетрафтороборату купруму (II). Знайдено оптимальне співвідношення реагентів: сіль діазонію – ненасичена сполука - каталізатор – аніоноїдний реагент, що складає відповідно 1:1.2:0.1:1.2-1.5. Досліджені реакції супроводжуються утворенням суміші тіо- та ізотіоціанатаренів у кількості 8-12%.

Утворення суміші 1-тіоціанато- і 1-ізотіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-арилетанів було виявлено методом ТШХ. ІЧ спектр дистиляту після відгонки тіо- та ізотіоціанатоарену містить дві смуги поглинання відповідно в областях 2090-2095 і 2165-2175 $см^{-1}$, які характерні для ізотіоціанатної та тіоціанатної груп. Виходячи з даних хроматографічного аналізу, можна було передбачити, що одержана суміш не розділяється фракційною перегонкою. Нами проведено виділення індивідуальних сполук (1-6) шляхом переведення продуктів (7-12) в N- (2-арил-1-етокси (бутокси)етил) тіосечовини (15-20) за відомими методиками [11].

Після відокремлення тіосечовин були одержані в індивідуальному вигляді 1-тіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-арилетани (1-6). За співвідношенням виходів останніх та тіосечовин визначено кількість 1-ізотіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-арилетанів у суміші. Встановлено, що в досліджуваній реакції співвідношення 1-тіоціанато і 1-ізотіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-арилетанів складає в середньому 3-4:1.

Передбачалося, що в процесі вакуумної перегонки відбувається ізомеризація тіоціанатів у ізотіоціанати. Проте після витримування протягом 1 год. суміші 1-тіоціанато-1-бутокси-2-

фенілетану (4) і 1-ізотіоціанато-1-бутокси-2-фенілетану (10) при температурі 100^0С їх співвідношення залишилось незмінним. Витримування в цих же умовах 1-тіоціанато-1-бутокси-2-фенілетану (4) не приводить до його ізомеризації в 1-ізотіоціанато-1-бутокси-2-фенілетан, про що свідчать дані ІЧ спектроскопії та ТШХ. Таким чином, можна стверджувати, що тіоціанати та ізотіоціанати утворюються тільки в процесі реакції.

Виходи, константи, дані елементного аналізу та характеристика ЯМР ^{1}Н спектрів сполук (1-6 та 13,14) представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Виходи, константи, дані елементного аналізу та ЯМР^{1}Н спектроскопії 1-тіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-арилетанів (1-6,13,14)

№	R	Вихід, %	Т.кип., °С (1 мм рт.ст.)	d_4^{20}	n_D^{20}	Спектр ЯМР ^{1}Н, δ, м.д.
1	H	67	44-45	1.1172	1.5512	7.31-7.18 м (5H, C_6H_5); 4.92-4.87 м (1H,CH); 3.51-3.44 м (2H,CH_2O); 3.29-3.21 д.д, 3.06-2.98 д.д. (2H,CH_2); 1.15-1.04 м (3H, CH_3)
2	4-Me	60	66-68	1.1130	1.5578	7.11-7.08 м (4H, C_6H_4); 4.90-4.85 м (1H,CH); 3.50-3.43 м (2H,CH_2O); 3.30-3.22 д.д, 3.07-3.00 д.д. (2H,CH_2); 2.26 с (3H,4-$CH_3C_6H_4$); 1.15-1.03 м (3H, CH_3)
3	4-MeO	53	71-73	1.1476	1.5506	7.13-6.84 м (4H, C_6H_4); 4.91-4.87 м (1H,CH); 3.73 с (3H, 4-$CH_3OC_6H_4$); 3.51-3.45 м (2H,CH_2O); 3.31-3.23 д.д, 3.10-3.02 д.д. (2H,CH_2); 1.16-1.04 м (3H, CH_3)
4	H	69	48-50	1.1408	1.5754	7.34-7.16 м (5H, C_6H_5); 4.92-4.86 м (1H,CH); 3.50-3.44 м (2H,CH_2O); 3.28-3.20 д.д, 3.05-2.97 д.д. (2H,CH_2); 1.48-1.27 м (4H, CH_2CH_2); 1.07-0.96 м (3H, CH_3)
5	4-Me	58	72-74	1.1166	1.5660	7.14-7.09 м (4H, C_6H_4); 4.91-4.87 м (1H,CH); 3.51-3.45 м (2H,CH_2O); 3.28-3.21 д.д, 3.06-2.99 д.д. (2H,CH_2); 2.26 с (3H,4-$CH_3C_6H_4$); 1.49-1.29 м (4H, CH_2CH_2); 1.07-0.97 м (3H, CH_3)
6	4-MeO	55	78-80	1.1690	1.5720	7.11-6.86 м (4H, C_6H_4); 4.92-4.85 м (1H,CH); 3.72 с (3H, 4-$CH_3OC_6H_4$); 3.53-3.46 м (2H,CH_2O); 3.33-3.26 д.д, 3.11-3.03 д.д. (2H,CH_2); 1.50-1.29 м (4H, CH_2CH_2); 1.11-0.99 м (3H, CH_3)
13	4-NO_2	42	88-89	1.1862	1.5304	8.11-8.03 м, 7.44-7.33 м (4H, C_6H_4); 4.91-4.85 м (1H,CH); 3.50-3.43 м (2H,CH_2O); 3.28-3.20 д.д, 3.05-2.96 д.д. (2H,CH_2); 1.15-1.05 м (3H, CH_3)
14	4-NO_2	40	93-95	1.2085	1.5332	8.16-8.07 м, 7.51-7.43 м (4H, C_6H_4); 4.90-4.84 м (1H,CH); 3.46-3.40 м (2H,CH_2O); 3.30-3.22 д.д, 3.08-3.00 д.д. (2H,CH_2); 1.49-1.27 м (4H, CH_2CH_2); 1.05-0.94 м (3H, CH_3)

№ сполуки	MR_D		Знайдено, %				Формула	Обчислено, %			
	знайдено	обчислено	C	H	N	S		C	H	N	S
1	59.24	59.31	63.58	6.21	6.74	15.40	$C_{11}H_{13}NOS$	63.73	6.32	6.76	15.47
2	64.09	64.14	65.03	6.77	6.35	14.44	$C_{12}H_{15}NOS$	65.12	6.83	6.33	14.49
3	65.94	65.99	60.61	6.28	5.94	13.46	$C_{12}H_{15}NO_2S$	60.73	6.37	5.90	13.51
4	68.21	68.22	66.32	7.25	5.92	13.58	$C_{13}H_{17}NOS$	66.35	7.28	5.95	13.63
5	72.85	72.87	67.38	7.66	5.52	12.89	$C_{14}H_{19}NOS$	67.43	7.68	5.62	12.86
6	74.70	74.65	63.34	7.20	5.27	12.03	$C_{14}H_{19}NO_2S$	63.36	7.22	5.28	12.08
13	65.74	65.86	52.31	4.77	11.03	12.76	$C_{11}H_{12}N_2O_3S$	52.37	4.79	11.10	12.71
14	72.02	72.01	55.73	5.82	10.12	11.39	$C_{13}H_{16}N_2O_3S$	55.70	5.75	9.99	11.44

Будову сполук (1-6) та (13,14) підтверджують дані ІЧ та ЯМР^{1}Н спектроскопії. Тіоціанатна група дає вузьку інтенсивну смугу поглинання в області 2170-2175 см$^{-1}$, група С-О-С проявилась широкою інтенсивною смугою в області 1090-1120 см$^{-1}$.

Спектри ЯМР^{1}Н містять сигнали метинових, метиленових і ароматичних протонів відповідно в областях 4.90-4.85, 3.33-2.96 і 8.16-6.84 м.д.

ІЧ спектри тіосечовин (15-20) містять три смуги в областях 3458-3463, 3376-3382, 3438-3440 см$^{-1}$. Перші дві смуги поглинання можна віднести до коливань $\nu_{(as)}$ і $\nu_{(s)}$ групи NH_2, що узгоджується з даними [12]. Третя смуга при 3438-3440 см$^{-1}$ відноситься до валентних коливань вторинної групи NH-фрагменту тіосечовини.

Виходи, фізико-хімічні та спектральні характеристики сполук (15-20) представлені в таблиці 2.

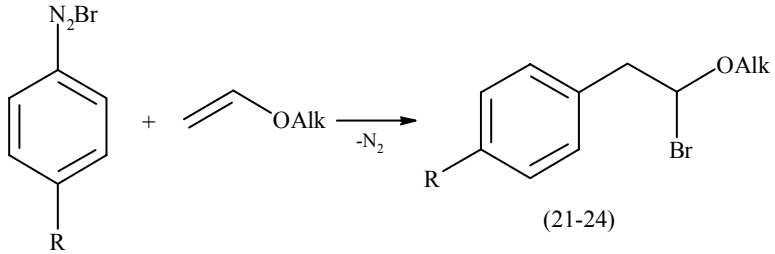
Таблиця 2

Виходи, константи, дані елементного аналізу та ІЧ і ЯМР^{1}Н спектроскопії N- (2-арил-1- (етокси)бутоксиетил)тіосечовин

№	Вихід, %	Т.топл., °С (розчинник для перекристалізації)	Знайдено, %				Формула	Обчислено, %			
			С	Н	N	S		С	Н	N	S
15	96	140-141 (етанол)	58.84	7.22	12.44	14.25	$C_{11}H_{16}N_2OS$	58.90	7.19	12.49	14.29
16	90	148-150 (етанол)	60.40	7.59	11.72	13.51	$C_{12}H_{18}N_2OS$	60.47	7.61	11.75	13.45
17	88	155-156 (етанол)	56.62	7.04	11.02	12.64	$C_{12}H_{18}N_2O_2S$	56.67	7.13	11.01	12.61
18	91	151-152 (метанол)	61.85	7.96	11.06	12.68	$C_{13}H_{20}N_2OS$	61.87	7.99	11.10	12.70
19	93	159-160 (метанол)	63.10	8.30	10.50	12.01	$C_{14}H_{22}N_2OS$	63.12	8.32	10.52	12.04
20	94	168-169 (метанол)	59.50	7.82	9.89	11.33	$C_{14}H_{22}N_2O_2S$	59.54	7.85	9.93	11.35

№	ІЧ спектр, ν, см$^{-1}$				Спектр ЯМР ^{1}Н, δ, м.д.
	NH	-N-C=S	NH_2 (as)	NH_2 (s)	
15	3444	1472	3460	3382	7.36-7.21 м (5H,C_6H_5); 4.44-4.32 м (1H, CH); 3.52-3.45 м (2H,CH_2O); 3.31-3.24 д.д, 3.10-3.02 д.д. (2H,CH_2); 1.19-1.07 м (3H, CH_3)
16	3436	1470	3456	3378	7.15-7.10 м (4H, C_6H_4); 4.46-4.35 м (1H,CH); 3.51-3.44 м (2H,CH_2O); 3.30-3.23 д.д, 3.07-2.99 д.д. (2H,CH_2); 2.28 с (3H,4-$CH_3C_6H_4$); 1.16-1.05 м (3H, CH_3)
17	3442	1466	3458	3378	7.13-6.87 м (4H, C_6H_4); 4.47-4.39 м (1H,CH); 3.71 с (3H, 4-$CH_3OC_6H_4$); 3.52-3.46 м (2H,CH_2O); 3.30-3.22 д.д, 3.11-3.03 д.д. (2H,CH_2); 1.17-1.06 м (3H, CH_3)
18	3440	1470	3458	3376	7.37-7.19 м (5H, C_6H_5); 4.42-4.30 м (1H,CH); 3.51-3.44 м (2H,CH_2O); 3.32-3.24 д.д, 3.08-2.99 д.д. (2H,CH_2); 1.49-1.28 м (4H, CH_2CH_2); 1.09-0.99 м (3H, CH_3)
19	3438	1468	3461	3380	7.14-7.07 м (4H, C_6H_4); 4.46-4.36 м (1H,CH); 3.50-3.43 м (2H,CH_2O); 3.28-3.20 д.д, 3.06-2.97 д.д. (2H,CH_2); 2.25 с (3H,4-$CH_3C_6H_4$); 1.50-1.30 м (4H, CH_2CH_2); 1.08-0.96 м (3H, CH_3)
20	3439	1465	3463	3382	7.09-6.83 м (4H, C_6H_4); 4.45-4.34 м (1H,CH); 3.70 с (3H, 4-$CH_3OC_6H_4$); 3.54-3.48 м (2H,CH_2O); 3.31-3.23 д.д, 3.10-3.01 д.д. (2H,CH_2); 1.48-1.27 м (4H, CH_2CH_2); 1.08-0.94 м (3H, CH_3)

1-Тіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-арилетани були також одержані зустрічним синтезом. Взаємодією бромідів арендіазонію з вінілетиловим та вінілбутиловим етерами синтезовані 1-бром-1-етокси (бутокси)-2-арилетани.

(21-24)

R=H (21,23), Me (22,24); Alk=Et (21,22), Bu (23,24)

Бромарилювання вінілетилового та вінілбутилового етерів відбувається при 17÷20°С в присутності каталізатора – броміду купруму (II) і супроводжуються проходженням побічних реакцій – утворенням бромаренів та заміщених фенолів в кількості 13-20%.

Виходи та характеристики сполук (21-24) представлені в таблиці 3.

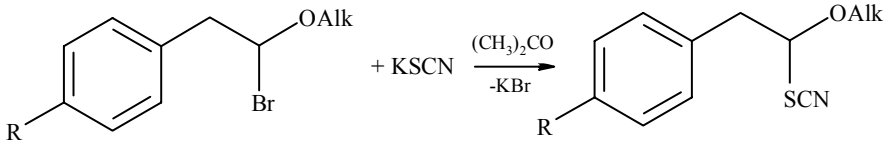
Таблиця 3

Виходи, константи, дані елементного аналізу та характеристики спектрів ЯМР ^{1}H 1- бром-1-етокси (бутокси)-2-арилетанів

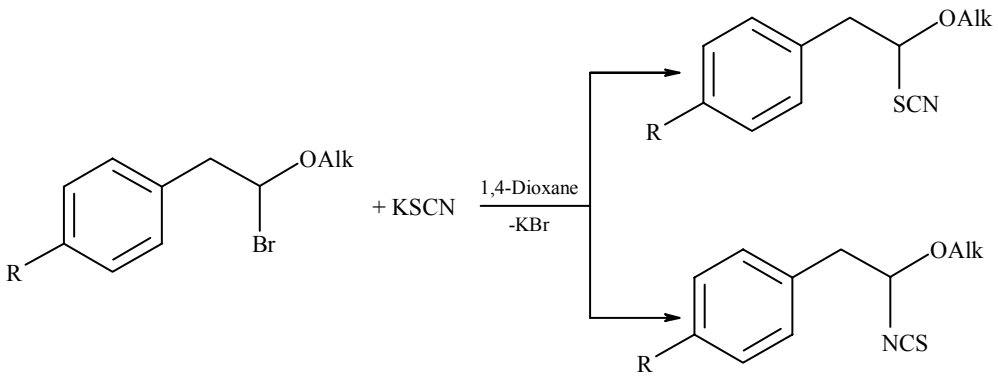
№ сполуки	R	Вихід, %	Т.кип., °С (1 мм рт.ст.)	d_4^{20}	n_D^{20}	Спектр ЯМР ^{1}H, δ, м.д.
21	H	43	57-58	1.2605	1.5140	7.35-7.21 м (5H, C_6H_5); 5.22-5.16 м (1H,CH); 3.50-3.43 м (2H,CH_2O); 3.28-3.20 д.д, 3.05-2.97 д.д. (2H,CH_2); 1.16-1.04 м (3H, CH_3)
22	4-Me	37	62-63	1.2243	1.5128	7.10-7.03 м (4H, C_6H_4); 5.24-5.19 м (1H,CH); 3.51-3.45 м (2H,CH_2O); 3.30-3.21 д.д, 3.09-3.01 д.д. (2H,CH_2); 2.27 с (3H,4-$CH_3C_6H_4$); 1.17-1.04 м (3H, CH_3)
23	H	39	65-67	1.2572	1.5378	7.38-7.22 м (5H, C_6H_5); 5.21-5.15 м (1H,CH); 3.53-3.47 м (2H,CH_2O); 3.28-3.21 д.д, 3.07-3.00 д.д. (2H,CH_2); 1.47-1.27 м (4H, CH_2CH_2); 1.06-0.95 м (3H, CH_3)
24	4-Me	34	72-73	1.2475	1.5436	7.11-7.00 м (4H, C_6H_4); 5.22-5.15 м (1H,CH); 3.53-3.47 м (2H,CH_2O); 3.29-3.22 д.д, 3.06-2.98 д.д. (2H,CH_2); 2.28 с (3H,4-$CH_3C_6H_4$); 1.48-1.29 м (4H, CH_2CH_2); 1.07-0.96 м (3H, CH_3)

№	Знайдено, %			Формула	Обчислено, %		
	C	H	Br		C	H	Br
21	52.34	5.77	34.80	$C_{10}H_{13}BrO$	52.42	5.72	34.88
22	54.27	6.29	32.80	$C_{11}H_{15}BrO$	54.34	6.22	32.86
23	56.01	6.54	30.97	$C_{12}H_{17}BrO$	56.04	6.66	31.07
24	57.51	7.03	29.34	$C_{13}H_{19}BrO$	57.57	7.06	29.46

Взаємодія 1- бром-1-етокси (бутокси)-2-арилетанів з роданідом калію в ацетоні приводить до утворення тільки 1-тіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-арилетанів (1,2,4,5).

Проведення цієї ж реакції у водному діоксані зумовлює утворення суміші 1-тіоціанато- та 1-ізотіоціанато-1-етокси (бутокси)-2-арилетанів.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що етокси- та бутокси-групи співставимі за ступенем активації кратного зв'язку в молекулах ненасичених сполук з раніше вивченими групами, а замісники бензольного кільця, впливають на реакційну здатність подвійного зв'язку, розміщеного в α-положенні бічного ланцюга.

Експериментальна частина

ІЧ спектри синтезованих сполук записані у тонкій плівці на спектрофотометрах ИКС-29 (ЛОМО, Росія) та Specord M80 (Німеччина). Спектри ЯМР ^{1}H зняті в $CDCl_3$ на приладі Varian VXR-300 (США), робоча частота 300 МГц, внутрішній стандарт – ГМДС. Індивідуальність синтезованих сполук встановлювали методом ТШХ на пластинках Silufol UV-254 (елюент: бензол – хлороформ – діетиловий етер 7:4:1).

Взаємодія вінілетилового етеру з тетрафлуороборатом фенілдіазонію в присутності тіоціанату калію

До 9.5 мл (0.1 моль) вінілетилового етеру, 11.5 г (0.12 моль) роданіду калію і 2.9 г (0.008 моль) гексагідрату тетрафлуороборату купруму (II) в 175 мл водно-ацетонової суміші (1:2) додавали при перемішуванні протягом 1 год. 16.0 г (0.084 моль) тетрафлуороборату фенілдіазонію. Азот виділявся при температурі -10÷-5^{0}C протягом 1.5 год. Після припинення виділення азоту реакційну суміш обробляли 250 мл діетилового етеру, витяжки промивали водою і сушили сульфатом магнію. Після відгонки етеру і перегонки залишку у вакуумі одержали 1.5 г (11%) суміші тіо- та ізотіоціанатобензолу і 14.2 г суміші 1-ізотіоціанато-1-етокси-2-арилетану та 1-тіоціанато-1-етокси-2-арилетану.

10 г (0.048 моль) суміші продуктів тіо- та ізотіоціанатоарилювання вінілетилового етеру розчинили в бензолі і через розчин пропускали аміак протягом 1 год. Кристали, що випали, тричі промили діетиловим етером. Після перекристалізації з етанолу одержали 2.1 г (2-феніл-1-етоксиетил)тіосечовини (15). Фільтрат обробили 100 мл діетилового етеру, промили водою та висушили над сульфатом магнію. Після упарювання етеру та перегонки залишку у вакуумі одержали 1.8 г 1-тіоціанато-1-етокси-2-арилетану (1).

Аналогічно одержували речовини (2,3) та (13), а також (4-6) і (14) на основі вінілбутилового етеру. Паралельно виділяли відповідні тіосечовини (16-20).

1-Бром-1-етокси-2-фенілетан (21)

До 9.5 мл (0.1 моль) вінілетилового етеру, 3.1 г (0.012 моль) броміду купруму (II) в 150 мл водно-ацетонової суміші (1:3) додавали при перемішуванні протягом 1 год. розчин, що містив 22.2 г (0.12 моль) броміду фенілдіазонію. Азот виділявся при температурі 15÷18^{0}C протягом 1 год. Після припинення виділення азоту реакційну суміш обробляли 200 мл діетилового етеру, витяжки промивали водою і сушили хлоридом кальцію. Після відгонки етеру і перегонки залишку у вакуумі одержали 9.8 г (43%) сполуки (21) з температурою кипіння 57-58^{0}C (1 мм.рт.ст.).

Аналогічно одержані сполуки (22-24).

Список використаних джерел

1. Найдан В.М., Найдан Г.Д. Родангруппа в реакции Меервейна. //Журн. орг. химии. – 1974. – Т. 10. – Вып. 3. – С. 664,665.
2. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Ганущак Н.И. Тиоцианатоарилирование эфиров акриловой и метакриловой кислот // Журн. общ. химии. – 1989. – Т. 59. – Вып. 5. – С. 1969- 1972.

3. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Кудрик Е.Я., Ганущак Н.И. Тиоцианатоарилирование хлористого винила и хлористого винилидена. //Журн. общ. химии. – 1991. – Т. 61. – Вып. 11. – С. 2583-2588.
4. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Ганущак Н.И., Кудрик Е.Я. Взаимодействие тетрафтороборатов арилдиазония с акриламидом в присутствии тиоцианатов, бромидов, хлоридов щелочных металлов и аммония // Журн. общ. химии. – 1993. – Т. 63. – Вып.10. – С. 2335-2341.
5. Грищук Б.Д., Горбовой П.М., Ганущак Н.И., Кудрик Е.Я., Бруш Д.М. Тиоцианато- и хлорарилирование хлористого и бромистого аллилов // Журн. общ. химии. – 1993. – Т. 63. – Вып. 7. – С. 1655-1658.
6. Обушак Н.Д., Ганущак Н.И., Карпяк В.В., Роговик М.П. Тиоцианатоарилирование аллильных соединений. // Журн. общ. химии. – 1993. – Т. 63. – Вып. 8. – С. 1823-1827.
7. Грищук Б.Д., Кудрик Е.Я., Горбовой П.М., Гармидер В.Л., Ганущак Н.И. Тиоцианато-, бром- и хлорарилирование трихлорэтилена. //Журн. общ. химии. – 1994. – Т. 64. – Вып. 8. – С. 1294-1297.
8. Билая Е.Е., Обушак Н.Д., Ганущак Н.И. Тиоцианатоарилирование α,β,β-трифторстирола // Журн. орг. химии. – 1997. – Т. 33. – Вып. 7. – С. 1068-1071.
9. Грищук Б.Д., Загричук Г.Я., Горбовой П.М. Взаимодействие тетрафтороборатов арендиазония с аллилглицидиловым эфиром в присутствии роданид-иона // Журн. общ. химии. – 1999. – Т. 69. – Вып. 6. – С. 999-1001.
10. Грищук Б.Д., П.М. Горбовой, Г.Я. Загричук, Л.И. Власик, А.В. Блиндер Синтез, противогрибковые и противобактериальные свойства 2-тиоцианато-1-арил-3-иодпропанов // Хим.-фарм. журн. – 1999. – Вып. 8. – С. 16-17.
11. Мозолис В.В., Йокубайтите С.П. Синтез N-замещенных тиомочевин // Усп. химии. – 1973. – Т.42. – №7. – С. 1310-1325.
12. Беллами Л. Новые данные по ИК-спектрам сложных молекул. М.: Мир, 1971. – 318 с.

магістр. хіміко-біол. ф-ту Сергій Чорнописький
наук. керівник – доц. А.Г. Ахметшин

ПОТЕНЦІОМЕТРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ДИЕТИЛДИТІОКАРБАМАТОМ НАТРІЮ І ДЕЯКИМИ КАТІОНАМИ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ

Взаємодія диетилдитіокарбамату натрію (ДДТК) з катіонами важких металів широко використовується в аналітичній хімії з метою їх визначення в різноманітних об'єктах [1-6]. Найчастіше такі визначення виконуються амперометричним способом [2-6], але часто застосовують і спектрофотометрію[1]. З метою більш повного використання цього реагенту, який дуже поширений в аналітичних лабораторіях, характеризується великою чутливістю, широким спектром катіонів, з якими він взаємодіє, а також не є дефіцитним і дорогим, що має неабияке значення, ми вирішили дослідити механізми процесів його взаємодії з катіонами металів потенціометричним методом. Особливий інтерес являють собою реакції, що відбуваються між ДДТК і катіонами Купруму. У практиці аналітичних лабораторій ці реакції використовують з різною метою, але найчастіше для аналітичного визначення Купруму. Різні валентні форми цього металу по різному поводять себе під час взаємодії з ДДТК як в розчинах, так і на електродах. Останні дослідження, що були проведені на кафедрі хімії, показали незвичайну поведінку катіонів Кобальту при взаємодії з ДДТК, особливо у присутності Купруму. Потенціометричне дослідження може полегшити пояснення такої поведінки.

Матеріали, обладнання, методи дослідження.

Для приготування розчинів солей катіонів важких металів використовували реактиви марки "х.ч." та "ч.д.а.". ДДТК перекристалізовували згідно [1]. Хлорид одновалентного Купруму розчиняли в концентрованій хлоридній кислоті до насичення, розчин фільтрували, розбавляли дистильованою водою до випадіння білого осаду, який відокремлювали фільтруванням і промивали послідовно етанолом і діетиловим етером. Висушували на повітрі без нагрівання. 10^{-2} М розчин очищеного хлориду Купруму (I) готували безпосередньо перед використанням. Розчини меншої концентрації готували його розведенням. Приготування буферного розчину (pH =4,5) і розчинів NaCl і KBr як в [6]. Для вимірювання pH і потенціометричного титрування використовували pH-метр-мілівольтметр pH-150 відносно хлорид-срібного електроду порівняння (ЕВЛ-1М4). Для контролю pH буферного розчину використовували скляний електрод (ЕСЛ-45-11) ("Измеритель", Гомель, Беларусь). В якості індикаторного використовували або платиновий електрод, або електроди селективні до досліджуваних йонів. Подачу розчину реагенту при тит-

руванні здійснювали автоматично за допомогою медичного дозатора для ін'єкцій. Розчин під час титрування перемішували за допомогою електромагнітної мішалки. Схема установки виглядає так:

Дозатор

↓

Шприц з реагентом

↓

Електрохімічна комірка

(Індикаторний електрод │нас.розчин NaCl, pH=4,5, розчин $CuSO_4$ │ │нас.KCl│AgCl,Ag)

↓

pH-150

Результати та їх обговорення.

В першу чергу була досліджена взаємодія між ДДТК і йонами Cu^{2+} на фоні хлоридів. Для здійснення титрування в хімічний стакан на 50 мл послідовно додавали 24 мл насиченого розчину NaCl, 1 мл буферного розчину і таку кількість 10^{-2} або 10^{-3} М розчину $CuSO_4$, щоб загальний об'єм зразку не перевищував 26 мл. Після цього в розчин занурювали електроди, включали електромагнітну мішалку і примусову подачу реагенту. Значення е.р.с. комірки записували з індикатора мілівольтметра через кожні 5 або 10 секунд в залежності від вмісту Купруму, що титрується. На рис.1 показана крива титрування 63 мкг Cu^{2+} 10^{-2} молярним розчином ДДТК. При титруванні з платиновим електродом спостерігається чіткий стрибок потенціалу в кінці титрування.

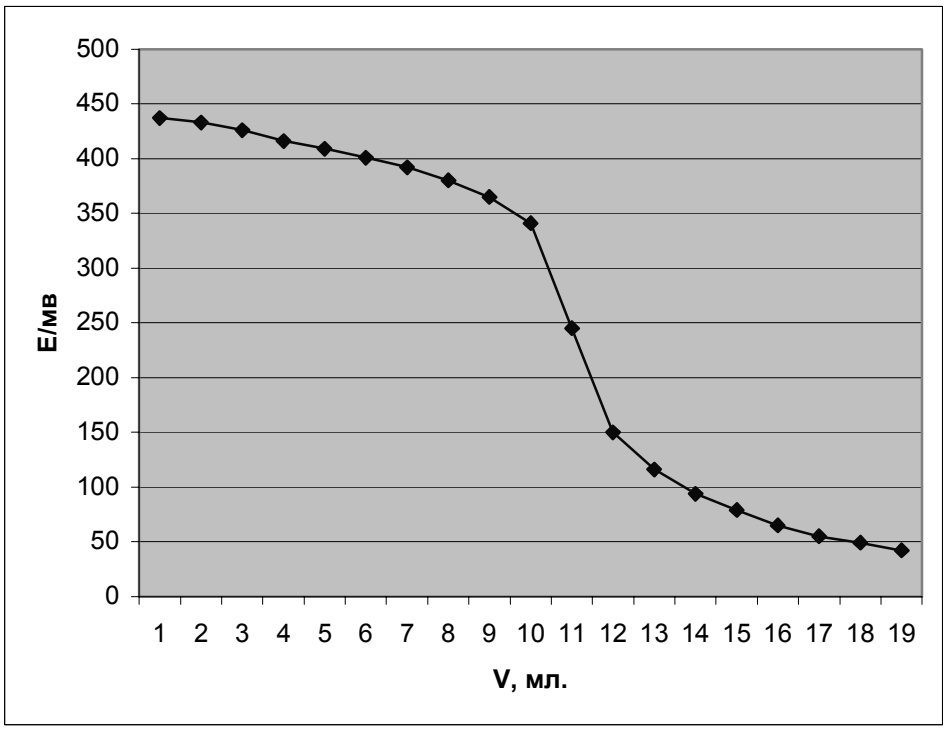

Рис. 1. Крива титрування Cu^{2+}; 10^{-2} молярним розчином ДДТК на фоні NaCl.

Це пояснюється тим, що при додаванні ДДТК до розчину $CuSO_4$ на фоні насиченого NaCl частково відбувається окисно-відновна реакція:

$Cu^{2+} + 2\ (C_2H_5)_2NCSS^- + 2Cl^- = [CuCl_2]^- + (C_2H_5)_2NCSS\text{-}SSCN\ (C_2H_5)_2$

Наявність системи з галогенокупратів (I) і (II), що утворюється внаслідок цього, і пояснює причину виникнення стрибка потенціалу в кінці титрування. Були відтитровані різні кількості Купруму. Маса знайденого в приготовлених зразках Купруму визначалася за таким виразом:

$m = v \cdot \tau \cdot C \cdot M_e \cdot 10^3$,

де m – маса Купруму, мкг;

v – швидкість подачі реагенту, мл·сек$^{-1}$;

τ – час подачі реагенту до моменту еквівалентності, сек;
С – молярна концентрація еквіваленту ДДТК, $^{моль}/_{л}$;
M_e – молярна маса еквіваленту Купруму, $^{г}/_{моль}$.
Результати визначення представлені в табл.1.

Таблиця 1

Результати визначення Купруму в хлоридних розчинах потенціометричним титруванням (n=5;P=0.95)

Введено Cu^{2+},мкг	Визначено Cu^{2+},мкг	Відносне стандартне відхилення S_r
	x±Δx	
63,5	64,17 ±3,44	0,03
127,0	129,3 ±3,43	0,02
317,5	316,4 ±11,30	0,03
635,0	641,30 ±24,50	0,04

Отримані результати говорять про задовільну точність і відтворюваність потенціометричного способу визначення Cu^{2+} за допомогою ДДТК на фоні хлоридів.

При потенціометричному титруванні хлоридокупратів (I) крива титрування виглядає так, як показано на рис.2.

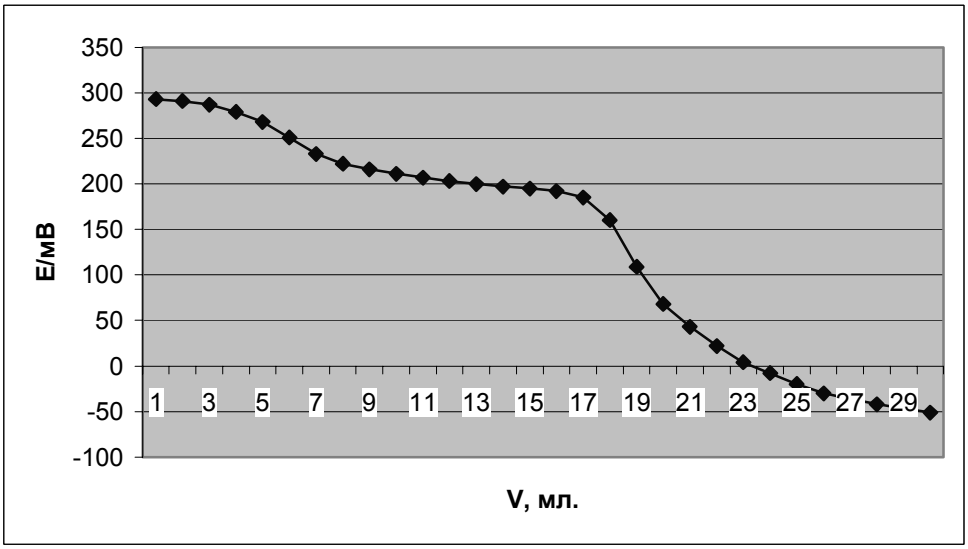
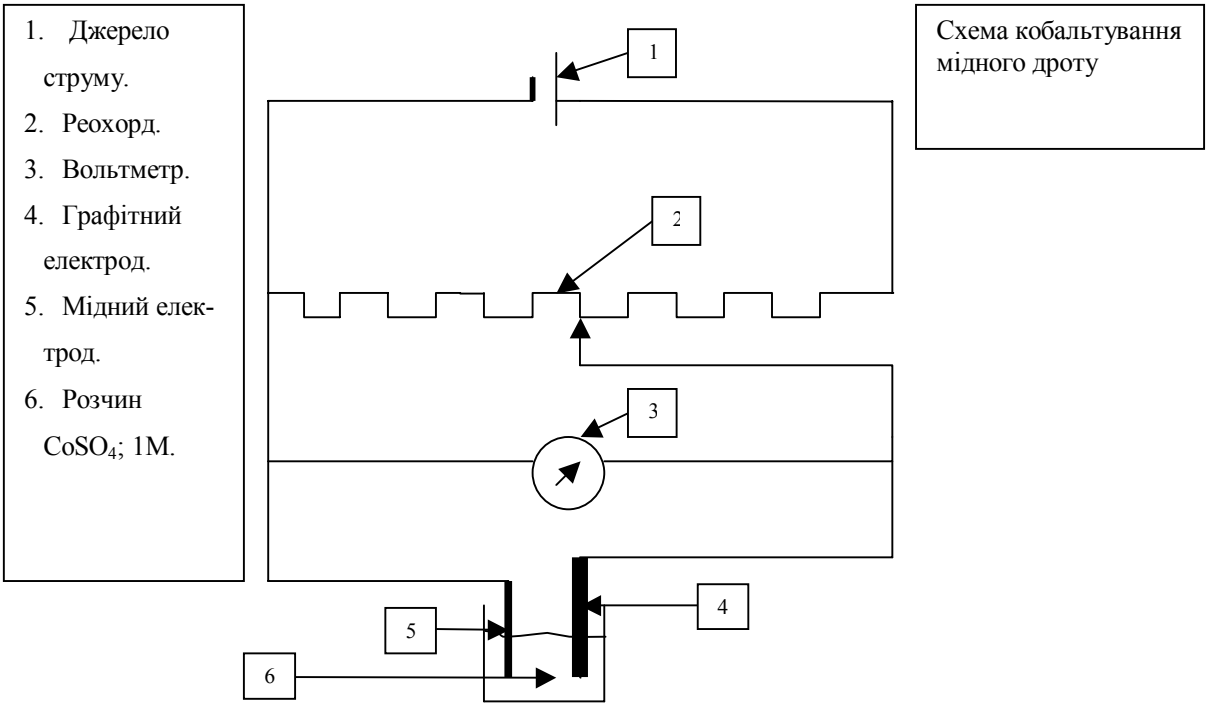

Рис. 2. Крива титрування Cu^{+}; 10^{-2} молярним розчином ДДТК на фоні NaCl.

В цьому випадку на кривій залежності потенціалу від об'єму доданого реагенту є два стрибка потенціалу. Їх наявність пояснюється присутністю в розчині не тільки йонів одновалентного, але і двохвалентного Купруму. Велика концентрація хлоридів і невеликій вміст Cu^{+} сприяє стабілізації стану одновалентного Купруму, але не заважає його значному окисненню киснем повітря як при приготуванні зразків, так і в процесі титрування. Тому, при титруванні різних кількостей одновалентного Купруму із підвищенням його вмісту частка ДДТК, що витрачається на осадження Cu^{2+} зростає, тому врахувати вміст кожної валентної форми за результатами титрування при сталій швидкості подачі реагенту дуже важко, і таке визначення призводить до великих похибок. В амперометрії одновалентний Купрум використовують як амперометричний індикатор, використання його в потенціометрії в цієї якості також можливо.

В наступній серії дослідів титрували розчини солей Кобальту в такому ж самому середовищі за допомогою розчину ДДТК. Для титрування використовували кобальтовий електрод. Для виготовлення останнього мідну дротину покривали шаром металічного кобальту електрохімічним методом. З цією метою складали установку для електролізу за такою схемою:

Проте використання кобальтового електроду не дало позитивних результатів. Існує дві проблеми, які могли виникнути при титруванні Co^{2+}. По-перше, в розчині присутня тільки одна валентна форма Кобальту. Окиснення Co^{2+} в цих умовах киснем повітря не відбувається. Можливе окиснення самим реагентом в процесі титрування, але характер зміни потенціалу, який при цьому спостерігається, не підтверджує даного припущення. Існують літературні дані[1] згідно яких, при взаємодії Co^{2+} з ДДТК утворюється осад диетилдитіокарбамату трьохвалентного Кобальту. В складі реагенту відсутні групи, які здатні бути окисниками. Ймовірно, якщо такий процес і відбувається, роль ДДТК зводиться до каталітичної дії при окисненні Co^{2+} киснем. Так, наприклад, в роботі[7] пояснюють взаємодію Кобальту з 8-меркаптохіноліном. Автори роботи пояснюють утворення трьохвалентного Кобальту виникненням проміжної комплексної змішанолігандної сполуки, де роль одного з лігандів відіграє кисень. Co^{3+} утворюється внаслідок наступного диспропорціювання даної сполуки. Але це повинно супроводжуватися зміною потенціалу, чого в нашому випадку не спостерігалося. Отже, відсутність редокс-системи в розчині не може супроводжуватися різкою зміною потенціалу при титруванні з кобальтовим електродом. Друга не менш важлива причина полягає в тому, що розчинність диетилдитіокарбамату Кобальту значно більша, ніж відповідних сполук Купруму, незалежно від ступеня окиснення останнього. Саме тому, в момент еквівалентності не відбувається різка зміна концентрації потенціалвизначального йону, відповідно не спостерігається і різкої зміни потенціалу.

Для подальшого дослідження використовувався платиновий електрод. Відповідна крива титрування представлена на рис. 3.

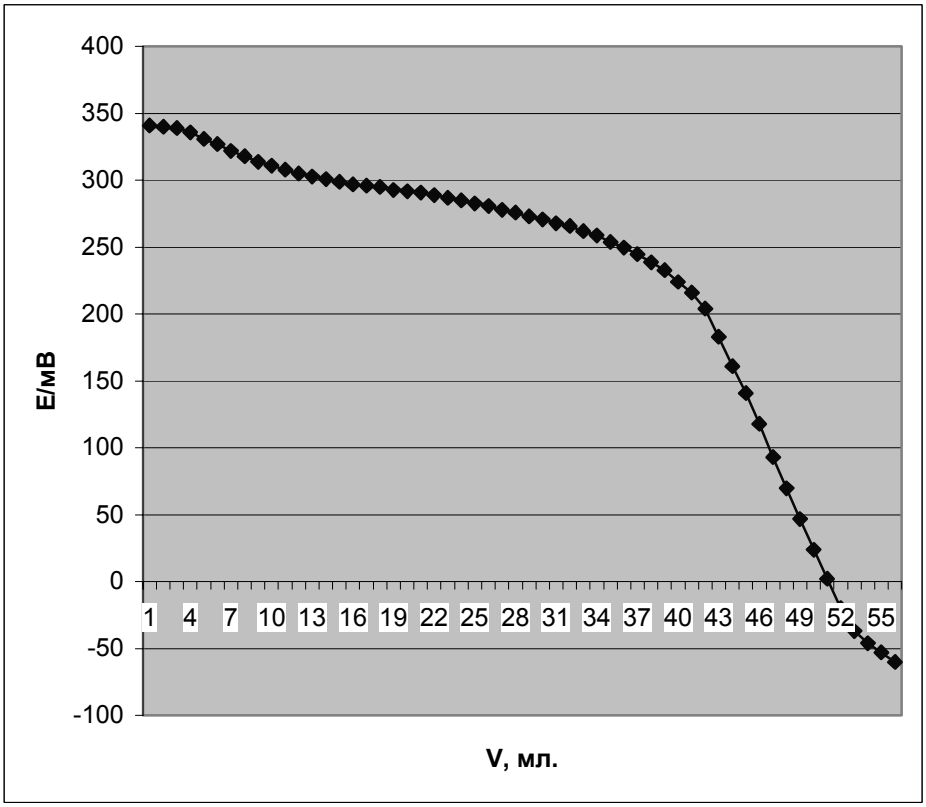

Рис. 3. Крива титрування Co^{2+}; 10^{-2} молярним розчином ДДТК на фоні NaCl.

Таким чином потенціометричне дослідження взаємодії між диетилдитіокарбаматом натрію і деякими важкими металами показало, що при титруванні Cu^{2+} спостерігається чіткий стрибок в кінці титрування, оскільки при додаванні ДДТК до розчину $CuSO_4$ на фоні NaCl частково відбувається окисно-відновна реакція. Встановлено, що внаслідок титрування Cu^{+} спостерігається два стрибки, завдяки присутності в розчині не лише йонів одновалентного, але й двовалентного Купруму. Механізм взаємодії Кобальту з ДДТК ще не з'ясований. До вирішення цього питання потрібні подальші дослідження.

Список використаних джерел

1. Бырко В.М. Дитиокарбаматы. М.: Наука, 1984.- 342 с.
2. Ахметшин А.Г., Ларькова В.М., Шеховцева В.И. Об аналитическом использовании взаимодействия меди и диэтилдитиокарбамата натрия в присутствии галогенидов. Деп. НИИТЭХИМ. Черкассы. 1980. №199 ХП-Д80
3. Ахметшин А.Г., Ларькова В.М. А.с. 971798 (1982) // Б.И. 1982. №41.
4. Demyd A., Akhmetshin A. Amperometric Analysis of Multicationic Mixtures with Sodium Diethyldithiocarbamate // 8th Analytical Russian-German-Ukrainian Symposium (ARGUS). Hamburg: GKSS, 2003. P.53-65
5. Демид А.Є., Польовий Д.О., Ахметшина А.Г., Ахметшин А.Г., Супрунович В.І. Електрометричне визначення Купруму і Ніколу при їх одночасній присутності в об'єктах аналізу // "Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка", Серія: Хімія. 2004. № 8. С.41-47.
6. Ахметшин А.Г., Демид А.Є., Драч І.М. Визначення цинку амперометричним способом у хлоридних розчинах і вивчення його диетилдитіокарбамату // "Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка", Серія: Хімія. 2003. № 7. С.25-28.
7. Пирожок С.И., Трачевский В.В., Супрунович В.И., Юрк Т.А. Комплексы кобальта (II,III) с тиооксином и его производным – радикалом. // Украинский химический журнал. 1984. т. 50. № 7. С.684-691.

ЗМІСТ

БІОЛОГІЯ 3
Олена Гець. ПОРІВНЯЛЬНА МОРФОМЕТРІЯ ГОРОБЦЕПОДІБНИХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ.....3
Сергій Щегельський. ЕКОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКВАРІУМНОЇ ІХТІОФАУНИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ.....4
Людмила Боцвінко. ДОСЛІДЖЕННЯ АЗОТОФІКСУВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ НОВИХ ШТАМІВ SINORHIZOBIUM MELILOTI В ЕКОЛОГІЧНИХ УМОВАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....5
Оксана Ярема. ЧЕРВОНОКНИЖНІ РОСЛИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ В УМОВАХ АНТРОПОГЕННО ЗМІНЕНОГО СЕРЕДОВИЩА.....8
Галина Заброцька. ДОСЛІДЖЕННЯ ВМІСТУ АСКОРБІНОВОЇ КИСЛОТИ В ІНТАКТНИХ РОСЛИНАХ ТА КУЛЬТУРАХ ТКАНИН GENTIANA ACAULIS L.....12
Мар`яна Твардовська. ПРОВЕДЕННЯ ЦИТОГЕНЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ КУЛЬТУР КЛІТИН І ТКАНИН ВИДІВ РОДУ GENTIANA L.....15
ГЕОГРАФІЯ 18
Ігор Касіяник. РОЗВИТОК ПРИРОДООХОРОННОГО І ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ЗАЛІЩИЦЬКОГО РАЙОНУ 18
Оксана Ліщук. ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИРОДНИХ УМОВ ЗБАРАЗЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ТОПОНІМІЇ.....21
Андрія Загнибіди. ГРОМАДСЬКИЙ ТРАНСПОРТ МІСТА ТЕРНОПІЛЬ. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....22
Микола Лаврись. СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ ЦЕЛЮЛОЗНО-ПАПЕРОВИЙ КУЩ І ЙОГО ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ (НА ПРИКЛАДІ ЖИДАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ) 25
Борис Матвійчук. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ ОБЛАСТЕЙ ПОДІЛЛЯ.....27
Оксана Лицур. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІТОСОЗОЛОГІЧНОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ 31
Оксана Шеремета. ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЯКОСТІ ТЕРИТОРІЇ МІСТА ТА ЇЇ КАРТОГРАФУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА СЛАВУТА) 34
ІСТОРІЯ 37
Володимир Мороз. ЕТНОКУЛЬТУРНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ СПІЛЬНОТИ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ ЯК КРИТЕРІЙ РОЗУМІННЯ ОРНАМЕНТАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....37
Олег Дерех. ПРЕДМЕТИ КІНСЬКОЇ ЗБРУЇ ТА СПОРЯДЖЕННЯ ВЕРШНИКІВ ПОДНІСТРОВ'Я У ГАЛЬШТАТСЬКИЙ І ЛАТЕНСЬКИЙ ЧАС.....40
Андрій Грубінко. УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ (1991-2004 рр.).....43
ф-ту Василь Дутка. ОЦІНКА СУСПІЛЬНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ВІДРОДЖЕННЯ ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА.....51
ПСИХОЛОГІЯ 55
Лілія Дзюбата. СОЦІАЛЬНО – ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТИВНІСТЬ 7-8 РІЧНИХ ШКОЛЯРІВ 55
Віра Іванова. ВІРТУАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ 59
Оксана Жизномірська. ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 61
Людмила Ковальчук. ПІЗНАВАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ 63
Марія Чаїнська. ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК ОСЕРЕДОК СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ 67

Ірина Коваль. ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ У СТУДЕНТІВ-СПОРТСМЕНІВ 69
Вікторія Суль. КОНФЛІКТИ І ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРОЯВУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ 72
ПЕДАГОГІКА 76
Богдан Головатий. ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК "ЗАГАЛЬНА ФІЗИКА: ОПТИКА" ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ "ФІЗИКА ТА ОСНОВИ ІНФОРМАТИКИ" ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 76
Людмила Гах. РОЗЛИВАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 80
Любов Чудак. ДОПРОФІЛЬНА ПІДГОТОВКА УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ БІОЛОГІЇ 83
Христина Ваховська. МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВ ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС РОБОТИ НАД ТЕКСТОМ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ 85
Оксана Філь. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ У КЛАСІ-КОМПЛЕКТІ 89
Ірина Дідух, Анастасія Вихрущ. РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ПІД ЧАС ЗАСВОЄННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 92
Ірина Бих. МОВНО-МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА УСПІШНОГО НАВЧАННЯ 95
Інна Поліщук. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДИКИ ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ 99
Людмила Богуславець. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИХ ЗАВДАНЬ НА ЗАНЯТТЯХ КОНСТРУЮВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ОДЯГУ У 10 – 11 КЛАСАХ 101
Ольга Кузьма. ДО ПИТАННЯ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ 105
Мар`яна Михайлишин. ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ "ТРИГОНОМЕТРИЧНІ РІВНЯННЯ ТА НЕРІВНОСТІ" В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ 108
Ольга Смірнова. ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ. ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК 111
Оксана Славопас. РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ ПРАЦІ 113
Тарас Сорока. СИСТЕМИ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ 118
МАТЕМАТИКА 122
Ярослав Новак. ДЕЯКІ АСИМПТОТИЧНІ ЗАЛЕЖНОСТІ ДЛЯ ЄМНОСТЕЙ І ПЛОЩ ПОВЕРХОНЬ В ПРОСТОРІ R^3 ТА diam-ЄМНІСТЬ 122
Віктор Борук. РЯДИ ФУР`Є ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЗНАХОДЖЕННЯ СУМ ДЕЯКИХ КЛАСІВ ЧИСЛОВИХ РЯДІВ 126
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО 130
Наталя Гецько. ДАВНЬОУКРАЇНСЬКА КНИЖКОВА ГРАФІКА: СУТНІСТЬ, ВИТОКИ, ГЕНЕЗА 130
Оксана Поберейко. КОЛІР ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ У ДИЗАЙНІ 132
Ірина Дідух. ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ВМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ 135
Наталія Гаврада. УКРАЇНСЬКА ГРАФІКА XX СТОЛІТТЯ: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО 137
Ірина Теслюк. ІСТОРІЯ ВИБІЙЧАНОГО ОРНАМЕНТУВАННЯ В УКРАЇНІ 140
ТЕХНІКА 144
Андрій Степанюк. УЛЬТРАЗВУКОВА ОБРОБКА ПОЛІМЕРКОМПОЗИЦІЙНИХ ЗАХИСНИХ ПОКРИТТІВ 144
Ірина Луцик. ІМІТАЦІЙНА МОДЕЛЬ СИСТЕМИ ПНЕВМОТРАНСПОРТУ 146

Юрій Добровольський. ПОЛІМЕРНЕ ЗВ'ЯЗУЮЧЕ КОМПОЗИЦІЙНИХ ЗАХИСНИХ ПОКРИТТІВ 150

ФІЗИКА 152

Ігор Било, Сергій Климчук. СТАТИСТИЧНІ ВЛАСНОСТІ ЕЛЕКТРОНІВ У МАТЕРІАЛАХ З ВУЗЬКИМИ ЕНЕРГЕТИЧНИМИ ЗОНАМИ ПРОВІДНОСТІ 152

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ 156

Ганна Степанко. ФІЗИЧНИЙ СТАН ШКОЛЯРІВ 7-8 РІЧНОГО ВІКУ 156

Галина Шандригось. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "АЕРОБІКА З МЕТОДИКОЮ ВИКЛАДАННЯ" У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 159

ФІЛОЛОГІЯ 163

Антоніни Кушнірук. ГЕНОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ЮРІЯ ТАРНАВСЬКОГО 163
КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ТЕКСТУАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ 163

Ірина Огінська. СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ МІЖ ЛІТЕРАТУРНИМИ (МИСТЕЦЬКИМИ) ТА КОНСПІРАТИВНИМИ ПСЕВДОНІМАМИ 165

Світлана Кравець. LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE LANGUAGE OF EMAIL 167

Олена Матійчик. PECULIARITIES OF TRANSLATING COLLOCATIONS IN J.D. SALINGER'S SHORT STORIES INTO UKRAINIAN 171

Марія Мозіль. ЛІНГВІСТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ КОЛЬОРІВ У РОМАНАХ ЕМІЛЯ ЗОЛЯ "ТЕРЕЗА РАКЕН" ТА "ЖЕРМІНАЛЬ" 173

Надія Муж. ХАРАКТЕРИСТИКА РОМАНУ ВІКТОРА ГЮГО "СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ" КРІЗЬ ПРИЗМУ СВІТЛА І ТІНІ 174

Любов Лисак. ПРОЯВИ УСКЛАДНЕННЯ РЕЧЕННЯ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ АВТОРА 176

Анна Яриш. CREATIVE THINKING 178

Ольга Вар`ян. ПЕРШОПРИЧИНИ САМОГУБСТВА ТА ЇХ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИРАЖЕННЯ В ТВОРАХ В.НАБОКОВА "БЛІДИЙ ВОГОНЬ" ТА М.ХВИЛОВЬОГО "САНАТОРІЙНА ЗОНА" 179

Володимир Кобильняк. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНЕ ПОЛЕ ОБРАЗУ МАЗЕПИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СВІТОВОЇ ТРАДИЦІЇ 182

Людмила Шеремета. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У РОМАНІ "ВОЛИНЬ" УЛАСА САМЧУКА: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ 184

Галина Хомут. ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО "МАРУСЯ ЧУРАЙ" В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНУ ПРО МИТЦЯ 187

Ірина Харчишин. КОЛОРОНІМ "ЧЕРВОНИЙ/RED/ROUGE" У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ 190

Олена Шендеровська. ВИКОРИСТАННЯ ДЕТЕКТИВНИХ СХЕМ У ХУДОЖНІЙ ПРАКТИЦІ А. РОБ-ГРІЙЄ 193

Ірина Погоріла. СНОВИДЕЦЬ У МАЛІЙ ПРОЗІ Х.Л.БОРХЕСА ТА М.ПАВИЧА 195

Лілія Ямашева. ТЕАТР БРУТАЛІЗМУ (ВЕЛИКА БРИТАНІЯ – РОСІЯ – УКРАЇНА?) 197

ХІМІЯ 201

Віталій Яцюк. ТІОЦІАНАТОАРИЛЮВАННЯ БІНЕНАСИЧЕНИХ СПОЛУК З ІЗОЛЬОВАНИМИ АКРИЛАТНИМИ ТА АЛІЛЬНИМИ ФРАГМЕНТАМИ 201

Олена Семенюк. ВІНІЛОВІ ЕТЕРИ В РЕАКЦІЇ ТІОЦІАНАТОАРИЛЮВАННЯ 206

Сергій Чорнописький. ПОТЕНЦІОМЕТРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ДИЕТИЛДИТІОКАРБАМАТОМ НАТРІЮ І ДЕЯКИМИ КАТІОНАМИ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ 211

ББК 74.480.278
С.88

Магістр. – Випуск №1. – 2005. – 219 с.

Видрук оригінал-макету
у науковому відділу Тернопільського державного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ББК 74.480.278
С.88

Здано до складання 10.05.2005. Підписано до друку 31.05.2005. Формат 60 х 84/18. Папір друкарський.
Умовних друкованих аркушів – 20. Обліково-видавничих аркушів – 27,5. Замовлення № 384.
Тираж 300 прим. Видавничий відділ ТНПУ 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Свідоцтво про реєстрацію ТР №241, від 18.11.97.